МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ПАЦУРІЯ НІНО БОНДОВНА

УДК 346.12:368

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН (ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Спеціальність: 12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право

Д и с е р т а ц і я
на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Науковий консультант:
Щербина Валентин Степанович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

Київ - 2014

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ І СТРАХОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1 Об’єктивні передумови формування страхових відносин у суспільстві в їх історичному розвитку. Доктринальне розуміння страхування як детермінанти страхових відносин 18

1.2 Особливості економіко – правової природи страхових відносин 54

1.3 Страхова діяльність як системоутворююча категорія страхових відносин у сфері господарювання 72

1.4 Поняття, місце, ознаки та види страхових правовідносин у сфері господарювання в системі господарських правовідносин 102

1.5 Страхові правовідносини і предмет страхового права. Місце і роль страхового права в системі права України 133

1.6 Проблеми модернізації правового регулювання страхових відносин у сфері господарювання 167

Висновки до розділу І 221

РОЗДІЛ ІІ ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ, ЗМІНИ ТА ПРИПИНЕННЯ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ 226

2.1 Акти страхового законодавства 228

2.2 Договір страхування 275

Висновки до розділу ІІ 298

РОЗДІЛ ІІІ СТРУКТУРА СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1 Об’єкт страхових правовідносин 302

3.2 Суб’єкти страхових правовідносин 325

3.3 Зміст страхових правовідносин 392

Висновки до розділу ІІІ 419

ВИСНОВКИ 423

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 436

ВСТУП

З моменту закріплення в Господарському кодексі України загальних положень про страхування у сфері господарювання склалися об'єктивні передумови для розробки теорії страхових правовідносин у цій царині.

Вивчення страхових правовідносин у сфері господарювання потребує звернення як до питань формування загальнотеоретичної концепції правовідносин, яка є однією з найбільш складних як із точки зору загальної теорії права, так і з погляду визначення принципових засад регулювання і функціонування окремих галузей права, так і до проблематики господарських правовідносин. Адже страхове правовідношення яке є різновидом правового відношення, у сфері господарювання набуває специфіки правовідношення господарського. Саме тому побудова поняття страхового правовідношення у сфері господарювання, розкриття його специфічних ознак та визначення поняття не може бути досягнута поза аналізом наявних досліджень правових відносин та господарських правовідносин, що існують у науковій юридичній літературі.

На нашу думку, актуальність аналізованого питання зумовлена насамперед недосконалістю правового регулювання страхових правовідносин в Україні. Слід наголосити, що чинному законодавству України про страхування властиві як значні прогалини, так і колізії між правовими нормами, не досягнуто необхідної узгодженості між нормативними актами законодавства загальної дії та спеціального (відомчого) законодавства. Відмінною рисою українського законодавства є те, що воно формується в умовах трансформаційної економіки, що впливає на інтенсивність розвитку законотворчого процесу і зумовлене потребами реформування суспільства, переходом його до ринкової економіки та розбудовою правової держави. З часу здобуття незалежності спостерігається стійка тенденція до прискореного збільшення загальної кількості нормативно-правових актів, що приймаються у системі законодавчої та виконавчої влади. Отже, українське

законодавство на цьому етапі є складним, багатогалузевим утворенням, в якому перетинаються вертикальні та горизонтальні зв'язки, діють законодавчі масиви різних рівнів, та намітились стійкі тенденції до його уніфікації.

На тлі синергетичної парадигми можна стверджувати, що страхові правовідносини у сфері господарювання є складною відкритою системою, що постійно змінюється (еволюціонує) і містять ряд самостійних підсистем, які розвиваються, в тому числі й за своїми внутрішніми законами. Такі категорії заходяться у прямому взаємозв'язку між собою, впливають одна на одну, проте потребують чіткого розмежування та належного регулювання з метою з'ясування їх специфіки.

Проведене дослідження довело, що конструкція страхових правовідносин у сфері господарювання містить низку системоутворюючих елементів, аналіз яких надав змогу визначитися із сутністю, місцем, метою, характерними ознаками, особливостями та поняттям таких правовідносин та встановити, що ключовим елементом таких специфічних правовідносин виступає «страхова діяльність». Системний аналіз саме вказаної категорії дозволив визначити широке коло супутніх із цим феноменом явищ, процесів та понять (страховий фонд, страхова послуга, ринок страхових послуг, державний нагляд за страховою діяльністю тощо) та означити страхову діяльність як складну комплексну підсистему у загальній системі страхових відносин у сфері господарювання. Зрозуміло, що при виході української економіки із стану депресії потреба у страховій діяльності як формі реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання зростатиме разом із ростом економіки. У багатьох галузях народного господарства розвиток страхових правовідносин є необхідною передумовою економічного росту, його складовим компонентом.

Із зазначених позицій норми, що регламентують страхові правовідносини у сфері господарювання, на рівні цілісної наукової концепції в українському правознавстві до сьогодні не досліджувалися. Наведене вище і обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася на кафедрі господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, відповідно до бюджетної науково-дослідної роботи з теми: «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (номер теми 11 БФ 042-01).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у створенні науково обґрунтованої концепції правового регулювання теоретико-практичних проблем страхових правовідносин у сфері господарювання; вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання страхових правовдносин; формулювання науково-практичних та теоретичних висновків щодо подальшого вдосконалення правового регулювання страхових правовідносин у сфері господарювання.

Для досягнення зазначеної мети дисертанткою поставлені такі завдання дослідження:

виявити об’єктивні передумови формування страхових відносин у суспільстві в їх історичному розвитку як особливої системи відносин між членами суспільства за умови наявності двох елементів: мети та страхового фонду;

виявити особливості економіко-правової природи страхових відносин, які полягають у потребі попередження, подолання, зменшення і відшкодування руйнівних наслідків несприятливих подій (страхових випадків), що завдали матеріальних збитків;

з’ясувати доктринальні підходи до розуміння сутності категорії «страхування»;

визначити правові основи, з’ясувати зміст та сформулювати поняття страхової діяльності як системоутворюючої категорії страхових правовідносин у сфері господарювання;

з’ясувати місце, визначити види господарських страхових правовідносин у системі господарських правовідносин та сформулювати їх поняття;

визначити підстави і здійснити класифікацію виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин у сфері господарювання;

визначити особливості правового статусу суб'єктів страхових правовідносин у сфері господарювання;

з'ясувати сутність об'єкту страхових правовідносин у сфері господарювання як страхового інтересу та уточнити його зміст;

визначити поняття та предмет страхового права, його місце і роль в системі права України;

обгрунтувати шляхи модернізації страхового законодавства України;

розробити Концепцію модернізації правового регулювання страхової діяльності як певної наукової моделі, яка може стати підґрунтям для розробки і впровадження державної цільової програми розвитку страхової діяльності.

Об'єктом дослідження є сукупність правових, економічних та соціальних відносин у сфері страхування, що виникають між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, з приводу компенсації завданих збитків за рахунок страхового фонду.

Предметом дослідження є теоретико-практичні проблеми регулювання страхових правовідносин у сфері господарювання в Україні.

Методологічна основа дослідження. Формально-логічний метод було використано у підрозділах 1.6 та 3.3 роботи для з'ясування фактичного стану регулювання страхових правовідносин у сфері господарювання в Україні та дослідження правозастосовчої практики. Системно-структурний метод застосовувався у підрозділі 1.5 роботи, зокрема, для визначення місця страхового права в системі права України, виявлення його внутрішньої єдності та зв'язків з іншими елементами системи права, а також при здійсненні ряду класифікацій (страхових фондів – у підрозділі 1.3 роботи, суб'єктів страхових правовідносин – у підрозділі 3.2 роботи, правових засобів державного регулювання страхової діяльності – у підрозділі 1.3 роботи та ін.), дослідженні системи органів державного регулювання контролю та нагляду за страховою діяльністю. За допомогою історичного методу досліджувалася динаміка розвитку окремих правових аспектів регулювання страхових відносин та страхової діяльності як в Україні, так і за її межами (у підрозділі 1.1 роботи). Порівняльно-правовий метод використовувався

для порівняння регулятивних підходів страхового законодавства України, законодавства зарубіжних країн та міжнародно-правових документів з метою виявлення оптимальних шляхів регулювання страхових правовідносин, гармонізації вітчизняного страхового права з міжнародно-правовими стандартами – у підрозділі 1.6 роботи. Метод аналізу був використаний для дослідження окремих правових аспектів регулювання підстав виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин у сферу господарювання у підрозділі 1.4 роботи, метод синтезу – для визначення загальних правових особливостей та тенденцій регулювання страхових правовідносин та страхової діяльності – у підрозділах 2.1 та 2.2 роботи.

Науково-теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі теорії держави, теорії права, соціології права, філософії права, історії права, господарського права, цивільного права, страхового права та інших галузевих правових наук дожовтневого, радянського та сучасного періодів: зокрема, С.С. Алексєєва, О.А. Беляневич, А.Г. Бобкової, С.М. Братуся, А.Б. Венгерова, О.М. Вінник, Ю.І. Гревцова, В. Р. Ідельсона, О.С. Іоффе, С.Ф. Кечекьяна, В.В. Лаптєва, Л.А. Лунца, В.В. Луця, М.С. Малеїна, В.К. Мамутова, Є.Б. Пашуканіса, Г.В. Пронської, В.М. Протасова, Л.І. Рейтмана, В.К. Райхера, В.І. Серебровського, Ю.К. Толстого, В.К. Турбіної, Ю.Б. Фогельсона, Р.Й. Халфіної, Г.Ф. Шершеневича, М.Я. Шимінової, В.С. Щербини, В. П. Янішена та ін.

Емпіричною основою дослідження є Конституція України, Господарський та Цивільний кодекси України, закони та інші нормативно-правові акти, якими регулюються страхові відносини в сфері господарювання, рішення Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України з питань застосування законодавства, результати узагальнення опублікованої і неопублікованої практики здійснення страхової діяльності на прикладі страхових, перестрахових компаній України та страхових посередників, практика Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, іноземне законодавство та звичаї ділового обороту, що застосовуються у страховій практиці при виникненні, зміні та/або припиненні страхових правовідносин у сфері господарювання.

Наукова новизна визначається метою та предметом дослідження. Вперше в сучасній науці господарського права здійснено комплексне монографічне дослідження теоретичних проблем правового регулювання страхових відносин у сфері господарювання, спрямоване на розв`язання важливої наукової та практичної проблеми - створення оптимальних умов для належної реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання з врахуванням приватних і публічних інтересів учасників таких правовідносин.

Наукова новизна одержаних результатів конкретизується в теоретичних положеннях та висновках, найважливішими з яких є такі:

Вперше:

страховий захист у сфері господарювання розкрито через призму наявності в суспільстві публічного інтересу щодо: нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) для здійснення заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням, тобто захисту майнових інтересів заінтересованих осіб від негативних наслідків страхових випадків, як мети страхування;

визначено дві підстави формування суб'єктами господарювання децентралізованих страхових фондів: 1) економічну (необов'язкову), яка зумовлена власним переконанням суб'єкта господарювання щодо необхідності (доцільності) формування такого фонду; 2) юридичну (обов'язкову), яка характеризується наявністю обов'язку у окремих суб'єктів господарювання щодо формування фонду самострахування на підставі норм законодавства;

запропоновано класифікацію страхових фондів за такими ознаками: за ретроспективною (за історією виникнення): самострахування, взаємного страхування, комерційного страхування; за ступенем централізації (формою організації): централізовані (державні, страхові резерви страховика, перестраховика, товариства взаємного страхування) та децентралізовані (страхові фонди товаровиробника, суб'єкта господарювання) страхові фонди; за критерієм суб'єкта (розпорядника) на такі що формуються: суб'єктом господарювання (товаровиробником), страховиком, державою; за порядком формування

(предметним критерієм): грошові та натуральні; за формою власності: державні (як ті, що формуються за рахунок державного бюджету, державного матеріального резерву, єдиним власником яких є держава) та приватні; за порядком створення: обов'язкові та добровільні; за рівнем організації: загальнонаціональний (як сукупність усіх страхових фондів, що створюються в державі), державні (централізовані), приватні (децентралізовані, страхові фонди суб'єктів господарювання), що дозволило стверджувати, що страховий фонд як головний елемент формування страхових відносин є ефективним механізмом захисту майнових інтересів членів суспільства від можливих негативних наслідків певних дій та/або подій та виступає основним елементом економіко-правової категорії «страхування», завдяки якій відбувається формування страхових правовідносин у сфері господарювання;

аргументовано, що на сучасному етапі розвитку страхування теорія страхових відносин / правовідносин, як науковий напрям, є найбільш науково обґрунтованою у страховій доктрині, адже поглинає інші існуючи концепції (теорія евентуальної потреби; теорія страхового фонду; теорія відшкодування шкоди; теорія страхового ризику; теорія договору страхування; теорія страхової діяльності; теорія страхових відносин / правовідносин), які визначають сутність страхування;

з'ясовано, що призначенням господарської страхової діяльності є задоволення потреб суб'єктів господарювання, в основі яких лежить захист їх майнових інтересів від негативного впливу ризиків за рахунок грошових (страхових) фондів, що формуються шляхом сплати зацікавленими особами (фізичними особами, суб'єктами господарювання) страхових платежів (страхових внесків, страхових премій);

страхову діяльність, залежно від мети її здійснення класифіковано на два види: 1) господарську страхову комерційну діяльність (підприємництво), яка здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку; 2) господарську страхову некомерційну діяльність, що може здійснюватись і без зазначеної мети;

запропоновано розуміння *страхової послуги у сфері господарювання* як діяльності суб'єктів господарювання щодо задоволення потреб учасників страхових правовідносин у сфері господарювання (як страхувальників, вигодонабувачів, третіх осіб) у захисті майнових інтересів, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів на підставі закону або договору страхування;

запропоновано розуміння *ринку страхових послуг України* як системи особливих економіко-правових відносин щодо надання страхових послуг між суб'єктами страхової діяльності та учасниками страхових відносин у сфері господарювання, що виникають з приводу задоволення потреб заінтересованих осіб у захисті своїх майнових інтересів, за рахунок страхових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів на підставі закону або договору страхування та підлягають державному регулюванню;

запропоновано розуміння *страхових правовідносин у сфері господарювання* як врегульованих нормами права суспільних відносин, що виникають у сфері економіки між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, з приводу компенсації завданих збитків за рахунок заздалегідь акумульованих коштів, шляхом формування спеціально створеного страхового фонду особам, які постраждали внаслідок настання страхових випадків;

доведено, що страхове право (яке характеризується ознакою комплексності), є підгалуззю господарського права і визначено його місце в системі права України;

обґрунтовано, що *предметом страхового права* як підгалузі господарського права є врегульовані нормами права суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів страхувальників шляхом надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що формуються суб'єктами страхової діяльності з метою здійснення майбутніх страхових виплат у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством;

запропоновано розуміння *страхового права* як підгалузі господарського права, що є сукупністю норм, що регулюють страхові відносини з метою ефективного захисту майнових інтересів учасників страхових правовідносин;

аргументовано, що наукові категорії «страхування» та «соціальне страхування» співвідносяться між собою лише термінологічно, проте за основними ознаками (такими як: суб'єктний склад та їх правове становище, мета та механізм забезпечення, порядок формування фондів та механізм їх витрачання, підстави виникнення правовідносин) не збігаються. Обґрунтована необхідність віднесення соціального страхування до виду соціального забезпечення певних суб'єктів;

визначена етапність кодифікації страхового законодавства України, а саме: 1) напрацювання системи страхового законодавства України; 2) проведення інвентаризації страхового законодавства; 3) виявлення колізій, лакун, повторів та «мертвих норм» у правовому регулюванні страхових відносин у сфері господарювання та їх усунення; 4) здійснення переробки нормативного матеріалу відповідно до головних засад кодифікації; 5) напрацювання тексту нормативного акта; 6) підготовка тексту змін та/або доповнень до чинних нормативно-правових актів; 7) формування переліку актів, що підлягають скасуванню;

доведено, що підставами виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин із обов'язкового страхування є складний юридичний склад, специфіка якого полягає в тому, що підставою виникнення зміни та/або припинення таких правовідносин є закон, закріплення здійснюється на підставі договору (полісу) обов'язкового страхування;

запропоновано розуміння *договору страхування у сфері господарювання* як заснованого на згоді сторін і зафіксованого у встановленій законом формі зобов'язання учасників господарських відносин, згідно з яким страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Удосконалено:

положення про сутність страхування, в частині визначення її як відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні певних подій

(страхових випадків), за рахунок грошового (страхового) фонду, що формується шляхом акумулювання страхових внесків, і являє матеріальну основу страхування та є обов'язковим елементом суспільного виробництва, яке знаходить свій вияв на всіх етапах розвитку суспільного виробництва із тією специфікою, яка притаманна кожному історичному періоду, та характеризується наявністю мети страхування і наявністю спеціального фонду (страхового), що є системоутворюючою категорією страхових відносин у сфері господарювання;

положення про те, що суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів зацікавлених осіб можуть бути забезпечені виключно за рахунок нормального функціонування господарської страхової діяльності, шляхом формування страхових фондів, які забезпечують захист майнових інтересів суб'єктів господарювання та фізичних осіб, в частині того, що така діяльність упорядковує процес соціального регулювання страхових відносин, та здійснюється суспільством як органічною системою за допомогою соціальних норм (у тому числі норм права);

положення про загальні та спеціальні ознаки, що притаманні договору страхування як регулятору особливих правовідносин у сфері господарювання. Загальними ознаками договору страхування у сфері господарювання як господарського договору є: особливий суб'єктний склад; спрямованість на забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин; зв'язок із плановим процесом; поєднання в договорі страхування організаційних та майнових елементів; обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів та загальногосподарських інтересів; можливість відступлення від принципу рівності сторін у договірних відносинах. В якості спеціальних ознак, що притаманні договору страхування як регулятору особливих правовідносин у сфері господарювання, авторка виокремлює: самостійність договору страхування; двосторонність договору страхування; оплатність договору страхування; реальність (консенсуальність) договору страхування; ризиковість договору страхування; каузальність договору страхування; строковість договору страхування;

положення про те, що *страховий захист у сфері господарювання* — це система заходів щодо попередження, подолання, зменшення і відшкодування

наслідків страхових випадів, в частині того, що вона забезпечується суб'єктами страхової (перестрахової) діяльності шляхом надання страхових (перестрахових) послуг на підставі договору страхування або закону відповідно до вимог чинного законодавства України;

положення про *страховий інтерес*, в частині визначена його як потреби страхувальника (застрахованої особи, вигодонабувача, іншої третьої особи) у захисті своїх правомірних майнових інтересів, які є підставою для виникнення страхового правовідношення;

положення про *страхову компанію як учасника страхових правовідносин у сфері господарювання*, в частині визначення її як фінансової установи, створеної у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність з метою отримання прибутку, шляхом надання страхової послуги на підставі ліцензії щодо захисту майнових інтересів заінтересованих осіб, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку.

Дістали подальший розвиток:

положення про специфіку страхових відносин (страхового захисту), в частині того, що вона яка зумовлена випадковістю настання ризику, надзвичайністю заподіяної шкоди, можливістю відшкодування шкоди, гострою необхідністю попередження, подолання наслідків несприятливих подій і відшкодування завданих втрат конкретним об'єктам і збитків конкретним суб'єктам, зумовлює в суспільстві процес нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) для вжиття заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням, тобто процес формування і накопичення страхового фонду;

положення про *страхову діяльність*, в частині визначення її як врегульованої нормами права, здійснюваної на підставі ліцензії господарської діяльності суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язаної з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових

платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків);

положення про *страховий фонд страховика*, в частині визначення його як страхових резервів, які формуються за рахунок грошових внесків страхувальників і відбивають обсяг страхових зобов'язань страховика за укладеними договорами страхування та утворюються з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань залежно від видів страхування (перестрахування);

положення про те, що, конкретними шляхами модернізації страхового законодавства є: 1) оновлення та вдосконалення змісту Закону України «Про страхування» на базі проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»; 2) адаптація законодавства України про страхування до законодавства ЄС; 3) кодифікація страхового законодавства;

положення законодавства України в частині визначення правового статусу страховиків-нерезидентів на страховому ринку України щодо того, що у страхових правовідносинах у сфері господарювання правове становище нерезидентів подібне правовому становищу національних страховиків, проте специфіка закріплення їх правового статусу призводить до конфлікту норм вітчизняного законодавства України про страхування та законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розширенні методологічної бази господарсько-правових галузевих досліджень, зокрема, у застосуванні міждисциплінарних підходів до пізнання сутності господарсько-правових явищ а також полягає у відображенні теоретичних висновків у конкретних практичних пропозиціях, що безпосередньо можуть бути використані для вдосконалення правового регулювання страхових правовідносин в Україні, зокрема: у законотворчій діяльності, при підготовці науково-практичних коментарів до нормативно-правових актів, що регулюють питання реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання та організації і здійснення страхової діяльності, та у правозастосовчій практиці; у доопрацюванні та удосконаленні чинного господарського та цивільного законодавства як в частині загальних

положень про страхування, так і в частині правового регулювання окремих видів/форм страхової діяльності; у практиці правозастосування з метою ефективного забезпечення прав та законних інтересів суб'єктів страхових відносин, а також при підготовці постанов Пленуму Вищого господарського суду України з питань застосування законодавства; у навчальному процесі при викладанні відповідних дисциплін, підготовці підручників, посібників та методичних рекомендацій. Результати дисертаційного дослідження використовуються при викладанні навчальних дисциплін «Господарське право», «Актуальні проблеми господарського права», «Страхове право», «Правові засади страхової справи», «Правове регулювання страхування в енергетиці» на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що підтверджується Актом впровадження наукових розробок дисертаційної роботи Пацурії Ніно Бондовни на тему «Теоретичні проблеми страхових правовідносин (господарсько-правовий аспект)» за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право в навчальний процес на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 25 грудня 2013 року. Крім того результати дослідження були використані при підготовці науково-практичного коментаря до § 2 Глави 35 «Страхування» Господарського кодексу України, пропозицій Вищому господарському суду України (вих. № 01-27/893/13 від 31.05.2013 року), стосовно вирішення проблемних питань, щодо неоднозначного трактування чинного законодавства у спорах, пов'язаних із страхуванням, підручника «Хозяйственное право» за ред. Мамутова В.К. (2002 р). Результати дисертаційної роботи Пацурії Ніно Бондовни, в частині внесення пропозицій щодо змін та доповнень до чинного законодавства України визнані слушними і будуть враховані у законотворчій роботі Комітет з питань забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України (Лист вих. № 04-20/12-6 від 9 січня 2014 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою роботою. Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції одержані авторкою у результаті вивчення та аналізу 700 наукових і нормативно-

правових джерел, матеріалів судової практики та практики діяльності страхових і перестрахових компаній, та страхових посередників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, висновки та практичні рекомендації обговорювалися і були схвалені на засіданнях кафедри господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Окремі положення дисертації доповідалися на Міжнародній науковій конференції «Наукові правничі школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 12 жовтня 2005 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції « Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання» (м. Київ, 20 листопада 2008 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених» (м. Київ, 23-24 квітня 2009 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 22-23 травня 2009 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Особливості розвитку правової держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів: проблеми теорії і практики» (м. Київ, 18 лютого 2010 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених» (м. Київ, 23 квітня 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12-13 листопада 2010 р.), Круглому столі «Проблеми модернізації господарського законодавства» (м. Київ, 2010 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Верховенство права: історія, теорія, практика) (м. Київ, 22 грудня 2010 р.), І Міжнародній науковій конференції «Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку» (м. Київ, 24 лютого 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 21 квітня 2011 р.), Восьмій міжнародній науково-практичній конференції «Економіко-правові дослідження у XXI столітті: модернізація правового регулювання господарської діяльності у сфері зовнішньої торгівлі» (м. Донецьк, 10-19 жовтня 2011 р.), Міжнародній конференції

«Десяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 18-19 листопада 2011 р.), Всеукраїнській конференції молодих учених студентів «Аеро-2011. Повітряне і космічне право» (м. Київ, 24 листопада 2011 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Господарсько-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку економіки України» (м. Донецьк, 25 листопада 2011 р.), Міжнародній юридичній науково-практичній Інтернет-конференції «Стратегія і тактика правових реформ: виклик сучасності» (м. Київ, 5 березня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин» (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми 18-19 травня 2013 р.), Круглому столі у Верховному суді України на тему «Проблеми обчислення у судовій практиці строку позовної давності у страховому зобов'язанні відповідно до положень статті 993 Цивільного кодексу України» (м. Київ, 6 грудня 2013 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладені в одноосібній монографії «Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики» (2013 р.), колективній монографії «Правове регулювання страхування та роздрібних фінансових послуг в європейському союзі та Україні: порівняльно-правовий аналіз» (2007 р.), колективній монографії «Огляд стану адаптації законодавства України до acquis communautaire» (2007 р.), одноособовому навчальному посібнику «Страхове право України» (2006 р.), 26 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, 6 із яких статті у наукових періодичних виданнях інших держав, а також у матеріалах та тезах науково-практичних конференцій та круглих столів, науково-практичному коментарі до Господарського кодексу України, співавтором якого є дисертантка.

Структура роботи обумовлена метою та предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, які охоплюють одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 496 сторінок, з

них основного тексту – 435 сторінок. Список використаних джерел нараховує 620 найменувань.

РОЗДІЛ І
СТРАХОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1 Об’єктивні передумови формування страхових відносин у суспільстві в їх історичному розвитку. Доктринальне розуміння страхування як детермінанти страхових відносин

Академік К.Г. Воблий наголошував, що «історія страхової справи є природною і невід’ємною частиною економіки страхування. Тільки вивчаючи історію ми зможемо правильно зрозуміти й оцінити сучасний стан страхової справи» [157, с. 4].

Історія як наука, що займається вивченням людини (її діяльності, стану, світосприйняття, соціальних зв’язків і організацій тощо) в минулому, надає можливості дослідити джерела, які встановлюють послідовності подій, об’єктивність зафіксованих фактів і зробити висновки про їх причини та наслідки [168, с. 176]. Вказане доводить, що вивчення історії певного предмета дає змогу з’ясувати початок вихідного пункту наукової теорії пізнання.

Як першоджерело в нашому дослідженні слід визначити певні суспільні відносини, які зумовили необхідність формування всієї системи страхування як механізму захисту майнових інтересів членів суспільства від можливих негативних наслідків певних дій та/або подій. Вказане, на нашу думку, і зумовлює необхідність вивчення історії як підстави глибшого розуміння особливостей соціальної сутності страхування та її суспільного призначення.

Як відомо, страхування належить до числа найбільш давніх і стійких форм суспільного життя, що сягає своїм корінням у давнину і бере свій початок на етапі виникнення цивілізації й утворення перших ознак державності [9, с. 1].

Виникненню страхування як соціального феномену передували об'єктивні передумови, що спонукали членів суспільства вступати у певні відносини, які згодом отримали назву страхових відносин.

Дослідники визначають низку об'єктивно-суб'єктивних чинників, що стали підставою виникнення страхування як соціально-економічного явища і спричинили розвиток страхових відносин, зокрема: наявність небезпек, здатних заподіяти майнових та/або інших збитків, настання яких неможливо ні запобігти, ні попередити (об'єктивний фактор); наявність у фізичних осіб та суб'єктів господарювання потреби у схоронності та цілісності належних їм матеріальних об'єктів (суб'єктивний фактор); прагнення фізичних осіб та суб'єктів господарювання уникнути ефективними наявними засобами ті небезпеки, які викликають у них страх, щодо настання негативних наслідків, що можуть потягнути за собою збитки (об'єктивно-суб'єктивний фактор) [9, с. 2; 181, с. 7].

Розглядаючи наведені фактори у сукупності, є підстави говорити про те, що саме вони стали передумовами виникнення інституту страхування як способу боротьби з наслідками небезпечних явищ, що спричинили збитки. Більше того, зазначена сукупність факторів є тією історично сформованою моделлю, що за своєю сутністю не змінилася, і в наш час є підставою для розвиту, реалізації та трансформації страхових відносин у сфері господарювання на сучасному страховому ринку України.

Страхуванню, як і будь-якому явищу, притаманна соціальна сутність, яка, на думку професор П.М. Рабиновича, є засобом задоволення потреб членів суспільства [440, с. 4].

Досліджуючи термін «потреби» емпірично, науковці сформулювали його сутність як потребу в будь-чому [241, с. 339]. Потреби сучасного суспільства можуть бути досить різноманітними: фізіологічні, духовні, культурні, економічні, соціальні тощо. Саме соціальний характер потреби піднімає її до нового якісного рівня — рівня інтересу [611, с. 7; 141, с. 23]. Р.Е. Гукасян у праці «Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве», розглядаючи співвідношення категорій «потреба — інтерес», відзначав, що термін «потреба»

застосовується до всього живого, а категорія «інтерес» — це соціальна потреба [97, с. 9-10]. Сучасний російський дослідник С.В. Михайлов, узагальнюючи погляди різних учених на цю правову категорію, відзначає, що зміст інтересу становлять саме *потреби* [курсив наш. — П. Н.] [218, с. 5].

Таким чином, можна стверджувати, що інтерес — це певна потреба в чомусь [57, с. 130]. При цьому слід згадати думку В.П. Грибанова та Р.Е. Гукасяна, які вважали, що інтерес і потреба це різні категорії, хоча між ними існує нерозривний зв'язок. За їх концепцією, потреба породжує інтерес, становлячись його змістом. Інтерес, що сформувався, означає конкретизацію потреби, тобто завершення процесу проходження потреби через свідомість суб'єкта і спрямованість суб'єкта на певний об'єкт дійсності. Таким чином, будучи первинною по відношенню до інтересу, *потреба* [курсив наш. — П. Н.] скеровує інтерес [89, с. 223; 97, с. 10]. На нашу думку, наведене розуміння таких базових категорій, як «інтерес» і «потреби», найбільш повно відповідає їх сутності, як покладене в основу теорії страхового інтересу.

З огляду на викладене виникає питання: яка саме потреба (або потреба в чому) породжує інтерес у страхуванні? Вважаємо, що відповідь на нього дасть змогу визначитися із суспільним призначенням страхування.

Принагідно зазначимо, що історія розвитку суспільства доводить наявність постійної боротьби, яка виникає між природою і людиною у безлічі варіантів її прояву [242, с. 77]. Вказана боротьба зумовлює реалізацію певних ризиків [601, с. 26] шляхом настання несприятливих подій (випадків) [65, с. 3], які, як правило, втілюються у заподіянні матеріальних збитків або окремому члену суспільства (індивіду, фізичній особі), або суб'єктам господарювання.

З огляду на це потреба у попередженні, подоланні, зменшенні та відшкодуванні руйнівних наслідків несприятливих подій (стихійних лих та нещасних випадків), що завдали матеріальних збитків, має об'єктивний характер і формує потребу у «страховому захисті».

Специфіка страхового захисту зумовлює формування в суспільстві певного інтересу щодо: *нагромадження і витрачання ресурсів* (як грошових, так і

натуральних) для вжиття заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням.

Наведене обґрунтування дає підстави стверджувати, що потреба у страхуванні для людства зумовлюється такими обставинами: по-перше, члени суспільства у будь-яких сферах своєї життєдіяльності не є вільними від випадкових небезпек, часто катастрофічних, як за масштабами заподіяння, так і за розмірами завданої шкоди; по-друге, ці небезпеки завдають збитків членам суспільства, обсяги яких заздалегідь обрахувати важко; по-третє, можливість настання випадкових небезпек і масштаби негативних наслідків від них прогресивно зростають, що обґрунтовується теорією «суспільства ризику», засновником якої є Ульріх Бек; по-четверте, з'являються нові види небезпек, як, наприклад, техногенні, екологічні, соціальні, які все частіше породжують катастрофічні наслідки.

Комплексний аналіз потреб у страхуванні дає розуміння причин і наслідків появи страхових відносин у суспільстві, проте не вирішує питання моменту їх появи. Слід зазначити, що в науковій літературі висловлювалися різні погляди на час появи страхових відносин.

З огляду на викладене знову постає питання, яке професор В.К. Рейтман порушував ще у 1947 році: чи існувало страхування у рабовласницькому і феодальному суспільстві?

Як відомо, дореволюційні дослідники у своїй переважній більшості заперечували існування страхування до XIV ст. н. е. Так, А. Манес, І. Емар, В. Еку зазначали, що історія страхування розпочинається лише з середини XIV ст. У свою чергу, Г.Ф. Шершеневич зазначав, що справжнє страхування «виникає в галузі морської торгівлі» і датував його появу XIII ст. [597, с. 319]. Сучасні дослідники стверджують, що справжнє страхування виникає у VII–X ст. [9, с. 5]. У своїх обґрунтуваннях вони спираються на думку В.Р. Ідельсона, який вказував, що саме на цьому етапі виникла ідея розподілу певних втрат між окремими групами осіб (тобто ідея перерозподілу збитків), яка фактично і лягла в основу довготривалої наукової дискусії щодо існування страхування у стародавні часи. Економіст Г. Шмелер зазначив, що страхування у своїх зародках наближається до пізнього

середньовіччя і починається лише у XVIII–XIX ст. Юрист А. Еренберг вказував, що історія страхування починається лише з часу появи комерційного страхування. О. Гаген, представник німецької правової школи початку XX ст., зауважував, що страхування «вступило у правове і господарське життя нового часу як щось нове» [442, с. 32].

Проте існують і інші наукові позиці, які обґрунтовують наявність страхових відносин і в середньовіччі, й на більш ранніх історичних етапах розвитку суспільства. Б. Емерігон, вивчаючи стародавні тексти, зокрема Тіта Лівія, Ціцерона, Светонія, стверджував, що договір страхування як такий вже існував у стародавньому Римі, хоча ще без специфічної правової форми. Існувала думка (зокрема дослідника Старка), що навіть у стародавній Греції в епоху Олександра Македонського вже існували страхові товариства (і, як зазначає автор, взаємні й навіть акціонерні). Л. Гольдшмідт також визнає існування страхових відносин у середньовіччі й навіть у античності [442, с. 32]. Підтримуючи погляди Б. Емеріона, професор В.К. Райхер, найвизначніший дослідник страхової справи XX ст., правильно визначав, що справжнє страхування існувало й у феодальному і навіть у рабовласницькому суспільстві. Саме він ґрунтовно дослідив сутність наведеної вище полеміки між представниками різних шкіл теорії виникнення страхування і визначив, що суперечності між ними не є глибинними, бо їх споріднює загальна методологія (спільна основа), яка полягає у тому, що представники першої групи поглядів вважали справжнім страхуванням виключно капіталістичне (комерційне) страхування, тобто на їх погляди вплинули ідеологічні фактори [442, с. 32]. Вказана думка підтверджується висловом Г.Ф. Шершеневича, який зазначив, що «з економічної точки зору не можна не визнати слушним, що ідея страхування ґрунтується на ідеї капіталістичної організації, що здійснює мрію про розподіл збитків» [597, с. 314]. У цілому погоджуючись із думкою В.К. Райхера, вважаємо за доцільне обґрунтовувати позицію існування страхових відносин у ранніх історичних формаціях за критерієм наявності *мети страхування*, яка є його характерною ознакою.

Як вказував професор В.І. Серебровський, ознака мети без сумніву має бути покладена в основу класифікації страхових відносин. Головною метою страхування науковець визначив теорію так званої евентуальної потреби [468, с.4], тобто потреби певної особи у покритті можливих майнових збитків.

Таким чином, як *мету* страхування можна визначити задоволення різного роду майнових потреб певних осіб у разі настання випадкових обставин (страхових випадків), які тягнуть за собою настання збитків.

Критерієм для обґрунтування нашої позиції буде факт наявності в кожному з певних історичних періодів спеціального фонду, за рахунок засобів якого існує можливість задовольняти майнові потреби (тобто реалізувати мету), що виникають у заінтересованих осіб. У сучасному розумінні йдеться про страхові фонди (страхові резерви), які формуються за рахунок ресурсів осіб, які мають майновий (страховий) інтерес у схоронності певних матеріальних благ у разі настання певних страхових випадків.

Саме тут доречно згадати вислів В.К. Райхера, що «історія страхування — це історія створення страхових фондів» [49, с. 5].

На нашу думку, розгляд страхових відносин через призму специфіки форм та методів формування страхового фонду (починаючи від моменту фактичних ознак їх появи, ґрунтуючись на фактах, доступних історичній науці в їх ретроспективі, й закінчуючи аналізом подібних форм страхових фондів у сучасній економіці) дозволить визначити особливі умови організації суспільно необхідного страхового фонду на кожному з історичних етапів розвитку суспільного господарства, а також їх соціально-економічні та юридичні особливості.

Специфіка страхових відносин (страхового захисту [1]), яка зумовлена випадковістю настання ризику, надзвичайністю заподіяної шкоди, можливістю відшкодування шкоди як у натуральній, так і в грошовій формі, гострою необхідністю попередження, подолання наслідків несприятливих подій і

[1] Страховий захист – економічні, перерозподільні відносини, які складаються в процесі запобігання і відшкодування збитків, заподіяних конкретним об’єктам страхування [118, с. 384].

відшкодування завданих втрат конкретним об'єктам і збитків конкретним суб'єктам, зумовлює в суспільстві процес нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) для вжиття заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням, тобто процес формування і накопичення *страхового фонду*.

В.К. Райхер, розкриваючи особливе значення страхування для суспільства, звернув увагу на відмінність двох засобів боротьби із стихійними лихами, поділяючи їх на превентивні та репресивні. Превентивними автор визнавав такі способи, які спрямовані на попередження стихійних лих, репресивними — такі, які в змозі після виникнення стихійного лиха, в найкоротші терміни, зменшити його негативний вплив. Проте, як визначає В.К. Райхер, незважаючи на наявність у суспільстві «репресії» і «превенції», виникає потреба відновити заподіяні стихійними лихами господарські втрати, для чого необхідно мати відповідні ресурси [442, с. 5-6]. Тобто існує об'єктивна необхідність у створенні відповідного страхового фонду. Ще у 1886 році професор А.Я. Антонович висловив думку, що «завдання страхування полягає в тому, щоб фізично зруйноване майно перетворити на незруйноване економічно, зробити незруйнованою капітальну цінність, незважаючи на руйнацію її фізичних властивостей» [21, с. 652-653].

На думку М.І. Брагінського, оцінка значущості страхування, здійснена А.Я. Антоновичем, є досить вдалою, позаяк позбавлені можливості вплинути на певні події, особи завжди були і залишаються стурбовані тим, як запобігти або хоча б зменшити їхні негативні наслідки. Найпростіша реакція на можливість настання самих подій і їхнього шкідливого результату втілюється у прагненні «відкласти на чорний день», маючи на увазі під останнім весь перелік зазначених вище погроз — від хвороби до пожежі або війни. Особливість такого «відкладання» полягає в тому, що саме по собі воно не здатне вберегти від відповідних втрат: покривати їх доводиться в подібних випадках, хоча і відкладеним «про запас», але все-таки власним майном. За висловом М.І. Брагинського, це «не дивно, тому що багато століть назад у людини народилося бажання об'єднати частину належного їй майна з майном інших осіб, перетворивши все, що зібрано таким чином, на джерело

покриття втрат від різного роду нещасних випадків, які можуть статися з будь-ким із них. При цьому прямим приводом до такого об'єднання слугувала насамперед імовірність події — те, що вона може відбутися або не відбутися» [49, с. 4].

Як визначає В.К. Райхер, заходи щодо попередження стихійних явищ та мінімізації збитків «не можуть зовсім усунути руйнівних впливів природи. Тому необхідно, щоб у суспільстві завжди були напоготові належні ресурси для негайного відшкодування втрат і ушкоджень, для негайного відновлення продуктивних сил, що руйнуються стихійними лихами. Інакше кажучи, необхідний страховий фонд. І на певному етапі суспільного розвитку цей фонд з'являється. Але необхідність його виникнення вже закладена у глибині суперечності між людиною і природою: у шкідливому впливі стихійних сил на процес суспільного виробництва і у невтомній боротьбі людства з цим впливом» [442, с. 6].

Ідея первісного створення страхових фондів у формі самострахування як акумулювання продуктів харчування у разі настання голоду у зимовий період і процедура формування страхових резервів страховиками у сучасній економіці зумовлюються наявністю спільної мети (захист майнових інтересів зацікавлених осіб), яка здатна задовольнити потреби членів суспільства.

Зрозуміло, що порядок формування, витрачання, організаційні форми, ступінь централізації страхових фондів у суспільствах різних історичних епох є різним, проте *мета* — є спільною, єдиною.

Цю тезу ставлять під сумнів такі питання: чи могли особи, які вперше ще в 2–3 тис. до н.е. [196, с. 19] зародили ідею самострахування, мати за мету захист від згубного впливу певних ризиків, шляхом формування вказаного квазі-фонду у формі «відкладання» певних запасів? Чи могли такі особи мислити категоріями, які притаманні сучасним особам, зокрема щодо необхідності формування спеціального фонду з метою задоволення своїх майбутніх майнових потреб (інтересів), у разі настання певних випадків?

З цього приводу слід звернутися до дослідження Людвіга фон Мізеса «Трактат з економічної теорії», в якому він з позиції праксеології доводить, що фундаментальні логічні залежності категорії мислення та діяльності відіграють у

розумовій активності первісних людей ту ж саму роль, що і в нашому житті. Він доводив, що зміст думок первісної людини відрізняється від змісту наших думок, але формальна і логічна структура у перших і других — спільна. Автор обґрунтовував тезу про те, що особу спонукає діяти певне *побоювання* [курсив наш. — П. Н.]. Людина з огляду на це демонструє перевагу, в тому числі в тих ситуаціях, коли події є невідворотними або вважаються такими. Людина, що діє, обирає для себе *мету* [курсив наш. – П. Н.] і намагається її досягти у відомий їй спосіб [217, с. 12-13]. Принцип розвитку, нині покладений в основу нової наукової парадигми, яку сучасне природознавство визначає як «глобальний еволюціонізм», констатує, що в основу матерії покладена універсальна її властивість — рух. Рух постає фундаментальним способом існування нашого світу [67, с. 38].

Крім того, Л. А. Цвєтаєв у своїй праці «Первые начала права естественного» зазначив, що різні небезпеки, яким піддавалися особи, що мешкали у природному стані як в оточенні диких тварин, так і в оточенні певних членів суспільства, змушували їх шукати засоби боротьби з ними. До цього їх спонукали природжена схильність і священний обов'язок — власного збереження [575, с. 6]. Але, як далі зазначає автор, така поведінка притаманна лише особам, які діють, тому що вони наділені розумом, а отже, мають волю до вчинення таких дій. Вказана воля, що притаманна будь-якій розумній особі, формує мету.

Герменевтичний підхід [2] доводить, що мета захисту майнових інтересів членів суспільства від негативних наслідків стихійних лих, нещасних випадків зумовлює

[2] У сучасних історичних дослідженнях все більшої ваги набуває герменевтичний метод. Герменевтика (від грец. – hermeneia – тлумачення) визначається як «мистецтво розуміння», сукупність правил і техніка інтерпретації давніх текстів через їх співвідношення з досвідом сучасності. Авторитетний дослідник історії педагогіки О. Сухомлинська зауважує, що герменевтичний аналіз – це «вживання» в атмосферу епохи, життя автора, аналіз його способу мислення, реконструкція смислових систем «для відтворення найбільш поширених і сталих смислів педагогічної реальності досліджуваної епохи». Отже, герменевтика дає змогу не тільки дізнатися про певні факти й процеси, а й дослідити їх оцінку автором, розкрити ціннісні орієнтири тогочасного суспільства [511, с. 12].

наявність страхування як у рабовласницькому та феодальному суспільстві, так і на більш ранніх стадіях формування людського суспільства.

Ця теза також підтверджується досягненнями соціофілософської науки [187, с. с. 110], що як базову концепцію нової парадигми розглядає еволюцію як основну форму руху в природі та суспільстві. Слід зазначити, що на сьогодні загалом визнається, що спроби створити універсальну теорію розвитку, починаючи з еволюції живих істот і закінчуючи еволюцією часу і Всесвіту, є безрезультатними [552; 553]. Погодимося, що це має місце на рівні суто філософського дискурсу, однак синергетика, наука про відкриті дисипативні системи, виявила певні закономірності розвитку будь-якого предмета і явища, що дає змогу говорити саме про універсальну парадигму розвитку, яка виражає всезагальну схему будь-якого руху, зміни, один із виявів якої ілюструється «законом паралелізму», який сформулював К. Кільмайєр і який Е. Геккель назвав «біогенетичним законом». Цей закон втілюється в «явищі періодичного повторення подібних геоморфологічних ситуацій» [491, с. 1217] та виявляється на всіх рівнях існування людини та природи.

За висловом Г.В. Плєханова, будь-яке явище, розвиваючись до кінця, перетворюється на свою протилежність; але оскільки нове, протилежне першому, явище також у свою чергу перетворюється на свою протилежність, то третя фаза розвитку має формальну схожість із першою [292, с. 572].

З цього приводу визначальною є позиція В.К. Райхера, який вказував, що «однаково неправильно як заперечувати наявність докапіталістичного страхування, так і вважати його простою різновидністю, елементарною формою буржуазного страхування… Страхування… існувало і у феодальному і навіть у рабовласницькому суспільстві, і притому справжнє… страхування» [442, с. 34].

Як зазначає М.І. Брагінський з посиланням на Дигести Юстиніана, ідея страхування знайшла своє місце у запозиченому римлянами у стародавніх греків Родоському законі про викиди в море. Суть цього закону, вказує М.І. Брагінський, досить чітко визначив свого часу юрист Павло: «Родоським законом встановлено, що якщо з метою полегшення судна здійснено викидання товарів, то повертається шляхом внесків всіх те, що здійснено в інтересах усіх» [49, с. 12]. Аналізуючи

зазначений Закон, І.О. Покровський вбачав у ньому прообраз страхування як такого. На його думку, вирішальне значення мав «зароджений у цьому випадку інститут розкладки збитків. На цій ідеї розкладки ґрунтується весь інститут страхування» [49, с. 13].

Саме тому, на нашу думку, можна обґрунтовано стверджувати про існування відносин із страхування на всіх стадіях історії розвитку людства у разі наявності двох ознак: мети — захисту власних майнових інтересів від згубного впливу ризиків; заздалегідь акумульованого фонду, за рахунок якого можна задовольнити потреби.

Професор В. К. Райхер за історичною ознакою класифікував страхування на три форми: «самострахування», «взаємне страхування» і, нарешті, «комерційне страхування» [442, с. 12]. Таким формам страхування відповідають форми страхових фондів, які з певною умовністю можна назвати організаційними формами.

З огляду на це є підстави стверджувати, що усім найпізнішим організаційним формам страхових фондів (по відношенню до самострахування), створення яких зумовлювалося специфікою страхових відносин на певному етапі розвитку суспільства, притаманні риси й ознаки *самострахування*, як елементарної, первинної, найпростішої форми суспільних страхових відносин та форми організації страхового фонду, які на новому етапі розвитку суспільства набувають нових рис, більш довершеної форми, але в основі яких закладена єдина мета — захист майнових інтересів зацікавлених осіб.

Віддаючи належне наведеним вище положенням, слід зазначити, що переважна більшість дослідників вказану групу відносин (відносин із самострахування) визначає як «квазістрахування» (*«quasi-insurance»*), яким лише притаманні певні ознаки страхових відносин у сучасному розумінні [9, с. 2]. Корінь страхування перебуває у самострахуванні. Незважаючи на принципові між ними розходження, самострахування і страхування мають за мету зменшення збитків, які можуть виникнути від різних нещасть, шляхом створення страхових фондів [459, с. 15]. Віднесення нами самострахування до страхування (страхових відносин) у його

найпростішій формі обумовлено наявністю мети страхування, що є безперечним та певного фонду, який не мав належних ознак організації на той час, проте існував, і за рахунок засобів якого існувала можливість задовольнити потреби осіб, які брали участь у формуванні такого фонду.

Загальновідомо, що історично перша форма, в якій знаходили реалізацію страхові відносини, характеризувалася ідеєю самострахування [9, с. 5]. Сутність такого самострахування полягала в тому, що члени суспільства з метою захисту від голоду в окремі періоди року (насамперед взимку) акумулювали певні продукти харчування для їх подальшого споживання. Тобто формували квазістрахові фонди. Щодо вказаного історичного періоду В.К. Райхер зазначав, що незважаючи на свою суспільну необхідність, страховий фонд не завжди існував у людському суспільстві. Виникнення страхового фонду в складі сукупного суспільного продукту припускає такий етап розвитку продуктивних сил і таку ступінь продуктивності праці, коли суспільство вже виробляє достатню, для утворення страхового фонду, кількість продуктів. В умовах первісного ладу у складі сукупного суспільного продукту страховий фонд у сучасному розумінні ще відсутній [442, с. 90], про що зазначалося нами вище.

У цьому випадку В.К. Райхер вказує на відсутність *спеціально* [курсив наш. — П. Н.] організованого, належним чином оформленого страхового фонду, проте не заперечує проти його існування в «аморфному» вигляді, адже далі він зазначає, що «на певному етапі суспільного розвитку він з'являється… у неорганізованому стані. …перебуває у володінні родового колективу, а згодом — громади, держави» [9, с. 2, 14-15].

На нашу думку, автор фактично не заперечує проти існування такого явища, як фонди самострахування, але вказує на відсутність його належного організаційного оформлення, яке притаманне більш пізнім історичним формаціям. Сутністю ж самострахування В.К. Райхер визначав наявність децентралізованого за формою організації страхового фонду, який утворюється і використовується окремими господарствами, кожним у себе і виключно для себе [442, с. 90]. Проте,

дослідник не відкидає того, що навіть у такій формі, те, що акумульовувалося зацікавленими особами є страховим фондом.

З цього приводу на початку XX ст. (1925 р.) академік К.Г. Воблий писав: «Самострахування це особливий вид господарської діяльності. Під ним розуміють такий прийом господарської діяльності, коли фізична особа, володіючи певною кількістю об'єктів, збирає кошти для відшкодування втрат у їх вартості від несприятливих випадковостей завдяки попередньому відкладанню коштів» [65, с. 26].

Г. Ф. Шершеневич та М. І. Брагінський відзначали, що відкладання з метою утворення запасного капіталу на випадок настання несприятливих подій не має нічого спільного з ідеєю страхування, тому що тут відсутня його головна ознака — *розподіл збитків між господарствами* [курсив наш. — П. Н.] [597, с. 319; 49, с.5].

Вважаємо за доцільне погодитися з твердженням В.І. Серебровського, який слушно стверджував, що страхування слід відрізняти від самострахування. При самострахуванні носій господарської діяльності — власник відомої кількості однорідних майнових об'єктів — відраховує сам собі щорічно частину власного прибутку в особливий *страховий фонд* [курсив наш. — П. Н.], призначений для відшкодування втрат у цінності зазначених об'єктів від нещасних випадків. Те відшкодування збитку, що відбувається при страхуванні за рахунок ряду господарств, при самострахуванні здійснюється за рахунок *одного* господарства» [465, с. 273].

Проте, на нашу думку, незважаючи на різницю у цих двох категоріях — «страхування» і «самострахування», буде неправильно не включати останню до певної форми страхових відносин, нехай і найпростіших, адже головні ознаки страхових відносин (мета, сформований фонд) при самострахуванні присутні.

Самострахування у сучасному розумінні — це децентралізовані фонди суб'єктів господарювання, які виконують функцію надання першої допомоги господарству за рахунок своїх внутрішніх ресурсів [498, с. 12]. Децентралізовані страхові фонди формуються переважно у вигляді натуральних запасів суб'єкта господарювання, хоча не виключена можливість формування і у грошовій формі.

Перевага самострахування полягає в тому, що воно дає змогу оперативно вирішити питання відшкодування невеликих збитків. Крім того, доходи від тимчасового інвестування вільних коштів цих резервів, у випадку їх формування в грошовій формі, також залишаються юридичній чи фізичній особі, що організовує самострахування. Така особа завжди безпосередньо зацікавлена вжити заходів щодо зниження ризиків. До того ж витрати із власних (внутрішніх) резервів безпосередньо не залежать від наслідків ризиків на інших підприємствах.

Проте зазначені переваги децентралізованої форми нагромадження і використання резервних коштів виявляються лише в певних межах. Адже при самострахуванні практично немає розподілу наслідків ризику. «Тому що якби кожний окремо взятий власник спробував відшкодувати збиток за власний рахунок, то він був би вимушений створювати матеріальні або грошові резерви, рівні за величиною вартості свого майна, що природно руйнівно» [498, с. 3]. Один великий (а нерідко і середній) ризик може призвести до необхідності ліквідувати підприємство. Самострахування вимагає відволікання значних ресурсів до резервів. Вони перебувають у господарському обороті й на момент, коли постане реальна потреба використати їх за цільовим призначенням, можуть бути в неліквідній формі. Цей канал формування коштів для страхового захисту об’єктивно не може посідати визначальне місце у структурі сукупного фонду страхового захисту [501, с. 12], який являє собою певну систему суспільних заходів щодо нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) з метою попередження, подолання або зменшення негативного впливу наслідків несприятливих подій і відшкодування збитків, спричинених їх настанням.

Друга виділена Г.Ф. Шершеневичем форма розвитку страхування, що випливає із самострахуванням і передує комерційному страхуванню — *взаємне страхування***.** Її сутність чітко охарактеризував В.І. Синайський: «При взаємному страхуванні страхувальники є водночас страховиками один перед одним. В основу тут покладена не комерційна мета, а самодопомога» [471, с. 221], тобто взаємна допомога тих осіб, які беруть участь у формуванні страхового фонду з метою захисту власних майнових інтересів від згубного впливу ризиків.

На нашу думку, основна ідея взаємного страхування розкривається саме в процесі еволюційного розвитку суспільства, коли суб'єкти господарювання та фізичні особи стають заручниками небезпечних природних явищ і подій. Однак безпорадність однієї людини перед силами природи, стихійними лихами, війнами й іншими життєвими небезпеками водночас викликає бажання боротьби з наслідками цих небезпек. Вказане спонукає їх об'єднувати зусилля й засоби [534, с. 45]. Ця обставина, по-перше, об'єктивно й, по-друге, історично свідчить про те, що одним з основних та істотних принципів організації боротьби з негативними наслідками природних і інших небезпек є принцип об'єднання сил, засобів і капіталів. Взаємне страхування — це страхування у його найбільш «ідеологічно чистій формі». Йдеться про взаємний обмін ризиками, при якому не переслідується мета отримання прибутку [575, с. 5] від тих операцій, які здійснюються суб'єктами таких відносин.

Взаємна форма організації страхового фонду вважається найстарішою формою організації страхової справи [65, с. 39; 102]. Традиційно товариство взаємного страхування являє собою об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, що створене на підставі угоди між ними з метою відшкодування в певних частках, відповідно до прийнятих на себе зобов'язань, збитків учасників [122, с. 67; 592, с. 77-78].

Відмінна риса страхових організацій цього типу полягає у тому, що вони не переслідують мети отримання прибутку з операцій, що проводять, оскільки страхують тільки майнові інтереси тих осіб, які є членами цих організацій. Однак товариства взаємного страхування можуть здійснювати підприємницьку діяльність остільки, оскільки це слугує досягненню мети, для якої вони були створені, за умови, що весь прибуток буде спрямований ними на розвиток своєї основної діяльності та покриття збитків, що з нею пов'язані.

Головною метою створення товариств взаємного страхування вважається підтримка своїх членів при настанні певної випадкової небезпеки, та прагнення надати їм страхові послуги по можливості кращі й дешевші, з урахування конкретного інтересу (ризику) тієї особи, що приймає участь у формування страхового фонду взаємного страхування.

Вказаний спосіб забезпечення майнових інтересів зацікавлених осіб не є надбанням нового часу. Ще за часи правління вавілонського царя Хаммурапі (з 1792 р. по 1750 р. до н. е.) учасники торговельного каравану укладали між собою договір, в якому сторони погоджувалися спільно нести збитки, що можуть виникнути у будь-кого з них у результаті пограбування, крадіжки або зникнення речей. І це не є єдиним прикладом. За свідченням Талмуду (зібрання релігійно-етичних і правових норм іудаїзму, що склалися в період з III ст. до н. е. по V ст. н. е.) подібні договори укладалися в Палестині та Сирії на випадок падежу, крадіжки чи зникнення худоби у одного з учасників каравану [91, с. 6]. Слід зазначити, що історія створення й існування взаємного страхування відносить нас до Стародавнього Риму, де взаємне страхування було найбільш розвинене в різних професійних союзах, колегіях статутного типу. На думку В. К. Райхера, особливої уваги заслуговують римські професійні союзи. Далі йдуть колегії купців. При цьому, крім колегій, що спеціалізувалися по окремих видах торгівлі та складалися з купців, що постійно проживали на своїй батьківщині, існували ще союзи купців, що тимчасово перебували у торговельних справах на чужині [442, с. 90].

У Древній Індії, Древньому Єгипті існували страхові організації професійно-корпоративного типу, переважно організації взаємодопомоги ремісників і торговців. До їхніх завдань входило надання матеріальної допомоги членам у нещасних випадках, а у випадку смерті — осиротілим родинам. При всій недостатності наявних про них відомостей, що залишають відкритим питання про те, чи існував у них постійний страховий фонд чи допомоги виплачувалися в порядку наступної розкладки, на думку деяких учених, тут уже виплачувалися регулярні, пов’язані з певними строками страхові внески [55, с. 14].

Перші гільдії взаємодопомоги виникли в Англії (X–XI ст.), потім у Німеччині (X–XII ст.), Данії та Ісландії (XII ст.). Середньовічні організації взаємодопомоги спочатку називалися братерства. Така назва відбивала сутність відносин, які існували в таких організаціях. Кожний із членів середньовічного братерства повинен був допомагати йому (братерству) у всіх справах, але, з другого боку, і все братерство мало надавати допомогу кожному своєму члену у всіх справах, які не

суперечили закону і моральності. Середньовічні братерства інакше називалися гільдіями, які на самому початку свого розвитку розділилися на світські та релігійні. Розподіл гільдій на світські та релігійні в період середньовіччя не мав абсолютного характеру. Кожна з цих гільдій являла собою багатогранну єдність: економічну, юридичну, релігійну, політичну і побутову.

Подібні відносини зустрічалися і в історії нашої країни. У XIII–XVII ст. на терені сучасної України значну роль у торгівлі країни відігравало чумацтво. Чумаки подорожували на возах, запряжених волами. Якщо у когось під час подорожі гинув віл чи ламався віз, зусиллями всього гурту потерпілому відновлювали потрібні засоби пересування [455, с. 112]. У вказаний період члени чумацького гурту не вдавалися до попередньої сплати регулярних внесків на створення і поповнення єдиного резервного фонду, і це мало сенс, оскільки перевозити гроші на значні відстані було безпечніше, коли вони були розосереджені по «індивідуальних» гаманцях [501, с. 17].

Можливо дослідники по-різному оцінювали наведені вище види колективної взаємодопомоги: вважали їх видами страхування, що притаманні певним соціально-економічним умовам, в яких вони здійснювалися, чи не вважали названу взаємодопомогу страхуванням, оскільки для відшкодування збитку не створювалися спеціальні страхові фонди, що не є правильно, на нашу думку. Відомий дореволюційний дослідник у галузі страхування Е. Вреден зазначав, що «варвари нової Європи внесли до господарського обігу зародки взаємності, досить подібні до страхування: і у германців, і у слов’ян є гільдії, цехи, артелі, дружина, братчина. У них поєднувалися особи для зустрічей зі всіма випадковостями життя, для дружньої взаємної допомоги. При будь-якому господарському збитку забезпечувалося не майно, а особа, що господарює» [539, с. 76]. Проте незважаючи на те, що наведені види колективної взаємодопомоги в одних випадках мали договірну основу, а в інших ґрунтувалися на звичаї, їх сутність є єдиною. Вона полягає у прагненні забезпечити кожного з учасників колективу засобами для відшкодування збитків за рахунок усіх членів такого колективу.

Таким чином, слід зазначити, що основною формою страхування у докапіталістичних економічних умовах було взаємне страхування, при якому члени певного колективу (суб'єкти господарювання в сучасному розумінні) страхували самі себе і не ставили за мету отримання прибутку [539, с. 78]. Як зазначав К.Г. Воблий, «взаємне страхування виявляється найбільш придатним там, де відсутні умови для технічної організацій страхування, де неможливо точно обрахувати розмір страхових платежів» [64, с. 41].

На терені сучасної України взаємне страхування бере свій початок із жовтня 1899 року [120, с. 66], коли в м. Одеса було створено перше товариство взаємного страхування «Одесское общество взаимного страхования фабрикантов и ремесленников от несчастных случаев с их рабочими и служащими». Наведені факти та дослідження фахівців страхової справи і зацікавлених питаннями страхування істориків дають підстави стверджувати, що в той час страхова діяльність у суспільстві ґрунтувалася на принципі взаємності (взаємодопомоги) [91, с. 11; 442, с. 48; 29, с. 15; 196, с. 9], якій не був притаманний принцип комерційного ведення страхової справи з метою отримання прибутку.

Як показує сучасний досвід європейських країн і США, товариства взаємного страхування — це цілком працездатний механізм, за допомогою якого майнові інтереси споживачів забезпечуються цілком адекватним страховим захистом. В іноземних державах товариства взаємного страхування (ТВС) користуються досить високою довірою з боку населення, завдяки чому вони «забирають» у страховиків певну частку ринку. У модернізованих іноземних системах страхового захисту взаємному страхуванню відводиться особливе місце [539, с. 142].

Чинне страхове законодавство України також надає можливості заінтересованим особам створювати товариства взаємного страхування. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про страхування» [414] громадяни та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

Основні засади правового становища товариств взаємного страхування визначено Тимчасовим Положенням «Про товариство взаємного страхування»,

затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1997 року № 132 (Тимчасове положення) [421]. Проте системний аналіз норм вітчизняного законодавства, що регулюють діяльність товариств взаємного страхування, дає підстави стверджувати, що правове регулювання діяльності цих товариств украй недосконале; часткове (з великими прогалинами), суперечливе і недостатньо узгоджене із суміжними правовими інститутами.

З розвитком суспільного виробництва (вдосконалення технічного забезпечення праці, накопичення великих матеріальних цінностей) підвищується ризик заподіяння шкоди життю, здоров'ю і майну окремих членів суспільства, а звідси вимагається наявність значних матеріальних ресурсів для відшкодування збитків, заподіяних несподіваним настанням стихійних лих чи нещасних випадків. Ці процеси призвели до необхідності вдосконалення процесу страхування з метою максимально можливого захисту майнових інтересів зацікавлених осіб. На цьому етапі розвитку ідеї страхування «страхове забезпечення із справи «братської» взаємодопомоги перетворюється на товар, що широко відпускається на сторону. Страхування переходить із «товариської» у «товарну» форму, перетворюється на звичайне *комерційне* підприємство, виходить із рамок докапіталістичного колективу і починає працювати на ринок» [442, с. 90]. З'являється комерційне страхування.

Перші страхові товариства виникли в Англії у 80-ті роки XVII ст. у галузі вогневого страхування. Поштовхом, що прискорив утворення страхових товариств, як прийнято вважати, слугувала історична пожежа, що трапилася у Лондоні в 1666 році і згубила 70 тисяч осіб. У цей самий час виникають страхові товариства в галузі морського страхування у Франції (1686 рік, Париж). Згодом страхові товариства з'являються і в інших країнах: в Італії (1741 рік), Данії (1746 рік), Швеції (1750 рік) та ін. [500, с. 18].

Прибуток страхових організацій того часу складався із спеціально передбаченої частини плати, яку зацікавлена особа (страхувальник) віддавала за страхування (страховий платіж, страховий внесок, страхова премія), із можливого беззбиткового проходження справи, та із можливостей управління вільними грошовими засобами страхового фонду [126, с. 5], який являє собою сукупність

заздалегідь акумульованих натуральних запасів і/або фінансових резервів, призначених для попередження, подолання, локалізації та відшкодування збитків, завданих стихійними лихами, нещасними випадками та іншими подіями [502, с. 501].

Перша страхова компанія на терені України була створена в 1863 році в Полтаві у формі товариства взаємного страхування від вогню. Згодом подібні товариства взаємного страхування почали створюватися в Одесі, Києві та Харкові [131, с.15]. У дореволюційні роки одним із важливих центрів страхування в Україні була Одеса. Тут функціонували самостійні страхові товариства, а також філії провідних страхових компаній Петербурга та Москви, іноземних страховиків, діяльність яких була дозволена з 1885 року [132, с. 9]. Перше на західних землях України страхове товариство «Дністер» було створено у Львові 9 грудня 1891 року в організаційній формі кооперативного товариства взаємного страхування від вогню [164, с. 56]. Слід зазначити, що на початку XX ст. страховий ринок Галичини ділився між «Флоріанкою» з Кракова та «Дністром» зі Львова. Цей поділ в основному здійснювався за національною ознакою: перше охоплювало польське населення, друге — українське. У тіні цих двох товариств поволі розвивалося засноване в 1909 році у Львові «Сільське товариство взаємного страхування “Вісла”», яке змушене було задовольнятися лише тим страховим полем, яке становили дрібні господарства польських селян [164, с. 56].

Поява спеціально створених організацій реформує процес розвитку страхової діяльності порівняно з попередньою історією її існування. Основною характеристикою цього періоду розвитку страхової діяльності стало те, що «страхові операції отримали комерційний характер, а підприємець-страховик почав вести справу для отримання прибутку» [246, с. 12].

Зважаючи на викладене, стає зрозумілим, що сутність страхування (як відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні певних подій (страхових випадків), за рахунок грошового *(страхового) фонду*, що формується за рахунок страхових внесків [504] і являє матеріальну основу страхування та є обов’язковим елементом суспільного виробництва) знаходить свій

прояв на всіх етапах розвитку суспільного виробництва і реалізується в усіх трьох формах страхування, безумовно, із тією специфікою, яка притаманна кожному історичному періоду, та характеризується наявністю мети страхування і наявністю *спеціального (страхового) фонду,* який є системоутворюючою категорією страхових відносин у сфері господарювання.

Щодо класифікації організаційних форм страхових фондів, то вона була здійснена В.К. Райхером у капітальній праці «Суспільно-історичні типи страхування» [442, с. 16-18]. Автор виділив три форми організації страхового фонду: централізовану: централізований (резервний) страховий фонд держави; децентралізовану: фонд самострахування, фонд ризику товаровиробника; фонд страхування у власному значенні: страховий фонд страховика.

Аналізуючи доробки В.К. Райхера та, власне, чинне законодавство України з урахуванням практики здійснення страхової діяльності, у нас є підстави стверджувати, що *централізований (резервний) страховий фонд держави* створюється за рахунок загальнодержавних ресурсів. Призначенням цього фонду є відшкодування збитків і усунення наслідків стихійних лих і значних аварій, що тягнуть за собою великі руйнації та великі людські жертви в межах держави. Цей фонд створюється як у натуральній, так і в грошовій формах. У натуральній формі він являє собою постійні запаси продукції, що оновлюються, тобто йдеться про державний матеріальний резерв. У грошовій — це кошти державного та місцевих бюджетів.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний матеріальний резерв» [323] державний резерв є особливим державним запасом матеріальних цінностей, призначених для використання в цілях і в порядку, передбачених цим Законом. У складі державного резерву створюється незнижуваний запас матеріальних цінностей (постійно підтримуваний обсяг їх зберігання). Державний резерв призначається для: забезпечення потреб України в особливий період; надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам, установам і організаціям з метою стабілізації економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини і паливно-енергетичних ресурсів, продовольства,

виникнення диспропорції між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку та участь у виконанні міждержавних договорів; надання гуманітарної допомоги; забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (ст. 3).

Щодо державного бюджету, то відповідно до п. 1 ст. 1 Бюджетного кодексу України [53] бюджет — це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

В контексті дослідження питання про організаційні форми страхових фондів, нас, безумовно цікавлять видатки таких фондів, зокрема, бюджету, адже видатки бюджету — це кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум (п. 13 ст. 1). Так, відповідно до ст. 24 Бюджетного кодексу України резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету. Порядок використання коштів із резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України. У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов’язково.

При цьому ст. 1 Закону України «Про державний бюджет на 2013 рік» [322] затверджено видатки Державного бюджету України на видатки у сумі 412060560,7 тис. грн, у тому числі видатки загального фонду Державного бюджету України — у сумі 363629 669,8 тис. грн та видатки спеціального фонду Державного бюджету України — у сумі 48430 890,9 тис. грн.

Децентралізовані страхові фонди, як правило, формуються переважно у вигляді натуральних запасів (сировини, матеріалів, тощо) суб’єкта господарювання.

На нашу думку існує дві підстави формування суб’єктами господарювання децентралізованих страхових фондів — економічна та юридична. *Економічна підстава* (необов’язкова) обумовлюється власним переконанням підприємця щодо

необхідності (доцільності) формування такого фонду. За таких умов суб'єкт господарювання на власний розсуд, виходячи із економічних засад своєї діяльності, приймає рішення щодо формування фонду, самостійно акумулює до нього частину готової продукції (сировини, матеріалів тощо) з метою оперативного поновлення власного майнового стану, для продовження суспільно корисної діяльності. *Юридична підстава* (обов'язкова) характеризується наявністю обов'язку в окремих суб'єктів господарювання щодо формування фонду самострахування (ст.14 Закону України «Про господарські товариства» [319]). Як правило, за допомогою резервного фонду створюються засоби для покриття збитків, що дають можливість не піддавати небезпеці як виконання зобов'язань господарського товариства перед кредиторами (борги), так і його зобов'язання щодо сплати дивідендів.

Перевага самострахування полягає в тому, що воно дає змогу оперативно вирішувати питання відшкодування незначних збитків. Проте при самострахуванні відсутній так званий розподіл наслідків ризику. Самострахування потребує відволікання значних ресурсів до резервів. Крім того, кошти (запаси) цих фондів перебувають у господарському обігу і на момент, коли настане нагальна потреба використати їх за цільовим призначенням, можуть бути в неліквідній формі [502, с. 12].

Найбільш ефективно потреби у страховому захисті майнових інтересів фізичних і юридичних осіб в умовах ринку можуть бути задоволені за допомогою страхової діяльності, тобто професійної діяльності страхових організацій (компаній), яка спрямована на формування страхового фонду, що створюється за рахунок великого кола його учасників (страхувальників) [498, с. 13].

Завдяки наявності *страхового фонду, що формується страховиком,* кожна окрема особа може отримати страховий захист за ціну, яка менша за витрати, які б вона понесла, формуючи власний резервний фонд (наприклад при самострахуванні), тобто страхова діяльність дає можливість кожній особі перекласти частину ризиків на страхові організації (компанії). Саме у межах страхового фонду страхової організації (компанії) досягається висока ефективність використання коштів. Збитки в цьому випадку розподіляються на всіх учасників страхового фонду і відбувається

значний перерозподіл коштів. Страховий фонд страховика формується за рахунок внесків, які сплачуються окремими фізичними та/або юридичними особами. Головною особливістю його формування є те, що він знаходиться у розпорядженні спеціально створеної господарської організації (страховика, страхової компанії). При такому страхуванні метою страхувальника є отримання грошової компенсації збитків, розмір якої повинен перебільшувати розмір сплаченої страхової премії. Саме такий інтерес спонукає страхувальника до участі у страхових відносинах. Таким чином, підґрунтям формування страхового фонду страховиками є солідарність страхувальників при настанні страхового випадку. Проте головною особливістю такого страхового фонду є особливий режим цільового використання коштів страхового фонду — виключно з метою здійснення страхових виплат страхувальникам.

Завдяки наявності такого страхового фонду кожний окремий підприємець може отримати страховий захист за ціну, що менше витрат, які б він поніс, формуючи власний резервний фонд [3, с. 36] при самострахуванні, тобто страхова діяльність дає можливість кожному конкретному підприємцю перекласти частину ризиків від підприємницької діяльності на страхові організації (компанії).

У межах страхового фонду страхової організації (компанії) досягається висока ефективність використання коштів. Збитки в цьому випадку розподіляються на всіх учасників страхового фонду і відбувається значний перерозподіл коштів [593, с. 12] як між учасниками страхових правовідносин, так і в суспільстві.

Зокрема, дрібні внески страхувальників більш упорядковано і регулярно накопичуються, а також розміщуються страховими організаціями (компаніями), більш продуктивно і прибутково, ніж особисто їх власниками. Страхові організації (компанії) здійснюють суттєвий вплив на розподіл капіталів у країні, створюються умови для формування ринку вільного капіталу [595, с. 18], без чого неможливий розвиток підприємництва і ринкової економіки взагалі.

Проведений аналіз організаційних форм страхових фондів дозволяє здійсити їх класифікацію за певнимим критеріями.

Так, за ретроспективною ознакою (історією виникнення) страхові фонди поділяються на фонди: самострахування, взаємного страхування, комерційного страхування. *За ступенем централізації* (за формою організації) виділяють централізовані (державні, страхові резерви страховика, перестраховика, товариства взаємного страхування) та децентралізовані (страхові фонди товаровиробника, суб'єкта господарювання) страхові фонди. *За критерієм суб'єкта* (розпорядника) страхові фонди поділяють на такі, що формуються: суб'єктом господарювання (товаровиробником), страховиком, державою. *За порядком формування* (предметним критерієм) страхові фонди поділяються на грошові та натуральні. *За формою власності* виділяють: державні (як ті, що формуються за рахунок державного бюджету, державний матеріальний резерв, так і ті комерційні страховики, єдиним власником яких є держава) та приватні страхові фонди. *За порядком створення* існують: обов'язкові та добровільні страхові фонди. *За рівнем організації* страхові фонди поділяються на: загальнонаціональний (як сукупність усіх страхових фондів, що створюються в державі), державні (централізовані), приватні (децентралізовані, страхові фонди суб'єктів господарювання).

Наведена класифікація дозволяє стверджувати, що страховий фонд як головний елемент формування страхових відносин є ефективним механізмом захисту майнових інтересів членів суспільства від можливих негативних наслідків певних дій та/або подій та виступає основним елементом економіко-правової категорії «страхування», завдяки які відбувається формування страхових правовідносин у сфері господарювання.

Як слушно вказують науковці, більшість теоретичних конструкцій, зберігаючи свої основні риси, набуті за часів становлення, трансформуються залежно від конкретних соціально-економічних умов [446, с. 59; 159]. Зміст наукової категорії «страхування», як ефективного способу боротьби із різного роду небезпеками та із наслідками згубного впливу небажаних подій, становлять суспільні відносини щодо попередження, подолання, зменшення і відшкодування за рахунок заздалегідь акумульованих коштів руйнівних наслідків несприятливих подій (стихійних лих та/або нещасних випадків тощо), що завдали матеріальних збитків.

Отже, на нашу думку, з'ясування сутності «страхування» дозволить нам наблизитися до розуміння сутності страхових правовідносин.

Протягом тривалого часу вчені намагалися визначити поняття страхування та з'ясувати його сутність. Попри це актуальною і на сьогодні вбачається думка В.І. Серебровського, яку він висловив у першій половині XX ст., про те, що «…й до сьогодні не вдалося визначити таке поняття страхування, яке, з одного боку, не було б занадто вузьким і охоплювало усі види страхування, а з іншого боку, не було б занадто широким і не охоплювало б сферу сторонніх явищ» [466; 468].

Підтримуючи вищенаведену позицію економіст К.Г. Воблий вказував, що «незважаючи на всі невдалі спроби визначити єдине поняття страхування, що охоплювало б усі види, теоретики не втратили ще надії його віднайти» [65, с. 18]. Точки зору представників різних теоретичних шкіл щодо проблематики з'ясування сутності страхування формують на сьогодні єдину страхову доктрину, яка дає потужний імпульс для необхідного оновлення як юридичної, так і економічної страхової науки. Систематизуючи основні існуючі теоретичні концепції щодо визначення сутності страхування, стає зрозумілим, що їх положення зводиться до такого [245, с. 38].

Теорія евентуальної [3] ***потреби.*** Засновником вказаної теорії у 1898 році став відомий представник італійської економічної школи У. Гоббі, який вбачав призначення страхування у забезпеченні майбутньої випадкової потреби, яка полягає в усуненні наслідків шкоди. На думку У. Гоббі, вказана потреба виникає як при знищенні, так і при пошкодженні майна, і саме усунення різниці між потребами і засобами їх задоволення є завданням страхування [5, с. 34]. Відомий цивіліст В. І. Серебровський розглядав теорію У. Гоббі як фундаментальну, і визначав, що метою страхування є задоволення випадкової потреби. При цьому страхування він розглядав як наукову категорію, що є формою розподілу між заздалегідь невідомою кількістю осіб майбутньої, невідомої та випадкової потреби [468, с. 8; 466].

[3] Евентуальний, евентуальна (від лат. *Eventus* – випадок, результат) – можливий при нагоді, при відповідних обставинах [535].

Прихильником теорії евентуальної потреби був також видатний німецький економіст А. Манес, який у своїй праці «Основы страхового дела», що визнається короткою енциклопедією страхування, писав «…страхування покликане слугувати задоволенню майнових або грошових випадково виникаючих потреб страхувальників за допомогою взаємних внесків багатьох осіб» [211, с. 40]. У свою чергу, В.Р. Ідельсон, спираючись на ідею евентуальної потреби як на сутність страхування, визначив, що сучасне господарство на кожному кроці повинне зважати на різні потреби, з яких безліч випадкових і які зовсім неможливо передбачати [140, с. 19].

Отже, слід зазначити, що У. Гоббі, А. Манес, В.І. Серебровський, В.Р. Ідельсон вбачали основну мету страхування у задоволенні випадкових потреб страхувальників.

За нашим переконанням, усі наступні теорії, які з'являлися у страховій доктрині, певним чином ґрунтували свої наукові позиції на теорії евентуальної потреби. Проте, як слушно визначають сучасні дослідники, теорія потреб не здатна розкрити природу будь-якого правового інституту, тому що відбиває лише наявність певних мотивів одного з учасників правовідносин. Крім того, будь-яка потреба реалізується, як правило, при укладенні певної угоди (договору), і в цьому сенсі страхування не є винятком. Вказівка на випадковий характер потреби, що задовольняється за допомогою страхування, не є ознакою, що притаманна лише договорам страхування, в алеаторних договорах спостерігається саме такий випадковий характер зустрічного надання, прив'язаного до події, щодо якої невідомо, настане вона чи ні [100].

Теорія страхового фонду. Вказана наукова доктрина передбачає необхідність його формування за допомогою внесків невизначеної кількості осіб. До представників теорії страхового фонду страхова доктрина відносить І.І. Степанова, К.Г. Воблого, В.К. Райхера, К.А. Граве, Л.А. Лунца, Ф.В. Коньшіна.

Так, зокрема, К. А. Граве та Л. А. Лунц під страхуванням у широкому розумінні вбачали сукупність заходів щодо створення ресурсів (матеріальних та/або грошових), за рахунок яких провадиться вирівнювання шкоди, відновлення втрат у

суспільстві у разі настання стихійних лих або нещасних випадків [86, с. 44]. Під створенням матеріальних та/або грошових ресурсів науковці розуміли страховий фонд, що перебуває у розпорядженні спеціалізованої організації та використовується тільки у разі виникнення збитків від стихійних лих або нещасних випадків, коли збитки зазнають особи, які робили внески до зазначеного фонду.

І.І. Степанов, якого відносять до прихильників теорії страхового фонду, зазначав ще у 1875 році, що страхування припускає наявність коштів, заздалегідь і спеціально призначених для відхилення нещасливих наслідків. Безпосередньо ж під поняттям страхування І.І. Степанов розумів самостійну господарську діяльність, яка виявляється в заощадженні, спеціально призначеному для відхилення можливого зруйнування цінностей від випадкового нещастя [490, с. 13]. З огляду на наведену дефініцію, на нашу думку, є підстави віднести І.І. Степанова до представників іншої наукової течії, які визначають страхування як вид господарської діяльності.

Сучасний дослідник С.А. Навроцький, визначаючи сутність страхування, трактує його як особливу форму економічних відносин обмінно-перерозподільчого характеру з приводу формування і використання колективних страхових фондів на засадах солідарної відповідальності з метою управління різними видами ризику. У свою чергу, український економіст О.А. Гвозденко визначає економічну сутність страхування через формування страховиком страхового фонду [74, с. 24] за рахунок страхових внесків страхувальників, призначеного для страхових виплат страхувальникам при настанні страхових випадків, що зазначені у договорі.

Головним принципом, на якому будується теорія страхового фонду, є принцип відплатності, сутність якого полягає в наявності потреби у зацікавленої особи у відверненні від себе в майбутньому негативних майнових наслідків. Саме ця потреба змушує осіб звертатися до спеціально створеної організації — страховика, який формує страховий фонд за рахунок платежів зацікавлених осіб, що і дозволяє задовольнити потреби останніх у разі настання страхового випадку. Фактично, як доводить практика, зацікавленість у забезпеченні евентуальної потреби не обмежується однією особою, подібний інтерес виникає у невизначеного кола осіб.

Вказана форма організації страхового фонду (який адмініструє спеціально створена господарська організація), як стверджував В.К. Райхер, і є страхуванням у його найбільш розвиненому вигляді. Таким чином, як зазначав В.К. Райхер, страхування — це форма організації централізованого (в певному сенсі) страхового фонду за рахунок децентралізованих джерел — із внесків, що сплачуються до цього фонду його учасниками [442, с. 54]. Ф.В. Коньшін, у свою чергу, визначав страхування як один із методів створення централізованого страхового фонду для відшкодування за рахунок страхових внесків втрат у народному господарстві від стихійних лих і нещасних випадків, а також для виплати відповідних сум у зв'язку з настанням певних подій, пов'язаних із життям і працездатністю застрахованих [173, с. 12].

З цього приводу, слід погодитися із науковою позицією А.І. Худякова, який зазначав, що «питання формування, розподілу і використання страхового фонду перебувають поза межами страхових відносин: ці питання не регулюються договором страхування, і страховик не несе перед страхувальником жодних зобов'язань, пов'язаних із формуванням цього фонду» [593, с. 65]. Крім того, посилаючись на норми Цивільного кодексу Російської Федерації (далі — ЦК РФ), автор вказує, що в їх змісті немає навіть згадки про страховий фонд, проте саме він (ЦК РФ) регулює страхові відносини. З огляду на це А.І. Худяков доходить вірного висновку, що страхові відносини не є виключно відносинами щодо формування та використання страхових фондів, це відносини з надання страхового захисту.

В.Ю. Абрамов теж вважає, що подібний підхід до розкриття сутності страхування не можна визнати оптимальним, з огляду на те, що теорія страхового фонду не розкриває цільового призначення страхування, яке полягає у відновленні втрачених матеріальних благ при настанні випадкових подій. Як слушно зазначає автор страховий фонд є економічною базою для організації страхової справи, не викликає сумнівів, проте визначення страхування як форми організації страхового фонду не розкриває цільового призначення страхування, призначенням якого перш за все є відновлення втрачених благ при настанні випадкових і непередбачуваних подій [9, с. 5].

На нашу думку, теорія страхового фонду не охоплює всіх відносин, які виникають у суспільстві з приводу страхування, вона залишає без уваги систему зобов'язальних правовідносин, що вникають між страховиками і страхувальниками, як правило, на підставі договору страхування або відповідно до закону, що є суттєвим недоліком вказаного наукового підходу.

Теорія відшкодування шкоди. Суть цієї теорії полягає у розумінні страхування як способу боротьби з негативними наслідками випадкових небезпек, які спричиняють шкоду. Зрозуміло, що забезпечити шкоду можливо тільки при наявності заздалегідь накопичених для вказаних цілей коштів, проте метою акумулювання таких коштів, на думку представників вказаної теорії, виступає саме боротьба з наслідками страхових випадків. Послідовними прихильниками доктрини відшкодування шкоди у різні часи були Р. Еренберг та М. Вольф.

Основна ідея цієї теорії полягала в тому, що шкода є результатом певного факту, що тягне за собою знищення або пошкодження майна. З огляду на це завданням страхування науковці вважали відшкодування або зменшення розмірів шкоди. Проте ще на початку XX ст. опоненти прихильників теорії відшкодування шкоди (наприклад Г.Ф. Шершеневич) вірно вказували, що вона повністю відповідає цілям страхування майна, проте не є придатною для деяких видів особистого страхування, бо при такому страхуванні в осіб не виникає збитків у їх класичному розумінні, йдеться про певні грошові затрати осіб, що спрямовуються на відновлення здоров'я.

Теорія страхового ризику. Ця теорія була розроблена представниками економічної науки і стала об'єднуючим напрямом у загальній доктрині страхування. Зміст теорії полягає у тому, що ризик, який пов'язаний із можливими небезпеками, спонукає страхувальників вступати у страхові відносини.

До прибічників теорії страхового ризику слід віднести юристів-науковців І. Лаптеву, І. Волкову [192, с. 14; 79, с. 18]. Крім того, слід зазначити, що сучасні дослідники-економісти (С. Осадець, Л. Горбач, Т. Турбіна, І. Корчевський) визначають, що ризикова функція вважається головною функцією у страхуванні. Ризик як можливість спричинення збитків зумовлює необхідність формування і

функціонування в суспільстві системи страхових правовідносин. Тобто поки існує ризик заподіяння збитків фізичним і юридичним особам унаслідок настання певних небезпек (страхових випадків), доти в суспільстві існуватиме необхідність у створенні й належному функціонуванні суб'єктів страхової діяльності, завдяки яким можуть бути реалізовані страхові правовідносини [271, с. 16].

Вважаємо, що ця теорія нівелюється доктринальними положеннями сутності процедури страхування життя, яке за своєю природою не є ризиковим а є накопичувальним. І саме тому теорія ризику, як підстави виникнення страхових відносин тут не спрацьовує, адже застосуванню підлягають зовсім інші механізми захисту інтересів страхувальників.

Теорія договору страхування. Представники правової науки спробували об'єднати всі теоретичні напрями для вироблення єдиного загального поняття страхування, яке вважали за можливе визначити через правову конструкцію договору. Адже юристи обґрунтовували свою позицію тим, що саме договори становлять основну правову форму страхового відношення. Прибічниками теорії договору страхування у різні часи були С. Ліон, В. Еренберг, А. Гойхбарг, Ю. Гірке.

Так, зокрема, Г.Ф. Шершеневич зазначав, що страхування — це договір, в силу якого одна сторона — страховик за обумовлену плату зобов'язується відшкодувати іншій стороні — страхувальнику збитки, які може зазнати майно останнього від передбаченого угодою нещастя [597, с. 315].

На наше переконання недоліком цього наукового напряму є вузьке розуміння страхування, виключно як страхового договірного зобов'язання, проте інші боки страхування, зокрема, у розумінні господарської діяльності — не враховує. Також дана теорія не підлягає застосуванню при розгляді правової природи обов'язкового страхування та відносин із державного нагляду (контролю) за здійсненням страхової діяльності тощо.

Теорія страхової діяльності. У зазначеному аспекті науковці розглядають страхування як діяльність страхових організацій щодо компенсації збитку, що виникає у страхувальників при настанні певних обставин (страхових випадків),

передбачених законом або договором, шляхом здійснення виплат із страхового фонду, сформованого із внесків страхувальників.

На думку професора В.В. Шахова, «страхова справа являє собою багатофактурну, динамічну систему, яка складається із постійно взаємодіючих частин. Основними складовими страхової справи є: система страхових компаній, державного страхового нагляду, асоціацій страховиків, галузі, підгалузі, види і різновиди страхування» [593, с.15].

З цього приводу найбільш характерним є визначення А. Вагнера: «Страхування — це така господарська організація, яка усуває або певною мірою пом'якшує негативні наслідки випадкових непередбачуваних подій для майна певної особи таким шляхом, що воно розподіляє їх на ряд випадків, яким загрожувала однакова небезпека, але в дійсності не настала» [65, с. 18]. Професор В.Р. Ідельсон ще у 1907 році вбачав у страховій справі «...такий вид господарської діяльності, який отримує вигоду із страхових угод» [140, с. 3]. Економіст А. Манес вбачав у страхуванні «господарську організацію, що діє на підставі взаємності з метою покриття випадкової майнової потреби» [211, с. 40].

Наведені визначення певним чином збігаються між собою. Вони мають у своєму змісті вказівку на необхідний елемент страхової діяльності, без якого її здійснення стає неможливим: господарська установа, господарська організація. Також у визначеннях наявний ще елемент, притаманний страховій діяльності: мета створення, існування і здійснення діяльності згаданої організації. Однак зазначена мета тут підміняється безпосереднім процесом надання страхових послуг. Вказана думка обґрунтовується тим, що страхова організація (компанія) саме з метою отримання прибутку від надання послуг провадить певні дії при настанні страхового випадку щодо відшкодування понесеного збитку або попередження певних негативних наслідків.

Визначення страхування, яке за поданими ознаками найбільше збігається з поняттям страхової діяльності, навів професор К.Г. Воблий у своїй праці «Основи економії страхування» (1925) [246, с. 18]. На його думку, страхування — це вид господарської діяльності на основі солідарності та відплатності, що має на меті

покриття майбутніх потреб, які викликані настанням випадкової і разом з тим статистично можливої події.

Вважаємо, що ця теорія також має свої недоліки, з огляду на звужене розуміння сутності страхування, проте слід взяти до уваги, що наведені вислови були зроблені вченими ще на початку століття і були першими спробами розібратися у багатоскладній суті страхування, вивчити його з різних боків та поглянути на вказане явище під іншим кутом зору — як на вид господарської діяльності.

Теорія страхових відносин/правовідносин. Зазначений науковий напрям, на нашу думку, на сьогодні визнається найбільш науково обґрунтованим у страховій доктрині.

І.В. Стемковська визначає страхування як систему економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де з одного боку виступають страхувальники, а з іншого — страховики [488]. Важливою передумовою застосування страхування є майнова самостійність суб'єктів господарювання та їхня зацікавленість у переданні відповідальності за наслідки ризику спеціалізованим формуванням.

Дещо по-іншому трактують це поняття сучасні вітчизняні теоретики страхової справи. Так, професор С.С. Осадець дає таке визначення страхування: «це економічні відносини, за яких страхувальник сплатою грошового внеску забезпечує собі чи третій особі в разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, а у разі необхідності перестраховує частину останнього» [502, с. 184].

Російський вчений В.В. Шахов зазначає, що під страхуванням, як правило, розуміється система економічних відносин, яка включає створення за рахунок організацій і населення спеціального фонду коштів і використання цього фонду для відшкодування збитку майна від стихійних лих та інших несприятливих випадкових явищ, а також для надання громадянам (або їх сім'ям) допомоги при настанні різних

подій у їхньому житті (досягнення певного віку, втрата працездатності, смерть тощо) [593, с. 15].

Професор Л.І. Рейтмана визначає страхування як сукупність особливих замкнених перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування за рахунок грошових внесків цільового страхового фонду, призначеного для відшкодування можливого надзвичайного й іншого збитку підприємствам і організаціям або для надання грошової допомоги громадянам [498, с. 144].

О.Д. Заруба розуміє страхування як перерозподільні відносини у фінансовій системі, що пов'язані, з одного боку, з формуванням страхового фонду при допомозі фіксованих страхових платежів, а з іншого — з відшкодуванням втрат від цього учасниками страхування [133, с. 80].

У свою чергу, В.М. Фурман розуміє страхування як інституційну форму економічних відносин із перерозподілу національного доходу, акумулювання, примноження й витрачання коштів страхового фонду, що будуються з урахуванням солідарності у розподілі й перерозподілі ризику, відплатності у забезпеченні необхідного захисту життя, здоров'я, працездатності населення, майнових інтересів фізичних і юридичних осіб та їхньої відповідальності перед третіми особами у разі завдання останнім шкоди; платна система фінансової компенсації фізичним та юридичним особам у ситуаціях, пов'язаних з економічними збитками, породжуваними об'єктивними чинниками, що будується з урахуванням як вірогідності несприятливої події, так і її можливих наслідків, а також згідно із встановленими кваліфікованими умовами; дієвий інструмент реалізації соціальної політики держави, основа системи соціального захисту населення; специфічна галузь як національної економіки, так і світового господарства [593, с. 120].

З точки зору В.Н. Яковлєва, страхування являє собою конкретні економічні (виробничі) відносини, що формуються під безпосереднім впливом об'єктивних вимог розвитку продуктивних чинників, які виникають між окремими особами і колективами осіб, що виражаються в конкретних вольових діях (колективів) із переміщення певної частини додаткового продукту (особистого доходу) сільськогосподарських підприємств

(окремих громадян) на заповнення втрат, заподіяних стихійними або іншими лихами [617, с. 124].

В.В. Шахов, розглядаючи страхування з економічної точки зору, визначає його як систему економічних відносин, які містять сукупність форм і методів формування цільових фондів коштів і їхнє використання на відшкодування збитку, зумовленого різними непередбачуваними несприятливими явищами (ризиками) [593, с. 15].

М.Л. Шимінова робить висновок про те, що страхування являє собою сукупність урегульованих суспільних відносин із формування і використання грошового фонду, створюваного зацікавленими особами, що перебуває в оперативному управлінні спеціалізованої організації, з метою відшкодування збитку, заподіяного стихійними лихами і нещасними випадками, а також для виплати грошових сум при настанні певних подій у житті громадян.

Російська цивілістична наука, у свою чергу, вказує, що під страхуванням розуміється зобов'язання, в силу якого одна сторона – страхувальник має право отримати грошову суму при настанні у визначений термін (або без такого) обумовленої події (страхового випадку) і несе обов'язок щодо сплати страхових платежів, а інша сторона – страховик зобов'язана виплатити вказану грошову суму і має право вимагати сплати страхових платежів [459, с. 97].

З точки зору фінансового права страхування це — сукупність фінансово-правових норм, які регулюють відносини із формування цільових державних фондів грошових коштів, призначених для відшкодування збитків, завданих унаслідок реалізації певних страхових ризиків (природного, техногенного, соціального та іншого характеру), передбачених законом та (або) договором, шляхом розкладання суми збитків між учасниками формування цих фондів [612, с. 15].

З огляду на різноманіття наведених поглядів стає зрозумілим, що відсутність єдиного наукового підходу до визначення страхових правовідносин полягає у проблемі відсутності єдиного розуміння поняття правових відносин як базової категорії юридичної науки.

Як вказує О.П. Віхров у праці «Організаційно-господарські правовідносини», у сучасному правознавстві категорія правового відношення виступає не тільки

однією з центральних, фундаментальних, а й однією з найбільш складних і суперечливих, дискусійних. Із приводу правовідношення в науці зберігатися досі залишаються невирішені питання, немає єдності у трактуванні його поняття, не вдалося прийти до єдиного пояснення структури цього явища, не реалізовані можливості наукового пізнання правовідношення щодо його ролі у механізмі здійснення суб'єктивних прав і виконання відповідних обов'язків тощо [64, с. 16].

Слід зазначити, що головним недоліком наведених вище визначень і теорій є намагання поєднати під назвою «страхування» різні явища. Сучасні науковці, розуміючи, що проблема визначення науково обґрунтованого поняття страхової діяльності є актуальною, пропонують законодавчо більш точно сформулювати поняття «страхування» з цивільно-правової точки зору, з господарсько-правових позицій, визначитися із поняттям «фінансова діяльність у сфері страхування», в галузі зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Наведена наукова полеміка підтверджує, що розвиток гуманітарних наук значною мірою пов'язаний із пошуком консенсусу щодо фундаментальних категорій, від розуміння і тлумачення яких залежить визначення предметного поля, завдань і методів дослідження. Серед гносеологічних проблем, які формують структуру знання про страхові правовідносини, ключове місце посідає визначення поняття «страхування». При цьому не тільки теоретичний, а і практичний інтерес становить вивчення руху семантики названої категорії, тобто змістових значень, на різних етапах історичного розвитку [25, с. 27].

1.2 Особливості економіко-правової природи страхових відносин

За переконанням К.Г. Воблого, «страхування [4] є важливим народногосподарським інститутом, який займає своє особливе місце у соціальному господарстві, що має великий вплив на різноманітні сторони економічного життя» [65, с. 20].

У сучасних умовах страхування як загальнонаукова категорія є предметом інтересу представників різних суспільних наук [561; 122; 28; 223; 454; 72; 109; 554; 596; 182; 243], з огляду на те, що воно належить до суттєво важливих інститутів народного господарства, роль і значення якого в останні роки постійно зростає. Незважаючи на це, навряд чи знайдеться будь-який інший інститут, реальне значення якого оцінювалося б настільки недостатньо. Саме цей фактор впливає на відсутність комплексних наукових розробок та широкого роз'яснення принципових засад страхування [442, с. 3]. Це твердження, яке було висловлене В.К. Райхером у 1947 році, і на сьогодні не втратило своєї актуальності.

Місце, роль та значення страхування як правової категорії, його суттєві ознаки, види, функції та принципи здійснення досліджуються, як правило, в межах галузевих юридичних наук. При цьому слід звернути увагу, що в сучасних наукових дослідженнях у переважній більшості випадків розглядається проблематика окремих видів страхових правовідносин [90; 262; 612; 582; 20; 123; 619].

---

[4] Для цілей нашого дослідження категорію страхування та категорію страхових відносин ми будемо розглядати як тотожні, з огляду на те, що економічна та правова доктрини розглядають страхування переважно як окремий вид відносин. Так у контексті Закону України «Про страхування» страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів (ст. 1).

Проте проведення належного дослідження теоретичних проблем страхових правовідносин у сфері господарювання вимагає з'ясування їх соціально-економічної сутності, що нами було зроблено раніше [274, с. 16]. За переконанням М.К. Сулейманова, будь-які господарські явища (господарська діяльність та/або правовідносини) мають економічне підґрунтя, економічні передумови виникнення та становлення [507, с. 50].

У контексті цієї роботи оптимальність наукового економіко-правового дослідження може бути забезпечена виключно шляхом проведення системного аналізу страхування як особливого виду суспільних відносин. На універсальність такого підходу звертав увагу В.М. Протасов у своїй праці «Правовідношення як система», де він вказував, що «правовідношення потребує системного дослідження з тієї причини, що в юридичній науці воно традиційно розуміється не суто у філософському сенсі, не лише як правовий зв'язок (структура), а як єдність цього зв'язку з певними явищами, які є його елементами. Саме наведене робить правовідношення будь-якої галузевої належності складним об'єктом пізнання і змушує звернути увагу на його склад, відношення між елементами і зовнішні зв'язки у соціально-правовому середовищі» [437, с. 7].

Вважаємо, що обраний шлях пізнання дасть змогу наблизитися до розуміння парадигми правової природи страхових правовідносин у сфері господарювання та правових відносин як таких, і спрямувати дослідження на побудову цілісної науково обґрунтованої теорії господарських страхових правовідносин у специфічній сфері суспільного буття — сфері господарювання України як окремого елементу соціальної системи.

Відповідно до теорії систем [5], яка набула популярності протягом останнього століття, організовані групи людей будь-якого рівня (суспільство, територіальна громада, організація) розглядаються як соціальні системи, сутнісні характеристики

[5] Засновником концепції господарських систем як великих частин економіки були Г.В.Пронська та М.І. Коняєв, які розглядали господарську систему як організаційно-відокремлений складний підрозділ системи управління економікою [434, с. 4; 171].

яких науковці визначають як діалектичну єдність інтересів, що у свою чергу детермінуються потребами системи як цілісного організму. В аспекті цього дослідження нас цікавлять суб'єкти господарювання та їх об'єднання як соціальні системи, що характеризуються специфікою. Інтереси системи зумовлюють її завдання та функції і спрямовані на забезпечення та вирішення спеціальних завдань [62, с. 40].

Відомо, що соціально-економічний розвиток суспільства завжди був пов'язаний із ризиком, породженим як небезпечними природними явищами і процесами, так і самою господарською діяльністю людини. При цьому досить істотною обставиною минулого було те, що такі надзвичайні ситуації залишалися по суті одиничними подіями, наслідки яких обмежувалися господарськими системами окремих районів або регіонів країни, у виняткових випадках — національними економіками. Стан справ радикально змінився в останні десятиліття минулого сторіччя, коли безпрецедентні за соціально-економічними наслідками природні й техногенні катастрофи змусили суспільство замислитися про власну уразливість і зайнятися пошуком шляхів та засобів задоволення цих потреб.

За висновками фахівців, світова економіка в осяжному майбутньому не матиме змоги компенсувати збитки від стихійних лих і нещасних випадків, витрачаючи усе більше ресурсів на подолання наслідків таких подій і зменшуючи частку ресурсів на відтворення матеріальних благ та поліпшення якості життя. Накладаючись на менш значні надзвичайні ситуації (повсякденні соціально-економічні проблеми), катастрофи і стихійні лиха, за висловом У. Бека, перетворюють сучасну цивілізацію на «суспільство ризику» [298, с. 37].

З огляду на викладене у суб'єктів господарювання виникає гостра потреба у відшкодуванні матеріальних збитків, що є наслідками реалізації вказаних ризиків. З метою задоволення потреби в оперативному і повному відшкодуванні збитків (компенсації втрат, які зазнали члени суспільства) зацікавлені особи створюють спеціальні запаси (страховий фонд) шляхом поступового, регулярного акумулювання (накопичення) коштів та/або матеріальних ресурсів.

Таким чином, істотну роль у забезпеченні стабільності економічної системи відіграють певні ресурси (грошові кошти), якими оперує суспільство для зниження ризику настання нещасних випадків і катастроф та мінімізації завданих ними збитків. Ідеться насамперед про грошовий страховий фонд, який формується професійними суб'єктами страхової діяльності з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестрахування). Без задоволення вказаної потреби стає неможливим забезпечення безперервності процесу виробництва суспільних матеріальних благ та підтримки належного рівня діяльності суб'єктів господарювання, потреби яких підлягають задоволенню.

На нашу думку, суспільні відносини щодо попередження, подолання, зменшення і відшкодування за рахунок заздалегідь акумульованих коштів руйнівних наслідків несприятливих подій (стихійних лих та/або нещасних випадків тощо), що завдали матеріальних збитків, мають об'єктивний характер і формують зміст економічної категорії «*страхування*» як виду суспільних відносин, що визнається ефективним способом боротьби з різного роду небезпеками та з наслідками згубного впливу небажаних подій.

Проте в науковій економічній літературі до сьогодні відсутній єдиний підхід щодо розуміння економічної сутності страхування. При цьому, систематизуючи зміст основних наукових концепцій [561; 122; 27; 223; 72], їх можна звести до такого. Страхування — це: вид діяльності; галузь економіки; економічна категорія (сукупність відносин: суспільно-виробничих, економічних, майнових, грошових, соціальних, перерозподільних); форма розподілу ризиків і фінансовий спосіб контролю за ними; спосіб відшкодування збитків, цінностей чи дії випадку; вид безповоротного споживання частини майна; процес формування (система заходів, методи створення) цільових грошових фондів і використання ресурсів; стратегічний чинник розвитку фінансово-господарських відносин; необхідний елемент соціально-економічної системи суспільства; найважливіший стабілізатор процесу суспільного відтворення; форма забезпечення господарського життя; форма фінансового

посередництва; вид бізнесу; господарська установа; вид фінансових послуг; певна операція; господарське явище, інструмент економічної політики.

Саме різноманітність наведених наукових позицій вимагає вивчення сутності страхування з метою з'ясування його соціо-економічної природи.

За своєю природою і формами прояву страхування належить до складних економіко-правових і соціальних явищ. Вказане доводить дослідження В.М. Фурмана, який вказав, що страхування — це: інституційна форма економічних відносин із перерозподілу національного доходу, акумулювання, примноження і витрачання коштів страхового фонду, що будуються з урахуванням солідарності у розподілі та перерозподілі ризику, відплатності у забезпеченні необхідного захисту життя, здоров'я, працездатності населення, майнових інтересів фізичних і юридичних осіб та їхньої відповідальності перед третіми особами у разі завдання останнім шкоди; платна система фінансової компенсації фізичним та юридичним особам у ситуаціях, пов'язаних з економічними збитками, породжуваними об'єктивними чинниками, що будується з урахуванням як імовірності несприятливої події, так і її можливих наслідків, а також згідно зі встановленими кваліфікованими умовами; дієвий інструмент реалізації соціальної політики держави, основа системи соціального захисту населення; специфічна галузь як національної економіки, так і світового господарства [561, с. 6].

Таким чином, наукова економічна література: 1) вказує на характерну ознаку страхування — наявність замкнених перерозподільних відносин між його учасниками; 2) доводить, що страхування посідає важливе місце не лише у конкурентному ринковому середовищі, а й відіграє ключову роль в економічному і соціальному прогресі всього суспільства.

За класичним доктринальним розумінням перерозподільні відносини [6] – це суспільні відносини між суб'єктами господарювання з одного боку, державою і

[6] Існує безліч трактувань терміна «перерозподіл»: від перерозподілити – розподілити знову до запропонованого представниками економічної теорії добробуту: перерозподілити – змінити існуючий у суспільстві розподіл доходів і багатств з метою досягнення більшої соціальної справедливості. Як зазначає

суспільством — з другого, з приводу зміни існуючого в суспільстві розподілу благ з метою досягнення соціальної та економічної ефективності [541, с. 12].

Проте до цього визначення слід внести певні застереження, адже воно не враховує специфіки перерозподільних відносин, які виникають та реалізуються в економіці трансформаційного типу. Сучасна економіка України перебуває у стадії трансформації. Трансформація — це перетворення виду [563, с. 49], форми, істотних властивостей тих чи інших об'єктів, тобто процес, що стосується як специфічних закономірностей функціонування об'єкта, так і його внутрішньої структури і зовнішньої форми. Трансформація економічної системи означає будь-які її відкриті зміни, як внутрішньосистемні, так і міжсистемні. Виникнення трансформаційної економіки є закономірним етапом у розвитку суспільства і зумовлено якісними перетвореннями структури і механізму функціонування існуючої економічної системи. Суттю економічної трансформації є якісні перетворення економічної системи, її вихід за межі стабільного функціонування і перехід у стан нерівноваги, кількісних і якісних змін різної інтенсивності та спрямованості. Водночас економічна трансформація є складним, різнорівневим і багатоаспектним процесом, який можна структурувати: за глибиною (зміни кількісних параметрів економічної системи в рамках попередньої якості або перехід до нової якості); за інтенсивністю (швидкі, переважно якісні, або повільні, переважно кількісні, перетворення); за характером (еволюційні або революційні зміни); за спрямованістю (прогресивні, регресивні, циклічні, інверсійні); за охопленням елементів системи (часткові або загальносистемні) [127, с. 176].

Викладене дозволяє вказати на специфіку страхових перерозподільних відносин у трансформаційній економіці, а саме: ці відносини виступають інструментом досягнення балансу між соціальною справедливістю та економічною ефективністю страхування [7]; забезпечують економічне зростання суб'єктів страхової

професор В. Мау, принцип соціальної справедливості не має єдиного трактування ні в теоретичних дослідженнях, ні в конкретних нормативних документах [541, с. 12].

[7] Співвідношення між економічною ефективністю та поняттям про соціальну справедливість визначають розмір ресурсів, які виділяються державою на

діяльності та учасників страхових правовідносин; уповільнюють темпи зростання бідності за рахунок компенсації завданих збитків; забезпечують процеси модернізації економіки. Страхові відносини в економіці трансформаційного типу визнаються інституційною формою із перерозподілу національного доходу, акумулювання, примноження й витрачання коштів страхового фонду, що будуються з урахуванням солідарності у розподілі й перерозподілі ризику, відплатності у забезпеченні необхідного захисту життя, здоров'я, працездатності населення, майнових інтересів фізичних і юридичних осіб та їхньої відповідальності перед третіми особами у разі завдання останнім шкоди [561, с. 10].

Викладене дає змогу виокремити два рівні перерозподільних суспільних страхових відносин:

макроекономічний рівень, на якому забезпечується функціонування системи соціального захисту фізичних осіб, що передбачає надання гарантій господарської діяльності як механізму суспільних відносин із перерозподілу валового внутрішнього продукту (далі — ВВП) з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя, зростання суспільного добробуту для кожного суб'єкта господарювання при настанні соціального ризику [223, с. 16]. Рівень суспільного добробуту знаходиться у прямій залежності від ефективності соціальної ринкової економіки, оскільки основним джерелом забезпечення покращання добробуту населення є зростання результатів функціонування економіки. Науковці пов'язують категорію суспільного добробуту з поняттям «бюджет добробуту», який визначають як видатки, що здійснюються державою, підприємствами, установами, фізичними особами на збільшення суспільного добробуту та які необхідні для

забезпечення громадянам гідного життя та на страхування від ризиків, спричинених ринковою економікою. Міжнародна соціальна політика, яка сьогодні перебуває в зародковому стані, в майбутньому має так регулювати перерозподіл ресурсів між національними державами, щоб забезпечувати соціальну справедливість у межах планети. Дієвість заходів соціальної держави забезпечується відповідними правовими, політико-економічними та етичними нормами, превалююче значення серед яких має принцип соціальної справедливості, який забезпечує легітимність державного перерозподілу обмежених благ і ресурсів серед широкого кола громадян [482, с. 12].

покращання їх функціонування. Дослідники вказують, що бюджет добробуту має три взаємопов'язаних аспекти [80, с. 45]: по-перше, визначення джерела фінансування як способу накопичення фінансових ресурсів; по-друге, розподіл фінансового тягаря між суб'єктами ринкових відносин – державою, роботодавцями, робітниками; по-третє, виявлення ефективних способів використання, розподілу та перерозподілу грошових коштів.

Ринкові відносини обмежуються державним регулюванням з метою перерозподілу благ. Перерозподіл відбувається відповідно до пануючого принципу соціальної (розподільної) справедливості. Постає потреба у формуванні універсалістського принципу справедливості, коли перерозподіл ресурсів у межах конкретного суб'єкта господарювання, держави корелюватиме з міждержавним (глобальним) перерозподілом задля забезпечення певного життєвого рівня всім без винятку членам суспільства [482, с. 12]. Головною метою держави є визначення спрямування соціально-економічного розвитку і, зрештою, досягнення високого рівня життя населення країни. Вказане можливо досягти лише за рахунок перерозподілу суспільних благ [589, с. 68; 561, с. 12].

мікроекономічний рівень. Саме на цьому рівні виявляються специфічні особливості страхової діяльності та страхових відносин у сфері господарювання: базування на феномені перерозподілу збитків за допомогою спеціального страхового фонду, що формується шляхом сплати страхових платежів (відрахування коштів), надання страхового захисту на випадок настання комплексної трьохелементної події (виникнення небезпеки, завдання шкоди і причинного зв'язку між ними); виключна індивідуальність попиту на страхові послуги [223, с. 17]. Шляхом перерозподільного механізму ресурсної бази на цьому рівні забезпечується необхідний обсяг акумуляцій відповідних ресурсів у Державному та місцевих бюджетах.

Слід зазначити, що сучасна економічна теорія відносить відрахування до страхових фондів різних рівнів до соціальних трансфертів, або соціальних трансфертних платежів. Соціальні трансферти – це цілеспрямована операція перерозподільного характеру, яка полягає у передачі ресурсів у грошовій і

натуральній формах [571, с. 25; 297, с. 112]. Соціальні трансферти можуть здійснюватися: 1) у формі соціальної допомоги; 2) шляхом надання державних соціальних гарантій, включаючи соціальні пільги окремим категоріям населення (категоріальні соціальні послуги); 3) за допомогою страхування (добровільного та/або обов'язкового).

Трансферти, які здійснюються через систему страхування, покликані захистити суб'єктів господарювання від ризиків, що призводять до втрати доходу, який може бути пов'язаний у тому числі із хворобами, виробничими травмами, професійними захворюваннями працівників. Для цієї категорії трансфертів характерний не тільки перерозподіл, а й своєрідне попереднє накопичення коштів, за рахунок яких утворюються страхові фонди з метою подальшої виплати визначених коштів при настанні страхового випадку [297, с. 112].

Вказане, на нашу думку, доводить, що важливою умовою здійснення ефективної страхової діяльності є забезпечення перерозподілу збитків за допомогою спеціального грошового страхового фонду, сформованого за рахунок страхових премій. У страхуванні відбувається перерозподіл збитку за часовою (темпоральною) та територіальною (просторовою) ознаками. Під час страхування виникають перерозподільні відносини, пов'язані з формуванням і використанням коштів страхового фонду. За таких умов рух грошових коштів у страхуванні підпорядкований ступеню вірогідності заподіяння збитку в результаті настання непередбачених договором страхування або законодавством подій [223, с. 20]. З огляду на викладене, особливість економічної природи страхових відносин полягає у тому, що вони здатні слугувати механізмом захисту від різного роду небезпек, за рахунок коштів страхового фонду на тлі замкнених [8] перерозподільних відносин [481, с. 16], які виникають між учасниками (страхувальниками) такого фонду, які мають потребу у страховому захисті.

Найбільш ефективно потреби у страховому захисті майнових інтересів суб'єктів господарювання в умовах ринку, можуть бути задоволені головним чином

[8] Замкнена розкладка збитку означає, що кошти страхового фонду використовуються на покриття збитків серед учасників його створення [481, с. 14].

за допомогою страхової діяльності, тобто професійної діяльності страхових організацій (компаній), яка спрямована на формування страхового фонду, що створюється за рахунок великого кола його учасників (страхувальників). Розширення ринкових відносин підвищує роль і значення страхової діяльності не лише в державі, а й у приватногосподарській сфері, і тому страхування слугує важливим фактором стимулювання виробничої активності та створює нові стимули зростання продуктивності праці.

Слід зазначити, що призначення будь-якої соціально-економічної категорії, як правило, аналізується через призму соціального ефекту (необхідності), який досягається в суспільстві завдяки її функціонуванню. Соціальний ефект інституту страхування проявляється у його функціях та принципах. Перші визначають конкретні напрями досягання мети, що покладена в основу реалізації страхових відносин [255, с. 91]. Другі є вихідними засадами такого явища як страхування.

На влучну думку професора В. М. Фурмана, для всебічної характеристики функціонального призначення страхування необхідно поряд із визначенням його наріжних засад виокремити і з’ясувати функції, які притаманні як окремим загальновизнаним професійним учасникам страхового ринку, так і окремим видам страхування [561, с. 24].

За рівнем реалізації страхових відносин функції угруповують їх на мікро- та макроекономічні. При цьому на мікроекономічному рівні виділяють функції: 1) ризикову; 2) попереджувальну; 3) фінансову; 4) контрольну. На макроекономічному рівні (загальногосподарському) виділяють: 1) функцію звільнення держави від додаткових фінансових видатків щодо компенсації збитків; 2) забезпечення безперервності суспільного виробництва.

Класична економічна наукова література виділяє дві класифікації функцій страхування. Перша — зроблена професором В. В. Шаховим [593, с. 20] — щодо змісту страхування, друга — визначена академіком Л. І. Рейтманом — залежно від суспільного призначення цієї категорії.

За своїм змістом страхування виконує такі функції: 1) *формування спеціалізованого страхового фонду*. За цією функцією страховик за рахунок

страхових платежів та за рахунок доходів від інвестиційної діяльності формує страховий фонд (страхові резерви), який утворюється з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестрахування); 2) *відшкодування збитку і матеріального забезпечення страхувальників*. За вказаною функцією право на відшкодування збитку мають лише ті особи, які є учасниками формування страхового фонду у межах, визначених договорами страхування та у разі настання страхового випадку; 3) *попередження страхового випадку і мінімізація збитку*. Ця функція передбачає широкий комплекс заходів щодо попередження або зменшення негативних наслідків страхових випадків — саме тут знаходить своє втілення ознака правового впливу на страхувальника, яка закріплюється в умовах договору та Правил страхування і зорієнтовує його на пильне ставлення до об'єкта страхування.

Друга класифікація функцій страхової діяльності будується за критерієм зовнішнього прояву (залежно від суспільного призначення). Як зауважив Л. І. Рейтман, «вона дозволяє виявити особливості страхування як ланцюга фінансової системи» [498, с. 17]. За вказаною класифікацією страхуванню притаманні ризикова, попереджувальна і контрольна функції: 1) *ризикова функція* вважається головною функцією у страхуванні. Ризик, як можливість спричинення збитків, зумовлює необхідність формування і функціонування в суспільстві системи страхових правовідносин, які можуть бути реалізовані лише завдяки професійній страховій діяльності суб'єктів господарювання, з приводу надання страхових послуг. Змістом цих функцій є наявність ризику в суб'єкта господарювання внаслідок настання певних небезпек (страхових випадків). тобто, поки існує страховий ризик, доти актуальною є потреба у створенні та належному функціонуванні суб'єктів страхової діяльності (страхових та перестрахувальних компаній; страхових посередників; об'єднань страховиків; товариств взаємного страхування тощо), завдяки яким можуть бути реалізовані страхові правовідносини у сфері господарювання; 2) завдяки *попереджувальній функції* частина коштів страхового фонду спрямовується на фінансування заходів щодо зменшення страхового ризику (ступеня ризику), у разі якщо такі умови передбачені договором страхування або чинним законодавством.

Крім того, на підставі цієї функції як на страховика, так і на страхувальника договором страхування можуть бути покладені додаткові обов'язки щодо попередження настання страхового випадку та мінімізації розмірів збитків, що виражається у змісті страхових правовідносин у сфері господарювання; 3) реалізація *контрольної функції* має два прояви. По-перше, завдяки зазначеній функції здійснюється цільове формування і використання коштів страхового фонду. По-друге, на підставі контрольної функції в суспільстві функціонує система органів державного нагляду за страховою діяльністю і здійснюється контроль за учасниками страхового ринку.[9]

На нашу думку, аналіз викладеного доводить, що до основних функцій страхування у сфері господарювання слід віднести: ризикову функцію, функцію формування страхового фонду, функцію відшкодування збитку і матеріального забезпечення страхувальників та контрольну функцію. Адже ризик настання несприятливих подій і можливість зазнання збитків в результаті настання страхових випадків спонукає зацікавлених осіб вступати у страхові відносини з метою отримання відповідного відшкодування шляхом формування страхового фонду. Необхідність захисту прав та законних інтересів зацікавлених осіб (споживачів страхової послуги) зумовлює реалізацію контрольної функції.

---

[9] Сучасні дослідники соціально-економічного призначення страхування обґрунтовують наявність таких функцій страхування в системі економічних і фінансових відносин суспільства, як виробнича (робить економічно неруйнівною капітальну цінність) й репресивна (стримує випадкові небезпеки при їхньому настанні чи обмежує силу їхньої дії з огляду на отримання страховиком права регресу до винної сторони). При цьому на основі аналізу підходів до визначення функціонального призначення страхування обґрунтовують наявність також стабілізуючої, виробничої, інвестиційної, бюджетозаміщувальної функцій [562, с. 17]. О.О. Гаманкова, виходячи з того, що функції страхування є об'єктивним вираженням його сутності в дії незалежно від волі та свідомості заінтересованих осіб, виокремлює три функції страхування: захисну, розподільну, капіталоутворювальну. «Специфічне суспільне призначення страхування (включаючи соціальне та комерційне страхування, які мають єдину економічну природу) та його соціально-економічна роль, зазначає вона, знаходять свій прояв не в існуванні кожної функції окремо, а лише в їхній єдності. Об'єктивний характер страхових відносин зумовлюється потребою людей у страховому захисті від ризиків (реалізується захисна функція)» [72, с. 17].

Окрім перелічених функцій страхування ґрунтується на певних принципах реалізації таких відносин. Світова практика страхової діяльності виробила не аби яку кількість принципів страхування. Детальний аналіз їх змісту та сутності не є предметом нашого дослідження, проте, на нашу думку у сфері господарювання страхування як економіко-правова категорія ґрунтується на чотирьох базових принципах, а саме:

Принцип наявності майнового (страхового) інтересу. Вказаний принцип ґрунтується на одній із найстаріших ідей страхування: страхування для осіб, які звертаються за страховим захистом, не може слугувати засобом збагачення.

Згідно з цим будь-яка заінтересована особа при укладанні договору страхування або при отриманні страхових виплат повинна довести, що вона володіє об'єктом страхування на законних підставах (бути власником або його законним володільцем), і має щодо такого об'єкта інтерес (майновий інтерес), інтерес щодо його цілісності та схоронності. Якщо з'ясується, що суб'єкт господарювання при укладанні договору страхування не мав майнового інтересу до застрахованого об'єкта, і як наслідок — не зазнав збитків (збитків може зазнати лише власник або законний володілець), то страховик може відмовити такій особі в укладанні договору страхування або у страховій виплаті. Винятком є той випадок, коли договір страхування укладається на користь третьої особи (при особистому страхуванні).

Принцип найвищої довіри сторін. Цей принцип відомий ще з римських часів. На початку XX ст. англійські юристи надали йому такого тлумачення: «з огляду на те, що страховик не знає нічого про об'єкт страхування, а страхувальник знає все, то останній повинен повністю розкрити всі суттєві обставини, що стосуються об'єкта, навіть за умови, якщо страховик його про це не запитує» [92, с. 24].

Закон України «Про страхування» містить норму, завдяки якій зазначений принцип знаходить свою реалізацію у вітчизняному законодавстві. Так, у ст. 21 згаданого Закону передбачено, що при укладанні договору страхування страхувальник зобов'язаний надати інформацію страховику про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі

інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про страхування» підставою для відмови страховика у здійсненні страхових виплат або страхового відшкодування є: подання страхувальником свідомо неправдивих відомостей про предмет страхування або про факт настання страхового випадку.

Проте, слід зазначити, що цей принцип є двостороннім. Він накладає певні обов'язки і на страховиків. По-перше, інформацію, яку страховик отримує від страхувальника, він повинен розцінювати як конфіденційну (п.6, ч.1, ст.20 Закону України «Про страхування»). По-друге, повинен звертати увагу страхувальників на всі важливі умови договору страхування, які, на думку страховика, можуть викликати у страхувальника непорозуміння.

Принцип наявності причинно-наслідкового зв'язку між збитком і подією, яка його викликала. З'ясування причини настання страхового випадку, з огляду на те, що договором страхування покриваються збитки лише від чітко визначених законом або договором страхових ризиків, вважається головною умовою при здійсненні страхових виплат. Тобто між майновим збитком і страховою подією має простежуватися зв'язок, наявність якого доводиться страхувальниками на підставі документів, які подаються до страховика з метою отримання страхових виплат.

Принцип виплати відшкодування в обсягах реального збитку або відшкодування фактичних збитків. За цим принципом відшкодована страховиком сума має відновити страхувальника, майновим інтересам якого було завдано збитків, саме до такого стану (фінансового, майнового), який існував у нього до настання страхового випадку, з огляду на те, що страхування не може слугувати для страхувальника засобом збагачення.

З реалізацією цього принципу пов'язаний такий елемент страхування як *франшиза*. Можливість застосування франшизи у договорах страхування передбачена ст. 9 Закону України «Про страхування». Згідно із зазначеною статтею франшизою визнається частина збитків, яка не відшкодовується страховиком, якщо така умова передбачена договором страхування.

Поняття франшизи було введено до страхової справи з метою стимулювання страхувальника ставитися до застрахованого об’єкта *так, ніби він не є застрахованим*. Тобто спонукати страхувальника нести частину ризику за схоронність застрахованого об’єкта. Згідно з практикою проведення страхової справи франшизи поділяються на безумовні та умовні. *Безумовна франшиза* може визначатися як у твердій сумі, так і у відсотках від страхової суми, і свідчити про те, що страховик повинен здійснити страхові виплати у розмірі завданого страхувальнику збитку з вирахуванням франшизи. *Умовна франшиза* може визначатися як у твердій сумі, так і у відсотках від страхової суми, і звільняє страховика від здійснення страхових виплат за збиток, якщо його розмір не перевищує розміру франшизи. Проте якщо розмір збитку перевищує розмір встановленої договором франшизи, то страховик повинен повністю сплатити всю суму збитку, не вираховуючи франшизи.

Проаналізувавши специфіку економіко–правової природи страхових правовідносин, слід виокремити таку систему понять, що покликана відобразити особливості страхових відносин у сфері господарювання: передача ризику — як можливої та ймовірної події, що здатна завдати збитків на підставі договору або закону від однієї сторони (страхувальника) іншій (страховику) за умови оплати страхувальником страхової премії, встановленої договором страхування або законом; страхова діяльність — як професійна діяльності страхових організацій (компаній), яка пов’язана з формуванням, управлінням страховими фондами та здійсненням майбутніх страхових виплат (відшкодувань) у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством; страховий фонд — як страхові резерви страховика, які формуються за рахунок грошових внесків страхувальників і відображають обсяг його страхових зобов’язань за укладеними договорами страхування та утворюються з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань залежно від видів страхування (перестрахування); мета страхування — як захист майнових інтересів суб’єктів господарювання від негативних наслідків стихійних лих, нещасних випадків; замкнені перерозподільні відносини — як відносини, що виникають між

учасниками страхового фонду, які пов’язані з солідарним розподілом суми збитку одного чи кількох суб’єктів на всіх суб’єктів, залучених до страхування; державний нагляд за страховою діяльністю — як система органів державної виконавчої влади, що функціонує з метою забезпечення формування і розвитку в країні ефективного функціонуючого ринку страхових послуг, створення необхідних умов для діяльності страхових компаній різних організаційно-правових форм, захист інтересів страхувальників.

Викладене доводить, що роль страхування є особливо важливою у контексті економічних реформ, оскільки воно стимулює розвиток ринкових відносин і ділової активності, поліпшує інвестиційний клімат [124, с. 4]. На нашу думку ступінь розвитку страхового ринку відображає можливості економічного зростання країни. Негативний вплив світової фінансової кризи на економіку України закономірно позначився й на розвитку вітчизняного підприємництва. І в першу чергу йдеться про малий та середній бізнес, який не має достатніх грошових ресурсів та страхових інструментів для самостійного подолання кризового тиску. Всі елементи фінансово-економічної системи України чітко пов’язані між собою і відчувають вплив одна на одну при їх взаємодії. Причому такий вплив може мати як значний позитивний, так і негативний прояв. Так, науковцями обґрунтовується думка про те, що страхування затребуване повною мірою лише за умови розвитку таких важливих ринкових інститутів, як фінансова система і фондовий ринок. Разом із тим страхові компанії, беручи на себе ризики, забезпечують стійкість і надійність комерційним банкам, що, у свою чергу, відіграє не останню роль при позиціонуванні банківських продуктів [561, с. 19].

Наведене вище дозволяє погодитися з думкою професора В.Р. Ідельсона, який, характеризуючи розвиток страхової діяльності, ще у 1907 році відзначив її важливу соціально-економічну сутність і зауважив: «Потужний розвиток страхової діяльності обумовив її самостійний розвиток у народному господарстві… Велике соціально-економічне значення страхування було швидко оцінено, і ми бачимо, що навіть державна влада то стає одним із конкуруючих страховиків, то своїм владним приписом організує примусові союзи для здійснення страхування. Цією своєю

діяльністю держава несе ідею страхування у широкі народні маси... і тим самим сприяє розвитку страхової справи» [140, с. 6].

Викладене доводить, що дослідження економіко-правової природи певного явища в науці господарського права передусім необхідне для того, щоб віднайти адекватні правові форми відносин, які становлять предмет відповідної галузі права та забезпечують їх оптимальне правове регулювання. Теорія оптимального правового регулювання потребує, щоб юридичне дослідження базувалося на аналізі сутності відносин, що регулюються правом, і спрямовувалося на досягнення відповідності регулювання правом цієї сутності, тобто право має використовуватись як упорядник суспільних відносин з метою забезпечення належного господарського правового порядку.[10] Вказане потребує виходу за межі виключно права та правових категорій, розгляду відповідних економічних питань, вивчення ефективності права, його впливу на життя і розробки необхідних коригувань до чинного законодавства [209, с. 17]. Тому визначити та висвітлити правову природу певної категорії господарського обороту неможливо без з'ясування передусім її економічної сутності, а подекуди й навпаки, — вирішенню різноманітних економічних завдань сприяє використання правових форм [445, с. 18]. За визначенням Д.І. Мейєра, метою правової науки є не вивчення чинних актів законодавства, а пізнання законів життя [215, с. 21-22]. Як раніше зазначалося у

[10] Дослідження Г. Л. Знаменського стали підґрунтям для розбудови теорії господарського правового порядку, сутність якої полягає у тому, що за допомогою господарсько-правового регулювання для всіх учасників ринкових відносин (як по горизонталі, так і по вертикалі) створюються однакові умови господарювання, що має призвести до очікуваного правового результату: ефективності виробництва підвищення національної економіки України [137, с. 49-50]. Концепція господарського правового порядку підтримана і Господарським кодексом України (преамбула, ст. 5 ГК України) як засаднича категорія оптимального поєднання збалансування та гармонізації державних (публічних) і приватних інтересів в процесі організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності й регулювання такою діяльністю. Крім того, доктрина господарського права визначає, що значущість ролі приватних і публічних інтересів у сфері господарювання не викликає сумніву, а від вирішення проблеми їх оптимального співвідношення залежить рівень економічних перетворень і відповідно – рівень життя громадян [62, с. 28].

юридичній літературі, вирішуючи проблеми правового регулювання, необхідно перш за все враховувати характер реально існуючих економічних відносин. В іншому випадку наукові рекомендації не можуть бути оптимальними. Тема співвідношення економічного та юридичного у регулюванні господарських відносин, у тому числі страхових, має свою багатовікову історію. І хоча існуючі нині економічні страхові теорії охоче оперують прийомами, що притаманні швидше природничим наукам, не слід забувати, що сама можливість належного функціонування економічного механізму припускає дотримання суб'єктами господарювання вимог норм права.

Особливість правової природи страхових відносин полягає в тому, що право, як різновид соціального нормативного регулятора, безпосередньо впливає на процеси виникнення, реалізації та припинення в тому числі і страхових відносин у суспільстві [427, с. 262]. Як зазначає В.Д. Базилевич: «Світовий досвід переконує — де створено сучасну систему страхового захисту, там забезпечується більш високий рівень стабільності народногосподарського відтворювального процесу» [29, с. 6]. Розгортання ринкових відносин, коли товаровиробник починає діяти на свій страх і ризик і несе повну відповідальність за свої дії, підвищує роль і значення страхової діяльності не лише в державі, а й у приватногосподарській сфері, і тому страхова діяльність слугує важливим фактором стимулювання виробничої активності та забезпечення здорового способу життя, створює нові стимули росту продуктивності праці відповідно до особливого вкладу у виробництво і забезпечення власного благополуччя [162, с. 20].

1.3 Страхова діяльність як системоутворююча категорія страхових відносин у сфері господарювання

Найбільш усталеним у науковій літературі є погляд на суспільні відносини як на стабільні, стійкі, такі, що повторюються, моменти спільної діяльності людей у найрізноманітніших проявах. Саме тому предметом правового регулювання є закріплена в нормах права існуюча стабільна структура людської діяльності. Результатом такої діяльності є формування різного роду суспільних відносин, в основі яких реалізуються потреби, інтереси та цілі учасників людської діяльності, неоднорідність складу учасників, специфічність предмета і засобів діяльності, інші характерні особливості та прояви соціальних зв'язків між членами суспільства [470, с. 62]. Страхові відносини у сфері господарювання знаходять свій безпосередній прояв через страхову діяльність, яка характеризується специфікою мети здійснення, особливістю суб'єктного складу та специфічністю умов її реалізації.

Суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів зацікавлених осіб шляхом формування страхових фондів, які забезпечують захист майнових інтересів суб'єктів господарювання та фізичних осіб, можуть бути забезпечені виключно за рахунок нормального функціонування *господарської страхової діяльності*, яка упорядковує процес соціального регулювання страхових відносин, що здійснюється суспільством як органічною системою за допомогою соціальних норм (у тому числі норм права).

Теорія страхової діяльності є однією з існуючих у науковій літературі концепцій, яка визначає сутність страхування як діяльність страхових організацій щодо компенсації збитку, що виникає у страхувальників при настанні певних обставин (страхових випадків), передбачених законом або договором, шляхом здійснення виплат із страхового фонду, сформованого із внесків останніх.

Прихильниками вказаного наукового напряму в різні часи були К.Г. Воблий, А. Манес, В.Р. Ідельсон, А.Вагнер, В.В. Шахов. На нашу думку, вказана теорія не позбавлена вад, проте заслуговує на увагу, адже розглядає страхування не лише як вид певного галузевого зобов'язання, проте має свої недоліки з огляду на звужене розуміння сутності страхових відносин.

Незважаючи на те, що у правовому масиві України існує інститут страхування [609, с. 42], більшість норм якого стосуються питань здійснення суб'єктами страхової діяльності даного виду господарювання, відсутність поняття страхової діяльності є прогалиною, на що вже було звернено увагу в науковій юридичній літературі [271, с. 18-29; 262, с. 27-39]. З цієї причини вже тривалий час між науковцями точаться суперечки з приводу того, що саме являє собою страхова діяльність (справа) [498, с. 47; 593, с. 13; 501, с. 79].

Питання щодо необхідності визначення поняття страхової діяльності, і перш за все його співвідношення з такою науковою категорією, як страхування, є давньою науковою дискусією [498, с. 47; 501, с. 13; 592, с. 79; 36, с. 11], яка і на сьогодні не втратила своєї актуальності. Слід звернути увагу, що фахівцями були зроблені спроби визначити межі страхової діяльності, ті елементи, з яких вона складається, та надати цьому явищу загального розуміння [262, с. 27].

Починаючи з першої чверті XX ст., вчені-економісти намагалися вивести єдине на той час поняття «страхування» як категорії економічної, і надавали своїм визначенням деяких елементів, що притаманні страхуванню як виду господарської діяльності. Науковці — як юристи, так і економісти — розуміючи, що проблема визначення науково обґрунтованого поняття страхової діяльності є актуальною, пропонують законодавчо більш точно визначити саме поняття «страхування», причому в його різних значеннях (розуміннях): з економічної точки зору, з господарсько-правових та цивільно-правових позицій, з точки зору фінансово-правової науки тощо [76, с. 36].

Вказану теоретико-практичну проблему багато в чому генерує чинне страхове законодавство України. Поняття страхування на сьогодні міститься у двох нормативно-правових актах. У Законі України «Про страхування» страхування

визначається лише як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів. Стаття 352 Господарського кодексу України «Страхування у сфері господарювання» (далі — ГК України) [85] визначає страхування як діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язану з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Таким чином, у ч. 1 ст. 352 ГК України під страхуванням розуміється особливий вид господарської діяльності з надання страхових послуг шляхом захисту майнових інтересів страхувальників (фізичних або юридичних осіб) за рахунок спеціально створених грошових фондів (страхових резервів).

Зрозуміло, що ситуація з наявністю в законодавчому масиві України двох різних за змістом понять, що позначені одним терміном, не відповідає вимогам законодавчої техніки [271, с. 22]. Наведені статті вітчизняного законодавства під одним терміном «страхування» позначають різні аспекти одного явища. Спільним елементом у наведених визначеннях є лише *призначення страхування* — захист майнових інтересів учасників, який забезпечується саме завдяки наявності в суспільстві особливого виду господарювання — професійної страхової діяльності, яка виконує важливі соціальні функції [255, с. 93], у процесі якої зазначені відносини реалізуються безпосередньо і яка є особливим видом господарської діяльності.

Згідно ст. 3 ГК України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на

виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

При цьому господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом. Господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку, є некомерційною господарською діяльністю. З огляду на викладене слід наголосити, що страхову діяльність, залежно від мети її здійснення, можна класифікувати за двома видами: 1) господарська страхова комерційна діяльність (підприємництво), яка здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку; 2) господарська страхова некомерційна діяльність, що може здійснюватись і без зазначеної мети.

Які ж підстави існують для наведеного поділу? Для відповіді на поставлене питання необхідно дослідити специфічні ознаки, що притаманні кожному із зазначених видів страхової діяльності.

З метою з'ясування суті *господарської страхової комерційної діяльності*, її ролі та місця в економіці країни необхідно звертатися до ст. 42 ГК України, яка визначає підприємництво як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Безумовно, зазначене вказує на основні засади страхової діяльності як виду підприємництва, але не визначає ні змісту, ні правового механізму, ні гарантій належного здійснення страхової діяльності в Україні.

Специфіка страхової діяльності доводить, що вона є особливим видом господарської діяльності, її результати реалізуються як товар на страховому ринку. Страхові організації (страхові компанії, перестрахові компанії) здійснюють вказану діяльність постійно і на професійній основі для задоволення майнових інтересів інших членів суспільства, з головною метою — отримання прибутку від операцій, які вони проводять, тобто від надання страхових послуг.

Спеціалісти страхової справи визначають страхові послуги як сукупність видів і умов страхування (що знаходять своє відображення у договорах та правилах

страхування), які пропонуються страховими організаціями юридичним і фізичним особам. У загальному вигляді страховими послугами виступає діяльність, яка може виконуватись в інтересах страхувальників для забезпечення їх потреби у захисті майнових інтересів, що містить такі елементи, як: можливість вибору конкретного виду [261, с. 15] і схеми страхування, способу сплати платежів і отримання страхового відшкодування (страхової суми), можливість внесення змін і доповнень до укладеного договору страхування і. т. п. [121, с. 476; 174, с. 41].

Необхідно взяти до уваги той факт, що у правовій науці поняття послуг не є однозначним [601, с. 21]. Найбільш поширеною є думка, згідно з якою під послугою розуміється діяльність, що спрямована на задоволення різноманітних потреб, створення певних зручностей для громадян і юридичних осіб, результат якої не має упредметненого виявлення. Стаття 1 п. 5 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» фінансовою послугою визнає операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Діяльність страхових організацій цілком підпадає під наведені ознаки, що дає підстави стверджувати, що страхова діяльність (справа) є видом діяльності щодо надання специфічних послуг. Світовий досвід доводить, що будь-яка послуга, в тому числі й страхова, досягає найбільшого ефекту в суспільстві тільки за наявності попиту і пропозиції. Тобто за наявності ринку певних послуг. З огляду на те, що за способом здійснення страхова діяльність даного виду є підприємницькою, її суб’єкти повинні дотримуватися принципів і умов, які законодавство про підприємництво (загальні принципи) та теорія страхового права і законодавство про страхування (спеціальні принципи) висуває до осіб, які мають намір її здійснювати.

Загальними принципами (визначеними ст. 44 ГК України) є такі: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів

ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

В якості спеціальних принципів можна визначити: принцип наявності майнового (страхового) інтересу; принцип найвищої довіри сторін; принцип наявності причинно-наслідкового зв'язку між збитком і подією, яка його викликала; принцип виплати відшкодування в обсягах реального збитку (відшкодування фактичних збитків) [255, с. 90]. Крім того, положення ГК України щодо свободи здійснення підприємницької діяльності (ст. 43), визначення організаційних форм здійснення підприємництва (ст. 45), загальних гарантій прав підприємців (ст. 47) та відповідальності суб'єктів підприємництва (ст. 49) повністю поширюється на осіб, які мають намір здійснювати страхову комерційну діяльність, з урахуванням положень спеціального законодавства України.

Можливість здійснення *господарської страхової некомерційної діяльності* в Україні передбачена ст. 14 Закону України «Про страхування», відповідно до якої громадяни та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством України. Основні засади правового становища товариств взаємного страхування визначено Тимчасовим Положенням «Про товариство взаємного страхування», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1997 року № 132 (далі — Тимчасове положення).

Відповідно до п. 2 Тимчасового положення товариство взаємного страхування є юридичною особою — страховиком, що створюється відповідно до Закону України «Про страхування» з метою страхування ризиків членів цього товариства. Законодавче закріплення положення того, що товариство взаємного страхування визнається юридичною особою, страховиком, свідчить про те, що вимоги чинного

законодавства України щодо створення, реєстрації, ліцензування, реорганізації та ліквідації страхових компаній повністю поширюються і на зазначені товариства [256, с. 121]. З огляду на це на сьогодні в Україні не діє жодного товариства взаємного страхування.[11]

Традиційно товариство взаємного страхування являє собою об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, що створене на підставі угоди між ними з метою відшкодування в певних частках, відповідно до прийнятих на себе зобов'язань, збитків учасників [121, с. 67; 592, с. 77-78]. Відмінна риса страхових організацій цього типу полягає у тому, що вони не переслідують мети отримання прибутку із операцій, що проводять, оскільки страхують тільки майнові інтереси тих осіб, які є членами таких організацій. Однак товариства взаємного страхування можуть здійснювати підприємницьку діяльність постільки, поскільки це слугує досягненню мети, для якої вони були створені.

Головною метою створення товариств взаємного страхування вважається підтримка своїх членів при настанні певної випадкової небезпеки та прагнення надати їм страхові послуги, по можливості кращі та дешевші [497, с. 62]. Страхувальниками товариства взаємного страхування можуть бути його члени, які можуть бути як юридичними, так і фізичними дієздатними особами.

На відміну від традиційних товариств, які діють задля отримання прибутку (ст. 79 ГК України ст. 84 ЦК України, ст. 1 Закону України «Про господарські товариства»), товариства взаємного страхування «створюються... з метою страхування ризиків членів товариства» (п. 2 Тимчасового положення), отже, вони є некомерційними господарськими організаціями, які, на нашу думку, за своєю сутністю є корпоративними організаціями споживчого, некомерційного типу, заснованими на членстві, і за організаційно-правовою побудовою більш наближені до споживчих кооперативів, ніж до господарських товариств.

---

[11] В. Єрмілов вказує, що історія створення й існування товариств взаємного страхування на терені сучасної України бере свій початок з жовтня 1899 року, коли в м. Одесі було створено перше товариство взаємного страхування «Одеське товариство взаємного страхування фабрикантів та ремісників від нещасних випадків з їх робітниками і службовцями» [120, с. 67].

Особливістю страхової діяльності будь-якого виду (страхової комерційної та страхової некомерційної) є поєднання приватних і публічних ознак, які реалізуються при її безпосередньому здійсненні, і виявляється, зокрема: 1) при укладанні договорів добровільного страхування і при проведенні обов'язкових видів страхування, що здійснюється на підставі прямої вказівки закону; 2) у процесі процедури державної реєстрації страховиків, яка є обов'язковою дією, внаслідок якої вони отримують права юридичної особи; 3) у процесі процедури ліцензування страхової діяльності; 4) у наявності в державі системи органів державного нагляду за страховою діяльністю.

Для глибшого розуміння сутності страхової діяльності необхідно розглянути питання про те, до якої категорії слід відносити страхову діяльність — до фінансової чи кредитної. Слід зазначити, що вказане питання є дискусійним, яке переважним чином триває на тлі економічної науки [561; 223; 72], проте має і певне юридичне забарвлення. Категорії фінансів і кредиту хоча й різні за своїм змістом, проте взаємопов'язані. Процес вартісного розподілу суспільного продукту здійснюється за допомогою вказаних економічних категорій, кожна з яких виконує специфічну, тільки їй притаманну роль.

Фінанси (від лат. *financia* — готівка, дохід) — сукупність економічних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів [206, с. 12]. Кредит багато в чому схожий із фінансами. Науковці визначають кредит як сукупність особливих економічних відносин, що складаються між суб'єктами ринку з приводу надання певної частки власності у позику на засадах обов'язкового повернення, платності, строковості, цільового використання [303, с. 5]. Спільні риси, властиві двом вказаним категоріям, говорять про їх близькість, спорідненість економічної природи. Разом із тим характер їх функцій істотно різниться: кредит, на відміну від фінансів, функціонує на основі повернення. Це найважливіша ознака й атрибут кредиту. Кредитні ресурси формуються в процесі перерозподілу за рахунок тимчасово вільних грошових коштів суб'єктів господарювання; фінансові — з доходів і накопичень, що утворюються на стадії вартісного розподілу. Кредитні

ресурси надаються позичальникам на певний термін на умовах повернення і платності; фінансові — безкоштовно і без обумовлених умов їх повернення. І, нарешті, на відміну від фінансів кредит має більш тісний зв'язок із грошовим обігом, з його допомогою задовольняються потреби суб'єктів господарювання в платіжних засобах, необхідних для обігу. Наявність спільних рис у фінансів і кредиту зумовлює їх тісний взаємозв'язок і взаємодію в розподільчому процесі; особливо яскраво це проявляється в комплексному використанні фінансових і кредитних ресурсів [524, с. 212]. Наведені відносини настільки тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені, що визначаються як фінансово-кредитний механізм.

Фінансово-кредитний механізм виступає як складова частина єдиної фінансово-кредитної системи, яка охоплює сферу фінансово-кредитних відносин (об'єкт фінансово-кредитної системи), сукупність фінансових і кредитних інститутів (суб'єкт фінансово-кредитної системи). Цей механізм забезпечує можливість впливу фінансово-кредитних установ на фінансово-кредитні відносини та створює необхідні передумови для перерозподілу грошей через: бюджетну систему; банківську систему; обіг цінних паперів; страхову систему [35].

Із метою з'ясування питання до якої категорії слід віднести страхування (категорії фінансів чи кредиту), на нашу думку, науковий аналіз слід проводити спираючись на правову доктрину нормативізму, яка розглядає об'єктивну логічну абстраговану форму будь-якого явища.[12]

Відповідно до ст. 333 ГК України страхування, а також допоміжна діяльність у сфері фінансів і страхування, належить до *фінансової* діяльності суб'єктів господарювання. ГК України поняття фінансової діяльності не містить, натомість

[12] Нормативізм як правову доктрину називають ще «теорією чистого права», родоначальником якої є австрійський юрист Ганс Кельзен (1881–1973). Його основна праця «Чиста теорія права» містить виклад суті нормативізму, поглядів на державу і право. За концепцією Г. Кельзена теорія, позитивного права – це теорія права взагалі, а не якого-небудь конкретного правопорядку. Воно називається «чистим» тому, що займається одним тільки правом, його юридичним (нормативним) змістом і «очищає пізнаваний предмет від усього, що не є правом [587, с. 101].

деякі нормативно-правові акти чинного законодавства України визначаються та/ або визначалися із поняттям фінансової діяльності. Так, Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 27 грудня 2007 року № 480 [396], та Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 7 грудня 2004 року № 598 [397], під фінансовою діяльністю розуміли діяльність, яка спричиняє зміни розміру та складу власного і запозиченого капіталу банку. Згідно з Наказом Міністерства фінансів України від 28 грудня 2009 року № 1541 «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» [343] фінансовою діяльністю є діяльність, яка призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталу. Відповідно до Наказу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 17 червня 2003 року № 157 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у сфері громадського харчування і побутових послуг, гармонізованих з міжнародними стандартами» [340] та Наказу Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 року № 73 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [341] фінансовою діяльністю є діяльність, яка призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталу підприємства.

Викладене доводить, що поняття фінансової діяльності у наведених нормативно-правових актах є спеціальним і застосовується виключно для цілей вказаних актів законодавства та не відображає особливостей і специфіки фінансової діяльності у сфері страхування, тобто діяльності у сфері надання страхових послуг.

Відповідно до п. 9 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [423] послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення визнаються фінансовими послугами, які, згідно з п. 5 ст. 1 вказаного Закону, є операціями з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у

випадках, передбачених законодавством, і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Таким чином, можна казати про те, що страхування є фінансовою діяльністю у сфері надання специфічних послуг. При цьому, якщо звернутися до змісту ч. 4 ст. 333 ГК України, страхуванням у сфері господарювання є діяльність, спрямована на покриття довготермінових та короткотермінових ризиків суб'єктів господарювання з використанням заощаджень через кредитно-фінансову систему або без такого використання. Проте ст. 2 Закону України «Про страхування» визначає, що страховики, які здійснюють страхування життя, можуть надавати кредити страхувальникам, які уклали договори страхування життя. Частина 20 ст. 31 вказаного Закону, яка визначає порядок розміщення коштів страхових резервів, в якості окремої категорії активу, до якого можуть бути вкладені кошти страхових резервів, встановлює кредити страхувальникам — фізичним особам, що уклали договори страхування життя в межах викупної суми на момент видачі кредиту та під заставу викупної суми. У цьому випадку кредит не може бути видано раніше, ніж через один рік після набрання чинності договором страхування, та на строк, який перевищує період, що залишився до закінчення дії договору страхування. Порядок, умови видачі та розміри кредитів і порядок формування резерву для покриття можливих втрат встановлюються уповноваженим органом за погодженням з Національним банком України (ч. 11 ст. 2 Закону України «Про страхування»). Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 3 грудня 2004 року № 2883 «Про затвердження Положення про порядок, умови видачі та розміри кредитів страхувальникам, які уклали договори страхування життя» [349] (далі — Положення № 2883) встановлює, що кредитодавець (страховик, який надає кредит страхувальнику) може надавати кредит позичальнику (страхувальник, який уклав договір страхування життя та отримав кредит на умовах повернення, платності, строковості) у межах викупної суми на момент видачі кредиту та на строк, що не перевищує період, який залишився до закінчення дії договору страхування життя. У разі якщо договір страхування передбачає регулярні,

послідовні виплати (ануїтет), кредитний договір може бути укладений у межах періоду очікування за таким договором страхування життя (п. 2.5).

Згідно з п. 3.5 Положення № 2883 кредитні взаємовідносини регламентуються кредитним договором, що укладається між кредитодавцем і позичальником, який визначає взаємні зобов'язання та відповідальність сторін і не може змінюватись в односторонньому порядку без згоди обох сторін. При цьому згідно з п. 3.11 кредит не може бути видано раніше ніж через рік після набрання чинності договором страхування.

Існує думка, що страхування є самостійною економічною категорією, поряд із фінансами та кредитом, яка певною мірою поєднує ознаки як фінансових, так і кредитних відносин [231, с. 44]. Проте, наведене вище, вказує на хибність вказаної наукової позиції.

Аналіз чинного законодавства України, яке встановлює порядок, умови та розміри кредитів страхувальникам, які уклали договори страхування життя, визначає чітку регламентацію вказаних особливих правовідносин, дає підстави стверджувати, що страхова діяльність із страхування життя за своєю природою є фінансово-кредитною.

Вказане доводить необхідність внесення змін до назви Глави 35 ГК України, назви ст. 333 ГК України та змісту ч. 2 ст. 333 ГК України. Внесення зазначених змін обумовлюється також і логікою побудови §1 глави 35 ГК України «Особливості правового регулювання фінансової діяльності», яка регулює фінанси і банківську діяльність, адже вказаний параграф у ч. 1, 3—5 ст. 333, ч. 3 ст. 335, ч. 3 ст. 336, ч. 1 ст. 338, ч. 1 ст. 339, ч. 3, 4 ст. 341, ст. 346, ст. 347, ст. 348, ст. 349 ГК України врегульовує фінансово-кредитні відносини.

З огляду на викладене, пропонуємо:

- назву Глави 35 ГК України викласти у такій редакції: «Глава 35. Особливості правового регулювання фінансово-кредитної діяльності»;

- назву ст. 333 ГК України викласти в такій редакції: «Фінансово-кредитна діяльність суб'єктів господарювання»;

- ч. 2 ст. 333 ГК України викласти в такій редакції: «Фінансово-кредитна діяльність суб'єктів господарювання включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування життя а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування».

На нашу думку, системний аналіз категорії «страхова діяльність» потребує комплексного підходу до вивчення широкого кола супутніх із цим феноменом явищ, процесів та понять. Ідеться про окремі елементи, які в сукупності й характеризують страхову діяльність як складну комплексну підсистему в загальній системі страхових відносин у сфері господарювання, а саме: страховий фонд, страхова послуга, ринок страхових послуг, державний нагляд за страховою діяльністю.

Слід зазначити, що кожен із названих вище елементів системи страхових відносин є системоутворюючою категорією по відношенню до інших елементів, які є системами більш низького порядку або підсистемами [112, с. 20]. На тлі синергетичної парадигми можна стверджувати, що страхові відносини у сфері господарювання є складною відкритою системою, що постійно змінюється (еволюціонує) і містить цілий ряд самостійних підсистем, що розвиваються, в тому числі й за своїми внутрішніми законами [564, с. 9].

Вказані категорії заходяться у прямому взаємозв'язку між собою, впливають одна на одну, проте потребують чіткого розмежування з метою з'ясування їх специфіки. Ці залежності дозволяють виявити загальну систему страхових відносин у сфері господарювання: так, потреба у захисті майнових інтересів суб'єктів господарювання від згубного впливу небезпек різних видів і форм прояву (страхових випадків), які можуть завдати збитків суб'єктам господарювання та фізичним особам, зумовлює породження страхового інтересу. Такий інтерес стає змістом страхової потреби суб'єкта господарювання і характеризується як суспільне відношення, яке має соціальний характер, що виражається в усвідомленні та реалізації цілей [283]. З цією метою зацікавлені особи створюють страховий фонд (які можуть бути різними за своїми організаційними формами) шляхом поступового регулярного внесення страхових платежів, за рахунок яких він формується. Але забезпечити належне функціонування такого страхового фонду (його формування,

витрачання та інвестування коштів страхового фонду) можна за рахунок господарської страхової діяльності. В свою чергу, належне функціонування господарської страхової діяльності створює передумови для всебічного розвитку страхового ринку України, який забезпечує: розвиток страхового посередництва, перестрахування, формування відносин між страхувальниками (вигодонабувачами, застрахованими та іншими третіми особами у страхових зобов'язаннях); формування професійної інфраструктури інститутів незалежних експертів-оцінювачів, актуаріїв, андерайтерів, аудиторів; забезпечення належного функціонування об'єднань страховиків та саморегулівних організацій; впровадження ефективного механізму державного регулювання страхової діяльності та удосконалення державної політики у сфері страхових послуг.

Ми зазначали, що потреби у страховому захисті майнових інтересів заінтересованих осіб в умовах ринку можуть бути задоволені головним чином за допомогою професійної діяльності страхових організацій (компаній), яка спрямована на формування страхового фонду, що створюється за рахунок великого кола його учасників.

Як було зазначено, *категорія страхового фонду* є визначальною категорією у процесі формування та безпосередньої реалізації господарських страхових відносин і обов'язковим елементом страхової діяльності, яка, у свою чергу, опосередковує процес формування, обліку, розміщення та витрачання коштів страхового фонду (страхових резервів). Економічна доктрина по-різному підходить до питання, що саме являє собою страховий фонд страховика і яка його структура. Так, Л. М. Горбач, на нашу думку, помилково визначає, що страховий фонд страховика складається із статутного фонду, страхових резервів, гарантійного фонду та вільних резервів страховика [79, с. 56]. На нашу думку, розуміння Л.М. Горбач структури страхового фонду є надто широким, до того ж помилковим є включення до страхового фонду страховка статутного капіталу. Статутний капітал страховика, як і будь-якого іншого суб'єкта господарювання, за теорією О.С. Янкової, визначає виключно: 1) юридичні передумови для визнання її самостійним суб'єктом права й учасником правовідносин; 2) економічні передумови для майнової незалежної

участі у комерційному обороті, тому що суть цієї участі залишилася незмінною у змінюваних суспільно-економічних умовах; 3) можливість реалізації заходів відповідальності за зобов'язаннями; 4) умови для реалізації принципу окремої відповідальності засновника і заснованого ним підприємства [620, с. 5].

Сучасна господарсько-правова доктрина передбачає, що статутний капітал не повинен виконувати функцію захисту інтересів кредиторів. Як слушно зазначає Ю.В. Хорт, аналіз кожного з елементів доктрини підтримання капіталу дає змогу стверджувати, що вона не лише не захищає інтерес кредиторів у платоспроможності товариства, а й негативно впливає на здатність статутного капіталу бути механізмом залучення інвестицій до товариства. Прокредиторська концепція статутного капіталу не відповідає сучасному стану регулювання економічних відносин, а тому підлягає скасуванню [572, с. 330].

У свою чергу, економісти А.М. Годін та С.В. Фурміна слушно вказують, що теорія страхового фонду побудована на обсязі фінансових ресурсів, які необхідні страховику для виконання страхових зобов'язань, і *розуміють страховий фонд як такий, що дорівнює обсягу страхових резервів* [77, с. 28].

Чинне законодавство України не вміщує поняття страхового фонду. Проте у ст. 1 Закону України «Про страхування» зазначено, що саме *за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів,* здійснюється захист майнових інтересів фізичних та юридичних осіб. Аналізуючи чинне законодавство України, зокрема ст. 31 Закону України «Про страхування», стає зрозумілим, що йдеться про страхові резерви, адже саме вони утворюються страховиками з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестрахування), джерелом утворення яких є страхові платежі.

Страхові резерви відносять *до спеціальних фондів страхової компанії*, саме вони забезпечують фінансову надійність страхової компанії та відображають обсяг її страхових зобов'язань за укладеними договорами страхування. У межах страхового фонду страхової організації (компанії) досягається висока ефективність використання коштів. Збитки в цьому випадку розподіляються на всіх учасників

страхового фонду, і провадиться значний перерозподіл коштів [593, с. 12]. При такому страхуванні метою страхувальника є отримання грошової компенсації збитків, розмір якої повинен перебільшувати розмір сплаченої страхової премії. Саме такий інтерес спонукає страхувальника до участі у страхових відносинах, що і зумовлює встановлення особливого правового режиму страхових резервів страховика.[13]

На нашу думку, терміну *«страховий фонд страховика»* можна надати такого розуміння: це страхові резерви, які формуються за рахунок грошових внесків страхувальників і відбивають обсяг його страхових зобов'язань за укладеними договорами страхування та утворюються з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань залежно від видів страхування (перестрахування).

Наведене дає підстави стверджувати, що страхова діяльність є особливим видом господарської діяльності, що здійснюється за плату, постійно і на професійні основі щодо надання специфічних *страхових послуг.*

Поняття страхової послуги чинне законодавство України не містить. Крім того, в економічній і правовій науці поняття послуги як такої не є однозначним. Найбільш поширеною є думка, згідно з якою під послугою розуміється діяльність, що спрямована на задоволення різноманітних потреб, створення певних зручностей для громадян і юридичних осіб, результат якої не має упредметненого виявлення [601, с. 21; 289, с. 16].

Всебічне дослідження послуги як господарсько-правової категорії, яке провела В. В. Резнікова, дало їй змогу дійти висновку, що як в економічній, так і в юридичній науці на сьогодні не склалося єдиного підходу до розуміння її сутності.

---

[13] Ст. 31 Закону України «Про страхування»; Про затвердження Правил формування, обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 17 грудня 2004 року № 3104 [366]; Про затвердження Методики формування резервів із страхування життя : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 27 січня 2004 року № 24 [339].

Як зазначає автор, вказане зумовлено тим, що термін «послуга» використовується у різних значеннях, а отже, має різне змістове навантаження. Складність розробки поняття «послуга» полягає у тому, що немає єдиного розуміння економічної сутності цього явища. Проте проведений аналіз переконав автора, що узагальнююче поняття терміна «послуга» — це дія, що надає користь, тобто має своїм результатом певний корисний ефект [445, с. 148-149]. Для цілей господарського обороту на підставі виявлених ознак дослідниця визначає послугу як діяльність (що є господарською за своєю суттю та здійснюється послугонадавачем з метою отримання винагороди), структурними складовими елементами якої є окремі юридично значимі фактичні та/або юридичні дії суб'єкта господарювання — послугонадавача (що мають значення юридичного факту, оскільки їхнє вчинення послугонадавачем спричиняє правові наслідки для послугоотримувача), та яка не пов'язана зі створенням упредметненого результату як певного матеріального блага. При цьому результатом послуги є певний корисний ефект, як відповідне нематеріальне благо, що характеризується матеріальною непомітністю (тобто невідчутністю, оскільки споживання послуги не передбачає переходу права власності на неї), має споживчу вартість і задовольняє потреби іншого суб'єкта господарювання — послугоотримувача, є невіддільним від свого джерела (самої діяльності), характеризується невичерпністю та неможливістю зберігання, якість якого є диференційованою і який споживається в момент здійснення такої діяльності (тобто у процесі надання самої послуги) [445, с. 163-164].

Зрозуміло, що категорію страхової послуги слід конструювати в межах родового поняття «послуга» (як абстракції вищого рівня щодо усіх видів послуг). Страхова послуга як економічна категорія — це специфічна фінансова послуга у вигляді продажу юридично оформлених зобов'язань зі страхового захисту, яку надають на ринку страховики страхувальникам. Як визначають фахівці [72, с. 10], саме таке трактування страхової послуги уможливлює формування чіткого уявлення щодо об'єкта купівлі-продажу на ринку страхових послуг.

Виступаючи об'єктом купівлі-продажу на ринку, страхова послуга є його детермінантою, формує структуру ринку, визначає тенденції його розвитку і

соціально-економічне значення, обумовлює вимоги до фінансової стійкості страхових компаній [72, с. 9].

Спеціалісти страхової справи визначають страхові послуги як сукупність видів і умов страхування (що заходять свій вияв у договорах та правилах страхування), які пропонуються страховими організаціями юридичним і фізичним особам [121, с. 476; 174, с. 41; 532, с. 105; 533, с. 88]. У загальному вигляді страховими послугами є діяльність, яка може виконуватись в інтересах страхувальників для забезпечення їх потреби у захисті майнових інтересів, що містить такі елементи, як: можливість вибору конкретного виду [14] і схеми страхування, способу сплати платежів і отримання страхового відшкодування (страхової суми), можливість внесення змін і доповнень до укладеного договору страхування і.т. п.

Стаття 1 п. 5 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» фінансовою послугою визнає операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Викладене дає змогу сформулювати поняття «страхова послуга». *Страхова послуга у сфері господарювання* — це діяльність суб'єктів господарювання щодо задоволення потреб учасників страхових правовідносин у сфері господарювання (як страхувальників, вигодонабувачів, третіх осіб) у захисті майнових інтересів, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів на підставі закону або договору страхування.

Будь-яка послуга, в тому числі й страхова, досягає найбільшого ефекту в суспільстві тільки за наявності попиту і пропозиції. Тобто за наявності ринку певних

[14] Страхові організації здійснюють страхування на підставі правил страхування, наявність яких є обов'язковою передумовою укладання договорів добровільного страхування. У конкретних правилах зазначаються ті види ризиків, які страхова компанія пропонує страхувальникам, і умови, за яких страховик погоджується взяти на себе зобов'язання щодо сплати страхових сум (відшкодування) в разі настання страхового випадку.

послуг. Сучасний ринок страхових послуг характеризується трансформацією відносин власності та скасуванням державної монополії. Вказане породжує нові майнові інтереси, що впливає на формування оновлених страхових інтересів, які трансформуються у відповідний попит на страхові послуги. У свою чергу, попит породжує пропозицію, починають діяти об'єктивні закони ринку. Розширюється перелік страхових послуг, пропонуються нові їх види, виникає конкуренція, яка впливає на рівень цін. Формується національний ринок страхових послуг [72, с. 20]. О.О. Гаманкова звертає увагу на дискусійність наукових поглядів на зміст економічної категорії «ринок страхових послуг» [72, с. 30]. Автором докладно обґрунтовано, що в основі розкриття сутності ринку страхових послуг та його відмінності від страхового ринку має бути, передусім, осмислення специфіки страхової послуги, яка, виступаючи фінансовим зобов'язанням, визначає характер та особливості страхової діяльності та страхових компаній. З цієї точки зору страховий ринок являє собою замкнений цикл залучення та обігу страхових капіталів. Ринок же страхових послуг є лише початковою ланкою цього замкненого циклу, в межах якої відбувається надання страхових послуг в обмін на отримання від страхувальників страхових премій як джерела утворення залученого страхового капіталу.

Отже, поняття «ринок страхових послуг» і «страховий ринок» не є тотожними. Ринок страхових послуг охоплює лише ту сукупність фінансових відносин на страховому ринку, які опосередковують купівлю-продаж страхових послуг. Він виступає особливою формою організації фінансових відносин, що виникають у процесі його функціонування між суб'єктами ринку з приводу купівлі-продажу послуг зі страхового захисту і тим механізмом, який поєднує інтереси носіїв попиту (страхувальників) і пропозиції (страховиків). З цих позицій ринок страхових послуг слід розглядати як основу страхового ринку, оскільки саме тут відбувається акумуляція коштів страхувальників із подальшим перетворенням їх на інвестиційний капітал унаслідок діяльності страхових компаній на фінансовому ринку [72, с. 30; 101].

Крім того фахівці обґрунтовують функціонування страхового ринку як одного з найважливіших складових фінансової безпеки держави, без якої неможливо забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток держави, безпечне функціонування суб'єктів господарювання, убезпечення різних сфер їх життєдіяльності. За визначенням В.М. Фурмана, страховий ринок — це регульована система стійких економічних відносин між покупцями (споживачами, вигодонабувачами), посередниками і продавцями, пов'язаних із формуванням попиту, пропозиції та ціни на прямий страховий захист і перестрахування, які матеріалізуються у страхових, перестрахувальних і супутніх послугах у певній країні, групі країн чи міжнародному масштабі, що підлягає регулюванню. Автор доводить, що страховий ринок є надзвичайно складною багаторівневою системою, яку утворює низка взаємопов'язаних і взаємозумовлених підсистем: страхових продуктів, тарифів, організації продажу і формування попиту, інфраструктури тощо. Крім того, В.М. Фурман правильно визначає, що важливе значення у становленні й стратегічному розвитку страхового ринку має стан його державного регулювання, оскільки останнє суттєвим чином впливає на рівень ризику суспільства. Необхідність державного регулювання страхового ринку зумовлюється пріоритетом інтересів страхувальників по відношенню до інтересів страховика [561, с. 57].

Спираючись на наведену вище полеміку та ознаки ринку страхових послуг, що були досліджені науковцями, на нашу думку, поняттю «ринок страхових послуг» можна надати таке визначення: *Ринок страхових послуг України* — це система особливих економіко-правових відносин щодо надання страхових послуг між суб'єктами страхової діяльності та учасниками страхових відносин у сфері господарювання, що виникають з приводу задоволення потреб заінтересованих осіб у захисті своїх майнових інтересів, за рахунок страхових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів на підставі закону або договору страхування та підлягають державному регулюванню.

Погоджуючись із науковою позицією В.М. Фурмана, слід зазначити, що з метою неухильного виконання законодавства при здійсненні страхової діяльності та максимального захисту інтересів страхувальників, що беруть участь у страхових

правовідносинах, у рамках держави створена система державного нагляду за страховою діяльністю. Модель державного регулювання ринку страхування має передбачати пошук оптимального співвідношення внутрішніх сил ринкового саморегулювання та безпосереднього впливу державних органів нагляду. Утім, науковці справедливо зазначають, що державне регулювання страхового ринку покликане сприяти розвитку страхового ринку, захисту інтересів страхувальників, забезпечувати реєстрацію страхових організацій, ліцензування страхових операцій, здійснювати контроль за дотриманням страховими організаціями законодавства.

Об'єктом державного регулювання є страховий ринок як єдина велика система, що є складовою «Національної страхової системи». Отже, державна політика регулювання страхового ринку має спиратись на концептуальні засади щодо розвитку страхового ринку в Україні. Така концепція сприятиме цілеспрямованим і узгодженим діям державних і недержавних структур щодо забезпечення надійного страхового захисту і юридичних, і фізичних осіб.

О.Ф. Філонюк зазначає, що державний механізм регулювання страхової діяльності — це сукупність економіко-правових, економічних, соціально-економічних, кредитно-фінансових механізмів, які зосереджені на врегулюванні складної ієрархії економічних відносин між державою, страховиком і страхувальником з метою збалансованого і пропорційного розвитку страхової діяльності з урахуванням досягнення певних економічних цілей [554, с. 5].

На думку І.О. Зискінда, нагляд у сфері страхування виступає специфічним інструментом страхового регулювання. При цьому, нагляд за страховою діяльністю, на думку автора, реалізується при здійснення регулятивно-наглядових функцій органу державного нагляду за страховою діяльністю, які виступають змістом регулятивно-наглядових правовідносин.

Регулятивно-наглядові правовідносини у сфері господарювання — це різновид організаційно-господарських правовідносин, що складаються між спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю та страховиками, страховими посередниками й іншими учасниками

страхових відносин у процесі реалізації державної економічної політики щодо організації та здійснення страхової справи [135, с. 10].

Вказаний науковий підхід збігається з окремою думкою судді Конституційного Суду України В.М. Кампа стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України щодо офіційного тлумачення положень пункту 11 частини першої статті 36 Закону України «Про страхування», пункту 4 частини першої статті 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (справа про повноваження Держфінпослуг щодо нагляду за страховою діяльністю) (далі — Рішення) [448]. Підтримуючи в цілому позицію Конституційного Суду України, викладену в Рішенні, В. М. Кампо вважає за доцільне тлумачити положення Закону України «Про страхування» та Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» дещо по-іншому, тобто вказати, що їх положення передбачають здійснення органом державного нагляду саме регуляторної функції у сфері страхової діяльності, яка реалізується виключно шляхом видання нормативно-правових актів. Ідеться про регуляторну діяльність, яка спрямована на підготовку, прийняття, відстеження результативності та перегляд регуляторних актів, яка здійснюється, зокрема, регуляторними органами (ст. 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»). Нагляд за діяльністю фінансових установ як вид державного нагляду є окремою функцією органу державного нагляду, до якої входить забезпечення законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов’язкових правил, закріплених у законах та інших нормативно-правових актах. Такий нагляд здійснюється на основі відповідних норм законів України і не передбачає видання додаткових нормативно-правових актів органом державного нагляду.

Оскільки згідно з п. 6, ч. 1, ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» страхові послуги належать до ринку фінансових послуг, орган державного нагляду здійснює регуляторну функцію у сфері страхової діяльності. Закон України «Про страхування» визначає

повноваження уповноваженого органу виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю, проте серед них, вочевидь, наявні й регуляторні функції — розроблення нормативних та методичних документів із питань страхової діяльності; прийняття нормативно-правових актів із питань страхової діяльності; встановлення правил формування, обліку і розміщення страхових резервів та показників звітності тощо.

Отже, орган державного нагляду, здійснюючи державне регулювання ринків страхових послуг, виконує дві функції — регуляторну і наглядову, які не залежать одна від одної. Тому в мотивувальній частині Рішення необхідно було зробити акцент на розмежуванні регуляторної та наглядової функцій як двох самостійних способів здійснення державного регулювання ринків страхових послуг. Проведений аналіз свідчить про те, що, по-перше, орган державного нагляду здійснює дві самостійні функції (регуляторну та наглядову), які відрізняються за змістом, формами реалізації тощо, а, по-друге, регуляторна функція здійснюється виключно шляхом видання нормативно-правових актів.

Згідно зі ст. 1 Закону «Про фінансові послуги» *державним регулюванням ринків фінансових послуг* є здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам.

Взявши за основу мету державного регулювання ринку фінансових послуг, визначену в ст. 19 Закону «Про фінансові послуги», *метою державного регулювання страхової діяльності слід визнати*: проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання страхових послуг; захист інтересів споживачів фінансових послуг; створення сприятливих умов для розвитку та функціонування ринку фінансових послуг; створення умов для ефективної мобілізації і розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків страхових послуг з урахуванням інтересів суспільства; забезпечення рівних можливостей для доступу до ринків страхових послуг та захисту прав їх учасників; додержання учасниками ринків страхових послуг вимог законодавства; запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринку страхових послуг; контроль за прозорістю та

відкритістю ринку страхових послуг; сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки страхових послуг.

Слід звернути увагу на зміни чинного законодавства України в частині здійснення нагляду за страховою діяльністю. Йдеться про впровадження пруденційного нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ, до складу яких входять страховики та перестраховики. Відповідно до ст. 29 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» пруденційний нагляд є складовою частиною загальної системи нагляду, що проводиться органами, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, і базується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану фінансової установи, результатів діяльності системи та якості управління нею, дотриманні обов'язкових нормативів та інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами. Згідно з ч. 3 та ч. 4 вказаної статті правила підготовки, надання та оброблення даних про діяльність фінансових установ, необхідність та доцільність здійснення пруденційного нагляду за певними напрямами встановлюються Уповноваженим органом.

Так, 15 липня 2010 року Держфінпослуг Розпорядженням № 585 затвердив «Концепцію запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програму розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами» (далі — Концепція). Відповідно до Концепції *пруденційний нагляд* — це система наглядових процедур Держфінпослуг за дотриманням фінансовою установою пруденційних правил, яка дозволяє зменшити наглядове навантаження на фінансові установи, діяльність яких не несе загрози невиконання зобов'язань перед існуючими клієнтами, і посилити наглядові зусилля за установами, діяльність яких є чи може бути загрозою для виконання таких зобов'язань.

Вказана Концепція розроблена з метою впровадження пруденційного нагляду за страховими компаніями, недержавними пенсійними фондами та кредитними спілками (далі — фінансові установи). Орієнтиром для страхових компаній обрано систему *Solvency II*, для кредитних установ — рекомендації Міжнародної асоціації

кредитних спілок *(WOCCU)*, а для пенсійних фондів — рекомендації Міжнародної асоціації органів нагляду за недержавними пенсійним фондами *(IOPS)*. Основою для оцінки фінансових показників та нормативів є звітність, підготовлена на базі Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі — МСФЗ).

Основною метою здійснення пруденційного нагляду згідно з Концепцією є захист інтересів споживачів фінансових послуг, запобігання настанню неплатоспроможності та забезпечення фінансової стійкості фінансових установ через застосування відповідних корегуючих заходів шляхом: виявлення підвищених ризиків у діяльності фінансових установ; контролю за платоспроможністю, ліквідністю та прибутковістю фінансової установи; мінімізації випадків банкрутства та системної кризи фінансових установ; прогнозування майбутніх фінансових результатів на основі звітів поточного періоду.

Головними міжнародними документами впровадження пруденційного нагляду є Директива Європейського Парламенту та Ради № 2009/138/ЕС від 25 листопада 2009 року, щодо заснування та здійснення діяльності зі страхування та перестрахування (далі — *Solvency II*), Угода у рамках Базельського комітету з банківського нагляду щодо міжнародної конвергенції вимірювання капіталу та стандартів *(Basel II)* та стандарти Міжнародної асоціації органів страхового нагляду *(IAIS)*, Міжнародної асоціації органів нагляду за недержавними пенсійним фондами *(IOPS)* та Міжнародної асоціації кредитних спілок *(WOCCU)*. Відповідно до принципів Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю (далі — принципи *IAIS*) пруденційність передбачає підтримання належного рівня капіталу та наявність ефективної системи управління ризиками.

Незважаючи на зміну державного регулятора страхового ринку України, ліквідацію Держфінпослуг [379] та створення Нацкомфінпослуг [382], курс переходу на пруденційний нагляд шляхом регулярного проведення оцінки загального фінансового стану фінансової установи, результатів діяльності системи та якості управління нею, дотримання обов’язкових нормативів та інших показників і вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами, залишається пріоритетним. Вказане прямо передбачено Розпорядженням Національної комісії,

що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України від 10 квітня 2012 року № 20 «Про затвердження Основних напрямів роботи Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послу» [342].

За висловом К. Г. Воблого, «необхідність державного нагляду походить із самої суті страхових угод, оскільки страхування не є тим звичайним товаром, про який будь-який громадянин може скласти належне уявлення... Необізнаний у страховій справі страхувальник не може захищати свої інтереси. Для захисту його інтересів і потрібна допомога держави» [65, с. 24].

Державний нагляд за страховою діяльністю можна поділити на *загальний*, що здійснюється центральними органами законодавчої та виконавчої влади, і *галузевий*, що здійснюється органам державного управління спеціальної компетенції [266, с. 29; 130, с. 59].

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» визначив систему правового регулювання державного нагляду України за страховою діяльністю.

Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону страхові компанії входять до кола фінансових установ, що діють на ринку фінансових послуг та підлягають державному регулюванню й нагляду.

Органом, що здійснює державне регулювання та державний нагляд за ринком фінансових послуг, визначено Уповноважений орган, в якості якого виступає Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі — Уповноважений орган). Правовий статус Уповноваженого органу визначено Указом Президента України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» № 1070/2011 від 23 листопада 2011 року (далі — Указ Президента). Згідно з Указом Президента Нацкомфінпослуг є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України і здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг у межах, визначених законодавством.

Страховики підлягають нагляду з боку держави в особі тих чи інших органів у зв’язку з тим, що вони виконують особливі функції в економічному житті держави й особистому житті громадян. На відміну від багатьох інших галузей економіки зобов’язання, які беруть на себе страхові компанії, є, по суті, лише «обіцянкою» виплатити страхову суму або страхове відшкодування при настанні страхового випадку. До кола страхових правовідносин залучається велика кількість учасників, які не є рівноцінними за своїми можливостями. Навіть досить уважному і застережливому страхувальнику буває важко розібратися в усіх нюансах правил і договору страхування. Нестабільна і слабка законодавча база із страхової діяльності, недостатність юридичної культури ускладнюють існуючий стан справ.

Серед функцій держави, без здійснення яких практично неможливий ефективний розвиток страхової діяльності, можна виділити: регулятивну, що спрямована на створення правових норм, правил та умов функціонування і розвитку страхової діяльності; виконавчу, що спрямована на забезпечення застосування встановлених норм у відносинах між суб’єктами господарювання, ґрунтується на силі державної влади і включає міри заборони, дозволу та примусу; контролюючу, що здійснюється уповноваженими державними органами та суб’єктами страхової діяльності з метою захисту прав їх учасників.

Досвід здійснення страхової діяльності, що накопичився як в Україні, так і за кордоном, дає підстави стверджувати, що державний нагляд за діяльністю страхових компаній у державі є не лише корисним, а й необхідним [42, с. 3]. Розвинений страховий ринок характеризується організацією страхової діяльності у двох формах — обов’язковій і добровільній, які здатні нейтралізувати, знизити і попередити можливий ланцюг катастрофічних наслідків страхових ризиків як для фізичних і юридичних осіб, так і для суспільства.

Таким чином, необхідно зазначити, що особливістю страхової діяльності як виду господарювання є поєднання приватних і публічних ознак, що виявляється, зокрема, при безпосередньому здійсненні страхування шляхом укладання страховиком договорів із страхувальниками (при проведенні добровільних видів

страхування), і при проведенні обов'язкових видів страхування, що здійснюється на підставі прямої вказівки закону.

Ефективний механізм страхового захисту інтересів суб'єктів господарювання передбачає активну участь держави у покритті великих за обсягами і соціальною значущістю ризиків, які впливають на стан економічної системи в цілому. Це виявляється у створенні системи обов'язкового страхування в державі. Питання обов'язкового страхування нами вже не одноразово присвячувалася увага [269, с. 32]. Необхідність державного втручання для забезпечення усіх заінтересованих осіб страховим захистом пов'язана з обмеженістю комерційного страхування у вирішенні завдань відтворення матеріальних і трудових ресурсів у будь-яких критичних ситуаціях, досягнення соціальної справедливості у суспільстві та підтримання політичної стабільності в країні [461, с. 16].

Саме тому першочерговим завданням розвитку страхового ринку повинно стати ефективне виконання макроекономічних функцій. Серед яких: забезпечення захисту майнових інтересів страхувальників; забезпечення безперервності процесу виробництва і відшкодування збитків суб'єктів господарювання за рахунок коштів страхових резервів, без залучення державних коштів; мінімізація можливого збитку при настанні страхового випадку [15]; підвищення ролі страхової галузі у забезпеченні довгострокових інвестицій до економіки держави.

Викладене доводить, що страхова діяльність — це збірне поняття, яке містить окремі напрями господарської діяльності (підприємницька — некомерційна), які поділяються на дві форми (добровільна — обов'язкова), що, у свою чергу розгалужені на окремі види. З вказаних позицій страхова господарська діяльність має загальне єдине спрямування на формування, реалізацію і надання страхових

[15] При реалізації страхових відносин виникає гостра потреба у відшкодуванні матеріальних збитків, без задоволення якої стає неможливим забезпечувати безперервність процесу виробництва матеріальних благ у суспільстві та підтримувати належний рівень життєдіяльності конкретної особи. Відшкодування збитків повинно мати оперативний характер, щоб якомога швидше особи, що потерпіли від наслідків стихійних лих і нещасних випадків, були в змозі поновити свій майновий стан і згодом продовжити суспільно корисну діяльність [262].

послуг, що забезпечують задоволення потреб суб'єктів господарювання стосовно захисту їх майнових інтересів за рахунок коштів страхового фонду, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Наведені основні елементи, з яких складається страхова діяльність і які характеризують її як особливий вид господарської діяльності, дають змогу сформулювати поняття страхової діяльності. *Страхова діяльність* — це врегульована нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків).

З огляду на викладене вище, пропонуємо внести такі зміни і доповнення до чинного законодавства України:

1. Змінити назву ст. 352 Господарського кодексу України шляхом викладення її в такій редакції:

«Стаття 352. Страхова діяльність».

2. Змінити ч. 1 ст. 352 Господарського кодексу України шляхом викладення її в такій редакції:

«Страхова діяльність — це врегульована нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків».

3. Доповнити ч. 1 ст. 352 Господарського кодексу України абзацом другим такого змісту:

«Страхова діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є страховою комерційною

діяльністю (страховим підприємництвом). Страхова діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку, є страховою некомерційною діяльністю».

Зрозуміло, що розвиток страхової діяльності переважно залежить від стану законодавства, що регулює страхові відносини. Для вирішення завдань, які стоять перед страховою діяльністю за допомогою правового регулювання, виявляється необхідним випрацювати підходи до страхової діяльності як виду господарської з надання страхових послуг.

З огляду на викладене доцільними вдаються висновки професора О.М. Вінник щодо господарської діяльності [61, с. 26]. Беручи до уваги її концепцію, слід наголосити, що страхова діяльність, як окремий специфічний вид господарської діяльності, здійснюється на певних засадах, що враховують, з одного боку, ринкову орієнтацію вітчизняної економіки і, відповідно, передбачають значну свободу для суб'єктів такої діяльності, а з іншого — соціальне прямування страхової сфери, що зумовлює встановлення певних обмежень для суб'єктів господарювання з метою врахування публічних інтересів у дотриманні встановленого державою суспільного господарського порядку, що передбачає додержання суб'єктами страхової діяльності різноманітних вимог щодо: якості страхових послуг; добросовісної конкурентної поведінки на ринку страхових послуг; захисту майнових інтересів споживачів страхових послуг.

1.4 Поняття, місце, ознаки та види страхових правовідносин у сфері господарювання в системі господарських правовідносин

Аналіз досягнень філософської науки переконує, що кожному феномену притаманні дві категорії — сутність і явище.[16] Категорія явища стає зрозумілою учасникам суспільних відносин у процесі їх життєдіяльності, щоденної «утилітарної» практики [440, с. 5]. Сутність суспільного феномену може бути осягнути лише за допомогою *наукового дослідження* [курсив наш. — П. Н.], яке надасть змогу виявити головне у пізнанні соціальних закономірностей розвитку суспільства. Сутність і явище — це співвідносні категорії, які характеризуються одна через одну. Через явища сутність виступає на поверхню і може бути сприйнята членами суспільства. Проте явище є яскравішим за сутність хоча б тому, що воно індивідуалізоване і являє собою форму виявлення сутності, яка в явищі розкривається. Аналіз «явища» як феномена дає можливість виділити його зовнішні ознаки у практичному житті. Категорія сутності відображає головні риси явища, які не лежать на поверхні, а потребують дослідження і застосування теоретичного абстрактного мислення [177, с. 28], яке дозволяє відволіктися у процесі пізнання від несуттєвих сторін, властивих предмету (явищу), з метою визначення їх особливих ознак.

Постулати діалектичної логіки, як науки про мислення і теоретичне розуміння об’єктивного світу, доводять, що науково-теоретичне пізнання будь-якого явища завжди починається з вибору предмета дослідження. Без такого визначення стає

[16] Категорії сутності та явища – це філософські категорії, що відображають загальні необхідні сторони всіх об’єктів і процесів у світі й відносяться до основних категоріальних пар, таких як форма – зміст; дійсність – можливість; випадковість – необхідність тощо. Зокрема, вони виявляють різні сторони речей, ступені пізнання, різний рівень глибини розуміння об’єкта. Категорії сутності та явища нерозривно пов’язані між собою, у їх взаємодії виявляється діалектика єдності і різноманіття [478, с. 329].

неможливим науковий аналіз предметної галузі та виявлення вихідного пункту теорії, як того одиничного [17], що за законами діалектики є унікальним.

Одиничне, особливе і загальне — це категорії, що визначають взаємні переходи предметів і процесів. Правильне розуміння вказаних категорій відіграє величезну пізнавальну і практичну роль. Загальне розкривається виключно через відображення одиничного та особливого. Якщо ігнорується вивчення одиничного, то тим самим збіднюється знання загального і особливого там, де індивідуальні властивості становлять істотний бік певного об'єкта [555, с. 162-163].

Для цілей нашого дослідження як загальна категорія пізнання виступає категорія правових (юридичних) відносин. За загальною усталеною в юридичній науці концепцією правовідносинами визнаються фактичні суспільні відносини, що врегульовані нормами права, тобто мають правову форму і є результатом реалізації норм права [8, с. 58; 308, с. 18; 565, с. 51]. Як зазначає К.Н. Наменгенов, «Якщо правильно те, що кожна наука повинна мати свою особливу вихідну, просту і граничну абстракцію, як, наприклад, абстракція клітки в ботаніці або живого в біології, то в правознавстві такою абстракцією, вихідним, ключовим началом (поняттям), безсумнівно, є правовідносини» [229, с. 16]. Ця точка зору аналогічна з раніше висловленою в юридичній літературі думкою Є.Б. Пашуканіса, який зазначав, що «подібно тому, як багатство капіталістичного суспільства приймає форму величезного скупчення товарів, саме суспільство представляється нескінченним ланцюгом юридичних відносин. Юридичне відношення — це первинна клітинка правової тканини, і тільки в ній право робить свій реальний рух. Право як сукупність норм поряд із цим є не більше як безжиттєва абстракція» [284, с. 78].

---

[17] Одиничне – філософська категорія, що виражає відносну відособленість, дискретність, відмежованість один від одного у просторі й часі речей, подій, властивих їм специфічних індивідуальних особливостей, що є їхньою неповторною якісною і кількісною визначеністю. Як одиничне може розглядатися не тільки окремий предмет, а й цілий клас предметів, якщо він береться як щось єдине, відносно самостійне, що існує в межах певної міри [553, с. 447].

Особливими слід визнати господарські правовідносини як окремий вид правових відносин, які у спеціальному (галузевому) розумінні сформульовані як урегульовані нормами господарського права відносини, що виникають між суб'єктами господарювання в процесі організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, а також органами управління внаслідок державного впливу на учасників такої діяльності, які пов'язані взаємними правами й обов'язками [60, с. 26; 83, с. 9]. Як зазначав Г.Л. Знаменський, господарські правовідносини є видом суспільних відносин, в яких правовим зв'язком між суб'єктами таких відносин є їх зміст, тобто юридичні права й обов'язки учасників господарської діяльності [569, с. 64]. Вони індивідуалізують вимоги правових норм у частині взаєморозташування суб'єктів, наділення їх правами та обов'язками, а останні вже реалізуються у конкретній господарській діяльності, у фактичних господарських відносинах. Господарським правовідносинам характерна складність і тривалість у часі. Реалізація цих правовідносин забезпечується можливістю державного примусу.

Одиничними у нашому досліджені виступають страхові правовідносини у сфері господарювання, як окреме явище, якому властиві ознаки, що відрізняють його від інших суспільних відносин, становлять його індивідуальність та визначають місце таких правовідносин у загальній системі правовідносин та господарських правовідносин.

Визначення поняття, місця, ознак та особливостей страхових правовідносин у сфері господарювання, на нашу думку, слід здійснювати спираючись на трирівневу структуру дослідження, де: на першому (загальнотеоретичному) рівні необхідно провести аналіз категорії правовідносин у межах загальної теорії права як абстракції найвищого рівня (як загально-правового феномену); на другому (господарсько-теоретичному) рівні категорію правовідносин слід аналізувати виходячи із ознак господарських правовідносин та сутності господарського права, у площині класичної дихотомії «публічне право — приватне право»; на третьому (конкретно-страховому) рівні при вивченні страхових правовідносин у сфері господарювання

доцільно враховувати цільову спрямованість правового регулювання страхових суспільних відносин та обставини, що впливають на їх виникнення і реалізацію.

Вказана концепція дослідження була в свій час обґрунтована О.І. Харитоновою [567, с. 16] при вивченні концептуальних засад та правової природи адміністративно – правових відносин та віднайшла своє теоретико-практичне застосування. З огляду на це, вважаємо за доцільне застосувати наведену методику до вивчення особливостей страхових правовідносин у сфері господарювання.

На нашу думку, з'ясування сутності страхових відносин саме таким шляхом дозволить наблизитися до розуміння парадигми правової природи господарських правовідносин та правових відносин як таких. Вважаємо, що вказаний підхід надасть змогу спрямувати дослідження на побудову та розкриття цілісної науково обґрунтованої теорії страхових правовідносин у сфері господарювання.

Як вказує О.П. Віхров у своїй праці «Організаційно-господарські правовідносини», у сучасному правознавстві категорія правового відношення виступає не тільки однією з центральних, фундаментальних, а й однією з найбільш складних і суперечливих, дискусійних. Із приводу правовідношення в науці продовжують зберігатися невирішені питання, немає єдності у трактуванні його поняття, не вдалося прийти до єдиного пояснення структури цього явища, не реалізовані можливості наукового пізнання правовідношення щодо його ролі у механізмі здійснення суб'єктивних прав і виконання відповідних обов'язків тощо [64, с. 16].

Відомо, що в юридичній літературі існує декілька загальновизнаних дефініцій правових відносин. В одному випадку під правовідносинами розуміються суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що створюють моделі можливої й необхідної поведінки суб'єктів права [536, с. 34]. В іншому випадку під правовідношенням розуміється саме право в дії, в реальному житті [232, с. 121]. Треті вважають, що не існує правових у власному розумінні відносин, а лише спосіб регулювання суспільних відносин [534, с. 102]. Сучасна ж юридична наука виокремлює два теоретичні підходи до розуміння правовідношення. На думку однієї

групи вчених, які є прибічниками класичного формулювання, правовідношення — це суспільне відношення, врегульоване нормою права [8, 373; 308, с. 18]. Інша група дослідників визначає правовідношення як вид суспільного відношення, що виникає в результаті впливу норм права на фактичне відношення у суспільстві й опосередковує зв'язок між нормою права і фактичним суспільним відношенням [614, с. 336; 128, с. 190]. Тобто є самостійним феноменом, і у такий спосіб, у результаті правового регулювання, відбувається виникнення нових ідеологічних правових відносин. З огляду на це суспільні відносини лише закріплюють і спрямовують у потрібному напрямі економічні відносини, проте жодним чином їх не поглинають [225, с. 52].

Зрозуміло, що термін «правовідносини», як правило, застосовується залежно від суб'єктивного розуміння кожного конкретного дослідника. Розбіжність у поглядах науковців і певна непослідовність трактування сутності правовідносин значною мірою зумовлені тим, що недостатньо враховується не лише необхідність чіткого розмежування визначення правовідносин на різних рівнях: загальнотеоретичному, галузево-теоретичному, конкретно-теоретичному, а й доцільність диференційованого підходу до визначення поняття правовідносин на галузевому рівні. Саме диференціація дає змогу більш точно встановити співвідношення правовідносин та норм права, якими можуть регулюватися (чи визнаватися) відповідні суспільні відносини.

Як вірно вказує О.П. Віхров незважаючи на різні тлумачення і підходи до визначення поняття правовідносин, їх об'єднує те, що правове відношення є результатом впливу норм права на фактичні суспільні відносини, що є характерною рисою правовідносин [64, с. 512].

Ю.К. Толстой у 1959 році зазначив, що класичне для юридичної науки визначення правовідносин має істотні недоліки: 1) не дозволяє розмежувати правовідношення і те суспільне відношення, яке є його підґрунтям; 2) не дає відповіді на питання, яку роль у процесі впливу норм права на поведінку людей воно відіграє. За визначенням автора правовідносини — це особливі ідеологічні відносини, що виникають у результаті настання передбачених правовою нормою

юридичних фактів, через які норма права регулює фактичні суспільні відносини [537, с. 17, 20].

Дійсно, в суспільстві існують відносини, які піддаються правовому регулюванню. Залежно від того, в якій сфері діяльності виникають ці відносини, за своїм змістом вони поділяються на виробничі, політичні, соціальні та духовні тощо. Суб'єктивно-вольовий характер поведінки учасників суспільних відносин об'єктивно вимагає відповідного правового забезпечення відносин, що виникають. Основним соціальним інструментом, за допомогою якого досягається таке забезпечення, і є правове регулювання існуючих відносин між людьми та/або суб'єктами господарювання.

Під свідомо-вольовим характером правовідносин, як однією з їх ознак, загальна теорія права розуміє їх виникнення, зміну і припинення під безпосереднім впливом свідомих (вольових) дій учасників правовідносин [87, с. 24]. Проте, на думку О. П. Віхрова, вказане є справедливим лише у разі визнання правовідношення як фактичного суспільного відношення, врегульованого нормою права, в якому суспільні відносини ототожнюються з реальною поведінкою суб'єктів, їхньою діяльністю. На думку автора, право не в змозі регулювати суспільні відносини, які є узагальненими формами життєвих процесів. Право регулює фактичну поведінку людей, їхню діяльність. Суспільні ж відносини є об'єктивними і не залежать від волі учасників таких відносин [64, с. 20].

Слід звернути увагу на інший аспект розуміння вольового характеру правовідносин. Ідеться про вплив державного примусу на забезпечення і реалізацію правовідносин, коли встановлені державною норми права формують права й обов'язки учасників конкретних правовідносин, як наслідок існує взаємозв'язок «держава — правовідносини».

На нашу думку, свідомо-вольовий характер правовідносин полягає у синергетичному поєднанні двох наведених вище аспектів, а саме: правовідносини є результатом впливу норм права, що відображає волю державного примусу, та обумовлюють форму і зміст конкретної поведінки суб'єктів права на підставі правової норми.

Характеристика свідомо-вольового характеру правовідносин яскраво простежуються при їх класифікації на горизонтальні та вертикальні, як наслідок поділу, що відбувається в межах класичної дихотомії «публічне право — приватне право». Вказана диференціація правовідносин на рівні загального поділу права на приватне та публічне дає змогу більш точно встановити співвідношення правовідносин та норми права, якими можуть регулюватися (чи визнаватися) відповідні суспільні відносини. Наведена характеристика перш за все стосується правовідносин, які виникають на другому рівні поданої вище класифікації (теоретико-господарському) у сфері господарювання.

Однією з причин того, що в юридичній науці думки вчених, які дотримуються з багатьох аспектів єдиних підходів і методології, розходяться між собою у суттєвих питаннях правовідносин, є недостатність розробленості питання про різність у співвідношенні публічних і приватних правовідносин. Відомо, що в юридичній науці не завжди чітко і послідовно проводився диференційований підхід до правовідносин у сфері приватного і публічного права [33; 154].

Доречно згадати, що починаючи з часів існування римського права, юристи визнавали поділ права на приватне і публічне. Відповідно — в юридичній науці було прийнято розрізняти приватні та публічні правовідносини [538, с. 192]. Вказаний поділ права у свій час не був сприйнятий радянською юридичною наукою, адже вона не визнавала поділу об’єктивного права на приватне і публічне. Це призвело до того, що питання про співвідношення приватних і публічних правовідносин на рівні наукових досліджень у галузі загальної теорії держави і права не було порушене. Проте галузеві юридичні науки приділяли вказаному питанню окрему увагу [62; 178; 583; 10; 88; 93; 96; 97; 101; 162; 218; 219; 283; 516; 611]. У результаті проведених досліджень радянська юридична наука напрацювала достатню теоретичну базу, присвячену правовідносинам, яка, на жаль, не отримала свого належного теоретичного узагальнення в працях із загальної теорії права [33].

Проте питання співвідношення та розмежування приватних і публічних правовідносин мають методологічне значення, оскільки справляють відповідний

вплив на вирішення інших питань, пов’язаних із теорією страхових правовідносин зокрема.

Як зазначала О.А. Парягіна, поділ права на приватне і публічне має переважне значення виключно для визначення типу, методології правового регулювання, але не відповідає практичним потребам відособлення менш великих сукупностей правових норм у системі права, і необхідність пояснення правовою наукою змішаного (публічно-приватного) регулювання суспільних відносин постала давно [38, с. 83].

Приватні та публічні правовідносини, маючи низку спільних ознак і властивостей, притаманних усім правовідносинам у правовій сфері, відрізняються між собою за багатьма істотними ознаками. У російській дорадянській юридичній літературі основну відмінність між публічними і приватними правовідносинами Ф.В. Тарановський проводив залежно від безпосередньої участі в них суб’єкта державної влади. У зв’язку з цим він стверджував, що «...публічними визнаються всі ті правовідносини, одним із суб’єктів яких є держава (через свої органи) із специфічним своїм характером носія примусової влади; приватними визнаються ті відносини, в яких держава відсутня в якості суб’єкта, або ж виступає на одному боці відносин, але лише як носій майнових інтересів» [515, с. 237].

Разом із тим твердження про те, що публічними є ті правовідносини, в яких одним із суб’єктів виступає сама держава як носій примусової влади, жодних сумнівів не викликає. Можна вважати, що такі правовідносини являють собою класичний різновид публічних правовідносин, хоча і не вичерпують собою всі можливі варіанти правовідносин публічного характеру.

Одна з особливостей публічних правовідносин полягає в тому, що вони мають зазвичай вертикальну спрямованість і є субординаційними, оскільки суб’єкти державно-владних повноважень займають своє певне місце на різних щаблях ієрархічної градації державного механізму, маючи заздалегідь окреслене коло правомочностей. Мета цих правомочностей, як вказує Е.Н. Трубецькой, «...полягає у виконанні особою певних обов’язків. Тому норми публічного права точно визначають, як особа повинна користуватися своїми правами, причому вона не може ними не користуватися: губернатор, наприклад, не може не користуватися правом

управляти губернією; ротний командир не може не користуватися своїм правом командувати ротою; професор не може не користуватися своїм правом читати лекції. Обов'язок користуватися правами властивий більшій частині публічних прав, тоді як по відношенню до приватної особи такого обов'язку не існує» [538]. Суб'єкт державно-владних повноважень як сторона в публічному правовідношенні не є повністю розпорядником своїх правомочностей, оскільки за ним безпосередньо стоїть держава як третя особа, права й обов'язки якої здійснює цей суб'єкт. З цього приводу Е.Н. Трубецькой також зазначає, що «суб'єктами будь-якого публічного правовідношення є неодмінно дві особи — той чи інший індивідуальний носій правомочності й те соціально ціле, правами якого наділяється індивід» [538, с. 198].

На відміну від носія державно-владних повноважень як сторони публічного правовідношення, суб'єкти приватного правовідношення є самостійними розпорядниками своїх правомочностей. З цього приводу Е.Н. Трубецькой звертає увагу на те, що «в галузі приватноправових відносин особа є самостійним розпорядником свого права. Будучи суб'єктом приватного права, я вільний користуватися моїми правами чи ні, зберігати їх за собою або передавати іншій особі. Взагалі норми приватноправового характеру не дають вказівок, як індивідуум повинен користуватися наданими йому правами, а лише встановлюють відомі межі, причому в цих межах окрема особа цілком самостійна... У сфері приватноправових відносин головна функція правових норм полягає в забезпеченні особі мирного користування відомою сферою зовнішньої свободи» [538, с. 197].

По відношенню до учасників приватного правовідношення держава займає ніби «рівновіддалену» позицію. На думку І.А. Покровського, тут «державна влада принципово утримується від безпосереднього та владного регулювання відносин; тут вона не ставить себе подумки на бік єдиного визначального центру, а, навпаки, надає таке регулювання безлічі інших маленьких центрів, які розуміються як самостійні соціальні одиниці, як суб'єкти прав. Такими суб'єктами прав здебільшого є окремі індивіди, але крім того, і різні утворення — корпорації або установи, так звані особи юридичні. Всі ці маленькі центри визнаються носіями власної волі та ініціативи і саме їм надається регулювання взаємних відносин між

собою. Держава не визначає ці відносини примусово, а лише займає позицію органу, який охороняє те, що буде визначено іншими» [296, с. 38-40].

Відмінності між приватними і публічними правовідносинами є також у порядку утворення і ліквідації самих суб'єктів публічних і приватних прав. Державні органи і державні установи, на відміну, наприклад, від юридичних осіб, не можуть припинити свого існування з власної волі. Крім того, відмінності між публічним і приватним правовідносинами стосуються і способів розгляду спорів та захисту прав. У сучасній юридичній літературі відмінність між публічними і приватними правовідносинами проводиться також залежно від їх належності до правозастосування як владної діяльності державних органів і посадових осіб, здійснюваної в цілях прийняття спеціальних рішень, спрямованих на виникнення, зміну або припинення конкретних відносин; або до відносин, пов'язаних із реалізацією громадянами та юридичними особами права приватної чи колективної власності на речі у сфері цивільного права, а також трудових відносин за наймом, де людина виступає як особливий товар — робоча сила [484, с. 209-243].

Існують ще й інші відмінності між публічними і приватними правовідносинами в плані їх співвідношення, суб'єктів, змісту, динаміки та інших елементів. Наприклад, спочатку фундаментальна відмінність між приватним і публічним правовідносинами в юридичній літературі проводиться залежно від галузевої належності правових норм, що регулюють ці правовідносини. З цієї точки зору в сучасній юридичній літературі прийнято вважати, що приватні правовідносини регулюються в основному нормами таких галузей права, як цивільне, сімейне та трудове, а публічні правовідносини — нормами таких галузей права, як державне, адміністративне, фінансове, кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне та ін. Зазначені вище відмінності між приватними і публічними правовідносинами дозволяють більш детально визначити коло суб'єктів і галузі функціонування двох цих груп правовідносин.

Що ж стосується публічних правовідносин, то коло їх сторін або учасників містить як фізичних і юридичних осіб, так і державу, державні органи, посадових осіб, а також інших носіїв державно-владних повноважень. Це означає, що коло

суб’єктів публічних правовідносин є набагато ширшим порівняно з колом суб’єктів приватних правовідносин і може містити будь-які суб’єкти правової сфери. Крім того, галузь поширення публічних правовідносин також є набагато ширшою порівняно з приватними правовідносинами [33].

Як зазначає О.А. Беляневич, розробка проблематики приватного і публічного права відбувається на тлі усталеного теоретичного розуміння системи права, напрацьованого у радянському правознавстві [38, с. 83]. Як зазначає дослідниця, на відсутність підстав для протиставлення приватного і публічного вказували і так звані буржуазні правознавці, які займалися проблематикою публічного права. Так, видатний вчений, засновник німецької соціології права Г. Єллінек, викладаючи систему публічного права, зазначав, що розрізнення приватного та публічного права *може бути* зведено до тієї основної ідеї, що у приватному праві окремі індивіди протистоять один одному як принципово не підпорядковані, між тим як публічне право унормовує відносини між різними суб’єктами влади. Проте при більш близькому погляді виявляється, що носієм приватних прав є не абстрактний, ізольований від будь-яких соціальних відносин індивід, а член суспільства, який визнається державою як особистість. Через це будь-яке приватне право є правом соціальним і спирається на право публічне, а всі приватні права пов’язані з публічно-правовим домаганням на визнання та захист. Усі соціальні, а тому і державні інтереси також не можуть розумітися абсолютно відчуженими від інтересів індивідуальних, оскільки будь-яка суспільна та державна діяльність у результаті слугує або принаймні повинна слугувати благу індивіда [38, с. 83].

На зміну гіперболізації значення дихотомії права має прийти усвідомлення того, що юридична наука повинна допомагати вирішенню практичних проблем правового регулювання суспільних відносин у сучасних умовах і обґрунтовувати конкретні механізми забезпечення балансу та солідарності існуючих у суспільстві індивідуальних, групових та публічних інтересів [38, с. 83].

У свою чергу, О. М. Вінник вказує, що аналізовані категорії «приватне право» і «публічне право» не є окремими галузями права, а за вдалою оцінкою

Ю.М. Тихомирова є лише функціонально-структурною підсистемою права, що притаманна континентальній системі права і є наднаціональною [62, с. 24].

Саме тому, підтримуючи наукові погляди І.Н. Сенякіна, О.А. Беляневич обґрунтовує думку про те, що існування господарського права повинно розглядатися не з позицій «публічне — приватне», а крізь іншу призму — об'єктивних процесів галузевої та функціональної спеціалізації в праві, які виступають проявом його системності [464, с. 13-14].

Виокремлення правових норм, що регулюють господарські відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності, від норм цивільного законодавства, що мають предметом регулювання особисті, немайнові та майнові відносини є результатом галузевої (предметної) спеціалізації. У зв'язку з цим можна зауважити, що в країнах, де історично склався так званий дуалізм приватного права (зокрема в Німеччині, Франції), питання про співвідношення цивільного і торгового законодавства не є проблемним: норми торгового права розглядаються у сукупності з цивільним правом, і норми останнього мають приходити на допомогу тоді, коли відсутнє спеціальне регулювання, встановлене торговим правом [39, с. 5].

Узагальнивши наукові погляди на категорію «публічне право», О.М. Вінник у своїй монографії «Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення» наділяє його таким змістом: публічне право — це функціонально-структурна система права, що регулює відносини осіб, які діють у публічному (суспільному) інтересі, в силу прямого або опосередкованого делегування суверенної влади, з метою забезпечення гармонії та злагоди в суспільстві, балансу інтересів різних осіб та соціальних груп, стабільності держави, її економічних та інших засад [62, с. 26].

Як зазначає доктрина господарського права, жодну з галузей права не можна віднести до суто приватно або публічного. У регулюванні суспільних відносин комплексно застосовуються як приватноправові, так і публічно-правові методи. І перш за все це стосується законодавства, що регулює господарську діяльність, господарські відносини [62, с. 26]. За переконанням Г.Л. Знаменського,

господарському праву притаманний єдиний комплексний метод правового регулювання, який вбирає в себе усі інші методи, забезпечує гармонізацію приватних і публічних інтересів (які опосередковують виникнення, реалізацію і припинення відповідних правовідносин), та полягає у рівному підпорядкуванні всіх суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку [136, с. 62].

За класичним визначенням господарські правовідносини — це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання як із боку держави, так і суб'єктів цих відносин [62, с. 27-28].

За другою науковою концепцією, господарські правовідносини є галузевим видом правових відносин як таких, які визначаються як вид суспільного відношення, що виникає в результаті впливу норм права на фактичне відношення у суспільстві та опосередковує зв'язок між нормою права і фактичним суспільним відношенням [128, с. 190; 238, с. 336].

Дещо інший науковий підхід до питання визначення сутності та поняття господарських правовідносин у сучасній юридичні літературі обґрунтовано Г.Л. Знаменським, який визначив господарські правовідносини як особливий вид суспільних відносин, в яких зв'язок між суб'єктами цих відносин полягає в їх юридичних правах та обов'язках, що виступають проміжною стадією господарсько-правового регулювання і знаходяться між господарсько-правовими нормами і господарськими відносинами (господарською діяльністю) [570, с. 64].

За визначенням Г. Л. Знаменського, основне призначення господарських правовідносин у механізмі господарського-правового регулювання полягає в індивідуалізації вимог правових норм у частині взаєморозташування суб'єктів, наділення їх правами та обов'язками [138, с. 57, 61]. Вчений акцентує увагу на тому, що в господарсько-правових нормах відображаються не тільки економічні інтереси окремих учасників господарської діяльності, а й загальний економічний інтерес суспільства. При цьому в правових нормах потребує закріплення пріоритет

загального інтересу [138, с. 60]. Саме в цьому, на нашу думку, знаходить свій вияв ідея загального господарського правового порядку, яка віднайшла своє закріплення й у нормах Господарського кодексу України.

Як зазначають дослідники, методологічна недостатність наявних досліджень правовідносин полягає у використанні науковцями теоретичної бази виключно юридичної науки. Проте економіко-правові дослідження щодо питань стосовно форми економічного/господарського відношення повинні враховувати надбання економічної науки [12, с. 11]. За неоінституціоналістською теорією Р. Коуза, фактичні економічні відносини за певних умов можуть не потребувати правового регулювання. Як наслідок, правовідношення є лише можливою формою певного економічного відношення [12, с. 12].

У свою чергу, В.В. Поєдинок, підтримуючи визнання особливої ролі права в системі соціальних регуляторів, вважає, що множинність останніх дозволяє говорити про правовідношення як про форму економічного відношення лише з часткою певної умовності, оскільки правове відношення охоплює лише частку (окремий аспект) змісту економічного відношення. На думку дослідниці, в цьому випадку термінологічно більш правильно говорити про правовідношення як про спосіб вияву економічного відношення в праві або як про опосередкування правовідношенням економічного відношення [12, с. 13].

Наведена полеміка фактично свідчить про відсутність єдиного підходу фахівців у галузі теорії права щодо розуміння сутності правовідносин, що знайшли своє відображення у господарсько-правовій концепції. Сучасна господарсько-правова доктрина визначає господарські відносини у власному (спеціальному) розумінні як відносини між суб'єктами господарювання та органами управління, що складаються у процесі організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності [60, с. 26; 83, с. 27-28]. Сукупність господарських відносин у такому вузькому розумінні є предметом господарського права [607, с. 13], які характеризуються рядом специфічних ознак (сутність яких буде розглянута нами нижче в межах спеціальних ознак вчення про страхові правовідносини): 1) сфера виникнення; 2) урегульованість за допомогою господарсько-правових норм; 3)

особливий суб'єктний склад; 4) об'єкт; 5) зміст; 6) поєднання майнових та організаційних елементів; 7) наявність публічних та приватних інтересів; 8) підстави виникнення, зміни та припинення; 9) значний ступінь державного впливу [60, с. 26; 83, с. 27-28].

Розглянуті вище проблеми вчення про правовідносини як абстракції вищого порядку та господарські правовідносини як її видової категорії дозволяють екстраполювати їх на категорію страхових правовідносин у сфері господарювання, адже остання є окремим (специфічним) галузевим видом господарських правовідносин. Своєрідність страхового правовідношення визначається специфікою самого страхування як економічної категорії. Як зазначають науковці, окремі види господарських правовідносин, у тому числі господарських страхових правовідносин, зумовлені рівнем економічного розвитку суспільства і повинні відповідати характеру економічної системи і вдосконалюватися відповідно до об'єктивних умов господарювання.

Логічним вбачається розкриття сутності страхових правовідносин через призму категорії «страхування». Адже будь-яка одиночна категорія (в нашому дослідженні страхові правовідносини у сфері господарювання) складається із множинності інших [23, с. 238], які є її первинними елементами та виявляють її індивідуальні особливості.

Термін «страхування» має дуже багато змістових значень. Зокрема, термін «страхування» іноді вживається у значенні підтримки в певній справі, гарантії успіху в будь-чому, забезпечення безпеки людей при проведенні небезпечних робіт і т. п. [479, с. 1288] Словник С.І. Ожегова визначає «страхувати» як убезпечуватися від можливого збитку шляхом періодичних внесків спеціальній установі, яка сплачує грошове відшкодування в разі настання збитку [241, с. 710].

Ф.В. Коньшин визначає страхування як один із методів створення централізованого страхового фонду для відшкодування за рахунок страхових внесків втрат у народному господарстві від стихійних лих та нещасних випадків, а також для виплати відповідних сум у зв'язку з настанням певних подій, пов'язаних із життям і працездатністю застрахованих [173, с. 12].

Зайве об’ємне формулювання для визначення, на наш погляд, пропонує Л.А. Мотильов, підкреслюючи, що «державне страхування при соціалізмі — це сукупність фінансових економічних відносин, за допомогою яких перерозподіляється частина національного доходу в інтересах зміцнення економіки суспільного виробництва і матеріального добробуту трудящих шляхом особливого методу утворення частини страхового фонду грошових коштів за рахунок внесків підприємств і організацій, а також населення для виключно цільового їх використання — відшкодування учасникам створення фонду збитків у зв’язку зі стихійними лихами, нещасними випадками і т. ін. і надання додаткової допомоги громадянам (або членам їх сімей) у разі настання певних подій, пов’язаних з їх життям та здоров’ям» [227, с. 81].

На думку В.М. Яковлєва, страхування — це конкретні економічні (виробничі) відносини, що формуються під безпосереднім впливом об’єктивних вимог розвитку продуктивних сил і складаються між окремими особами та колективами й виявляються в конкретних вольових діях осіб (колективів) щодо переміщення певної частини додаткового продукту (особистого доходу) сільськогосподарських підприємств (окремих громадян) на заповнення втрат, завданих їм стихійними або іншими лихами [617, с. 121]. В.В. Шахов, розглядаючи страхування з економічної точки зору, визначає страхування як систему економічних відносин, які містять сукупність форм і методів формування цільових фондів грошових коштів та їх використання на відшкодування збитку, зумовленого різними непередбаченими несприятливими явищами (ризиками) [593, с. 22].

Щодо юридичного закріплення відносин із страхування, то тут найцитованішою в наукових роботах є ст. 1 Закону України «Про страхування». Слід зазначити, що до цього визначення страхування як виду цивільно-правових відносин долучаються і сучасні українські науковці [619], які проводять галузеве дослідження правовідносин із страхування.

Російська цивілістична наука, у свою чергу, доводить, що під страхуванням розуміється зобов’язання, в силу якого одна сторона — страхувальник має право отримати грошову суму при настанні у визначений термін (або без такого)

обумовленої події (страхового випадку) і несе обов'язок щодо сплати страхових платежів, а друга сторона — страховик зобов'язана виплатити вказану грошову суму і має право вимагати сплати страхових платежів [459, с. 97].

Дослідники страхування в окремих галузях права наводять власні визначення правовідносин із страхування, які певним чином збігаються із законодавчо визначеним поняттям, проте, з огляду на специфіку правовідносин, які досліджуються, таке поняття наділяють особливими ознаками. Так, страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності визначають як комплекс різноманітних видів страхування, які здійснюються на підставі чинного та міжнародного законодавства, що містять відносини економічного та правового характеру та мають на меті забезпечити захист майнових інтересів суб'єктів господарювання у разі настання страхового випадку [20, с. 7].

Дослідження страхових правовідносин у сільському господарстві привели І.І. Гатіятулліну до необхідності формулювання загального поняття страхових правовідносин як сукупності урегульованих нормами права певних суспільних відносин між зацікавленими особами з приводу попередження і відшкодування можливого майнового збитку від стихійних і (або) інших лих шляхом акумуляції грошових і (або) натуральних внесків у спеціальному страховому фонді [73, с. 60]. На підставі вказаного поняття І.І. Гатіятулліна визначає страхові правовідносини у сільському господарстві як сукупність урегульованих нормами права суспільних відносин між страховою компанією і сільськогосподарським товаровиробником із приводу попередження і відшкодування можливих збитків майну останнього від стихійних і (або) інших лих шляхом акумуляції грошових і (або) натуральних внесків у спеціальному страховому фонді.

З точки зору фінансового права, страхування це — сукупність фінансово-правових норм, які регулюють відносини з формування цільових державних фондів грошових коштів, призначених для відшкодування збитків, завданих унаслідок реалізації певних страхових ризиків (природного, техногенного, соціального та іншого характеру), передбачених законом та (або) договором, шляхом розкладання суми збитків між учасниками формування цих фондів [612, с. 15].

М.Л. Шимінова звертає увагу на роль права у врегулюванні суспільних відносин і робить висновок, що страхування являє собою сукупність урегульованих суспільних відносин щодо формування та використання грошового фонду, що створюється зацікавленими особами і перебуває в оперативному управлінні спеціалізованої організації, з метою відшкодування шкоди, заподіяної стихійними лихами і нещасними випадками, а також для виплати грошових сум при настанні певних подій у житті громадян [600, с. 39].

Слід вказати, що головним недоліком наведених визначень є поєднання під назвою «страхові відносини» різних за своєю суттю явищ. Зрозуміло, що для найбільш ґрунтовного дослідження названих правовідносин украй важливо виявити їх характерні ознаки.

Необхідно зазначити, що в юридичній науці вже відбувалися спроби виділити специфічні риси, властиві страховим правовідносинам. Зокрема, ще у 30-х роках В.І. Серебровський, крізь призму договору страхування, який вважав єдиною підставою виникнення страхових правовідносин, сформулював дев'ять основних юридичних ознак, а саме: 1) самостійність договору; 2) його двосторонній характер; 3) ризиковий характер договору; 4) обмеженість відповідальності страховика; 5) терміновий характер відповідальності; 6) випадковий характер події, передбаченої договором; 7) відплатність договору; 8) мета договору, спрямована на забезпечення страхувальника або вигодонабувача від можливої шкоди; 9) укладання договору із страховим підприємством. Причому, на його думку, найбільш характерне значення з цих ознак — це ризиковий характер страхового правовідношення і його мета [465 с. 346].

На нашу думку, вказаний підхід є хибним, адже зовсім не охоплює своєю увагою таку підставу виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин, як норма права, що яскраво простежується при реалізації страхових правовідносин у обов'язковій формі у сфері господарювання. Проте наведена класифікація ознак страхових правовідносин, безумовно, є доречною при реалізації останніх при здійсненні добровільного страхування. Адже основною підставою виникнення та

динаміки правовідносин із добровільного страхування є договір. Саме із вказаних позицій наведена класифікація ознак страхових правовідносин є нам цікавою.

На початку 70-х років В.Н. Яковлєвим також була зроблена спроба розібратися в ознаках, притаманних страховим правовідносинам. У своєму дослідженні автор виділяє такі характерні ознаки: 1) ризиковий характер, що породжує майнову потребу, забезпечувану страхуванням; 2) страховий інтерес, закріплений у законодавстві, що відображає мету страхувальників, спрямовану на відшкодування майнових втрат від стихійних лих та нещасних випадків; 3) страхова організація, що приймає на себе ризик загибелі (пошкодження) майна від стихійних і інших нещасних випадків, передбачених законодавством; 4) формування спеціального страхового фонду, що виступає як економічна основа правовідносин; 5) виникнення правовідносин у силу прямих приписів закону і ним передбачених юридичних фактів [617, с. 121].

Наведена класифікація ознак, на відміну від класифікації, поданої В.І. Серебровським, є, на нашу думку, більш повною і доречно «вкладається» у господарсько-правову концепцію специфічних ознак, притаманних господарсько-правовим відносинам і страховим у сфері господарювання як правовідносинам окремого особливого виду. Натомість, на нашу думку, навіть механістичне поєднання ознак наведених двох класифікаціях не дасть змоги визначитися із специфікою страхових правовідносин у сфері господарювання повною мірою.

Беручи за основу наведені вище юридичні ознаки страхування та страхових правовідносин і враховуючи зміни, що сталися в економіко-правовій доктрині в останні десятиліття, сучасні науковці висловлюють свою думку з приводу досліджуваних ознак страхових правовідносин. Першою характерною ознакою страхового правовідношення, з точки зору В.П. Янішена, слід вважати його *ризиковий характер*. У загальному вигляді ризик являє собою небезпеку або можливість зазнати збитків чи шкоди, що виникають унаслідок несприятливих подій. Оскільки члени суспільства (і суспільство в цілому) не можуть уникнути ризикових ситуацій, вони прагнуть обмежити можливість настання матеріальних

втрат від цих небажаних подій. Поява такої потреби спонукає конкретну особу шукати засоби її задоволення.

Проблема ризику в праві була всебічно досліджена у праці В.А. Огензіхта [242], який навів неоднозначні підходи до вказаної категорії, що існують як в економічних, так і в юридичних [26, с. 15] наукових джерелах. Особливого значення терміну «страховий ризик» надавав В.І. Серебровський [469, с. 195], який визначав його як небезпеку або можливість настання страхового випадку і вказав на такі його значення в договорі страхування: 1) подія, від настання якої залежить необхідність здійснення відшкодування збитків страховиком; 2) можливість або ймовірність настання події, що загрожує особі або майну; 3) необхідність нести несприятливі наслідки можливої, невідомої події; 4) межа несприятливих наслідків страхового випадку; 5) можлива господарська невигідність страхової угоди; 6) об'єкт страхових правовідносин.

Як було обґрунтовано вище, страхувальник страхує свій майновий інтерес від імовірного ризику, який може бути реалізованим, а може і не реалізуватися. Реалізується страховий ризик завжди через певний *страховий випадок* як другу ознаку страхових правовідносин.

Поняття випадковості настання страхової події є важливим елементом страхування, але це не означає, що будь-який випадок, що стався протягом терміну дії договору страхування, може бути визнаний страховим.

К.Г. Воблий стверджував, що «випадковим є те, що ми цілком добре розуміємо, причини чого ми точно знаємо. Але настання чого ми не в змозі регулювати і спрямовувати його за нашим планом». Далі він розвиває цю думку і вказує, що «невідомість причин, їх мінливість обумовлює випадковість події» [65, с. 34].

У зв'язку з викладеним вище дозволимо собі не погодитися з В.І. Серебровським, який у якості самостійної ознаки страхових правовідносин називає страхову випадковість. Остання, на нашу думку, поглинається страховим ризиком. Саме ризик породжує потребу в страхуванні, є спонукальним мотивом для виникнення страхових правовідносин.

Страховим випадком визнається подія, передбачувана договором страхування або законодавством, яка відбулась і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі (ст. 8 Закону України «Про страхування»). Страховий випадок – складне поняття, зміст якого містить низку необхідних елементів, у тому числі встановлені законодавством або договором страхування факти (обставини), що мають певні ознаки.

До елементів, які входять до змісту страхового випадку, належить, по-перше: подія, що завдає шкоду, на випадок якої провадиться страхування, і яка повинна характеризуватися випадковістю і ймовірністю настання; по-друге: несприятливі наслідки від настання вказаної події; по-третє: несприятливі наслідки повинні знаходитися у прямому причинному зв'язку з подією, що завдає шкоду. Але наявність цих трьох елементів достатня лише для особистого страхування. У майновому страхуванні для настання страхового випадку необхідна наявність ще й четвертого елементу — збитку, що виник у страхувальника в результаті знищення (пошкодження) майна. Відсутність у період дії договору страхування будь-якого з вказаних елементів виключає настання страхового випадку, і як наслідок — виплату страхових сум (страхового відшкодування) [439, с. 10].

До необхідних ознак страхових правовідносин науковці відносять також категорію *страхового інтересу*. В юридичній науці з питання про те, що слід розуміти під страховим інтересом, висловлені різні судження, Так, В.Н. Яковлєв бачить у страховому інтересі предмет правового регулювання в майновому страхуванні та визначає його як інтерес страхувальника в забезпеченні збереження майна у разі настання стихійного лиха або іншої небезпеки [617, с. 130]. Але ж призначення страхування полягає не тільки в забезпеченні збереження майна (охоронна функція страхування), а й у подоланні та відшкодуванні заподіяної шкоди (відновна функція страхування). М.Я. Шимінова розглядає страховий інтерес як необхідну передумову виникнення страхових правовідносин, зумовлену потребою у поповненні майнових втрат, викликаних пошкодженням (знищенням) різних

матеріальних цінностей або недоотриманням їх (наприклад, врожаю сільськогосподарських культур тощо) [601, с. 33].

На нашу думку, зазначені автори розглядають страховий інтерес у широкому розумінні, включаючи в нього певною мірою і мету страхування. У вузькому ж значенні під страховим інтересом, на нашу думку, потрібно розуміти міру матеріальної зацікавленості фізичної або юридичної особи у страхуванні. Причому «інтерес цей повинен існувати вже в момент укладення страхового договору, а не породжуватися ним» [140, с. 17].

Отже, як зазначалося вище, усвідомлена потреба в обмеженні матеріальних збитків від настання несприятливих подій (ризиків) із вибором засобів її (потреби) досягнення переростає у інтерес щодо страхового захисту.

Проблема страхового інтересу протягом тривалого часу залишається дискусійною в теорії страхування. Під страховим інтересом ряд авторів розуміють той збиток, який страхувальник (або третя особа) може зазнати при настанні страхового випадку, що дає можливість виключити страхування особистих немайнових благ [546, с. 25].[18] На думку Н.С. Малеїна, страховий інтерес виступає об'єктом страхової охорони [205, с. 27]. Деякі автори вбачають у страховому інтересі об'єкт страхування [216, с. 31]. В.І. Серебровський зауважував, що страховий інтерес є предметом страхування, тому що страховик, укладаючи договір страхування, не приймає на себе зобов'язань поновити певну річ, яку було пошкоджено в результаті настання страхового випадку, він зобов'язується відшкодувати тільки той збиток, якого може зазнати страхувальник. Іншим аргументом В. І. Серебровського на користь страхового інтересу як предмета страхування є можливість страхування одного предмета різними особами, які мають до цього предмета різні страхові інтереси. Таким чином, страхується не певна річ, а інтерес страхувальника щодо цілісності майна, яке він страхує [468, с. 79].

[18] Ст. 4 Закону України «Про страхування» зазначає, що об'єктами страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України.

В.К. Райхер, наприклад, наголошував, що страховим інтересом є певний «об'єкт, з яким може трапитися передбачена страхуванням подія» [442, с. 208]. В.К. Граве, Л.А. Лунц та їх послідовники зазначали, що страховий інтерес є однією з необхідних передумов виникнення і здійснення страхових правовідносин, тобто тим юридичним фактом, від наявності якого залежать виникнення і подальше існування страхових правовідносин [86, с. 42; 619, с. 21].

М.Я. Шимінова зауважує, що страховий інтерес є тією універсальною категорією страхового права, яка виступає передумовою страхового зобов'язання [601, с. 32]. Вважаємо, що найбільш обґрунтованою є думка тих науковців, які вбачають у страховому інтересі об'єкт страхування.

Наступною характерною ознакою страхових правовідносин є *страховий фонд*, про що було зазначено вище.

Таким чином, підсумовуючи сказане до характерних ознак страхового правовідношення слід віднести: 1) ризиковий характер; 2) наявність страхового інтересу; 3) настання страхового випадку; 4) формування спеціального страхового фонду.

Проте механістичне поєднання всіх наведених вище ознак у наукову дефініцію «страхові правовідносини у сфері господарювання» не розкриє всієї специфіки вказаних правовідносин.

На нашу думку, дослідження такої специфіки доречно здійснювати на підставі аналізу та класифікації вказаних суспільних страхових відносин. Узагальнення наведених нами у підрозділі 1.1 цього дослідження положень дає підстави стверджувати, що розвиток ідеї страхування у сфері господарювання характеризується наявністю трьох груп відносин. Перша група відносин, яка за висновками фахівців виникла приблизно в IV тис. до н. е., характеризується наявністю ідеї *самострахування* [9, с.1]. Самострахування існувало в натуральній формі, з метою захисту від голоду в окремі періоди року (насамперед взимку), коли зацікавлені особи акумулювали певні продукти харчування для їх подальшого споживання. Спеціально створеного страхового фонду не існувало, кожна особа, виходячи із власного переконання, формувала або не формувала необхідні запаси.

Слід зазначити, що переважна більшість дослідників вказану групу відносин визначає як «квазістрахування» («*quasi-insurance*»), яким лише притаманні певні ознаки страхових відносин у сучасному розумінні. Друга група відносин, яка виникла приблизно в VI ст. до н. е. (у період Стародавньої Греції та Риму), характеризується ознаками *взаємності (взаємного страхування)* — колективної взаємодопомоги осіб, шляхом об'єднання зусиль і капіталів для формування певних запасів, здатних захистити людину від наслідків впливу руйнівних сил природи або інших нещасних випадків. Цей етап характеризується наявністю певного заздалегідь акумульованого фонду, якому вже притаманні ознаки страхового (римські релігійні, військові, похоронні колегії), проте відсутністю чітких умов регламентації його створення, формування і витрачання. Третя група відносин, що отримала назву *комерційного страхування*, формується, за свідченням істориків, приблизно з XII ст. н. е. [211, с. 15] Вони характеризувалися наявністю перших спеціально створених комерційних установ, які мали на меті отримання прибутку від операцій, що проводилися. На цьому етапі розвитку страхові відносин підлягали чіткій регламентації, з'явилися перші вимоги щодо порядку формування страхового фонду, почало формуватися перше страхове законодавство.

Саме третю групу відносин можна визнати суспільно-страховими відносинами в чистому вигляді. Основними специфічними ознаками таких відносин є: наявність спеціально створених суб'єктів господарювання, які (як правило) з метою отримання прибутку надають особам, що постраждали внаслідок настання страхових випадків, компенсацію збитків; формування за рахунок акумульованих коштів спеціально створеного страхового фонду, що має виключно цільовий характер; соціальна значущість для економіки і безпеки держави.

Стає зрозумілим, що з огляду на наведені ознаки третьої групи відносин, йдеться про суспільно-страхові відносини у сфері господарювання, які до того ж відіграють особливо важливу роль в умовах світової фінансово-економічної кризи.

За усталеною науковою практикою, у галузевих дослідженнях науковці, зважаючи на складність і неоднозначність категорії правових відносин, або виходять із одного з наведених визначень правових відносин, або намагаються уточнити її

галузеву належність відповідно до предмета дослідження на підставі загальнотеоретичних висновків і положень [64, с. 16]. Ми погоджуємося з думкою О.П. Віхрова про те, що саме другий підхід є найбільш прийнятним.

Саме з метою дослідження страхових правовідносин у сфері господарювання приймаємо вказаний алгоритм як належне підґрунтя для побудови цілісної науково обґрунтованої теорії страхових правовідносин у сфері господарювання. Беручи до уваги той факт, що страхові правовідносини у сфері господарювання є окремим видом господарських правовідносин, їм притаманні усі ознаки й особливості останніх, які випрацювані доктриною господарського права [606, с. 22-23; 61, с. 26], але з урахування специфіки, що належить страховим правовим відносинам, а саме:

Сфера здійснення. Економіка держави, а саме — страховий / перестраховий ринок України або ринок страхових послуг. Ринок страхових послуг України було визначено нами як система особливих економіко-правових відносин між суб'єктами страхової діяльності та учасниками страхових відносин у сфері господарювання, що виникають із приводу задоволення потреб заінтересованих осіб у захисті своїх майнових інтересів за рахунок страхових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів на підставі закону або договору страхування та підлягають державного регулюванню.

Якщо торкатися проблематики перестрахового ринку України, то необхідно розглянути питання співвідношення та відмежування таких категорій, як «страхування» та «перестрахування», «страхова діяльність» і «перестрахова діяльність», що не є предметом нашого дослідження. Українське законодавство фактично визнає перестрахування як частину страхування. А тому при регулюванні операцій із перестрахування найчастіше застосовуються загальні норми про страхування за окремими винятками. Не розрізняючи вказані види підприємницької діяльності, законодавець однаково підійшов до врегулювання порядку створення, в тому числі ліцензування, функціонування і припинення діяльності страхових і професійних перестрахових компаній, державного нагляду за страховою і перестраховою діяльністю, договорів страхування і перестрахування тощо. Слід вказати, що перестрахування є похідним від страхування [152, с. 7], проте, на нашу

думку, окремим та особливим видом підприємницької діяльності, що має віднайти своє закріплення в законодавстві. Роль перестрахування важко переоцінити, з огляду на те, що воно є необхідною умовою забезпечення фінансової стабільності та нормальної діяльності страховика незалежно від розміру його статутного капіталу і сформованих страхових резервів [530; 487, с. 12]. Такі операції позитивно впливають на виконання страхових зобов'язань, прийнятих за договорами страхування, і слугують одним із факторів забезпечення належного захисту майнових інтересів страхувальників [213, с. 5; 517, с. 11; 46, с. 7], як наслідок, позитивно впливають на розвиток страхового ринку України.

Особливий (обмежений) суб'єктний склад. На страховому ринку України в якості основних суб'єктів страхової діяльності та учасники страхових правовідносин у сфері господарювання виділяють: 1) страховиків / перестраховиків (страхові компанії / перестрахові компанії), товариства взаємного страхування; 2) страхових посередників (страхові агенти, страхові та перестрахові брокери); 3) об'єднання страховиків та ін.

Суб'єкти організаційно-господарських повноважень на страховому ринку України становлять дворівневу систему — йдеться про загальний та галузевий рівні. Загальний рівень становлять: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України; галузевий — орган державного нагляду спеціальної компетенції (Уповноважений орган).

Одними із головних суб'єктів страхових правовідносин у сфері господарювання виступають страхувальники та треті особи за договором страхування (застраховані особи, вигодонабувачі, потерпілі особи). Тобто ті особи, які споживають страхову послугу і підлягають захисту з боку держави у разі порушення їх прав та охоронюваних законом інтересів з боку особи, яка таку послугу надає на всіх стадіях існування страхового правовідношення у сфері господарювання (виникнення, зміна, припинення). Правовий інститут захисту споживачів припускає, що право займає позицію обмежувача економічної свободи учасників страхових правовідносин на користь найслабшого із них. В іншому випадку існування на ринку страхових послуг диспропорції (як договірної, так і

інформаційної) ускладнює процес задоволення потреб членами суспільства [134, с. 152].

Поєднання організаційних і майнових елементів. При реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання підставою їх виникнення є договір страхування або закон, з огляду на поділ страхової діяльності на дві форми: добровільну та обов'язкову. При цьому виникнення (зміну і припинення) правовідносин із обов'язкового страхування слід розглядати через категорію складного юридичного складу. Адже при обов'язковому страхуванні відповідно до ст. 7 Закону України «Про страхування» Кабінет Міністрів України (шляхом прийняття постанов) або Верховна Рада України (шляхом прийняття законів) встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків. Таким чином, необхідність вступу у правовідносини із обов'язкового страхування певного виду виникає у страхувальника на підставі правової норми, проте закріплення таких правовідносин здійснюється за допомогою договору (полісу), укладеного на підставі норми права.

Щодо договору добровільного страхування як класичної підстави виникнення, зміни і припинення страхових правовідносин у сфері господарювання, то він вміщує в собі організаційні та майнові елементи, про що нами вже зазначалося. Специфіку підстав виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин у сфері господарювання буде докладно розглянуто нами у підрозділах 3.1 та 3.2 цієї роботи.

Врегулювання страхових відносин за допомогою господарсько-правових норм. На сьогодні страхові відносини у сфері господарювання регулюються законодавством, яке: 1) за сферою дії розмежовується на: загальне законодавство про підприємництво; спеціальне законодавство про страхову діяльність (як окремий вид підприємництва); спеціалізоване, яке охоплює окремі норми права і є частиною законодавства, що врегульовує зобов'язальні відносини у сфері страхування, та поширюється на всіх учасників страхових правовідносин. Вказані норми можуть входити як до блоку законодавства загальної дії, так і до блоку спеціального

законодавства; 2) за колом осіб: законодавство загальної дії, яке поширюється на всіх осіб, що з'являються у сфері страхової діяльності; відомче законодавство, дія якого поширюється безпосередньо лише на суб'єктів страхової діяльності (страхові (перестрахові) компанії, товариства взаємного страхування, страхових посередників, об'єднання страховиків та інших учасників інфраструктури страхового ринку); локальне нормативне регулювання.

Об'єкт страхових правовідносин у сфері господарювання. Категорія об'єкту страхових правовідносин у страховій справі є найбільш дискусійною. За класичною науковою доктриною об'єктом страхування є страховий інтерес. Погляди дослідників страхового права в основному зводяться до того, що у будь-яких правових відносинах категорія інтересу є базовим підґрунтям для реалізації учасниками таких правовідносин своїх суб'єктивних прав [10, с. 79; 494, с. 85; 219, с. 19]. Узагальнюючи існуючі наукові течії, можна зазначити, що *передумовою виникнення соціально-економічного інституту страхування* є інтерес у задоволенні потреб певних осіб (або груп таких осіб) щодо захисту майнових благ від настання наслідків випадкових небезпек (переважно стихійних лих і нещасних випадків).

Значний ступінь державного регулювання страхової діяльності. Метою державного регулювання страхової діяльності визнається забезпечення формування і розвитку в країні ефективного функціонуючого ринку страхових послуг, створення необхідних умов для діяльності страхових компаній різних організаційно-правових форм, захист інтересів страхувальників.

Регулююча функція держави знаходить свій вияв у підготовці та прийнятті законодавчих актів у сфері страхової діяльності, встановлення в інтересах суспільства й окремих категорій громадян обов'язкового страхування, у проведенні спеціальної податкової політики, встановлення окремих пільг страховим компаніям із метою стимулювання страхової діяльності, а також у створенні спеціального правового механізму, який забезпечує державний нагляд за діяльністю страхових компаній та інших суб'єктів страхової діяльності.

Державне регулювання покликане сприяти появі на страховому ринку компаній, що мають міцну фінансову стійкість, і разом із тим не допускати на ринок

фіктивні компанії, попереджувати можливість укладання угод між суб'єктами страхової діяльності щодо розподілу ринку страхових послуг із метою обмеження конкуренції або обмеження доступу на ринок інших учасників. Виконання зазначеної регулюючої функції держави, як правило, в багатьох країнах світу покладається на спеціальну структуру — орган державного нагляду за страховою діяльністю (Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг). Як висновок зазначимо, що ринкова економіка не виключає, а доводить світовий досвід, широко використовує державне регулювання страхової діяльності з метою забезпечення стабільності функціонування ринку страхових послуг з огляду на його значущість для економіки держави, виробництва та захисту прав і майнових інтересів як фізичних осіб, так і суб'єктів господарювання.

Наявність публічних і приватних інтересів як ознака страхових правовідносин у сфері господарювання. Ми вже зазначали, що ця ознака є специфічною саме для господарських правовідносин. У страхових правовідносинах у сфері господарювання поєднання приватних і публічних інтересів виявляється, зокрема, при безпосередньому здійсненні страхування шляхом укладання страховиком договорів із страхувальниками (при проведенні добровільних видів страхування) і при проведенні обов'язкових видів страхування, що здійснюється на підставі прямої вказівки закону. Згідно з дослідженнями Г.Л. Знаменського, вказана специфіка знаходить свій вияв при врахуванні та врегулюванні державою як економічних інтересів окремих учасників господарської (страхової) діяльності, так і економічних інтересів усього суспільства. Світовий досвід доводить, що страхування на сьогодні є одним із основних джерел довгострокових інвестицій у розвиток економіки. Як відомо, саме вказаний інструмент є пріоритетним інтересом держави, поглиблення та активізація якого є фактором сталого макроекономічного розвитку суспільства. З урахуванням завдань, які стоять перед страхуванням як соціально-економічним інститутом, сучасне страхове законодавство повинно стимулювати розвиток усіх видів страхування, особливо обов'язкової форми, яка має чітку соціальну й економічну спрямованість.

Саме тому першочерговим завданням розвитку страхового ринку повинно стати ефективне виконання макроекономічних функцій. Серед яких: забезпечення захисту майнових інтересів страхувальників; забезпечення безперервності процесу виробництва і відшкодування збитків суб'єктів господарювання за рахунок коштів страхових резервів, без залучення державних коштів; мінімізація можливого збитку при настанні страхового випадку; підвищення ролі страхової галузі у забезпеченні довгострокових інвестицій до економіки держави. Зрозуміло, що на сьогодні вказані функції страхування реалізуються у суспільстві насамперед шляхом проведення страхових операцій у обов'язковій формі.

Зміст страхових правовідносин у сфері господарювання. Особливий зміст страхових правовідносин у сфері господарювання становлять специфічні права та обов'язки учасників страхових відносин щодо попередження, подолання, зменшення і відшкодування за рахунок заздалегідь акумульованих коштів наслідків стихійних лих та/або нещасних випадків тощо, що завдали матеріальних збитків, та реальна поведінка таких учасників щодо реалізації вказаних прав та обов'язків.

Наведене вище дає підстави стверджувати, що страхові правовідносини у сфері господарювання є різновидом господарських відносин і, як наслідок, предметом дослідження науки господарського права.

Визначивши характерні ознаки, властиві страховим відносинам, і узагальнюючи все вище наведене, можна дійти висновку, що *страхові правовідносини у сфері господарювання* являють собою врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у сфері економіки між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, з приводу компенсації завданих збитків за рахунок заздалегідь акумульованих коштів, шляхом формування спеціально створеного страхового фонду особам, які постраждали внаслідок настання страхових випадків.

Різноманітність існуючих страхових правовідносин у сфері господарювання викликає необхідність їх поділу (класифікації) на певні види. Цей поділ слід провадити спираючись на доробки доктрини господарського права (стосовно визначення критеріїв класифікації вказаного предмета пізнання) [606, с. 24; 61, с. 28]

та норм чинного законодавства України (щодо поділу на види). Відповідно до ст. 3 ГК України господарські відносини можуть бути господарсько-виробничими, організаційно-господарськими та внутрішньогосподарськими.

Таким чином, страхові правовідносини у сфері господарювання підлягають поділу на види за окремими критеріями: *за характером відносин*: господарсько-виробничі відносини, які виникають між суб'єктами страхової діяльності у процесі безпосереднього надання страхових послуг; організаційно-господарські відносини, які складаються між суб'єктами страхової діяльності та органом державного нагляду за страховою діяльністю, щодо реєстрації суб'єктів страхової діяльності в якості фінансових установ (страхові та перестрахові компанії, товариства взаємного страхування), страхових посередників (страхові та перестрахові брокери), як суб'єкти, що здійснюють виключний вид діяльності; щодо ліцензування страхової діяльності та сертифікації діяльності страхових посередників (страхові та перестрахові брокери); контролю та нагляду за дотриманням вказаними суб'єктами вимог страхового законодавства України; *за критерієм сферою виникнення та дії* господарських відносин: внутрішньогосподарські правовідносини, які виникають усередині суб'єкта страхової діяльності — між його структурними підрозділами; між суб'єктом страхової діяльності в особі його органів управління (їх посадових осіб) та їх учасниками; між суб'єктом страхової діяльності та його структурними підрозділами; міжгосподарські правовідносини — виникають між суб'єктами страхової / перестрахової діяльності (страховиками, страховиками і перестраховиками, страховиками і товариствами взаємного страхування, страховими і посередниками та страховиками і перестраховиками та інші поєднання) та між суб'єктами страхової діяльності й органом державного нагляду за страховою діяльністю; *за взаємним становищем сторін*: горизонтальні, що виникають між суб'єктами страхової діяльності, які є рівноправними при реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання; вертикальні, де учасники таких правовідносин є нерівноправними. Такі правовідносини виникають на страховому ринку України, як правило, між суб'єктами страхової діяльності та органом державного нагляду за страховою діяльністю; *за галузями економіки*, в яких можуть

виникати страхові правовідносини у сфері господарювання: в агропромисловому комплексі; у будівництві; у сфері фінансів; у галузі транспорту; у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Проведене дослідження щодо необхідності визначення поняття і видів страхових правовідносин у сфері господарювання дає змогу визначити місце страхових правовідносин у сфері господарювання в системі господарських правовідносин. Наведене доводить, що страхові правовідносини у сфері господарювання є окремим видом господарських правовідносин, які посідають власне місце в системі соціальних регуляторів страхових відносин поряд із нормами права.

1.5 Страхові правовідносини і предмет страхового права. Місце і роль страхового права в системі права України

Визначальну роль у формуванні суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання галузевих юридичних наук, відіграють правові норми. Норми права постають первинним елементом системи права, до складу якої, за усталеним науковим підходом, включають також інститути та галузі права. Вказане характеризує право як поліструктурне явище, саме тому жоден із зазначених елементів (норма права, інститут, галузь), взятий окремо, не відображає притаманних їм властивостей і функцій, що виявляються останніми у структурі системи права.

Структурний аспект системи права проявляється в тому, що норми, які входять до неї, утворюють єдине ціле, яке за змістом норм поділяється на відповідні взаємопов’язані частини [38, с. 83], та перебувають між собою у відповідній ієрархії [145]. Ця ієрархія впливає на побудову як усієї системи права, так і її окремих елементів, певних правових сукупностей.

Ієрархія систем є явищем не стільки конкретним, скільки уявним. В її основу покладено принци аналізу відповідних теорій, формування певної умовної впорядкованої шкали, на яку вони проектуються за ознакою їх відношення до потоків вхідної інформації. Для розуміння сутності побудови ієрархії систем взагалі та системи права зокрема доречно згадати вислів М.К. Мамардашвілі, який зазначив, що природною умовою розуміння сутності будь-якого конкретного предмета (системи права) є впорядкованість, але впорядкованість не стільки самого предмета, скільки мислення [207, с. 147]. Адже в організованому мисленні, всередині якого можуть бути сформульовані закони залежності, можливо говорити про щось упорядковане, про конкретні, одиничні речі, приписувати їм залежності та застосовувати до них мову закономірностей.

Вказане доводить, що ієрархія систем як процес сприйняття конкретного явища може будуватися і змінюватися залежно від підстав виникнення, спеціальних умов, ознак, функцій і принципів його існування. Вказане впливає на формування певних залежностей такого явища з іншими явищами та/або системами, навіть коли така система поглинається іншою і є по відношенню до неї системою вищого порядку. Саме це, на нашу думку, впливає безпосередньо і на процес побудови системи страхового права, її зміну та динаміку формування.

Важливими положеннями системних уявлень про право, які можуть дати нові знання про нього, є положення про ієрархію структур системи. Ієрархія структур системи полягає в тому, що будь-яка система (як, наприклад, право) може бути поділена на елементи, сукупності елементів. Кожній такій сукупності відповідає своя структура зв’язків [508]. З огляду на це, логічним вбачається те, що кожна система має безліч структур, які об’єктивно взаємопов’язані між собою та утворюють певну ієрархію.

Вважаємо, що наведене розуміння структури системи права допоможе при визначенні місця страхового права у системі права України відійти від її класичного сприйняття як тріади елементів.

Саме тому, на нашу думку, методологічною основою побудови концепції страхового права виступає принцип системності [506, с. 40; 584, с. 32; 522, с. 199;

520, с. 314]. Дослідження права можливе лише при застосуванні системного підходу, з огляду на те, що сприйняття права як «внутрішньо узгодженого явища» вимагає застосування до нього системно-структурних законів.

За усталеним підходом під системою розуміють відмежовану безліч взаємодіючих елементів [11, с. 17]. Відправним моментом системного підходу може бути визначення системи, яке навів В.С. Тюхтін. Автор вказував, що система є безліччю пов'язаних між собою компонентів тієї чи іншої природи, впорядкована за відносинами, що володіє цілком визначеними властивостями. Ця безліч характеризується єдністю, яка виявляється у інтегральних властивостях і функціях. У свою чергу, Ю.А. Урманцев виділив низку ознак, якими такі системи характеризуються: по-перше, єдина підстава об'єднання об'єктів (компонентів, елементів); по-друге, наявність відносин, що обумовлюють єдність сукупних об'єктів; по-третє, певний закон композиції елементів [547, с. 10-11].

Вказане безпосередньо пов'язано із системою права, яка є складною структурою галузей та інших правових сукупностей, що виконують певні функції, займають власне положення в системі та характеризуються поділом за різними ознаками. У господарсько-правовій літературі було звернено увагу на те, що особливе значення дослідження структури права має для усунення правових диспропорцій, лакун, конфліктів норм тощо [38, с. 145]. Вказане вище вбачається слушним із позицій того, що у процесі розвитку системи права її структурні одиниці можуть трансформуватися в більш великі утворення (наприклад, інститут права у підгалузь, підгалузі в комплексну галузь).

Аналіз основних підходів до структури системи права вказує на умовність критеріїв її поділу. На цю проблематику у вітчизняній науковій юридичній літературі звертала увагу А.Г. Бобкова. Вона зазначила, що у багатьох випадках, коли предмет правового регулювання і галузі права, яка йому відповідає, склалися, всередині будь-яких суспільних відносин можуть бути виявлені такі риси й особливості, які вимагають спеціального регулювання, формування нових правових сукупностей і, можливо, виділення їх в окремі галузі (підгалузі) права [45, с. 252]. З цього приводу доречно згадати позицію О.А. Беляневич, яка слушно зазначила, що

система права є соціальною системою, складний характер якої визначається не кількістю елементів — галузей права, а тим, що кожна галузь права виступає як система другого порядку, об'єднуючи правові інститути — системи третього порядку і т. д. [38, с. 163, 167] .

Сучасні наукові дослідження доводять, що праву властиві різноманітні комбінації його складових частин, у ньому постійно виникають нові блоки, що не вписуються в традиційний поділ на галузі та інститути. Це призводить до виникнення теорій вторинних структур, формування теорії комплексності. З огляду на це, комплексні явища в праві — річ очевидна і не потребують доказів свого існування. Питання полягає в тому, чи являє собою така комплексність певну органічну єдність, чи ж є штучною сумішшю різнорідних явищ? [105; 134]

Зрозуміло, що сутність дискусійності питання про місце страхового права в системі права України пов'язана передусім з проблемою існування комплексних утворень у системі права, про що нами вже зазначалося раніше [256, с. 24]. Адже переважна більшість сучасних науковців визнає за страховим правом ознаку комплексності [442; 14; 208; 116; 601, с. 3; 602; 513; 81]. На нашу думку, поділ права на галузі, підгалузі, інститути, субінститути є суто механістичним, адже поділ об'єкта на окремі складові унаочнюється саме в класичних галузях права, проте при дослідженні питань комплексності в праві виявляється небезспірним [239, с. 35].

Доречно вказати, що крайньою позицією в науковій дискусії щодо структури системи права та її поділу на окремі правові сукупності є точка зору тих вчених (зокрема М.К. Сулейменова), які взагалі заперечують поділ права на галузі. На думку А.Г Діденка, ідея про відмову від галузей права є утопічною, адже галузі склалися, існують, діють, об'єктивовані, і вважати, що їх немає, це закривати очі на реальні факти. У свою чергу, підхід відмови від поділу права на структурні елементи, як слушно зауважує М.В. Молодцов, рівносильний відмові від визнання його системного характеру, бо не може бути системи без певної внутрішньої організації, без структури [105]. На нашу думку, вказана полеміка доводить тезу про те, що поділ системи права на певні частини є виключно умовним.

За визначенням А.М. Васильєва, система права — це правова абстракція, яка слугує вираженням зв'язків і єдності правових норм, їх внутрішніх взаємозалежностей. Принциповим для розкриття змісту цієї категорії є положення про об'єктивні підстави системи права, які полягають у економічних відносинах, у специфіці та предметних особливостях регульованих нормами права суспільних відносин [54, с. 166; 82, с. 27]. Наведене визначення вдається нам найбільш науково обґрунтованим, оскільки відображає основні, сутнісні риси системи права як такої та системи страхового права зокрема.

Слід наголосити, що термін «страхове право» міцно увійшов до лексикону як вітчизняної, так і зарубіжної юридичної науки [6; 477; 590; 497; 140; 546; 601; 465; 34; 36; 119], проте вказане не сформувало єдиного наукового підходу до визначення місця страхового права в системі права та галузевої належності його норм.

У загальній концепції розуміння сутності страхового права можна виділити три підходи щодо місця страхового права у структурі системі права.

Страхове право — самостійна галузь права. На думку Є.М. Мена, як родоначальника вказаної наукової концепції, страхове право є галуззю права, яка спрямована на регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері страхування. Предметом страхового права є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в галузі страхування. З огляду на це, предмет регулювання страхового права не збігається з предметом регулювання інших галузей права, що доводить його самостійність. Є.М. Мен вважав, що норми права, що регулюють різні галузі, які регулюють відповідні відносини у сфері страхування, не вписуються ні в одну з галузей публічного або приватного права [216, с. 9]. Критерієм виділення і побудови страхового права як самостійної галузі є, як правило, спеціальний вид діяльності, який і об'єднує всі правові нормативні акти. Прихильником вказаного напряму ще в 20-х роках XX століття був також С. А. Рибніков [456, с. 31].

Страхове право — підгалузь цивільного права. Засновником вказаної наукової школи був видатний цивіліст В.І. Серебровський. Основним аргументом на користь його теорії стало положення про те, що більшість норм права, що регламентують

страхування та/або страхову діяльність, так чи інакше мають цивільно-правову, договірну (зобов'язальну) природу. Недоліком цієї точки зору є те, що її прихильники не враховували норми, що регулюють обов'язкове страхування, та страхову діяльність. Ці норми не належать до числа цивільно-правових, відповідно визнавати страхове право в цілому підгалуззю цивільного права не було необхідності.

У свою чергу, О.А. Красавчиков зазначав, що «...страхування — це цивільно-правовий інститут, що складається з комплексу правових норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини, що виникають при створенні та використанні страхового фонду» [568, с. 21]. К.А. Граве і Л.А. Лунц також розглядали страхове право з цивільно-правових позицій [86, с. 9]. На їх думку, відносини, що виникають у зв'язку з добровільним і обов'язковим страхуванням, регулюються страховим правом як галуззю цивільного права. Звідси випливає, що і складова частина (страхове право), і ціле (цивільне право) визнаються галузями права, у чому не можна не виявити суперечності. На нашу думку, у цьому твердженні чітко простежується конфлікт логічної побудови власної теорії.

Страхове право — комплексне правове утворення, яке за різними науковими уявленнями розглядається або як комплексна галузь права, або як певна правова категорія, яка характеризується поєднанням приватноправових та публічно-правових засад. На цю позицію пристала М.Б. Смирнова. За її твердженням, страхове право є комплексним правовим утворенням, яке має власний предмет регулювання — відносини у сфері страхування, однак використовує різні методи правового регулювання: імперативний (у разі, коли закон встановлює обов'язковість страхування того чи іншого ризику) і диспозитивний (коли страхування ризику здійснюється за бажанням страхувальника).

На думку М.К Сулейменова, страхове право (так само як і банківське, біржове, валютне, інвестиційне) є комплексним правовим утворенням, покликаним регулювати різноманітні суспільні відносини. З іншого боку, в орбіту правового регулювання залучені й окремі інститути цивільного права, а також правові інститути та юридичні норми інших галузей права (державного, адміністративного,

фінансового та ін.). Звідси випливає, що страхове право — це комплексна галузь (підгалузь), що поєднує норми публічного і приватного права.

За переконанням В.С. Бєлих і І.В. Кривошеєва, страхове право є складовою частиною підприємницького права [36, с. 3]. При цьому В.С. Бєлих наголошує, що страхове право як комплексне утворення не має власного предмета і методу правового регулювання в їх традиційному розумінні. Формування і розвиток страхового права відбувається на стику публічного і приватного права [37, с. 57]. У страховому праві публічні засади особливо проявляються у сфері обов'язкового страхування, державного регулювання страхової діяльності, при реєстрації та ліцензуванні страхової діяльності, також при вжитті заходів впливу органом державного нагляду за страховою діяльністю тощо.

Наявність страхового права як комплексної галузі вперше обґрунтував В.К. Райхер. На думку вченого, у процесі регулювання страхової охорони продуктивних сил суспільства і матеріального добробуту громадян суспільні відносини залишаються одночасно самостійними елементами різних галузей. Утворена при цьому галузь має єдність на основі самостійно існуючого предмета правового регулювання [442, с. 189]. Заслуговує на окрему увагу науковий підхід В. І. Серебровського, який вказував, що страхове право не має самостійного характеру. Вчений вважав, що основну роль у системі страхового права відіграють саме норми цивільного (торгового) права. При цьому він справедливо зазначав, що всю сукупність правових норм, що регулюються страховим правом, не можна вважати лише частиною цивільного або торговельного права. По суті, вчений розглядав страхове право як комплексне утворення, хоча цей термін і не використав [465, с. 278-279].

Протягом тривалого періоду твердження В.К. Райхер про комплексний характер галузі страхового права, підтримане іншими вченими, зокрема, Ю.К. Толстим, С.С. Алексєєвим, не піддавалося сумнівам. Так, на думку В.К. Райхер, поряд з існуванням базисних галузей права, які виділяються за предметом і методом, існують також комплексні галузі права, виділення яких відбувається тільки за предметом правового регулювання. На думку М.І. Козиря,

комплексна галузь права — це наявність органічного комплексу двох факторів: 1) тісно пов’язаних між собою суспільних відносин як предмета правового регулювання; 2) методу правового регулювання, відповідного кожному виду відносин.

Доречно згадати наукову позицію С.А. Рибнікова, який зазначав, що обов’язкове страхування є інститутом публічного права, а добровільне страхування слід відносити до галузі приватного права [456, с. 12].

Прихильниками поглядів на страхове право як комплексну галузь права є також сучасні дослідники: М.Я. Шимінова і Л.І. Корчевська, М. Йолкін і Б. Тарабарінов. У ряді навчальних посібників із страхового права спостерігається чітка характеристика страхового права як комплексного утворення, що поєднує норми публічного і приватного права, яке не має власного предмета і методу правового регулювання в їх традиційному розумінні.

З огляду на наведене можна говорити про те, що страхове право є комплексним утворенням, яке поєднує публічно-правові та приватноправові засади, та слід наголосити на відсутності єдиного наукового підходу до визначення місця страхового права в системі права. Проте вказане дає змогу із впевненістю констатувати те, що певне правове утворення під назвою «страхове право» об’єктивно склалося. Саме це вимагає від науковців визначитися з місцем страхового права в системі права України.

На нашу думку, комплексний характер страхового права не викликає сумніву, проте намагання дослідників «розкласти» його по різних галузях суперечить основній меті проведених ними досліджень — визначення місця страхового права у структурі системи права. Безсумнівно, що страхові відносини за своєю юридичною природою поділяються на публічно-правові та приватноправові, і вказаний поділ має першочергове значення для визначення типу та методології правового регулювання, але не відповідає практичним потребам відособлення менш великих сукупностей правових норм у системі права. Саме це зумовлює необхідність пояснення правовою наукою змішаного (приватно-публічного) регулювання суспільних відносин [295, с. 121].

Виключно господарсько-правова концепція, яка визначає господарське право як комплексу галузь права та передбачає комплексне застосування приватноправових та публічно-правових елементів регулювання страхових відносин з метою забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, встановлення єдиного господарського правового порядку при здійсненні страхової діяльності й реалізації страхових правовідносин та усунення можливих диспропорцій (конфліктів) при реалізації приватних і публічних інтересів, дає змогу визначитися з місцем та сутністю страхового права у структурі системи права України, яка характеризується ознакою комплексності [84, с. 191].

Зрозуміло, що при реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання виникає безліч видів суспільних відносин. У контексті аналізованого питання доречно наголосити на тому, що класичний підхід до визначення страхових правовідносин розглядається на тлі науки цивільного права.

У галузевих наукових дослідженнях, спеціальній юридичній літературі [457; 549; 43; 462; 158; 184; 228; 288; 436; 465; 499; 514; 556; 574; 601] та в чинних нормативно-правових актах страхові відносини переважно розглядають як вид цивільно-правових відносин, які переважним чином мають зобов’язальний характер і виникають на підставі договору між страховим і страхувальником. Як наслідок, робиться висновок про те, що страхове право є інститутом цивільного права. До наведених міркувань слід внести певні зауваження. На нашу думку, науковий підхід, за яким страхові відносини визначають суто як цивільно-правові, є хибним.

Так, страхувальник — фізична особа (як головний учасник страхових цивільно-правових відносин), укладаючи договір страхування із страховиком, вступає з ним перш за все у фінансові правовідносини щодо сплати страхових платежів. Крім того, фінансово-правові відносини виникають, зокрема: при достроковому припиненні дії договору страхування (коли страховик у порядку, передбаченому ст. 28 Закону України «Про страхування» та ст. 997 ЦК України, зобов’язаний повернути страхувальнику частину страхового платежу); при отриманні страхового відшкодування у разі настання страхового випадку; при необхідності внесення страхувальником наступної (чергової) частини страхового

платежу у разі укладання договору страхування на умовах розстрочення платежу; при формуванні страховиком страхових резервів тощо. З точки зору фінансового права страхування – це сукупність *фінансово-правових* [курсив наш. – П. Н.] норм, які регулюють відносини з формування цільових фондів грошових коштів, призначених для відшкодування збитків, завданих унаслідок реалізації певних страхових ризиків (природного, техногенного, соціального та іншого характеру), передбачених законом та/або договором, шляхом розкладки суми збитків між учасниками формування цих фондів [612, с. 7].

На нашу думку, вказане визначення є занадто вузьким, адже вказує на страхування як фінансово-правову категорію виключно у разі акумуляції коштів страхового фонду (формування страхових резервів). Проте фінансово-правові норми встановлюють: вимоги до платоспроможності страховика; напрями цільового використання коштів страхових резервів та порядок і принципи їх інвестування; контроль (нагляд) за фінансовою діяльністю страховиків; сплату податків та здійснення інших платежів до бюджету тощо.

Відносини публічно-правового характеру у сфері страхування виникають між страховиком і страхувальником у разі укладення договору обов’язкового страхування, адже за таких умов підставою виникнення страхових правовідносин є закон (норма права), а договір (поліс страхування) лише їх закріплює.

Згідно зі ст. 126 Кодексу України про адміністративні правопорушення України (далі – КУпАП) [165] у разі відсутності у страхувальника полісу обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів до нього можуть бути вжиті заходи адміністративного впливу і вказану групу відносин слід віднести до адміністративно-правових [155, с. 2]. Слід звернути увагу на недоліки законодавста у цій частині так п. 17.5 Закону України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» на низка підзаконних нормативних актів містять вказівку на те, що при укладенні договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності страховик зобов'язаний безоплатно видати страхувальнику спеціальний знак, що затверджується Уповноваженим органом за

поданням МТСБУ. Вказаний знак, на нашу думку є необхідним документом, адже полегшує ідентифікацію осіб-учасників страхового правовідношення данного виду. Проте, ст. 126 КУпАП в переліку документів, які повинні бути в наявності у автовласника, спеціального знаку не містить. З огляду на киклалене пропонуємо внести зміни до ч.1 ст. 126 КУпАП, виклавши її в наступній редакції: «Керування транспортним засобом особою, яка не має при собі або не пред'явила для перевірки посвідчення водія відповідної категорії, реєстраційного документа на транспортний засіб, а у випадках, передбачених законодавством, ліцензійної картки на транспортний засіб, а також поліса (договору) обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (страхового сертифіката «Зелена картка» та спеціального знаку, що затверджується Уповноваженим органом за поданням МТСБУ».

Страховик як безпосередній учасник страхових правовідносин з метою належного здійснення страхової діяльності (надання страхових послуг) зобов’язаний дотримуватися обов’язкових процедур державної реєстрації та ліцензування, що зумовлює існування господарських правовідносин, які також знаходять свій прояв зокрема при здійсненні державного нагляду за страховою діяльністю.

Зовнішньоекономічні відносини реалізуються при здійсненні операцій із перестрахування вже застрахованих ризиків у страховиків (перестраховиків) нерезидентів.

Наявність галузевих досліджень у страхуванні доводить також хибність підходу віднесення страхового права виключно до інституту цивільного права [518; 582; 20; 612; 618; 551; 94; 493; 544; 263; 98; 135].

На нашу думку, одним із недоліків наукового твердження про те, що страхові відносини є інститутом цивільного права, є те, що окремі науковці в рамках названого їм інститут виділяють певні конгломерати правових норм, які жодним чином не поіменовують, але які за всіма ознаками є окремими правовими інститутами. Так, В.П. Янішен, досліджуючи поняття і ознаки страхових правовідносин в Україні та визначаючи страхове право як галузь цивільного права, розглядає окремі види правовідносин (страхування життя, страхування здоров’я на

випадок хвороби, страхування від нещасних випадків, особисте страхування на транспорті, медичне страхування (безперервне страхування здоров'я), страхування майна, страхування фінансових ризиків, страхування відповідальності) [619], які за всіма ознаками є правовими інститутами, адже являють собою сукупність правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини, що пов'язані між собою, та не визначає їх в якості останніх. Таким чином, фактично, за концепцією науковця, страхове право як інститут цивільного права містить у своєму складі окремі інститути, що не є правильно. Проте було б украй невірним заперечувати існування страхових цивільно-правових відносин як таких.

Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що об'єднання усіх суспільних відносин, що виникають при реалізації страхових відносин у сфері господарювання за ознакою мети – захисту майнових інтересів страхувальників, являють собою поняття страхових правовідносин у широкому розумінні. Проте чітке з'ясування сутності страхових правовідносин надасть нам розуміння цієї наукової категорії у вузькому сенсі, тобто як предмета конкретних галузей права, у складі яких такі відносини системно виникають і системно реалізуються та формують предмет страхового права. Вказаний підхід вдало обґрунтувала А.Г. Бобкова, досліджуючи питання місця і сутності рекреаційного права в системі права України [45, с. 256]. На нашу думку, вказане можна унаочнити шляхом визначення основних інститутів, що притаманні зазначеним галузям права та які у сукупності становлять предмет страхового права як підгалузі господарського права [281, с. 43, 44].

Так, у складі цивільного право можна виділити такі правові інститути: 1) інститут особистого страхування; 2) інститут майнового страхування; 3) інститут страхування відповідальності. Зокрема, у складі вказаних інститутів можна виділити підінститути, зокрема: страхування життя як підінститут інституту особистого страхування; страхування фінансових ризиків як підінститут інституту майнового страхування; обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса як підінститут інституту страхування відповідальності тощо. Аналіз галузевих наукових досліджень [486; 235; 117; 180] також дозволяє виділити

у структурі цивільного права інші (окремі) інститути, які становлять предмет страхового права як підгалузі господарського права.

У структурі фінансового права можна виокремити такі інститути, які належать до предмета правового регулювання страхового права, зокрема: державного нагляду за організаціями-страховиками з приводу формування та розміщення страхових резервів; забезпечення фінансової платоспроможності страхових організацій (фондів); інвестицій для фінансування найбільш пріоритетних галузей народного господарства та регіонів; компенсації громадянам втрат від знецінення грошових заощаджень у ВАТ «Ощадбанк» та НАСК «Оранта» [612, с. 7; 106, с. 17].

У структурі господарського права до інститутів, що становлять предмет правового регулювання страхового права, слід віднести: інститут суб'єктів страхової діяльності; інститут державного нагляду (контролю) за страховою діяльністю; інститут договору страхування; інститут банкрутства страховиків; інститут ліцензування страхового діяльності; інститут застосування заходів впливу до порушників страхового законодавства тощо [263; 582; 135].

Наведене яскраво характеризує комплексний характер страхового права і відводить йому місце підгалузі господарського права в системі права України.

Відомо, що головним системоутворюючим критерієм поділу права на певні структурні одиниці є наявність суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання. В юридичній науці предмет правового регулювання визнається матеріальним критерієм розмежування норм права, оскільки під ним розуміються якісно відокремлені групи суспільних відносин, які за своїм глибинним економічним і соціально-політичним змістом вимагають окремого, самостійного і своєрідного юридичного впливу [521, с. 353-354]. При цьому на сьогодні не безспірною визнається думка про те, що предмет правового регулювання є єдиним визначальним критерієм для існування певної юридичної сукупності (галузі, комплексної галузі, підгалузі) у структурі системи права.

За визначенням Н.В. Сільченко, суспільні відносини це стабільні, стійкі, повторювані моменти спільної діяльності людей у різних сферах суспільного буття. З огляду на це, предмет правового регулювання, розглянутий крізь призму

регулювання суспільних відносин нормами права, є ніщо інше, як закріплена в нормах права існуюча, сформована, стабільна і постійна структура людської діяльності, її окремих видів з метою її захисту від порушень, а також подальшого розвитку [470, с. 62].

На думку науковців, різноманітність видів та багатовекторність господарської діяльності є підставою для формування безлічі видів суспільних відносин. Саме господарська діяльність є граничним поняттям, у межах якого окремі її види потребують поглибленого регулювання [38, с. 94], що слугує системоутворюючим критерієм для формування комплексних галузей та/або підгалузей права, зокрема, страхового.

Теорія страхового права визначає страхову діяльність як урегульовану нормами права господарську діяльність страхової організації, що здійснюється на підставі ліцензії, по організації та безпосередньому наданню страхових послуг, яка пов’язана з формуванням, управлінням страховими фондами та здійсненням майбутніх страхових виплат у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством з метою захисту майнових інтересів страхувальників (застрахованих, інших третіх осіб).

З огляду на те, що страхова діяльність має свій предмет (покликана задовольняти серйозні суспільні потреби та виконувати важливі функції в суспільстві), вона потребує належного правового впорядкування, що і зумовило формування в Україні законодавства про страхову діяльність. Це спеціальне законодавство має свій спеціальний об’єкт регулювання — страхову діяльність, який (об’єкт регулювання) мусить бути чітко окреслений за змістом, колом осіб, умовами функціонування тощо.

З огляду на викладене вище *предметом страхового права* виступають урегульовані нормами права суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів страхувальників шляхом надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що формуються суб’єктами страхової діяльності з метою здійснення майбутніх страхових виплат у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством.

Слід звернути увагу на те, що не всі відносини, які пов’язані із захистом майнових інтересів заінтересованих осіб, можна назвати страховими. У контексті розгляду цього питання та окреслення відносин, які виникають у страховій діяльності, доречно торкнутися проблеми розмежування та співвідношення таких категорій, як «страхування» та «соціальне страхування», які формують зміст відповідних правовідносин.

Відповідно до ч. 2 преамбули Закону України «Про страхування» дія вказаного Закону не поширюється на державне соціальне страхування. У свою чергу, наукові дослідження в галузі соціального страхування визначають його як форму соціального захисту населення, систему заходів щодо матеріального забезпечення та соціального обслуговування у старості, на випадок тимчасової або постійної втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття та в інших випадках, передбачених законодавством [98, с. 8].

При цьому фахівці наполягають на тому, що соціальне страхування — це складне економічне та правове явище, що є *формою соціального забезпечення* [курсив наш. — П. Н.], яке, у свою чергу, є частиною соціального захисту [40; 271].

За механізмом реалізації соціальне страхування визнається основною формою захисту від соціально-економічних ризиків, тому що воно поширюється на економічно активне населення, тобто на осіб, які мають трудові доходи, що є підґрунтям для нарахування страхових внесків. Страхові внески акумулюються у страховому фонді, відокремленому від державного й місцевого бюджетів, з якого при настанні страхового випадку надається забезпечення.

Натомість при здійсненні страхової діяльності шляхом надання страхових послуг метою страхування є захист майнових інтересів страхувальників. Страхові внески страхувальників є основним джерелом формування страхових резервів, які утворюються страховиками з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестрахування).

Правосуб’єктність страхувальника у правовідносинах із соціального страхування виникає з моменту його реєстрації платником страхового внеску. За характером здійснюваної діяльності страхувальників можна класифікувати на такі

групи [19, с. 93]: 1) роботодавці; 2) працівники; 3) фізичні особи — підприємці; 4) фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно; 5) військовослужбовці та прирівняні до них особи; 6) фізичні особи, які виконують іншу суспільно корисну діяльність, тобто які виконують трудову або пов'язану з нею соціальну функцію. На відміну від страхових правовідносин, де страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України. При цьому дієздатність страхувальників — фізичних осіб виникає з моменту їх повноліття, а правосуб'єктність страхувальників — юридичних осіб — з моменту їх державної реєстрації. Крім того, страхувальники можуть укладати із страховиками договори страхування на користь третіх осіб (застрахованих осіб, вигодонабувачів).

У правовідносинах із загальнообов'язкового державного соціального страхування страховиками виступають фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування. Слід звернути увагу та той факт, що представники науки права соціального забезпечення наголошують, що діяльність недержавних пенсійних фондів не є складовою системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, оскільки через ці фонди здійснюють не пенсійне страхування, а пенсійне забезпечення, яке до того ж *не є державним* [курсив наш. — П. Н.] [19, с. 97].

Відповідно до Закону України «Про страхування» страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств із додатковою відповідальністю згідно із Законами України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства» з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про страхування», а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Крім того, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про страхування"» від 7 липня 2005 року [312], страховиками визнаються зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до цього Закону та законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також

одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (далі — філії страховиків-нерезидентів).

Наведене доводить наявність різниці між головними учасниками відносин із страхування та соціального страхування, що зумовлює різницю в порядку їх створення, легітимації, функціональному призначенні та місці у соціально-економічній та правовій системах України.

Соціальне страхування, як і правовідносини із страхування, які забезпечуються страховою діяльністю, має дві форми: обов'язкову та добровільну. Обов'язкове соціальне страхування — державне, відрізняється від обов'язкового особистого таким: є тільки державним; страховики функціонують на паритетних засадах; принципами субсидування, забезпечення рівня життя, не нижче прожиткового мінімуму; характером забезпечення; сферою дії; підставами організації (соціальний ризик); засобом встановлення (імперативний) та соціально-правовою природою страхових внесків. Соціально-правова природа страхових внесків, на думку автора, проявляється в тому, що: 1) вони є одночасно гарантією соціального забезпечення конкретної особи та джерелом коштів солідарної системи; 2) імперативний порядок визначення розміру тарифу здійснюється з дотриманням принципу рівності.

Відповідно до законодавства на добровільне соціальне страхування поширюються принципи загальнообов'язкового, особи набувають статусу застрахованих, як за загальнообов'язковим, що свідчить про державність добровільного страхування. Добровільне страхування є соціальним з огляду на таке: 1) виконує функції основної та додаткової форми соціального забезпечення; 2) однорідність відносин добровільного та обов'язкового соціального страхування зумовлена соціальними ризиками (їх зміст однаковий, метод правового регулювання — різний); 3) до соціального забезпечення відносять системи, що функціонують як результат спільних дій підприємців і працівників. Критеріями розмежування добровільного соціального страхування від обов'язкового соціального є залежність виникнення страхування від волі особи, порядок встановлення прав і обов'язків

суб'єктів страхування (шляхом укладення договорів про соціальне страхування) та ролі держави в його здійсненні.

Особливістю страхової діяльності як виду господарювання є поєднання приватних і публічних ознак, що виявляються, зокрема, у процесі безпосереднього здійснення страхування шляхом укладання страховиком договорів із страхувальниками (при проведенні добровільних видів страхування), і при проведенні обов'язкових видів страхування, що здійснюється на підставі прямої вказівки закону.

Відповідно до чинного законодавства (ст. 5 Закону України «Про страхування») страхування в Україні проводиться у двох формах: добровільній та обов'язковій. Добровільне страхування здійснюється відповідно до чинного законодавства на підставі договору страхування. Види обов'язкового страхування встановлюються Законом України «Про страхування» (ст. 7) і проводяться на підставі постанов Кабінету Міністрів України або окремих Законів України, які встановлюють порядок і особливості проведення конкретного виду обов'язкового страхування або окремих законів [386]. Держава встановлює обов'язкове страхування в тих випадках, коли страховий захист певних об'єктів пов'язаний з інтересами всього суспільства.

При добровільному страхуванні передбачається, що всі істотні умови договору страхування визначаються виключно за згодою сторін. При здійсненні обов'язкового страхування істотні умови визначаються на підставі відповідних законодавчих актів. Згідно із Законом України «Про страхування» для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України або Верховна Рада України встановлюють порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків (ст. 5 Закону України «Про страхування»).

Проведений аналіз наукових категорій «страхування» та «соціальне страхування», які формують зміст відповідних правовідносин, дає підстави стверджувати, що вони співвідносяться лише термінологічно, проте за основними

ознаками, такими як мета, суб'єктний склад та їх правове становище, мета та механізм забезпечення, порядок формування фондів і механізм їх витрачання, підстави виникнення не збігаються. З огляду на викладене соціальне страхування необхідно відносити до виду соціального забезпечення певних суб'єктів. Запозичення наведеної термінології законодавством про соціальне страхування не є правомірним, адже призводить до змішування основних понять, які формують зміст правовідносин, що за своєю суттю, механізмом реалізації та призначенням відрізняються від соціального забезпечення.

Саме тому, з метою уніфікації юридичної термінології та належного правового регулювання різних за своїм змістом правовідносин, вважаємо за доцільне внести зміни до чинного законодавства України в частині застосування терміна «страхування» до правовідносин, змістом яких є захист майнових інтересів юридичних та фізичних осіб шляхом надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що формуються суб'єктами страхової діяльності з метою здійснення майбутніх страхових виплат у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством.

Повертаючись до питання про визначення місця страхового права в системі права України, слід зазначити, що його сутність як підгалузі господарського права неможливо визначити, спираючись виключно на предметну ознаку. С.С. Алексєєв до чинників, які дозволяють виокремити певну правову сукупність у структурі системи права, відносив: 1) регулятивні властивості (метод регулювання); 2) інтелектуально-вольовий зміст (принципи права); 3) зовнішню форму вираження права (законодавство, його система) [16, с. 23].

Регулятивні властивості страхового права можна дослідити через проблематику методу правого регулювання страхових відносин. З цього приводу Н.В. Сільченко зауважував, що оскільки між такими таксономічними одиницями, на які поділяються відносини (рід, вид, підвид і т. д.) і норми права (галузь, підгалузь, інститут і т. д.), немає суворої кореляції, ствердження про те, що юридична своєрідність будь-якого структурного поділу галузевої структури права визначається тим чи іншим родом, видом і т. д. суспільних відносин, не є істинним.

Водночас оскільки жорстка кореляція зберігається лише на рівні галузі права, істинним залишається ствердження про те, що зміст предмета правового регулювання зумовлюється методом правового регулювання окремої галузі права [470, с. 62]. Натомість А. Г. Бобкова зазначає, що вказаний засіб відіграє важливу роль при відмежуванні основних галузей права, проте при дослідженні відмежування між галуззю і підгалуззю має додаткову (факультативну) функцію [45, с. 249].

На нашу думку, визначити метод правового регулювання страхового права в межах цієї роботи є необхідним.

Практична реалізація методу правового регулювання виявляється за допомогою трьох найважливіших способів регулювання: заборони, вказівки і дозволу. Ці первинні способи впливу на поведінку людей (характерні й для інших соціальних регуляторів — моралі, звичаїв, традицій тощо) набувають юридичного змісту за допомогою, насамперед, трьох видів правових норм — забороняючих, зобов'язуювальних і управомочувальних (правонаділяючих).

Виходячи з поділу способів (прийомів) правового регулювання на імперативний (який складається із вказівки і заборони внаслідок сутнісної подібності цих способів) і диспозитивний (до якого входить дозвіл), можна стверджувати, що імперативність і диспозитивність правового регулювання присутні, тобто існують у будь-якій галузі права. Відповідне поєднання імперативності та диспозитивності, приватноправового і публічно-правового регулювання з метою забезпечення балансу приватних і публічних інтересів та забезпечення правового господарського порядку є ключовою, визначальною сутністю методу правового регулювання страхових відносин [581, с. 10; 129, с. 115-116]. Спираючись на принцип цілісності страхових відносин, можна говорити про єдиний правовий метод їх регулювання. Цей метод складається зі специфічного поєднання диспозитивного та імперативного (способів правового регулювання), які можна визначити як змішаний метод правового регулювання страхових відносин [16, с. 296; 616].

Проте з огляду на той факт, що страхові відносини характеризуються комплексним поєднанням приватноправових і публічно-правових елементів, для їх регулювання слід застосовувати методи господарського права: метод автономних рішень, метод владних приписів, метод рекомендацій.

Зазначене вище доводить існування в суспільстві специфічних страхових відносин, які поєднані єдиною метою — захисту майнових інтересів учасників страхових правовідносин, яка, без сумніву, становить *мету страхового права*.

Інтелектуально-вольова єдність страхового права забезпечується наявністю принципів, які поширюються на всі відносини, що виникають у межах цієї правової сукупності. Принципи права слугують орієнтиром у формуванні змісту позитивного права, під впливом яких формується поведінка суб'єктів [15, с. 51]. Принципи права набувають самостійного регулятивного значення і слугують основою правозастосування, в тому числі й для заповнення лакун у законодавстві [180, с. 72].

На нашу думку, в широкому розумінні принципи страхового права повинні враховувати інтереси споживачів страхових послуг, його професійних учасників і держави, у тому числі щодо приведення страхового законодавства України у відповідність до законодавства ЄС та розроблення і впровадження державних спеціалізованих програм страхування окремих видів. У вузькому розумінні до принципів страхового права слід віднести галузеві (інституційні) принципи [255, с. 90], зокрема: наявності (страхового) інтересу; найвищої довіри сторін; причинно-наслідкового зв'язку між збитком і подією, яка його викликала; виплати відшкодування в обсягах реального збитку (відшкодування фактичних збитків).

Зовнішньою формою страхового права виступає страхове законодавство як система нормативно-правових актів та правових норм, що регулюють відносини щодо організації та безпосереднього здійснення страхової діяльності [282, с. 77]. Проте в контексті розгляду цього питання необхідно торкнутися проблематики дослідження видів джерел страхового права як більш широкої наукової категорії по відношенню до категорії «страхове законодавство». Дослідження джерел страхового права дозволяє визначити причини і підстави його еволюції у динаміці. У зв'язку з

цим поняття джерела страхового права знаходиться у безпосередньому зв'язку з центральною категорією правознавства — сутністю права, оскільки визначитися із сутністю будь-чого означає дослідити його глибинні властивості, причини виникнення, закони функціонування та тенденції розвитку [146].

Доктрина господарського права під джерелами права розуміє одночасно як змістовні, так і формальні джерела права, і розглядає їх як сукупність соціальних регуляторів, в які включає як соціальні норми, так і судову практику [38, с. 152; 148].

При цьому в структурі джерел господарського права і страхового права зокрема виділяють [38, с. 155-156] три блоки, до яких відносять: 1) формально-юридичні (інституційні) джерела, які збігаються з формою права як способом внутрішньої організації та зовнішнього виразу правил поведінки, що містяться в нормах права [214, с. 40]; 2) інші соціальні (поза-юридичні) джерела, що існують в якості певних фактів соціальної дійсності (моралі, звичаю); 3) судову практику, яка займає особливе місце в системі джерел господарського права, що є результатом судового регулювання, та впливає на практику правозастосування, що, у свою чергу, впливає на фактичне формування страхових відносин у суспільстві і, як наслідок, може впливати на зміну страхового законодавства.

До джерел страхового права, які характеризуються формально-юридичним критерієм, як правило, відносять законодавство [252, с. 60]. При цьому термін «законодавство» в цілях нашого дослідження застосовується у широкому розумінні. Як зазначає О. Ф. Скакун, широке розуміння включає в поняття законодавства акти законодавчих органів і підзаконні акти (акти органів управління та ін.). Вузьке — акти законодавчого органу і постанови Верховної Ради про надання цим законам чинності [472, с. 279]. Слід наголосити на тому, що вказана точка зору є небезспірною. На думку Р.З. Лівшица, широке розуміння законодавства принижує роль закону, об'єднуючи в одне ціле закони і підзаконні акти. Автор наголошує, що широке розуміння законодавства — це шлях розмивання закону, підміни його управлінськими рішеннями [194, с. 111].

Ми погоджуємося з позицією Конституційного Суду України, викладеною у рішенні від 9 липня 1998 року № 12-РП/98 [542], відповідно до якого термін «законодавство» охоплює закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, ухвалені в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

У наведеному переліку актів законодавства, на нашу думку, слід виокремити міжнародне законодавство як джерело страхового права України. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Вказана норма продубльована також у ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України». Глобалізація сучасного світу і, як наслідок, глобалізаційні процеси трансформації права як фактору соціального регулювання, не передбачають і не означають поглинання самобутнього, індивідуального спільним та знеособленим. Саме тому проблема адаптації страхового законодавства України до законодавства Європейського Союзу має вирішуватися саме в контексті взаємодії складних систем (ЄС та національної держави), а не перетворення їх на єдине ціле [38, с. 161].

Правовою підставою для формування страхового законодавства Європейського Союзу (далі — ЄС) та створення в рамках ЄС єдиного ринку страхових послуг стало укладання Договору про заснування європейської спільноти від 21 березня 1957 року [107] та Договору про створення Європейського економічного співтовариства від 25 березня 1957 року [108]. Історія формування законодавства ЄС про страхування бере свій початок з 70-х років XX століття. У цей період у ЄС було прийнято низку Директив, що регламентували умови щодо скасування обмежень на свободу здійснення підприємницької діяльності та свободу надання послуг у сфері перестрахування і ретроцесії [411], умови створення, безпосереднього здійснення та припинення діяльності страхових товариств, принципи пруденційного нагляду за діяльністю страхових товариств у рамках ЄС, та

визначили подальше окреме регулювання діяльності за прямим страхуванням життя та видів страхування інших, ніж страхування життя [495]. Пріоритетними напрямами регулювання Директивами ЄС положень про страхування є умови захисту прав та законних інтересів страхувальників і застрахованих осіб, зокрема, шляхом визначення правових норм, що застосовуються до договорів страхування, укладених у ЄС, або інформації, яку страховик зобов'язаний надавати страхувальнику перед укладанням та протягом періоду дії договору страхування. Питання адаптації законодавства України про страхування до законодавства ЄС нами вже раніше досліджувалися неодноразово. В контексті проведеного раніше дослідження, слід зазначити, що інтеграція України до ЄС неможлива без приведення українського законодавства у відповідність до права ЄС. Процес адаптації, розпочатий із моменту набрання чинності Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами [408], згідно з якою наша держава проголосила курс на наближення свого законодавства до законодавства та права ЄС, не є простою справою, враховуючи складність і значний обсяг нормативного матеріалу у всіх пріоритетних напрямах адаптації. З другого боку, також слід мати на увазі сучасні процеси глобалізації, що мають місце у світі, про які було окремо зазначено Президентом України в Посланні до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» [299]. Подальший розвиток України як у соціальному, так і в економічному і тим більше правовому плані, не може не враховувати такі процеси.

В Україні правове регулювання ринку страхування ґрунтується на нормах Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації» [330] та орієнтується на законодавство ЄС і рекомендації таких організацій, як Міжнародна асоціація органів нагляду за страховою діяльністю і Організація економічного співробітництва та розвитку. Метою гармонізації законодавства України із законодавством ЄС у сфері страхування є: а) забезпечити доступ усіх громадян

держав — членів ЄС до максимально широкого переліку страхових продуктів; б) гарантувати, що страхові компанії, уповноважені здійснювати операції у державі — члені ЄС, можуть проводити свою діяльність на території всього ЄС [264].

Підсумовуючи, можна зазначити, що загалом Україна вже сформувала стратегічне бачення, інституційний механізм і нормативно-правову базу адаптації. Основними інструментами в цій сфері, безумовно, мають стати Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та плани-графіки адаптації у пріоритетних сферах. Програма визначає мету, основні терміни, інституціональний механізм адаптації, а також засади її фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення, плани-графіки — алгоритм взаємодії з Європейським Союзом, конкретні цілі та заходи, які здійснюватимуться впродовж року. Щорічні плани заходів із виконання Програми мають, на підставі закріпленого в Програмі інституційного механізму, конкретизувати строки та визначати конкретних виконавців, передбачених Планами-графіками заходів [212].

Безперечно, вітчизняне страхове право взаємодіє з міжнародним правом. За визначенням Н.С. Ковалевської, багато страхових норми увійшли до національного законодавства безпосередньо з міжнародних торгових звичаїв або з іноземного законодавства, що їх закріпило.

Оскільки вітчизняне страхове право знаходиться у стадії становлення, воно активно вбирає в себе іноземний трьохсотлітній досвід регулювання страхових відносин. Норми, що регулюють страхову діяльність, містяться в ряді міжнародних договорів. Слід зазначити, що Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами, згідно з якою наша держава проголосила курс на наближення свого законодавства до законодавства та права ЄС, не є простою справою, враховуючи складність і значний обсяг нормативного матеріалу у всіх пріоритетних напрямах адаптації. Міжнародне право має значний вплив на страхування в Україні. Проголошена законодавцем інтеграція у європейський та світовий страхові ринки зумовлює вплив і проникнення міжнародного права у сферу страхування нашої країни, яке вбирає в

себе багато елементів світового страхового ринку: термінологію, звичаї, види та правила страхування тощо.

Г.К. Голушко і С.В. Дедіков виокремлюють такі проблемні питання розвитку та функціонування страхового законодавства: 1) страхове законодавство не має чіткої системи; 2) у страховому законодавстві відсутнє однакове, чітке і вичерпне регулювання договірних відносин; 3) страхове законодавство не забезпечує належного рівня регулювання державного нагляду (контролю) за здійсненням страхової діяльності; 4) у страховому законодавстві не закладені цілі, завдання, принципи, загальні умови і порядок проведення обов'язкового страхування [78, с. 18]. Зазначені вище проблеми існування та розвитку страхового законодавства повною мірою екстраполюються і на питання формування та визначення джерел страхового права.

Спеціальне (відомче) нормативне регулювання страхування як джерело страхового права є однією з форм державного регулювання господарської страхової діяльності та спрямоване на усунення прогалин у правовому регулюванні певних суспільних відносин [608, с. 75]. Підзаконні нормативно-правові акти разом з актами законодавчої влади становлять єдину систему актів держави. Тому неприпустиме будь-яке протиставлення підзаконних актів закону.

Усім підзаконним актам державних органів притаманна спільна риса — вони видаються у межах компетенції виконавчих органів державної влади, не повинні суперечити закону, але можуть їх розвивати, доповнювати і конкретизувати.

Серед підзаконних актів значне місце відводиться нормативним актам, що приймаються міністерствами, державними комітетами, відомствами спеціальної компетенції.

Наявність великого масиву відомчих нормативних актів у системі страхового законодавства вважається його недоліком, але відмовитися від цього інституту неможливо. Безумовно, існує потреба суттєво звузити відомче регулювання страхової діяльності та пом'якшити притаманні йому недоліки. Як зазначалося, головним недоліком страхового законодавства вважається розпорошеність його норм серед великої кількості відомчих нормативних актів. Таке становище

призводить до фактичної нерівності сторін страхових правовідносин, оскільки відомчі нормативні акти практично не доступні для широкого кола страхувальників. При цьому в процесі розроблення і прийняття нормативних актів з питань страхування більш послідовно дотримуватися принципу верховенства закону, проголошеного ч. 2 абз. 1 ст. 92 Конституції України.

Проте при найефективнішому законодавстві загальної дії (чого в Україні ще немає) існує потреба в рекомендаціях, листах, роз'ясненнях та інших нормативних документах компетентних державних органів щодо організації та безпосереднього здійснення страхової справи, що і є об'єктивним підґрунтям відомчого законодавства у будь-якій сфері суспільної діяльності, зокрема страхової.

При висвітленні питання про формально-юридичні джерела страхового права [277, с. 36] необхідно окремо звернути увагу на локальне нормотворення суб'єктів страхової діяльності. Зокрема, на проблему існування в системі джерел страхового права України Правил страхування. З цього питання позиція вчених неоднозначна. ЦК України та Закон України «Про страхування», закріплюючи загальне правило про виникнення страхових зобов'язань із договору та можливості визначення його умов у правилах страхування відповідного виду, тим самим висуває ці правила на розряд специфічних регулятивних норм.

На нашу думку, Правила страхування не можуть бути визнані джерелом страхового права, оскільки не володіють загальнообов'язковою для страховика і страхувальника силою. Однак не можна заперечувати їх регулятивного значення для конкретних страхових відносин, коли на їх застосування прямо вказується в самому договорі (полісі страхування, страховому сертифікаті) і коли вони викладені в одному документі з договором (страховим полісом) або долучені до нього, що повинно бути засвідчено відповідним записом у договорі.

На вказану позицію пристав і Верховний Суд України, який у Листі від 19 липня 2011 року «Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування» [417], розглядаючи проблемні питання ознайомлення страховиками страхувальників із правилами страхування відповідно до ст. 20 Закону України «Про страхування», вказав, що правила страхування за своєю природою є

локальним нормативним актом для страховика і, не будучи правовим актом, не мають юридичної сили та не є обов'язковими для страхувальника. Для того щоб ці правила стали джерелом регулювання страхового правовідношення та обов'язковими для обох сторін, вони тим чи іншим чином мають бути вписані у договір страхування.

Свою позицію Верховний Суд України обґрунтував тим, що стосовно Правил страхування, які є багатосторінковим документом, містять значний обсяг специфічної інформації та термінології, незрозумілих для широкого загалу, недостатньо лише разового ознайомлення з ними в умовах обмеженого часу та можливостей під час укладення договору. Для повного ознайомлення із зазначеними правилами необхідно видати клієнту копію у постійне користування. Тобто первинним у взаємовідносинах сторін є договір, і якщо в ньому міститься посилання на правила страхування, то в такому випадку вони є обов'язковими для обох сторін. Якщо ж зазначеного посилання у договорі немає, то суд не може посилатися на правила страхування, а має надати перевагу договору. Так само за наявності колізії положень правил страхування з положеннями договору страхування пріоритет слід надавати положенням договору, на які погодився страхувальник, підписуючи його.

Вказане підтверджується і судовою практикою. Так, Київський апеляційний господарський суд України Постановою № 18/408-22/226 від 12 грудня 2007 року [388] (яку залишено без змін згідно з постановою Вищого господарського суду України від 12 лютого 2008 року) Рішення господарського суду міста Києва від 19 вересня 2007 року у справі № 18/408-22/226 ухвалив залишити без змін, а Апеляційну скаргу ВАТ «П…» без задоволення, виходячи з такого.

17 травня 2004 року позивач (страхувальник) та відповідач (страховик) уклали договір страхування (далі — Поліс), предметом якого стало страхування транспортного засобу. Згідно з п. 2 Полісу, страхування здійснюється відповідно до Правил страхування від 11 листопада 1997 року (далі — Правила 1). 18 лютого 2005 року сталася дорожньо-транспортна пригода (далі — ДТП) за участю застрахованого транспортного засобу. Згідно з п. 2.7 Правил 1 не підлягає відшкодуванню природний знос транспортного засобу в цілому, а також окремих

його деталей і вузлів. При визначенні розміру страхового відшкодування відповідач зменшив страхову суму на суму амортизаційного зносу. Позивач наполягає на незаконності такого зменшення і вимагає стягнення з відповідача коштів, посилаючись на те, що на дату укладення Полісу у відповідача діяли інші Правила добровільного страхування наземного транспорту (крім залізничного транспорту) від 9 січня 2004 року (далі — Правила 2), якими не передбачено зменшення суми страхового відшкодування на суму амортизаційного зносу. Таким чином, у спірному випадку склалася ситуація, коли на дату підписання Полісу, 17 травня 2004 року, і на дату ДТП, 18 лютого 2005 року, чинними у відповідача були і Правила 1 і Правила 2.

З огляду на викладене вище, на нашу думку, колегія суддів дійшла правильного висновку про те, що господарський суд першої інстанції слушно наголосив, що при виплаті страхового відшкодування сторони повинні керуватися умовами Полісу та Правилами 1, які були чинними і діяли на дату його укладення.

Слід наголосити на тому, що локальне нормативне регулювання господарською діяльністю з юридичної точки зору є своєрідним елементом господарського законодавства. Зазначені акти приймаються, як правило, тими суб'єктами, статутні процедури функціонування яких вони регулюють. Джерелом юридичної сили вказаних нормативних актів є нормотворчі повноваження тих осіб, що їх видали [60, с. 37].

Кожна страхова компанія самостійно, на підставі актів законодавства, що регулюють відносини, які вона вирішила прийняти на страхування, і відповідно до ст. 17 Закону України «Про страхування» визначає у Правилах ті загальні положення, що згодом можуть бути деталізовані при укладанні договору страхування. Особливість Правил страхування, як локального нормативного акта, полягає в поширені сфери їхньої дії не лише на конкретну страхову компанію (оскільки визначає межі її правоздатності при прийнятті на страхування конкретного ризику), а й на страхувальників (за умови укладання договору добровільного страхування) [261, с. 14-15]. Правила страхування є основною правовою формою закріплення умов добровільного страхування. Вони визначають

загальні умови і порядок його проведення і є обов'язковою передумовою для укладання договору страхування певного виду (ст. 15 Закону «Про страхування»).

З метою зменшення невизначеності у взаємовідносинах сторін страхових правовідносин (страховик — страхувальник) при укладенні договорів добровільного страхування Держфінпослуг у 2009 році (як державний регулятор страхового ринку на вказану дату) було запропоновано розробку типових правил страхування за наймасовішими видами добровільного страхування.

На думку Уповноваженого органу, введення Типових правил покликано поліпшити якість страхових послуг і змусити страховиків «очистити» договори від юридичних прийомів, за допомогою яких вони відмовляють клієнтам у страховому відшкодуванні. Типові правила страхування — це спільні правила роботи для страховиків, у яких прописані єдині умови надання послуги, наприклад, максимальні терміни врегулювання збитків і виплат.

Проте реалії надання страхових послуг та здійснення страхової діяльності на страховому ринку України призвели до того, що страховикам вдалося відстрочити введення Типових правил, які покликані захистити клієнтів від правових прийомів страхових компаній [56]. Анонсоване Уповноваженим органом упровадження Типових правил страхування, заплановане на початок червня 2009 року, було відтерміновано на невизначений період. Основна «офіційна» причина затримки — тривалий процес розробки і подальшого узгодження Типових правил з учасниками ринку. Експерти ж вважають, що жорсткий опір страховиків викликаний власним інтересом — якщо будуть прийняті Типові правила, багатьом із страховиків доведеться заново отримувати ліцензії, що потребує значного відволікання коштів. Саме тому страховики всіляко затягуватимуть процес ухвалення Типових правил.

На нашу думку, одним із засобів захисту публічного інтересу в договорі страхування є стандартизація його умов, які повинні укладатися на підставі Типових правил страхування.

Розгляд питання про страхове законодавство як зовнішню форму страхового права вимагає також дослідження питання про його функції. З огляду на те, що функції страхового права є основними напрямами правового впливу на страхові

правовідносини, на нашу думку, страхове законодавство має виконувати такі функції: створення конструктивної господарсько-правової концепції забезпечення програми переходу страхової діяльності до європейських і світових стандартів; регулювання режиму здійснення страхової діяльності; закріплення правового становища суб'єктів страхової діяльності та учасників ринку страхових послуг; забезпечення захисту прав та законних інтересів споживачів страхових послуг; забезпечення балансу приватних і публічних інтересів при здійсненні страхової діяльності; встановлення правових основ державного нагляду (контролю) за додержанням стандартів, норм і правил суб'єктами страхової діяльності; визначення відповідальності за порушення норм страхового законодавства.

На регулювання страхової діяльності великий вплив мають звичаї діяльного обороту як поза-юридичні джерела страхового права, про що нами вже раніше зазначалося [253, с. 72-76]. Прийняття нового ЦК України і ГК України фактично змінило перелік джерел цивільного і господарського права. Якщо раніше таке поняття, як звичай ділового обороту, застосовувався лише до зовнішньоекономічних відносин і в чітко визначених випадках до господарської діяльності, то на сьогодні сферу застосування звичаю значно розширено [286; 291; 458].

У римському праві вказані джерела позначалися як неписані закони. Натомість сучасна наука поіменовує їх як правові звичаї, тобто звичаї, санкціоновані державою, як правило, шляхом закріплення у відповідних нормативно-правових актах можливості використання таких звичаїв для регулювання певних відносин [613, с. 568].

Науковці виділяють такі риси, притаманні звичаю як джерелу права: 1) це загальновизнане правило поведінки, що склалося внаслідок неодноразового і тривалого, однакового застосування; 2) не є обов'язковою фіксація звичаю в документах, що виходить із системного тлумачення ст. 7 ЦК України.

Доктрина цивільного права [579, с. 13] за формою вираження поділяє звичаї на дві групи: 1) звичаї, що зафіксовані у відповідних документах; 2) звичаї, що не зафіксовані у відповідних документах, тобто правові аксіоми.

В свою чергу доктрина господарського права наголошує на тому, що норми звичаїв є результатом практичної діяльності членів суспільства та їх спільнот. При цьому під звичаєм розуміє соціальну норму, яка склалася внаслідок постійного та уніфікованого її застосування (повторення) в певній сфері людської діяльності, має правозобов'язувальну структуру, тобто визначає взаємні права та обов'язки учасників цієї діяльності й інтерпретується ними як загальнообов'язкова для застосування (дотримання) [38, с. 235].

О.А. Беляневич, ґрунтуючись на системному тлумаченні норм статей 4, 7, 175 ГК та 7 ЦК України, вказує, що: головною умовою застосування звичаю ділового обороту як джерела господарського договірного права є відсутність у законодавстві норм, які б регулювали відповідні господарські відносини; сфера застосування звичаю ділового обороту обмежується лише майново-господарськими та організаційними відносинами за участю суб'єктів господарювання, які знаходяться у стані рівності [38, с. 243-244].

З урахуванням наведених положень законодавства та вітчизняної правової доктрини слід наголосити на тому, що звичай ділового обороту, що є джерелом страхового права, визнається і широко застосовується у практиці страхової діяльності. До звичаїв ділового обороту у страховій діяльності слід віднести Кодекс етики у страховій діяльності, який визначає правила поведінки, під якими підписалися страховики – члени Ліги страхових організацій України, беручи на себе обов'язок довести лояльність і чесність по відношенню один до одного та до своїх контрагентів (страхувальників, застрахованих осіб, посередників, конкурентів тощо), а також позитивний вплив на вирішення суспільних проблем і надання громадської користі [163]. До галузевих звичаїв ділового обороту можна віднести також і застереження Інституту лондонських страховиків з окремих видів страхування, які використовуються в авіаційному та морському страхуванні, при страхуванні вантажів. Так, базисні умови страхування вантажів підготовлені Інститутом лондонських страховиків (який був заснований у 1848 році) відповідно до норм міжнародного права. Застереження Інституту лондонських страховиків вважаються загальновизнаними в більшості країн світу, де застосовуються

страховими компаніями безпосередньо в тих чи інших поєднаннях або оригінальні умови страхування мають посилання на норми і правила інституту лондонських страховиків. У сфері морського страхування (*marine insurance*) традиційно використовують спеціальні договори страхування, які укладаються зазвичай на стандартних англійських умовах, оскільки англійський страховий ринок є провідним ринком у сфері морського страхування.

Окремо слід зупинитися на професійній страховій термінології. Вказану термінологію, як зазначав ще Л. А. Лунц, можна віднести до звичаїв міжнародного торгового обороту, які не є правовими нормами і джерелами права, але повинні бути взяті до уваги при тлумаченні угод, бо у разі сумніву слід вважати, що сенс такого волевиявлення відповідає змісту, який вважається звичайним у торговому обороті [202, с. 216-217].

В юридичній літературі було звернено увагу на те, що звичаї ділового обороту виступають засобом заповнення договірних і нормативних лакун, у тому числі й при регулюванні страхової дальності [38, с. 225]. Що стосується судової практики, то, на нашу думку, вона не є джерелом страхового права. Однак у літературі можна зустріти й інші думки. В.С. Нерсесянц справедливо зазначав, що автори, які дотримуються подібної позиції, не враховують той факт, що судова практика у всіх її проявах являє собою не правотворчу, а лише правозастосовну діяльність. Вітчизняна правова система є континентальною, в ній, на відміну від англосаксонської системи права, судова практика джерелом страхового права бути не може [233, с. 38].

Однак роль судової практики у правовому регулюванні відносин у сфері страхової діяльності незаперечна. Судовою практикою виробляється однакове розуміння і застосування страхового законодавства судовими органами. У зв’язку з цим викликає інтерес Лист Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування». Лист містить рекомендації для судових органів з численних актуальних і дискусійних питань страхування, зокрема щодо наявності інтересу у збереженні майна, що впливає на дійсність договору страхування майна; істотних умов договору страхування, його

укладення і дійсності; співвідношення договору страхування, заяви на страхування, страхового полісу та правил страхування; відмови у здійсненні страхової виплати; суброгації; перестрахування тощо.

Дослідження дискусійних питань визначення сутності страхового права, його регулятивних властивостей, інтелектуально-вольового змісту та зовнішньої форми вираження дають підстави для визначення структури страхового права.

На нашу думку, практичний поділ структури страхового права на частини зумовлює його диференціацію на загальну, особливу та спеціальну. До загальної частини страхового права слід віднести норми, що регламентують загальні положення про: страхування та страхову діяльність; види страхової діяльності та принципи її здійснення; правове становище учасників та суб'єктів страхової діяльності; розмежування відносин у сфері страхування з іншими видами відносин. До особливої частини страхового права необхідно віднести норми, які визначають: особливості правового статусу суб'єктів страхової діяльності; особливості порядку створення та припинення суб'єктів страхової діяльності; порядок державної реєстрації та ліцензування суб'єктів страхової діяльності; порядок розрахунків із кредиторами у разі ліквідації суб'єктів страхової діяльності, особливості порядку визнання страховика банкрутом та задоволення вимог кредиторів-страхувальників; правовий режим майна суб'єктів страхової діяльності; страхові зобов'язання; договори страхування; відповідальність за порушення страхового законодавства. До спеціальної частини страхового права слід віднести норми права, які врегульовують особливості окремих видів страхових правовідносин.

Все викладене вище дає змогу сформулювати наукову дефініцію «*страхове право як підгалузь господарського права*» — це сукупність норм, що регулюють страхові відносини з метою ефективного захисту майнових інтересів учасників страхових правовідносин.

Насамкінець слід зробити висновок про доцільність подальшого формування страхового права як підгалузі господарського права, якій притаманні всі необхідні ознаки для відмежування його від інших елементів системи права та визначення власного місця в загальній системі структури права України. У зазначеному аспекті

страхове право є важливим елементом правової системи України, перебуває в різноманітних функціональних зв'язках з іншими її елементами, чим виявляє свої сутнісні характеристики.

1.6 Проблеми модернізації правового регулювання страхових відносин у сфері господарювання

Одним із головних важелів зміцнення державної незалежності України є створення національної правової системи, яка має забезпечити функціонування на принципово новій основі економічних перетворень та активізації діяльності суб'єктів господарювання [137, с. 8].

Визначальною метою розвитку законодавства України є розбудова громадянського суспільства і правової держави. З одного боку — це загальносоціальна і політична мета, оскільки розвиток правової системи України залежить від взаємодії економічної, політичної складових суспільства, спрямованості та перспектив перехідного періоду, від політичної волі й відповідних політичних рішень, процесу їх реалізації. З другого боку, це спеціально-правова проблема, яка передбачає у своєму вирішенні удосконалення діяльності органів державної влади, підвищення якості законів, внутрішньої узгодженості вітчизняного законодавства, послідовну гармонізацію норм європейського і міжнародного права та національного законодавства [435, с. 3].

З огляду на зазначене актуальним завданням для науки господарського права є комплексний розвиток галузевого законодавства [170] та його модернізація [12, с. 80]. Це може бути досягнуто не фрагментарним удосконаленням певних норм, що регулюють господарські відносини шляхом внесення змін та/або доповнень до окремих нормативно-правових актів, а саме оновленням (модернізацією) змісту господарського законодавства, яке повинно відповідати сучасним реаліям і новітнім світовим тенденціям господарювання в економіці України [115, с. 1].

З цього приводу В. К. Мамутов зазначив, що досвід становлення та розвитку нового законодавства України свідчить про те, що велике значення для його удосконалювання має не тільки турбота про його зміст, а й використання напрацьованих юридичною наукою і практикою правотворчості техніко-юридичних засобів [210, с. 3]. Натомість у якості недоліків сучасної нормотворчості та удосконалення чинного законодавства України В. К. Мамутов вказав, що «замість того, щоб їх [закони] модернізувати — викидаємо повністю й замінюємо такими новими, які, не вирішуючи колишніх проблем, породжують нові. Або переносимо в нові закони норми колишніх у редакції, яка змінена без жодної на те потреби та під іншим номером. Це призводить до появи нових коментарів, нових тлумачень і необхідності вивчати все знову» [210, с. 3]. У зв'язку з цим влучним вдається вислів У. Черчилля: «Маючи десять тисяч правил, ви руйнуєте будь-яку повагу до закону» [222, с. 83].

Беручи до уваги той факт, що законодавство про страхову діяльність є відгалуженням господарського законодавства, йому притаманні всі вказані недоліки, що характеризують тенденції формування та розвитку господарського законодавства України.

За час, який минув із моменту набуття чинності останньою редакцією Закону України «Про страхування», проблем у регулюванні страхових правовідносин виявилося більш ніж достатньо, що дає змогу визначити основні напрями оновлення страхового законодавства.

Тенденція до нагромадження страхового законодавства підзаконними нормативно-правовими актами, «малозначущими та нестабільними» нормами [222, с. 83] неодноразово була відзначена у вітчизняній правовій літературі [263; 264; 619; 612]. Основною ідеєю інтенсивної підзаконної та відомчої нормотворчості у цій сфері стала ліквідація лакун у законодавчому забезпеченні страхової діяльності та регулювання страхових відносин. «Є проблема — отже, необхідно прийняти з її приводу закон, приблизно за такою схемою відбувався процес правотворчості» [222, с. 83].

З огляду на процеси збільшення нормативного масиву в межах страхового законодавства гостро постали питання його колізійності та лакунарності. Вказані питання і викликають до життя необхідність модернізації страхового законодавства України.

На нашу думку, результатом діяльності з модернізації страхового законодавства має стати робота щодо визначення способів її здійснення, а також розробка науково-методичних засад оновлення та осучаснення із внесенням конкретних пропозицій та висвітленням окремих шляхів такого удосконалення.

Страхова діяльність з огляду на динамізм розвитку страхових відносин потребує постійного вдосконалення правового регулювання, що виникають у процесі її безпосереднього здійснення та організації.

Безумовно, вдосконалення господарського законодавства України та страхового як його частини потребує комплексу заходів, спрямованих на забезпечення: прозорості законодавчого процесу; звільнення його від надмірного впливу політики; адекватності правового регулювання сучасного стану відносин у сфері економіки; збалансованого врахування найбільш типових інтересів основних учасників відповідних відносин; наукового обґрунтування проектів нормативно-правових актів; визначення їх ієрархії та принципу розв’язання колізійних норм одного рівня тощо [425, с. 26].

З огляду на те, що сфера застосування страхування як механізму захисту майнових інтересів заінтересованих осіб охоплює практично всі галузі економіки України, дослідження проблем модернізації страхового законодавства з метою належного правового врегулювання страхової діяльності є вкрай актуальними та в подальшому невпинно зростатимуть.

Фахівці виділяють три напрями вдосконалення господарського законодавства України, які повністю можна екстраполювати і на процеси оновлення страхового законодавства [425, с. 22]: 1) вдосконалення за змістом (врегулювання нових для економіки України відносин з урахуванням найкращих світових стандартів); 2) вдосконалення за формою (посилення ролі закону у врегулюванні найбільш

важливих відносин); 3) вдосконалення за системою (охоплює питання систематизації законодавства; вирішення питання кодифікації).

Беручи до уваги вище наведені напрями та сфери господарського законодавства, конкретні шляхи оновлення страхового законодавства, на нашу думку, повинні здійснюватися у такі способи: 1) оновлення та вдосконалення змісту Закону України «Про страхування» на базі проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»; 2) адаптація законодавства України про страхування до законодавства ЄС; 3) кодифікація страхового законодавства.

Оновлення та вдосконалення змісту Закону України «Про страхування». На сучасному етапі функціонування економіки України законодавче регулювання страхування засновано на положеннях Закону України «Про страхування», Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», Закону України «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів», Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [389] та інших нормативно-правових актах.

Закон України «Про страхування» було прийнято у 1996 році. Проте сучасний стан економіки України, розвитку страхування зокрема, вимагає зміни підходів у регулюванні в цьому секторі. Тому доцільним є не внесення окремих змін до зазначеного Закону, а викладення його у новій редакції, яка б стала основою подальшого розвитку та інтеграції українського страхового ринку до європейського та світового страхового співтовариства.

На сьогодні у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування», реєстраційний номер 9614 від 19 грудня 2011 року (далі — проект) [430].

Метою розроблення проекту стала необхідність сприяння ефективній участі вітчизняних страховиків у міжнародних страхових відносинах, відкриття та подальша лібералізація українського фінансового ринку в умовах вступу до Світової організації торгівлі (СОТ), уніфікація стандартів державного страхового нагляду та

регулювання в Україні, та приведення їх у відповідність до положень, розроблених Міжнародною організацією у сфері нагляду за страховою діяльністю (IAIS), та директив Європейського Союзу.

Проект спрямований на підвищення рівня захисту прав споживачів страхових послуг, і його прийняття зумовлено необхідністю модернізації нормативно-правової бази, пов'язаної із вступом України до СОТ, адаптацією законодавства України у сфері страхування до законодавства ЄС, удосконаленням моніторингу діяльності страховиків та посиленням контролю за дотриманням страховиками вимог щодо забезпечення платоспроможності, фінансової стійкості, державним регулюванням у сфері страхового посередництва, запровадженням європейських стандартів щодо класифікації ризиків у страхуванні, удосконаленням порядку ліцензування страховиків, підвищенням вимог до формування статутного капіталу, запровадженням міжнародних норм корпоративного управління та пруденційного нагляду і розвитком довгострокового страхування життя.

Проектом пропонується введення таких новел правового регулювання страхової діяльності [304]: створення страховиків виключно у формі акціонерного товариства; визначення класифікації галузей та видів страхування відповідно до рекомендації Першої Директиви Ради 73/239/ЄЕС; надання дозволу на здійснення транскордонного страхування у випадках, установлених законодавством України; створення інституту професійних перестраховиків та виділення у зв'язку з цим перестрахування окремо серед інших видів страхування, для здійснення якого необхідно отримати ліцензію; встановлення порядку розкриття інформації страховиками для забезпечення надійного захисту страхувальників та введення пруденційного нагляду за страховою діяльністю; установлення вимог платоспроможності, що враховують якість активів страховика, його системи управління та розкриття інформації; визначення умов доступу до діяльності на території України страховиками-нерезидентами; установлення вимог до власників істотної участі та порядку набуття істотної участі у страховика; установлення вимог до системи корпоративного управління страховика; визначення порядку регулювання посередницької діяльності на території України відповідно до

законодавства ЄС; визначення правового статусу актуаріїв, аудиторів у сфері страхування тощо.

Проте Головне науково-експертне управління апарату Верховної Ради України, розглянувши аналізований законопроект, внесло зауваження щодо його змісту. Проекту притаманне надмірне втручання спеціального уповноваженого органу виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг (далі – Уповноважений орган) у створення та діяльність страховиків, що є необґрунтованим обмеженням свободи підприємницької діяльності та ставить під сумнів можливість досягнення задекларованих цілей, зміцненню ринкових засад діяльності учасників страхового ринку. Аналіз проекту вимагає техніко-юридичного та термінологічного коригування. Так, ст. 1 проекту, яка визначається із термінологічним апаратом, на думку фахівців, переобтяжена термінами, які є загальновідомими або такими, що не наповнені якимось спеціальним юридичним змістом, який має застосовуватися саме для цілей цього закону, по-перше, невиправдано збільшує обсяг тексту і, по-друге, ускладнює користування законом потенційним споживачами страхових послуг, суб'єктами страхової діяльності та учасниками страхових правовідносин. Крім того, проектом передбачено визначення термінів, які вже вміщені в інших законодавчих актах України [58].

На нашу думку, викладення Закону України «Про страхування» в новій редакції є необхідною передумовою нормального функціонування ринку страхових послуг України, що має позитивно вплинути на процеси формування і розвитку страхових правовідносин у сфері господарювання. Саме тому прийняття зазначеного проекту, з урахуванням внесення наведених вище зауважень та пропозицій, сприятиме створенню нових робочих місць; залученню додаткового капіталу для розвитку страхового ринку України; подальшій інтеграції страхового ринку до законодавства та імплементації принципів і стандартів законодавства ЄС щодо корпоративного управління страховика; зміцненню ринкових засад діяльності учасників страхового ринку; удосконаленню системи правового забезпечення ринку страхових послуг, у т. ч. системи ліцензування страхової діяльності; забезпеченню економічної конкуренції, що сприятиме підвищенню якості страхових послуг;

забезпеченню надійним захистом страхувальників шляхом запобігання неплатоспроможності (банкрутства) страховиків; послідовному переходу до системи пруденційного нагляду за страховою діяльністю; удосконаленню системи моніторингу за діяльністю страховиків.

Адаптація законодавства України про страхування до законодавства ЄС як напрям модернізації страхового законодавства має узгодити національний підхід до законотворчості з підходом, який вироблено у країнах континентальної Європи і який є європейським [487, с. 3]. Питання адаптації страхового законодавства України до законодавства ЄС нами досліджувалися неодноразово [267].

«Європейський підхід до удосконалювання законодавства характерний прагненням до мінімізації радикальних змін, до доповнення і уточнення раніше прийнятих кодексів та інших законів, прагненням постійно еволюційно поліпшувати чинні закони, а не повністю замінювати їх новими. Такий підхід дозволяє сполучати прогресивні зміни із забезпеченням відносної стабільності законодавства, його «впізнавання», він має синтезуючий характер» [210, с. 5].

Слід вказати, що термін «адаптація» є офіційним терміном, якій закріплено в чинному законодавстві України, зокрема в Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», у розділі другому якого передбачено, що адаптація законодавства — процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність із *acquis communautaire*, де *acquis communautaire* (*acquis*) — правова система Європейського Союзу, яка містить акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Метою адаптації законодавства України до законодавства ЄС є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього.

Інтеграція в ЄС, як наголошувалося вище, вимагає насамперед зближення і гармонізації законодавства України з правом ЄС [540, с. 5]. Саме тому одним із напрямів модернізації страхового законодавства у контексті міжнародної інтеграції

є його гармонізація із законодавством ЄС. Як зазначають дослідники, інтеграційні процеси впливають на розвиток господарського законодавства як іноземних країн, так і вітчизняних. Вказані фактори мають впливати на розробку концептуальних основ модернізації господарського законодавства України та страхового як його частини [115, с. 2-3].

Проте аналіз чинних нормативно-правових актів висвітлив проблему неузгодженості термінологічного апарату в частині приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС. Як зазначає О. Г. Турченко, в законодавстві України зустрічаються декілька понять — «гармонізація», «уніфікація», «адаптація», «зближення». При цьому нормативно-правові акти України, міжнародні акти щодо адаптації, гармонізації, зближення не містять правових понять цих термінів. Крім того, слід зазначити, що в установчих документах ЄС поняття «адаптація» не зустрічається взагалі, а використовуються поняття «гармонізація», «зближення» та «уніфікація».

На думку автора, яка ґрунтується на ретельному аналізі спеціальної доктринальної літератури та законодавства України і ЄС, під уніфікацією слід розуміти процес створення або введення в національні правові системи однакових юридичних норм з метою їх повного зближення. Гармонізація є розробкою загальних правових принципів, створенням основ законодавства, що діють через акти національного законодавства держав — членів ЄС на їх розсуд. Зближення законодавств полягає в подоланні правових відмінностей у національних законодавствах, виробленні загальних напрямів їх розвитку, розробці загальних правових рішень. Гармонізація та уніфікація права і законодавства є самостійними способами правової інтеграції, зближення законодавств, процесу об’єднання і взаємного пристосування національних систем. Адаптацію слід розглядати як процес приведення законодавства України у відповідність із нормами європейського права, що передбачає зближення, гармонізацію і уніфікацію [540, с. 5].

Тому, з огляду на наведене вище, необхідно розглянути сферу застосування законодавства ЄС і законодавства України про страхування щодо їх відповідності й визначення можливих шляхів зближення.

Однією з пріоритетних сфер виконання Програми є сфера фінансових послуг і, зокрема, страхових як її частини. Завданням адаптації законодавства України про страхові послуги до законодавства ЄС є уніфікація європейської та української юридичної термінології, а також внесення змін та/або доповнень до відповідних нормативних актів, а у разі відсутності в Україні нормативних актів, необхідних для правового врегулювання певних відносин у сфері страхування, та у випадку якщо таке регулювання передбачене директивами ЄС, — розробка і запровадження нових.

За останні роки правові засади ринку страхових послуг України були певною мірою приведені у відповідність до стандартів ЄС. Уже на сьогодні з метою адаптації законодавства України прийняті: Положення про державний реєстр фінансових установ [344], Порядок проведення Перевірок з питань запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом [353], Ліцензійні умови провадження страхової діяльності [337], Положення про порядок формування статутного фонду страховика цінними паперами [399] та ін.

Пріоритетними напрямами адаптації законодавства України до законодавства ЄС у зазначеній сфері залишаються, зокрема, положення щодо: 1) страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів; 2) посередницької діяльності у страхуванні; 3) перестрахування; 4) банкрутства страховиків тощо.

1) Страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів. Адаптація законодавства України в галузі страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів із законодавством ЄС здійснюється шляхом реалізації положень Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами».

Кінцевою метою адаптації у цьому пріоритетному напрямі вбачається розбудова в Україні ринково орієнтованого виду страхування, що дозволить нашій державі забезпечити членство в ЄС і сприятиме повномасштабній інтеграції економіки України в єдиний економічний простір розвинутої Європи.

Правовідносини щодо страхування цивільної відповідальності у зв’язку з використанням транспортних засобів у ЄС врегульовані: Першою Директивою Ради

72/166/ЄЕС від 24 квітня 1972 року щодо зближення законів держав-членів, стосовно страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів, та виконання зобов'язання щодо страхування такої відповідальності [373], Другою Директивою Ради 84/5/ЄЕС від 30 грудня 1983 року щодо зближення законів держав-членів, стосовно страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів [374], Третьою Директивою Ради 90/232/ЄЕС від 14 травня 1990 року щодо зближення законів держав-членів, стосовно страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів [375], Четвертою Директивою 2002/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 травня 2000 року щодо зближення законів держав-членів, стосовно страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів та внесення змін до Директив Ради 73/239/ЄЕС та 88/357/ЄЕС [376], Директивою 2005/14/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2005 року, що вносить зміни в Директиви Ради 72/166/ЄЕС, 84/5/ЄЕС, 88/357/ЄЕС та 90/232/ЄЕС та Директиву 2000/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради про страхування цивільної відповідальності при використанні механічних транспортних засобів [377]**,** а також Регламентом Європейського Парламенту та Ради 785/2004 від 21 квітня 2004 року щодо страхових вимог до авіаперевізників та авіа операторів [443]. Наведені директиви є основоположними актами для вільного пересування транспортних засобів у межах Співтовариства.

На сьогодні правове регулювання страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів в Україні здійснюється відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Проблемою України на шляху адаптації законодавства про страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів є визначення науково обґрунтованого розміру страхового тарифу і, як наслідок, встановлення адекватного розміру базового страхового платежу за такими договорами.

Аналізуючи ступінь сучасного стану адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, можна дійти висновку, що Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» загалом відповідає вимогам актів ЄС.

2) Посередницька діяльність у страхуванні. Правове регулювання діяльності страхових посередників на єдиному європейському ринку страхових послуг здійснюється на підставі Директиви 2002/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 9 грудня 2002 року про посередництво у страхуванні [400], яка скасувала Директиву 77/92/ЄЕС від 13 грудня 1976 року, що вперше визначила заходи зі спрощення ефективного здійснення свободи підприємництва та свободи надання послуг стосовно діяльності страхових агентів та брокерів.

Головне місце в регулюванні правового становища страхових посередників в ЄС також відіграє Рекомендація Комісії 92/48/ЄЕС від 18 грудня 1991 щодо страхових посередників [444], відповідно до якої посередницькою діяльністю з поширення договорів страхування мають право займатись тільки ті особи, що відповідають відповідним вимогам та дані про яких внесені до спеціального реєстру. Вказана Рекомендація не має обов'язкового характеру і залишає державам – членам достатньо простору для врахування ними відповідних особливих обставин під час розробки кваліфікаційних приписів і зазначеного реєстру.

Правове становище страхових посередників на страховому ринку України визначається: ст. 15 Закону України «Про страхування», Положенням про порядок провадження діяльності страховими посередниками, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 року № 1523 [395] та розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 травня 2004 року № 736 «Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів» [351].

На сьогодні повністю в законодавстві України враховані положення Директиви 2002/83/ЄС щодо: реєстрації брокерів у компетентному органі (ст. 3

Директиви); професійних вимог до посередників (ст. 4 Директиви); повноваження уповноваженого органу (ст. 7 Директиви); санкції за порушення посередниками страхового законодавства (ст. 8 Директиви). У чинному законодавстві України не враховані положення щодо: страхування відповідальності страхових посередників (п. 3 ст. 4 Директиви); способів забезпечення безпечної для клієнтів діяльності посередників (у тому випадку, коли посередники не можуть забезпечити передачу виплат клієнтами страховику або передачу виплати позовної суми страховиком клієнту).

Викладене дає змогу дійти висновку, що рівень адаптації законодавства України до законодавства ЄС у цьому пріоритетному напрямі можна оцінити як середній, оскільки деякі важливі моменти ще залишаються неврегульованими. Найсуттєвішою прогалиною вбачається відсутність зобов'язань посередників перед своїми клієнтами щодо: надання відповідної інформації; грошового забезпечення власної посередницької діяльності шляхом страхування професійної відповідальності; створення позасудового органу розгляду спорів згідно з вимогами ст. 11 Директиви 2002/92/ЄС.

3) Перестрахування. Актуальність дослідження питань перестрахування в Україні пов'язана з недосконалістю регулювання нормами права організації перестрахової діяльності.

Згідно з чинним законодавством України законодавець не проводить розмежування між двома різними видами підприємницької діяльності: страхуванням та перестрахуванням. Саме це зумовлює існування проблеми щодо визначення законодавчих особливостей: порядку організації, здійснення та припинення діяльності перестрахових компаній, правової природи відносин із перестрахування, особливостей порядку укладення договорів перестрахування та ін. Нормативні акти України на сьогодні не вміщують у собі такі поняття, як: перестрахова діяльність, перестрахова компанія, договір перестрахування. Український законодавець на нормативно-правовому рівні не закріплює жодного терміна, пов'язаного з перестрахувальною діяльністю.

Практика правового врегулювання перестрахування у країнах ЄС доводить необхідність існування поряд зі страховими компаніями спеціалізованих перестрахувальних організацій, які займаються виключно наданням перестрахових послуг. Історичний та міжнародний досвід здебільшого доводить необхідність відмінного регулювання страхової та перестрахової діяльності.

Правове регулювання перестрахування в ЄС здійснюється за допомогою Директиви Ради 64/225/ЄЕС від 25 лютого 1964 року щодо скасування обмежень на свободу здійснення підприємницької діяльності та свободу надання послуг у сфері перестрахування і ретроцесії та Директиви 2005/68/ЄС Європейського парламенту та Ради від 16 листопада 2005 року щодо перестрахування та внесення змін до Директив Ради 73/239/ЄЕС, 92/49/ЄЕС, та Директив 98/78/ЄС і 2002/83/ЄС.

Директива Ради 64/225/ЄЕС скасувала обмеження на право свободи здійснення підприємницької діяльності та свободи надання послуг у сфері перестрахування, що пов'язані з місцезнаходженням перестраховика. Проте вона не скасувала обмежень, які пов'язані з певними неузгодженостями, що виникають між національними умовами держав-членів щодо нагляду за перестрахуванням. Така ситуація призвела до існування в рамках ЄС різних за рівнем нагляду перестрахових компаній, що створило об'єктивні перешкоди щодо визначення: типу перестрахових зобов'язань, визначення активів перестраховиків, вимог до маржі їхньої платоспроможності та ін. Саме це зумовило необхідність прийняття Директиви 2005/68/ЄС.

Реалії чинного законодавства України доводять необхідність розмежування як на теоретичному, так і на практичному рівнях страхової та перестрахової діяльності. На основі досліджень світової практики можна дійти висновку, що у ЄС страхування та перестрахування не ототожнюються. До перестрахових компаній застосовуються більш жорсткі вимоги законодавства.

Отже, слід зазначити, що діяльність у сфері перестрахування є самостійним різновидом підприємницької діяльності, який не можна ототожнювати зі страхуванням або співстрахуванням. Адже суб'єктами її здійснення є лише юридичні особи (страхові та (або) перестрахові організації), які вступають у

відносини перестрахування з метою перерозподілу страхових резервів із урахуванням фінансових можливостей перестраховиків. Виходячи із викладеного вище, можна сказати, що діяльність із перестрахування потребує окремого регулювання. Виходячи з того, що страхова і перестрахова діяльність — це два самостійні різновиди підприємницької діяльності, є необхідність провести їх розмежування не лише на теоретичному, а й на законодавчому рівні. За критерій розмежування слід взяти суб'єктний склад страхових і перестрахових правовідносин, підстави вступу у ці правовідносини, їх економічний зміст та мету, яку переслідують учасники страхових і перестрахових відносин.

4) Банкрутство страховиків. Реформування економіки та перехід України до світової ринкової економіки передбачає поглиблене вивчення не тільки процесів, що становлять основу ринкових перетворень, а й інструментів, за допомогою яких відбувається їх здійснення. Законодавство про банкрутство розглядається як один із найважливіших інструментів інституціональної будови. Наявність ефективного законодавства про банкрутство сприяє створенню умов для стабільного економічного зростання та сталості економічної системи [441, с. 3].

Засади інституту банкрутства були закладені Законом України від 14 травня 1992 року «Про банкрутство» [312]. Практика застосування цього Закону виявила його суттєві недоліки. Законодавство про банкрутство почало гальмувати соціально-економічне реформування, створювати додаткові перешкоди у процесі виведення економіки України з кризового становища. 30 травня 1999 року була прийнята нова редакція Закону України «Про банкрутство», який отримав назву «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», і який є, по суті, новим законом. Хоча цей закон і поліпшив правове регулювання відносин, пов'язаних із банкрутством, але й він виявився недосконалим. Це пояснюється тим, що упродовж принаймні 70 років — до прийняття Закону України «Про банкрутство» 1992 року — в період планово-розподільчої економіки банкрутство, як явище економічного життя, не існувало.

Недостатність українського досвіду правового регулювання банкрутства та процедури санації, зокрема, може бути компенсована запозиченням досвіду ЄС у

правовому регулюванні процедур банкрутства та теоретичних уявлень з цієї проблематики. Найбільший інтерес викликає правове регулювання таких процедур у законодавстві держав – членів ЄС в основних правових системах світу, яке вирізняється найбільш високим рівнем розвитку [441, с. 3].

З огляду на той факт, що Перша Директива Ради 73/239/ЄЕС від 24 липня 1973 року щодо узгодження законів, підзаконних та адміністративних положень стосовно започаткування та ведення діяльності прямого страхування, іншого, ніж страхування життя, яка була доповнена Директивою 92/49/ЄЕС, і Перша Директива Ради 79/267/ЄЕС від 5 березня 1979 року про узгодження законів, постанов та адміністративних положень щодо початку та здійснення прямого страхування життя (6), яка була доповнена Директивою 92/96/ЄЕС, не передбачають узгоджувальних правил у випадку процедур ліквідації з метою забезпечення у всьому Співтоваристві повної ефективності реорганізаційних заходів, вжитих компетентним органом держави-члена та з метою збереження чи відновлення фінансової стабільності страхової компанії і, в міру можливості, попередження ліквідації. 19 березня 2001 року було прийнято Директиву 2001/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради про реорганізацію та ліквідацію страхових компаній.

Ця Директива стосується процедур ліквідації незалежно від того, чи засновані вони на неплатоспроможності і чи є вони добровільними або примусовими. Вона має застосовуватися до колективних процедур, як це визначено державою-членом походження, включаючи реалізацію активів страхової компанії та розподіл її доходів. Процедури ліквідації, які були проведені не на підставі неплатоспроможності, включаючи виплати страхових вимог у пріоритетному порядку, також включаються до сфери дії цієї Директиви. Вимоги працівників страхової компанії, що виникають із трудових договорів та трудових відносин, мають бути суброговані відповідно до схеми національних гарантій по заробітній платі; такі суброговані вимоги мають бути розглянуті насамперед відповідно до законодавства держави-члена походження згідно з принципами Директиви 2001/17/ЄС.

Положення Директиви 2001/17/ЄС застосовуються до різних випадків процедур ліквідації страховика, в тому числі й до процедури ліквідації страховика у процедурі банкрутства. Аналіз відповідності законодавства України положенням ЄС стосовно банкрутства страховиків і, зокрема, стосовно задоволення вимог кредиторів страхувальників дає підстави стверджувати, що українські законодавці фактично обрали другий метод задоволення вимог страхових кредиторів, щодо якого страхові вимоги щодо всіх активів страхової компанії мають перевагу над будь-якою іншою вимогою до страхової компанії.

З огляду на викладене можна стверджувати, що положення Директиви 2001/17/ЄС щодо принципів забезпечення процедури ліквідації страховика у разі банкрутства (єдності, універсальності, координації, публічності, однакового підходу та захисту страхових кредиторів) частково враховані в законодавстві України.

Кодифікація страхового законодавства як напрям модернізації. У контексті розглянутого вище напряму модернізації страхового законодавства України слід відзначити, що специфічна риса європейської континентальної законотворчості — це кодифікація. Із зазначених підходів кодифікація розглядається як необхідна умова галузевої організації правових норм, забезпечення системності удосконалювання законодавства [209, с. 6].

На переконання В.К. Мамутова, кодифікація створює можливість здійснення зазначеного вище синтезуючого підходу забезпечити поєднання прихильності до власного досвіду з урахуванням досягнень світової цивілізації, особливо у сфері регулювання економічних відносин. Наявність системоутворюючих кодексів створює можливість нарощування цих стрижневих, основних законів, уточнення їх положень у зв’язку з розвитком суспільства замість нескінченного видання безлічі нових законів. Велика кількість законів сама по собі не дозволяє забезпечити системне несуперечливе, прозоре правове регулювання. Велика кількість переходить у негативну якість законодавства, підриває його ефективність, ступінь реалізації [210, с. 7]. Здійснюючи аналіз кодифікаційної діяльності, О.Я. Рогач наголошує, що кодифікація як найбільш досконала форма систематизації законодавства сприяє посиленню стабільності законодавства, ліквідації колізій,

створенню чіткої, заснованої на науковому підґрунті системи нормативних актів. Вона є правовим фундаментом для побудови укрупнених нормативних блоків, кодифікаційних систем. У процесі здійснення кодифікаційної діяльності стає можливим вирішення таких взаємопов'язаних завдань, як удосконалення змісту і форми законодавства, а також забезпечення відносної стабільності його форми та змісту.

Враховуючи ці висновки, автор виокремлює такі функції кодифікаційної діяльності: 1) вдосконалення форми законодавства, яка полягає у пошуку оптимальних форм кодифікаційних актів, розробці класифікаційних властивостей актів кодифікаційного характеру, що, у свою чергу, надає можливість визначити особливості та дослідити шляхи їх вдосконалення. Слід зауважити, що на сучасному етапі одним із визначальних завдань кодифікаційної діяльності є перш за все вирішення проблеми множинності актів та приписів, які діють за одними і тими ж питаннями; 2) вдосконалення змісту законодавства, метою якого є усунення прогалин у законодавстві, розбіжностей між окремими його нормами; ліквідація колізій, дублювань, скасування застарілих нормативно-правових приписів; удосконалення діючих інститутів права; 3) функція стабілізації законодавства виявляється в закріпленні у кодифікаційному акті як результаті кодифікації лише стабільних норм, що розраховані на досить тривалий період часу. Це, у свою чергу, надасть можливість забезпечити стабільність у регулюванні суспільних відносин, юридичну цілісність і впорядкованість законодавства, підвищити рівень ефективності реалізації правових норм; 4) фундаментальна, яка полягає в тому, що під час кодифікаційних робіт розробляються нормативні приписи, які регулюють важливу, досить широку сферу суспільних відносин. У свою чергу, кодифікаційні акти, що містять ці приписи, зумовлюють ієрархію актів відповідної галузі, стають нормативною основою для створення внутрігалузевої системи [451, с. 8].

Викладене доводить доцільність кодифікації страхового законодавства України з огляду на наявність певних передумов, що об'єктивно склалися: 1) необхідність стабільності, внутрішньої єдності та максимальної відповідності страхового законодавства і страхового права; 2) необхідність узгодження практики

застосування страхового законодавства з науковим підходами обґрунтування такої кодифікації; 3) обов'язковість забезпечення системного підходу до формування страхового законодавства.

Безумовно, у випадку з кодифікацією страхового законодавства йдеться про галузеву кодифікацію. Формою ж вираження результатів кодифікації повинен стати нормативно-правовий акт у формі Страхового кодексу України.

У науковій юридичній літературі кодексом визначається «кодифікаційний акт, що забезпечує докладне правове регулювання певної сфери суспільних відносин і має структурний розподіл на частини, розділи, підрозділи, статті, які певною мірою відображають зміст тієї чи іншої галузі законодавства» [523, с. 75].

Насамперед слід відзначити, що страхове законодавство характеризується ознакою стабільності. Основний масив норм страхового законодавства слід вважати в цілому сформованим. Враховуючи динаміку прийняття нормативно-правових актів, загалом усталеною є і практика їх застосування, про що свідчить хоча б факт прийняття Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 року № 6 [404], Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» від 12 квітня 1996 року № 5 [405], Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30 березня 2012 року № 5 [403], Листа Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування» від 19 липня 2011 року, які містять випадки узагальнення судової практики з питань страхування.

Отже, за наявності відносно стабільного страхового законодавства та практики його застосування створені основні передумови для кодифікації законодавства України про страхування, і на перший план виходить завдання її наукового обґрунтування.

Зрозуміло, що саме кодифікація законодавства України про страхування зможе вирішити проблему його колізійності та лакунарності. «Колізійний стан законодавства має бути сигналом, передумовою його негайної кодифікації» [52, с. 7]. «Подолання внутрішніх суперечностей у законодавчих актах та суперечностей між різними законодавчими актами… можливе лише шляхом кодифікації» [195, с. 12].

З огляду на все викладене вище слід зазначити, що кодифікація страхового законодавства України — це захід не стільки бажаний, скільки необхідний. Проте, на нашу думку, будь-яка кодифікація, в тому числі кодифікація страхового законодавства, повинна відбуватися поетапно.

Етапність кодифікації земельного законодавства була запропонована А. М. Мірошниченко, яка, на його думку, повинна містити: 1) інвентаризацію чинного земельного законодавства; 2) виявлення колізій та прогалин, повторів та їх усунення; 3) переробку нормативного матеріалу відповідно до концептуальних засад кодифікації; 4) напрацювання тексту нормативного акту; 5) підготовку тексту змін до актів чинного законодавства, вироблення переліку актів, що підлягають скасуванню [222, с. 120-129].

Загалом підтримуючи наведену вище схему поетапної кодифікації законодавства, на нашу думку, для її належної реалізації в межах страхового законодавства також необхідно попередньо випрацювати систему страхового законодавства та розробити Концепцію модернізації правового регулювання страхової діяльності.

З огляду на викладене, на нашу думку, етапність кодифікації страхового законодавства України має бути такою: 1) напрацювання системи страхового законодавства України, на підставі якої 2) проведення інвентаризації страхового законодавства; 3) виявлення колізій, лакун, повторів та «мертвих норм» у правовому регулюванні страхових відносин у сфері господарювання та їх усунення; 4) здійснення переробки нормативного матеріалу відповідно до головних засад кодифікації; 5) напрацювання тексту нормативного акта; 6) підготовка тексту змін

та/або доповнень до чинних нормативно-правових актів; 7) формування переліку актів, що підлягають скасуванню.

Вважаємо, що змістовне наповнення кожного з етапів кодифікації може бути таким:

1. Напрацювання системи страхового законодавства України. Необхідно зазначити, що робота по осучасненню страхового законодавства на сьогодні ведеться безсистемно і з очевидним запізненням. Існує проблема систематизації страхового законодавства. З метою усунення хаотичності у розробленні та прийнятті законів і підзаконних нормативних актів, що регулюють страхову справу, на нашу думку, необхідно випрацювати концепцію системи законодавства України, що регулює страхування [270, с. 20-21; 235, с. 6-8].

У межах розгляду питання про систему страхового законодавства необхідно дослідити проблему співвідношення таких наукових категорій, як «система» та «систематизація» законодавства.

Сучасні наукові дослідження доводять, що систематизація законодавства є родовим поняттям, яке охоплює всю діяльність щодо впорядкування законодавства. При цьому класично виділяють чотири самостійні форми систематизації: кодифікацію, інкорпорацію, консолідацію, поточну нормотворчість. Натомість система законодавства являє собою певним чином закріплену сукупність нормативних актів, яка не є механічним поєднанням актів, а є об’єктивно зумовленою, сформованою практикою, впорядкованою системою актів тієї чи іншої галузевої належності [451, с. 10; 114, с. 17].

З огляду на викладене, страхове законодавство України за юридичною силою нормативно-правових актів, що входять до нього, являє собою вертикальну ієрархічну систему, структура якої зумовлена структурою органів законодавчої та державної виконавчої влади, що мають нормотворчі повноваження щодо регулювання підприємницької діяльності.

Система законодавства, що регулює страхові відносини у сфері господарювання, поділяється на три блоки.

Першим є блок законодавства, який регулює господарську діяльність як таку. Це так зване законодавство загальної дії, яке поширюється на всіх суб'єктів господарської, в тому числі підприємницької діяльності і страхової зокрема. До нього належать:

1) Норми Конституції України [169] про власність, про підприємництво, про компетенцію вищих органів державної влади у нормативному регулюванні підприємницької діяльності та інше;

2) Господарський кодекс України; Цивільний Кодекс України [578]; відповідні закони, які можна кваліфікувати як загальні. Вони регулюють діяльність усіх суб'єктів незалежно від виду господарювання, який вони здійснюють. Це Закони України: «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» [310], «Про цінні папери та фондовий ринок» [424], Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» [325], Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [331] тощо;

3) Укази і розпорядження Президента України [326; 372], постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України [391], нормативні акти господарських міністерств, відомств.

Другим є блок законодавства України про страхову діяльність. У цьому випадку йдеться про спеціальне законодавство, норми якого поширюються на коло суб'єктів, які безпосередньо займаються страховою діяльністю або з'являються у сфері страхової діяльності як її учасники. До нього належать:

1) Закон України «Про страхування» та Закони, що вносять зміни до цього Закону [315; 317], норми інших Законів України, що стосуються страхування; Закон України від «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»;

2) Постанови Верховної Ради України з питань страхової діяльності [393; 406];

3) Укази Президента України [410] та постанови Кабінету Міністрів України з питань страхової діяльності [413; 395; 318];

4) відомчі акти Укрстрахнагляду, Міністерства фінансів України, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [420; 346], Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;

5) локальні нормативні акти страхових компаній.

Третій блок законодавства про страхування являє собою сукупність спеціалізованих норма права, що регулюють зобов'язальні відносини щодо захисту майнових інтересів страхувальників у разі настання страхових випадків, передбачених договором про страхування або чинним законодавством. Норми цього блоку поширюються на всіх учасників страхових правовідносин. До них належать:

1) норми Цивільного Кодексу України (статті 979 – 985, 987, 988), Господарського Кодексу України (ст. 354), Закону України «Про страхування» (розділ 2 Закону), Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» (розділ 5), Кодекс торговельного мореплавства (глава 1 розділу 8) [164], Повітряний кодекс України (статті 117, 118) [293], Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (статті 6 – 21^1) тощо;

2) Постанови Кабінету Міністрів України, які визначають основні умови договорів обов'язкового страхування певного виду та порядок проведення обов'язкового страхування [362].

На підставі викладеної системи законодавства України про страхування можна дійти висновку, що розмежування загального і спеціального у правовому регулюванні страхування має два аспекти:

І. За сферою дії законодавство України, що регулює страхування, можна розмежувати на:

– загальне законодавство, яке поширюється на всіх суб'єктів господарювання;

– спеціальне законодавство про страхову діяльність (як окремий вид господарської діяльності);

– спеціалізоване, яке охоплює окремі норми права і є частиною законодавства, що регулює зобов'язальні відносини у сфері страхування та поширюється на всіх учасників страхових правовідносин.

ІІ. За колом осіб законодавство України про страхову діяльність поділяється на:

– законодавство загальної дії, яке поширюється на всіх осіб, що з'являються у сфері страхової діяльності;

– відомче законодавство (нормативні акти Укрстрахнагляду та Міністерства фінансів України, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України, Нацкомфінпослуг), дія якого поширюється безпосередньо лише на суб'єктів страхової діяльності (страхові (перестрахові) компанії, товариства взаємного страхування, страхових посередників, об'єднання страховиків та інших учасників інфраструктури страхового ринку);

– локальне нормативне регулювання.

Враховуючи наведену систему, весь масив законодавства України, що регулює страхування, умовно може бути поділений на три великі групи: законодавство загальної дії та спеціальне, в тому числі відомче, локальне нормативне регулювання страхування та спеціалізоване.

Проведений аналіз системи законодавства України про страхування свідчить про те, що одним із найважливіших чинників розвитку страхового права та страхової діяльності, зважаючи на її велике соціально-економічне значення для нормального існування економіки країни, є становлення і розвиток нормативної бази, яка б відповідала змісту і завданням даного сегмента економіки і забезпечувала задоволення інтересів усіх учасників страхових правовідносин.

2. Інвентаризація законодавства України про страхування. У межах цього етапу перш за все необхідно визначити коло нормативно-правових актів, що підлягатимуть кодифікації. За ідеєю А.М. Мірошниченка, в цьому випадку йдеться про створення своєрідного реєстру правових норм, що розосереджені по сотнях нормативно-правових актів [222, 123; 452]. Проте до включення норм до Страхового кодексу України слід підходити ретельно і вкрай вибірково не усі

норми, що закріплені в актах законодавства заслуговують механістичного включення до кодифікованого акту.

3. Виявлення колізій, лакун, повторів та «мертвих норм» у правовому регулюванні страхових відносин у сфері господарювання та їх усунення. Безумовно, головним надбанням кодифікації страхового законодавства України має стати виявлення та усунення колізій, лакун, повторів та «мертвих норм» у правовому регулюванні страхових відносин.

Як було зазначено у господарсько-правовій науковій літературі, проблему лакун у праві породжує деонтична неповнота господарського права. При цьому під лакунами (прогалинами) слід розуміти дефекти в логічних нормах господарського права, коли відсутні необхідні ланки в регулюванні певних типів господарських відносин та їх заповнення судовою практикою. О.А. Беляневич вказує, що від лакуни у праві слід відрізняти правову помилку, тобто неправильну оцінку об'єктивних умов та, як наслідок, неадекватну законодавчу волю, яку слід було б втілити у нормативно-правовому акті [38, с. 145].

За визначенням В.В. Лазарєва, «установлення прогалин у праві передбачає гарне знання нормативного матеріалу. Однією із властивостей права, на відміну від інших форм суспільної свідомості, є його формальна визначеність. Логічна послідовність, визначеність та обґрунтованість пронизують увесь зміст правової системи. Логічна обґрунтованість, у свою чергу, вимагає, щоб кожен правовий акт: 1) випливав із загальних принципів і цілей… законодавства; 2) не суперечив іншим нормативним актам; 3) виходив з урахуванням особливостей структурної організації різних правових норм; 4) перебував у функціональному зв'язку з іншими нормами цього інституту, галузі та всієї системи права» [189, с. 58].

Способи усунення законодавчих лакун відомі. Принаймні цивільне законодавство в якості таких передбачає застосування аналогії закону та аналогії права, проте вони не є достатніми. На нашу думку, дієвим способом заповнення законодавчих «порожнин» може стати кодифікація. Безумовно, у тих випадках, коли для такої процедури є підстави та склалася низка об'єктивних умов.

Безумовно, в межах цього етапу обов'язковою дією є визначення застарілих норм страхового законодавства, що підлягають скасуванню або перегляду, усунення суперечностей (колізій) між окремими правовими нормами, актами страхового законодавства, які врегульовують подібні страхові відносини.

Окремою проблемою страхового законодавства є наявність «мертвих» норм. Так звані мертві закони або норми є результатом довільної правотворчості, що не враховує об'єктивних потреб суспільного життя [573, с. 265]. Яскравим прикладом такого нормотворення є Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1997 року № 132, яка затвердила Тимчасове Положення «Про товариство взаємного страхування», про що було зазначено вище.

4. Здійснення переробки нормативного матеріалу відповідно до головних засад кодифікації. Загальноприйнятим підходом до здійснення кодифікації галузевого законодавства є процес формування наукової концепції засад такої кодифікації [45, с. 240-241]. Безсумнівно, що науково обґрунтована концепція може бути розроблена виключно після належної «інвентаризації» нормативного матеріалу та виявлення прогалин і колізій, що підлягають усуненню.

5. Напрацювання тексту нормативного акту. «На цій стадії необхідно використати матеріал, напрацьований перед цим. Фактично, напрацювання тексту кодифікаційного акту – це просте оформлення результатів попередніх етапів. Між тим, це завдання саме по собі є досить складним, оскільки передбачає вироблення оптимальної структури кодексу, зручної у користуванні» [222, с. 129].

На нашу думку, Страховий кодекс України може містити такі розділи: загальні положення; законодавство про страхування; учасників страхових відносин; суб'єкти страхової діяльності; форми та види страхування; страхові послуги; види страхової діяльності; страхові зобов'язання; договори та правила страхування; майнова основа страхового господарювання; умови забезпечення платоспроможності страховиків; відповідальність за порушення страхових зобов'язань; державний нагляд (контроль) за страховою діяльністю; перестрахування; страхування життя; особливості правового регулювання окремих видів страхування.

При цьому Страховий кодекс України обов'язково має містити преамбулу, в який повинно бути визначено коло тих правовідносин, які мають ним регулюватися.

6. Підготовка тексту змін та/або доповнень до чинних нормативно-правових актів. Вказаний етап передбачає використання матеріалу, підготовленого на стадії «інвентаризації» страхового законодавства України. «Ідеологією змін має бути, на наше переконання, не механічне відтворення положень кодексу в інших актах, а максимальне зменшення кількості цих актів, збереження чинності лише тих актів, які не можуть бути з тих чи інших мотивів «поглинуті» [222, с. 129].

7. Формування переліку актів, що підлягають скасуванню. Цей етап, на нашу думку, є суто механістичним і повинен передбачати ретельну кропітку роботу щодо встановлення переліку тих нормативно-правових актів, які підлягатимуть скасуванню у зв'язку з набуттям чинності Страхового кодексу України.

Наведена етапність кодифікації страхового законодавства, на нашу думку, дозволить зменшити його колізійність і лакунарність, стабілізувати його та підвищити ступінь його систематизації. Зрозуміло, що необхідність розробки й прийняття Страхового кодексу України зумовлена потребою у систематизації законодавства у сфері страхування, позбавленні його застарілих правових норм, усуненні прогалин у законодавчому регулюванні страхових відносин, упорядкуванні застосування страхової термінології. Завданням цього акта є й забезпечення гармонізації законодавства у сфері страхування з нормами міжнародно-правових документів.

У контексті питання, що розглядається, необхідно зазначити, що в історії української правотворчості уже були здійснені спроби кодифікувати страхове законодавство шляхом прийняття Страхового кодексу. Йдеться про проект Страхового кодексу України від 11 квітня 2005 року № 7345 [433].

Основною ідеєю кодифікації страхового законодавства України у вказаний період, за визначенням його авторів, стала наявність розгалуженої системи законодавчих актів різного регулюючого рівня, різної юридичної сили, різних сфер застосування [305]. Саме тому виникла необхідність систематизації страхового

законодавства, тобто приведення нормативних актів у єдину, впорядковану сукупність, систему.

До позитивних соціально-економічних наслідків від запровадження законопроекту законодавці відносили: оновлення, упорядкування законодавства у сфері страхування, звільнення його від значної кількості законодавчих актів та актів Кабінету Міністрів України, усунення прогалин у законодавчому забезпеченні, посилення системності, комплексності у регулюванні відповідних суспільних відносин; гармонізацію законодавства у сфері страхування з міжнародними угодами та нормами, законодавством ЄС у сфері страхування.

Законопроект складався із Загальної та Особливої частини, поділених на 24 розділи та Прикінцевих положень.

Проте висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Страхового кодексу України був негативним. Основними недоліками законопроекту було названо такі: проект здебільшого повторює норми чинного законодавства і не містить нового нормативного матеріалу**;** поза межами проекту залишився ряд важливих положень страхового законодавства України, зокрема питання морського страхування; проектом некоректно пропонується врегулювати питання обов'язкового медичного страхування тощо [59].

На нашу думку, головним недоліком запропонованого проекту Страхового кодексу України було те, що вказаний документ був поданий на розгляд у незавершеному вигляді, оскільки у розділах VIII «Принципи обов'язкового страхування», IX «Захист суб'єктів страхування», X «Саморегуляція страхового ринку», XI «Недержавне пенсійне страхування», XII «Некомерційне страхування від нещасних випадків на виробництві», XIII «Товариство взаємного страхування» статті, які мають становити їх зміст, були взагалі відсутні.

Саме вказані недоліки призвели до того, що у свій час проект Страхового кодексу України, в якості нормативного-правового акта, не було прийнято Верховною Радою, що, у свою чергу, негативно вплинуло на розвиток правового регулювання відносин страхування у сфері господарювання.

У цьому випадку йдеться про вади законодавчої техніки. Стосовно кодифікаційних актів О.Я. Рогач ввела в науковий обіг термін «кодифікаційна техніка», при цьому автор зазначає, що від рівня розвитку кодифікаційної техніки залежить ступінь упорядкованості законодавства, його ефективність. Чим краще розроблені та чим ширше застосовуються у правотворчій практиці правила, методи та прийоми кодифікаційної техніки, тим досконалішою буде сама правотворчість [451, с. 15].

З огляду на викладене, слід зазначити, що такий напрям модернізації страхового законодавства України, як прийняття Страхового кодексу України, дозволить: належним чином систематизувати страхове законодавство; уникнути множинності нормативно-правових актів, що видаються правотворчими органами; відмовитися від дублюючих положень у чинному законодавстві України виникненням прогалин. Доцільність здійснення систематизації у формі кодифікації, крім іншого, пов’язана також із необхідністю поліпшення правореалізації, наданням допомоги судовим органам оперативно та правильно тлумачити норми права.

Проте, на нашу думку, вказаної мети можна досягти тільки шляхом розробки концептуально цілісної нормативної основи [425, с. 17] правового регулювання страхових відносин, яка повинна стати «предтечею» оновлення страхового законодавства України. Йдеться про розробку, прийняття та впровадження *Концепції модернізації правового регулювання страхової діяльності,* прийняття якої повинно передувати процесу кодифікації страхового законодавства України.

Страхова діяльність як форма реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання потребує нового системного підходу до її правового регулювання. Досліджені шляхи модернізації страхового законодавства України можна реалізувати, на нашу думку, виключно на тлі розробки та запровадження Концепції модернізації правового регулювання страхової діяльності (далі — Концепція) як певної *наукової моделі,* яка може стати ґрунтовною основою для розробки і впровадження державної цільової програми розвитку страхової діяльності.

Вихідним пунктом розробки Концепції стала необхідність активізації науково-практичних робіт по консолідації, компактизації і кодифікації страхового

законодавства. Саме з огляду на вказане метою розробки Концепції є «створення науково обґрунтованого і надійно керованого правотворчого процесу, який повинен підняти на новий якісний рівень правове регулювання господарської діяльності і тим самим сприяти стійкому зростанню економіки країни» [170].

Досягнення вказаної загальної мети модернізації законодавства про страхову діяльність дозволить активізувати реалізацію таких спеціальних цілей: 1) створення привабливого і доступного ринку страхових послуг, перетворення страхування на ефективну складову частину соціального захисту населення; 2) усунення адміністративних бар'єрів для здійснення окремих видів страхової діяльності та створення рівних умов для всіх страховиків; 3) забезпечення шляхом страхування реальної компенсації збитків, завданих стихійним лихом, катастрофами та аваріями природного і техногенного характеру, що дасть змогу зменшити навантаження на державний та місцеві бюджети; 4) збільшення інвестиційних можливостей страховиків, упровадження системи мотивацій їх інвестиційної діяльності, перетворення накопичувальних страхових резервів на надійне джерело інвестування національної економіки; 5) досягнення високої конкурентоспроможності українських страховиків, приведення вітчизняного страхового ринку у відповідність із світовими стандартами.

Сформульована мета дає змогу визначити основні завдання модернізації правового регулювання страхової діяльності: активізація ділової активності суб'єктів страхової діяльності; розвиток страхового господарювання; встановлення суспільного-господарського порядку на страховому ринку України; посилення захисту прав і законних інтересів суб'єктів та учасників страхової діяльності; удосконалення системи захисту прав та законних інтересів споживачів страхових послуг; досягнення стабільності дії актів страхового законодавства та їх внутрішньої узгодженості; здійснення процедури адаптації чинного законодавства України про страхову діяльності до права ЄС; усунення множинності актів страхового законодавства.

На нашу думку, належна реалізація сформульованих вище мети і завдань дасть змогу: оновити нормативно-правову базу регулювання і нагляду за діяльністю

учасників страхового ринку з метою захисту інтересів споживачів страхових послуг; удосконалити систему ліцензування страхової діяльності, а також запровадження ліцензування перестрахової діяльності; запобігти випадкам неплатоспроможності (банкрутства) страховиків; здійснити послідовний перехід державного нагляду за страховою діяльністю до пруденційного нагляду; впровадити новітні інформаційні технології з управління страховою діяльністю та звітності учасників страхового ринку в електронній формі; сформувати сприятливі умови для розвитку страхового посередництва; активізувати розвиток систем внутрішнього контролю за діяльністю страховиків та сприяти становленню прозорої системи корпоративного управління; оптимально поєднати ринкове саморегулювання страхових відносин суб'єктів страхової діяльності та державне регулювання макроекономічних процесів; здійснити реформування страхової галузі України в цілому; прискорити інтеграцію страхового ринку України у європейський та світовий страхові ринки; утвердити суспільний господарський порядок на страховому ринку України та сприяти гармонізації її з іншими ринками фінансових послуг України.

Слід зазначити, що історія розвитку українського законодавства знала три програмних документи розвитку страхового ринку України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 вересня 1998 року № 1428 «Про затвердження Програми розвитку вітчизняного страхового ринку на 1998 –2000 роки» [428]; Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2001 року № 98 «Про затвердження Програми розвитку страхового ринку України на 2001 – 2004 роки» [429]; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2005 року № 369-р «Про схвалення Концепції розвитку страхового ринку України до 2010 року» [418]. Проте реалізація положень зазначених нормативних актів (доречно зазначити, що вказана реалізація була частковою) не дала позитивного ефекту, на який розраховували законодавці.

Саме тому, на нашу думку, з метою належного оновлення правовідносин у сфері страхової діяльності Концепція, як цілісний нормативно-правовий акт, має містити конкретні шляхи модернізації, які законодавець може сприйняти як дороговказ на шляху до модернізації страхового законодавства України.

Власним завданням у частині розробки Концепції вбачаємо аналіз окремих напрямів страхової діяльності, які потребують негайного оновлення з огляду на специфіку страхових правовідносин у сфері господарювання та внесення конкретних пропозицій щодо зміни та/або доповнення чинного страхового законодавства України. Вважаємо, що саме такий підхід може стати необхідною теоретичною основою розробки Концепції модернізації правового регулювання страхової діяльності, як це передбачено ст. 2 Закону України «Про державні цільові програми» [324] та абз. 1 ч. 1 ст. 1, абз. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [320].

Саме тому основна увага в Концепції повинна бути зосереджена на оновленні конкретних напрямів здійснення страхової діяльності. В основу розробки Концепції мають бути покладені правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи соціально-економічного розвитку страхового ринку України.

Головною нормативною основою для розробки і впровадження Концепції має стати Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» та Закон України «Про державні цільові програми». Концепція має передбачати модернізацію правового регулювання страхової діяльності на середньострокову перспективу та визначати пріоритети розвитку окремих видів та напрямів страхової діяльності, особливо тих, що мають соціальну та економічну спрямованість, а також пріоритетні заходи, які, на нашу думку, необхідно вжити законодавцям для забезпечення соціальної та економічної безпеки країни в умовах фінансової кризи [110].

В якості окремих видів страхових правовідносин, які вимагають першочергової модернізації та оновлення правового регулювання яких повинно віднайти свої місце у Концепції, можна визнати такі: 1) відносини у сфері авіаційного страхування; 2) перестрахова діяльність; 3) медичне страхування; 4) страхування відповідальності перевізника перед пасажирами; 5) страхування життя; 6) страхування сільськогосподарських ризиків.

Основні проблеми правового регулювання зазначених страхових правовідносин будуть висвітлені нами з обґрунтуванням необхідності такого оновлення та внесення конкретних пропозицій щодо внесення змін та/або доповнень до чинного законодавства України у вказаних сферах страхового господарювання. При цьому слід звернути основну увагу та зробити докладний аналіз на двох перших напрямах страхової діяльності, які в умовах сучасного господарювання мають особливу соціальну значущість (авіаційне страхування) та впливають на умови забезпечення платоспроможності страховиків (перестрахування), що напряму пов'язано з виконанням страховиками страхових зобов'язань у сфері господарювання.

Модернізація правового регулювання правовідносин у сфері авіаційного страхування. Необхідність оновлення законодавства у вказаному напрямі зумовлена наявністю законодавчих прогалин і необхідністю створення та діяльності в Україні професійного об'єднання страховиків у цій сфері.

Сучасна глобалізація страхових відносин є процесом стирання законодавчих та економічних бар'єрів між національними страховими ринками, що відбувається під впливом змін у світовій економіці, і має на меті формування глобального страхового простору [463, с. 10]. Авіаційне страхування визнається вкрай ризикованим та характеризується катастрофічними збитками. Реакцією страховиків світу на авіакатастрофи останніх десятиліть та на катастрофічні розміри збитків стало призупинення укладання договорів страхування авіаційної відповідальності перед третіми особами, а згодом необмежене зростання тарифних ставок [247]. Протягом останніх років учасники страхового ринку України намагаються переконати законодавця у необхідності розвитку цього виду страхування, який за об'єктивних умов переживає стагнацію.

Авіаційне страхування є одним із видів страхування, який передбачає надання страхових послуг у сфері авіації [51, с. 336]. Межі правового регулювання авіаційного страхування на сьогодні окреслені нормами Господарського, Цивільного та Повітряного кодексів України, Законом України «Про страхування», Постановами Кабінету Міністрів України [354], Указами Президента України [383],

низкою відомчих нормативних актів та локальними актами суб'єктів страхової авіаційної діяльності.

Авіаційне страхування в Україні та за її межами, як правило, здійснюється як на добровільних засадах, так і на засадах обов'язковості [66; 236; 236]. Тобто у формі добровільного та/або обов'язкового авіаційного страхування. Як добровільні види авіаційного страхування, що вміщені у переліку ст. 6 Закону України «Про страхування», можуть здійснюватися: страхування повітряного транспорту; страхування вантажів та багажу (вантажобагажу); страхування відповідальності власників повітряного транспорту (включаючи відповідальність перевізника). При цьому страховик може запропонувати будь-який інший вид добровільного авіаційного страхування, який не вказано у переліку ст. 6 Закону України «Про страхування», розробивши і затвердивши при цьому правила добровільного страхування та подавши їх на реєстрацію до Уповноваженого органу [367], за умови, що положення вказаних правил не суперечитимуть чинному законодавству України.

Перелік обов'язкових видів страхування міститься у ст. 7 Закону України «Про страхування». Цей перелік є вичерпним і в якості обов'язкових видів страхування наведена норма встановлює авіаційне страхування цивільної авіації. Для здійснення такого виду страхування Кабінет Міністрів України у Постанові від 12 жовтня 2002 року № 1535 «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового авіаційного страхування цивільної авіації» (далі – Постанова КМУ № 1535) встановив порядок та правила його проведення, форми типового договору, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів тощо.

Згідно з Постановою КМУ № 1535 обов'язкове авіаційне страхування цивільної авіації проводиться з метою забезпечення захисту інтересів експлуатантів, пасажирів, третіх осіб і містить: 1) страхування відповідальності повітряного перевізника за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, пошті, вантажу; 2) страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за шкоду, заподіяну третім особам; 3) страхування членів екіпажу повітряного судна та іншого авіаційного персоналу; 4) страхування повітряних суден; 5) страхування працівників замовника авіаційних

робіт, осіб, пов’язаних із забезпеченням технологічного процесу під час виконання авіаційних робіт.

Слід згадати, що Повітряний Кодекс України від 1993 року [294] (розділ XVII) у ст. 103 встановлював, що повітряний перевізник і виконавець повітряних робіт зобов’язані страхувати: членів екіпажу й авіаційного персоналу, які перебувають на борту повітряного судна; власні, орендовані та передані їм в експлуатацію повітряні судна; а також свою відповідальність щодо відшкодування збитків, заподіяних пасажирам, багажу, пошті, вантажу, прийнятим для перевезення, іншим користувачам повітряного транспорту, а всі експлуатанти — третім особам, не нижче за рівень, встановлений Урядом України. У свою чергу, ст. 105 Повітряного кодексу України від 1993 року визначала, що замовник зобов’язаний страхувати своїх працівників, осіб, пов’язаних із забезпеченням технологічного процесу при виконанні авіаційних робіт, та пасажирів, які перевозяться за його заявкою без придбання квитків. Експлуатант зобов’язаний страхувати свою відповідальність щодо відшкодування збитків, які можуть бути завдані ним при виконанні авіаційних робіт.

Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року на сьогодні визначає, що експлуатант цивільного повітряного судна комерційної авіації зобов’язаний страхувати: 1) членів екіпажу повітряного судна та інший авіаційний персонал; 2) свою відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам; 3) осіб, які мають право перебувати на борту повітряного судна на законних підставах без придбання квитків.

При цьому зобов’язані страхувати: експлуатант або власник цивільного повітряного судна комерційної авіації — повітряні судна; авіаперевізник — свою відповідальність за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, вантажу і пошті; замовник авіаційних робіт — своїх працівників, працівників інших організацій, задіяних у виконанні авіаційних робіт, та осіб, які забезпечують технологічний процес під час виконання авіаційних робіт; експлуатант або власник повітряних суден авіації загального призначення, у тому числі легких, надлегких, аеростатичних та аматорських — відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам; аеропорт та

сертифіковані суб'єкти наземного обслуговування — свою відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам; організації, що надають послуги з аеронавігаційного обслуговування — свою відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам; розробники, виробники цивільної авіаційної техніки, організації з технічного обслуговування, що мають право проводити випробувальні польоти, — повітряні судна, членів екіпажу, інший авіаційний персонал та свою відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам. Це положення також застосовується до навчальних закладів під час виконання навчально-тренувальних польотів (ст. 118).

Традиційно до авіаційного страхування (*Aviation Insurance*) відносять страхування повітряних суден (так зване «авіаКАСКО») поряд із страхуванням різних видів відповідальності експлуатантів повітряних суден і інших літальних апаратів перед третіми особами, перед пасажирами на випадок смерті або тілесних пошкоджень, за їх багаж, поклажу, вантаж, загальну цивільну відповідальність авіакомпанії та інші види відповідальності. Міжнародна практика відносить до сфери авіаційного страхування також багато інших видів страхування, в тому числі страхування авіазапчастин і двигунів, пасажирів від нещасних випадків, авіадиспетчерів і інших фахівців від ризику втрати можливості займатися їх професійною діяльністю, страхування відповідальності аеропортів і власників або операторів ангарів, відповідальності виробників літальних апаратів та іншої продукції авіаційно-промислового комплексу та пов'язаних з авіацією галузей [603, с. 138].

Так, згідно зі світовою класифікацією до авіаційного страхування відносять: 1) страхування КАСКО повітряних суден; 2) страхування різноманітних видів страхової відповідальності: експлуатантів повітряних суден і інших літальних апаратів перед третіми особами; перед пасажирами на випадок смерті або тілесних пошкоджень; відповідальність за багаж або поклажу, за вантаж і пошту; загальна цивільна відповідальність аеропортів; відповідальність власників і операторів ангарів; відповідальність організаторів авіаційних виставок і авіашоу; відповідальність товаровиробників літальних апаратів та іншої продукції авіаційно-

промислового-комплексу і пов’язаних з авіацією галузей; 3) страхування пілотів і екіпажу від нещасних випадків; 4) страхування пілотів від ризику втрати професійної ліцензії [603, с. 139].

Сьогодні на ринку авіаційного страхування України досить активно працює до 20-ти страхових організацій, проте ліцензії на здійснення обов’язкового авіаційного страхування цивільної авіації мають близько 60 страховиків [247].

Найважливішим фактором, що гарантує якість надання страхових послуг у сфері авіаційного страхування як виду страхування, що забезпечує покриття катастрофічних ризиків, є фінансова стійкість страхових компаній. Для забезпечення фінансової стійкості зазначеного виду страхування всесвітня страхова практика виробила формулу об’єднання страховиків у професійні об’єднання (пули, бюро, асоціації та інші).

Авіаційні страхові об’єднання — це основна організаційна форма співпраці страховиків, які надають послуги у сфері авіаційного страхування. Слід зазначити, що ємність великих пулів дозволяє повністю забезпечити страхування основних ризиків, пов’язаних з експлуатацією повітряних суден. Без сумніву, фінансові можливості авіаційного пулу щодо покриття великих авіаційних ризиків і компенсації збитків набагато ширші, ніж у окремих, навіть найбільш потужних страхових компаній [560].

Зрозуміло, що саме з цією метою український законодавець у ч. 3 ст. 13 Закону України «Про страхування» встановив, що страховики, яким дозволено займатися страхуванням авіаційних ризиків, можуть створити Авіаційне страхове бюро.

Таким чином, у нормативному акті спеціальної дії встановлено диспозитивну норму щодо можливості утворення страховими компаніями, які здійснюють окремі види авіаційного страхування, професійного об’єднання страховиків.

У розвиток вказаної норми законодавець у Постанові Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1998 року № 561 «Про затвердження Положення про Авіаційне страхове бюро» (далі – Постанова КМУ № 561) [398] вказував, що бюро створюється страховиками, які мають ліцензію на право здійснення обов’язкового

авіаційного страхування та зареєстровані в Державному департаменті авіаційного транспорту відповідно до Указу Президента України від 15 січня 1998 року № 17 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення безпеки авіації України», орган управління яких прийняв рішення про вступ до Бюро за умови виконання вимог цього Положення. Бюро створюється зазначеними страховиками шляхом укладення установчого договору. Страховики, які прийняли рішення про вступ до Бюро, подають заяви до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг призначає дату проведення загальних зборів засновників Бюро.

Аналіз наведеного вище дає змогу стверджувати, що законодавець у Постанові КМУ № 561 по-іншому (ніж у ч. 3 ст. 13 Закону України «Про страхування») підходив до врегулювання вказаних відносин: 1) фактично встановивши обов'язковість вступу страховиків до професійного об'єднання; 2) чітко визначивши види обов'язкового авіаційного страхування, при отриманні ліцензій на які страховики зобов'язані набути членства в Авіаційному страховому бюро; 3) встановивши обов'язковість проходження процедури реєстрації страховиків у Державному департаменті авіаційного транспорту (в Державіаслужбі України); 4) закріпивши процедуру подання заяви до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг у разі, якщо страховики прийняли рішення про вступ до Бюро.

З огляду на те, що Постанова КМУ № 561 як підзаконний нормативно-правовий акт по-іншому врегульовувала правовідносини, визначені Законом України «Про страхування» (ч. 3 ст. 13), слід загострити увагу на проблемах реалізації страхових правовідносин щодо створення та діяльності Авіаційного страхового бюро в Україні, які існували в законодавстві України з 1998 по 2005 роки. Аналізована Постанова КМУ № 561 втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 788 від 20 серпня 2005 року «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» (далі – Постанова № 788).

Вказану дію законодавця слід було б визнати такою, що усуває окреслені вище проблеми правового регулювання з питань порядку і форми створення та діяльності

Авіаційного страхового бюро та встановлює диспозитивність у діяльності страховиків, які мають ліцензію (ліцензії) на здійснення обов'язкового авіаційного страхування, щодо об'єднання у професійну спілку.

У період чинності Повітряного кодексу України від 1993 року (з 1993 по 2011 рік) у ст. 103 «Обов'язкове страхування» було зазначено, що повітряний перевізник і виконавець повітряних робіт *зобов'язані* [курсив наш. – П. Н.] страхувати членів екіпажу і авіаційного персоналу, які перебувають на борту повітряного судна, власні, орендовані та передані їм в експлуатацію повітряні судна, а також свою відповідальність щодо відшкодування збитків, заподіяних пасажирам, багажу, пошті, вантажу, прийнятим для перевезення; іншим користувачам повітряного транспорту, а усі експлуатанти — третім особам, не нижче за рівень, встановлений Урядом України.

Наведена стаття вказувала, що обов'язкове страхування, передбачене ч. 1 цієї статті, здійснюється страховиками, які визнані такими відповідно до законодавства України, одержали в установленому порядку ліцензії на здійснення цього виду страхування і *є членами Авіаційного страхового бюро* [курсив наш. – П. Н.], яке здійснює координацію діяльності страховиків у галузі страхування авіаційних ризиків та представляє їх інтереси у міжнародних об'єднаннях страховиків. Утворення Авіаційного страхового бюро та його державна реєстрація здійснюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Таким чином, Повітряний кодекс України від 1993 року встановлював пряму залежність надання послуг із обов'язкового авіаційного страхування від факту набуття членства страховика в Авіаційному страховому бюро, тобто фактично вказував на обов'язковість такої процедури.

З огляду на викладене, вважається, що довгий час головним недоліком у реалізації організаційно-господарських страхових правовідносин щодо створення та діяльності Авіаційного страхового бюро вбачалася відсутність чіткої позиції законодавця щодо питання диспозитивності та/або обов'язковості набуття членства в Авіаційному страховому бюро, адже два законодавчих акти вищої юридичної сили встановлювали різні правові режими (форми) об'єднання страховиків, які надають

послуги у сфері авіаційного страхування, що визнавалося недоліком законодавчої техніки і створювало конкуренцію норм.

Новий Повітряний кодекс України у розділі 16 «авіаційне страхування» жодним чином не згадує про будь-яке професійне об'єднання страховиків у сфері авіаційного страхування.

І знову в законодавстві, відповідно до Закону України «Про страхування», спостерігаємо положення про «можливість» (диспозитивність) створення на страховому ринку України Авіаційного страхового бюро. Вказане слід було б розглядати як позитивний крок правотворця щодо впорядкування питань стосовно порядку створення та організаційної форми діяльності професійного об'єднання страховиків. Тим не менш, головна проблема у реалізації організаційно-господарських страхових правовідносин щодо діяльності професійного об'єднання страховиків у сфері авіації полягає в іншому – у повній відсутності вказаного виду об'єднання у будь-який формі на страховому ринку України.

Слід зазначити, що такий вид професійного об'єднання певний час існував на вітчизняному страховому ринку. І тут доцільно згадати історичні факти. Авіаційне страхове бюро було створено в Україні відповідно до Постанови КМУ № 561 і юридично припинило свою діяльність у 2005 році з моменту набуття чинності Постановою КМУ № 788. Однак фактично Авіаційне страхове бюро України не працювало вже з 2002 року. При цьому протягом існування Авіаційного страхового бюро його діяльність не задовольняла потреби учасників страхового ринку України, які надавали послуги з авіаційного страхування. Так, Л.А. Білошицька, Голова правління ЗАТ СК «Укргаз», вказувала, що «формально, ми маємо Авіаційне страхове бюро. На превеликий жаль, Авіаційне страхове бюро не піднялось ані до рівня Морського, ані до Моторного бюро. Може це пов'язано з нашим менталітетом, та авіаційні страховики вирішують свої проблеми самотужки. Не хочеться нікого ображати, але особисто я не в захваті від такого об'єднання, яке не може захистити себе від зазіхань колишніх працівників… Дуже жаль, що ми розвалили те, що було, не побудувавши нічого нового кращого» [247].

Одна з найгостріших проблем, яка поставала перед Авіаційним страховим бюро, – це мала фінансова ємкість українського авіаційного страхового ринку. Страхові ризики у сфері авіації, як правило, сягають десятків мільйонів доларів, а розмістити на вітчизняному страховому ринку вдавалося не більше 1–2 млн доларів [247].

Незважаючи на відсутність Авіаційного страхового бюро на страховому ринку України, необхідність об'єднання страховиків, що надають послуги у сфері авіації, переважно *в організаційній формі страхового пулу*, доведена міжнародною практикою. Проблематику діяльності об'єднань страховиків у сфері авіаційного страхування ми розглядали раніше [268, с. 23].

Організація діяльності страхових пулів заснована на принципах, які були сформульовані Л. І. Рейтманом: «Страховий пул – це об'єднання страхових компаній для спільного страхування певних ризиків, що створюється переважно при прийнятті на страхування великих і небезпечних ризиків. Діяльність страхового пулу будується на принципах співстрахування. Кожна компанія передає в пул застраховані ризики, отримує певну частку внесків і в тій самій частці несе відповідальність із відшкодування збитків» [498, с. 99].

Метою створення страхових пулів є задоволення потреб страхувальників, страховиків, а також перестраховиків, в організації комплексного страхового захисту певних майнових інтересів, у тому числі за рахунок забезпечення фінансової стійкості страхових операцій, а також гарантій страхових виплат [150].

Страхування великих ризиків (авіаційні, атомні, військові і т. д.), як зазначалося раніше, через страхові пули надає страховикам можливість перерозподіляти ці ризики з іншими страховиками, що позитивно впливає на фінансову стійкість страхування та виконання страхових зобов'язань [152, с. 123]. Принцип розподілу ризиків встановлюється договором між учасниками пулу.

Нині у світі функціонують такі пули у сфері авіаційного страхування: Австралійський авіаційний пул під егідою страхової компанії «К'ю-Бі-І»; Американський авіаційний пул «Авіаційна страхова група США»; Американський авіаційний пул «Асоційовані авіаційні андерайтери»; Швейцарський авіаційний пул

під егідою страхової компанії «Уінтертур»; Японський авіаційний пул під егідою перестрахової компанії «Тао Реіншуранс Ко» [603, с. 419].

Вказані види об'єднань страховиків безпосередньо страховою діяльністю не займаються. Крім того, слід окреслити ще одну проблему, яка зводить нанівець можливість функціонування професійних об'єднань страховиків у сфері авіації на страховому ринку України, – це відсутність у національному законодавстві окремого спеціального нормативно-правового акта, який би визначив особливості правового становища некомерційних (непідприємницьких) організацій.

Викладене доводить об'єктивну необхідність створення в Україні професійного страхового об'єднання страховиків у сфері авіації, переважно в організаційній формі страхового пулу на засадах обов'язковості.

Наведене дає змогу сформулювати пропозиції до законодавця, а саме:

1) Прийняти Закон України «Про некомерційні (непідприємницькі) організації», в якому визначити понятійний апарат, мету діяльності, особливості функціонування, організаційні форми некомерційних суб'єктів господарювання, правові підстави створення та припинення їх діяльності, тощо.

2) Внести зміни до Закону України «Про страхування» в частині закріплення імперативної норми стосовно створення в України Авіаційного страхового пулу.

3) Закріпити в Законі України «Про страхування» та в Повітряному кодексі України поняття авіаційного страхового пулу, яке можна сформулювати так: *Авіаційний страховий пул* – це обов'язкове об'єднання страховиків, яким на підставі ліцензії дозволено здійснювати обов'язкове страхування відповідальності повітряного перевізника за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, пошті, вантажу; страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за шкоду, заподіяну третім особам; страхування членів екіпажу повітряного судна та іншого авіаційного персоналу; страхування повітряних суден; страхування працівників замовника авіаційних робіт, осіб, пов'язаних із забезпеченням технологічного процесу під час виконання авіаційних робіт.

4) Прийняти Положення «Про авіаційний страховий пул України».

Крім того, законодавцю при розробленні положення про авіаційний страховий пул України слід приділити увагу: врегулюванню питання щодо порядку і правил застосування вітчизняними страховиками стандартних застережень Інституту авіаційних страховиків Ллойду та уніфікованих умов лондонських страховиків; проблемі недостатнього фінансування Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність [412]; процесам вивчення, дослідження та розробки методології функціонування професійного об'єднання страховиків у сфері авіації, методології оформлення угод, методології роботи при настанні страхових подій.

Модернізація правового регулювання правовідносин у сфері здійснення перестрахової діяльності. З огляду на те, що ринок перестрахування в Україні розвивається досить динамічно і на його розвиток впливають багато факторів, його неможливо відокремити від національного, європейського і світового ринків, які впливають на розвиток вітчизняного перестрахування [70]. Зазначене зумовлює специфіку правового регулювання перестрахової діяльності в Україні та актуальність досліджуваної теми, про що нами вже зазначалося раніше [258].

Вплив операцій із перестрахування як на фінансовий результат страхової діяльності, так і на економіку держави досить відчутній і має тим більше значення, чим більша частина ризиків передається на перестрахування, особливо за участю перестраховиків-нерезидентів. Проте відтік валюти за кордон посилює тиск на гривню, що тягне за собою негативні наслідки для економіки країни [503]. Вказане змушує законодавця шукати компроміс між інтересами страховиків (щодо забезпечення платоспроможності та фінансової стабільності) та держави (щодо стабілізації вітчизняної економіки) з питань належного врегулювання перестрахової діяльності.

Зрозуміло, що повністю розмістити великі ризики на внутрішньому ринку перестрахування неможливо і, як зазначають фахівці, враховуючи географію – недоцільно. Саме з огляду на викладене держава, шляхом законодавчого закріплення, повинна віднайти оптимальне співвідношення між частками ризиків,

які передаються на перестрахування за кордон, і тим, які залишаються в Україні [530].

Діяльність у сфері перестрахування ризиків у страховиків/перестраховиків нерезидентів є видом зовнішньоекономічної діяльності з надання послуг щодо вторинного страхування вже застрахованих страховиком-резидентом ризиків. Суб'єктний склад правовідносин із перестрахування ризиків у нерезидентів зумовлює специфіку вказаного виду діяльності. Страховиками (перестрахувальникам, цедентами) у таких відносинах виступають страхові компанії – резиденти, які відповідно до Закону України «Про страхування» повинні відповідати таким вимогам: створення у певній організаційно-правовій формі (акціонерне, повне, командитне або товариство з додатковою відповідальністю); наявність статутного капіталу в обсягах, визначених Законом (1 млн євро та 10 млн євро залежно від того, чи здійснює страховик діяльність із ризикових видів страхування або із страхування життя відповідно); наявність не менше трьох засновників/учасників; необхідність отримання ліцензії на здійснення страхової діяльності; цільова спрямованість формування страхових резервів та необхідність інвестування коштів страхових резервів у законодавчо визначені активи певних категорій тощо. Перестраховиками є страхові та/або перестрахові компанії – нерезиденти України, тобто іноземні суб'єкти господарювання, на діяльність яких на національному перестраховому ринку України поширюється, окрім спеціального, також і законодавство про зовнішньоекономічну діяльність.

Коло спеціального законодавства з питань регулювання перестрахової діяльності в Україні у страховика та/або перестраховика нерезидента окреслено такими нормативними актами: Законом України «Про страхування», Постановою Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2004 року № 124 «Про затвердження вимог щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента» (далі – Постанова КМУ № 124) [334], Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 28 березня 2011 року № 153 «Про затвердження Порядку реєстрації договорів перестрахування» (далі – Розпорядження Держфінпослуг № 153), Розпорядженням Національної комісії, що

здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 11 липня 2013 року № 2262 «Про затвердження Вимог до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів та порядку їх підтвердження та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України» (далі – Розпорядження Нацкомфінпослуг № 2262) [333], Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 4 червня 2004 року № 914 «Про затвердження Порядку надання страховиками (цедентами, перестрахувальниками) інформації про укладені договори перестрахування із страховиками (перестраховиками) нерезидентами до Нацкомфінпослуг» (далі – Розпорядження Держфінпослуг № 914) [359].

Постанова КМУ № 124 в якості обов'язкових вимог до правового статусу нерезидента, у яких національні страховики/перестраховики мають намір перестраховувати ризики, та при недотриманні яких укладення договорів перестрахування не дозволяється, встановлює такі: законодавством країни, в якій зареєстрований нерезидент, передбачений державний нагляд за страховою і перестраховою діяльністю; нерезидент повинен провадити безперервну професійну діяльність не менше ніж три роки до дати укладення договору перестрахування; відсутні факти порушення нерезидентом законодавства про страхову і перестрахову діяльність та з питань запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та боротьби з тероризмом країни його реєстрації. Слід зазначити, що згідно з п. 6 Постанови № 124 саме страховики-резиденти (цеденти, перестрахувальники) несуть відповідальність за дотримання вказаних вимог при укладенні договорів перестрахування з нерезидентами. Що стосується державного нагляду за перестраховою діяльністю, то він існує не у всіх країнах світу, як правило, у таких випадках держава виходить із того, що будь-яка форма державного нагляду обмежує розвиток підприємницької діяльності, якою власне є діяльність із перестрахування [509, с. 72]. Тенденції законодавства України про підприємництво також відбуваються у вказаному напрямі – напрямі дерегуляції, проте дерегуляція у сфері здійснення зовнішньоекономічних операцій із

перестрахування у страховика/перестраховика – нерезидента, на наш погляд, не є доцільною.

Розпорядження Держфінпослуг № 2885 встановлює додаткові вимоги до нерезидентів у частині встановлення до них рейтингів фінансової надійності (стійкості). Ці рейтинги обумовлюють рівень платоспроможності нерезидентів і залежать від того, чи є країна нерезидента членом Єдиного економічного простору. Рівень рейтингу нерезидента встановлюється за відповідною шкалою однієї з чотирьох міжнародних рейтингових агенцій. При цьому в п. 3 Розпорядження Держфінпослуг № 2885 встановлено, що у разі, якщо страховики/перестраховики – нерезиденти мають відповідну реєстрацію та/або місцезнаходження в офшорній зоні чи країні (на території), яке не бере участі у міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, рейтинг фінансової надійності (стійкості) таких нерезидентів вважається таким, що не відповідає вимогам законодавства. Як визначають аналітики, рейтинги при здійсненні зовнішньоекономічних операцій із перестрахування слід розглядати лише як допоміжний критерій для перестрахувальника при здійсненні вибору контрагента за договором перестрахування [509, с. 72; 68, с. 12]. До того ж як критику цього положення слід зазначити, що не існує єдиної методики визначення рейтингів фінансової надійності (стійкості) нерезидентів у тих рейтингових агенціях, перелік яких міститься у Розпорядженні Держфінпослуг № 2885, як наслідок, вказаними агенціями використовуються різні критерії (підходи визначення) платоспроможності для встановлення відповідного рейтингу.

Розпорядження Держфінпослуг № 914 затвердило порядок надання страховиками інформації про укладені договори перестрахування із нерезидентами. Згідно з цим Розпорядженням резиденти у 10-денний строк після укладення договору перестрахування із нерезидентами подають до Держфінпослуг інформацію за встановленою формою як на паперових носіях, так і у вигляді електронних даних. У свою чергу, Розпорядження Держфінпослуг № 153 встановлює порядок реєстрації договорів перестрахування, які укладені з нерезидентом шляхом подання заяви за

встановленою формою та 3-х копій договору перестрахування (один із яких повинен бути засвідчений нотаріально) протягом 15-ти днів із дня укладення договору. При цьому за результатами розгляду Держфінпослуг поданих на реєстрацію документів договори перестрахування можуть бути зареєстровані або залишені без реєстрації. Таким чином, законодавець вводить обов'язкову умову щодо інформування національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Держфінпослуг) про факт укладення договору перестрахування з нерезидентами та встановлює обов'язкову процедуру реєстрації таких договорів за встановленою процедурою. За свідченням практиків страхового/перестрахового ринку України, процедура попереднього інформування та реєстрації договорів перестрахування в Держфінпослуг, укладених із нерезидентами, ускладнює та обтяжує процес здійснення зовнішньоекономічних операцій, що негативно впливає на належне виконання зобов'язань за договорами перестрахування і, як наслідок, послаблює захист майнових інтересів страхувальників.

Згідно з Розпорядженням Держфінпослуг № 153 договори перестрахування залишаються без реєстрації, зокрема у разі невідповідності страховика/перестраховика – нерезидента вимогам, встановленим законодавством України. Окремо слід розглянути вимоги Розпорядження щодо невідповідності договорів перестрахування п. 8, яка є підставою для відмови у реєстрації договорів перестрахування. Згідно з п. 8 договори перестрахування мають відповідати загальним вимогам до договорів, установленим Цивільним кодексом України, та/або вимогам до зовнішньоекономічних договорів (контрактів), з урахуванням установлених іншим законодавством особливостей, зокрема щодо: предмета договору перестрахування, розміру страхової суми за договором перестрахування, переліку страхових випадків, розміру перестрахових платежів і строків їх сплати, перестрахового тарифу, умов здійснення перестрахової виплати та причин відмови в перестраховій виплаті. Слід зазначити, що жоден законодавчий акт не містить вимог щодо договорів перестрахування. Фактично йдеться про те, що підзаконний нормативний акт встановлює обов'язкові (істотні) умови договору перестрахування. Це свідчить про вади законодавчої техніки. ЦК України у ч. 1 ст. 987 встановлює,

що за договором перестрахування страховик, який уклав договір страхування, страхує в іншого страховика (перестраховика) ризик виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником, проте істотних умов договору перестрахування не визначає. Аналіз наведених у Розпорядженні № 153 обов'язкових умов, які повинні бути зазначені у договорах перестрахування, що фактично є істотними умовами вказаних договорів, не є предметом нашого дослідження і потребує окремого ґрунтовного аналізу.[19] Проте слід зауважити, що окремі умови, зокрема, щодо предмета договору перестрахування, є малодослідженими в науці страхового права [462; 24, с. 141]. Саме тому, з огляду на відсутність законодавчого закріплення положень про предмет договору перестрахування, включення такої умови як обов'язкової і, як наслідок, інших, передбачених п. 8 Розпорядження № 153, в договір перестрахування, є вкрай необґрунтованим.

Слід наголосити, що основною метою введення вказаних обмежень і дискримінаційних положень щодо здійснення перестрахової діяльності із страховиками/перестраховиками – нерезидентами була ідея зменшення кількості «схемного» перестрахування, пов'язаного з відтоком грошових коштів за кордон, реалізація якої, до речі, не принесла очікуваного ефекту. З огляду на це постають питання: 1) наскільки обґрунтованим було введення вказаних обмежень до законодавства України; 2) чи не порушують вимоги чинного законодавства стосовно правового статусу страховиків/перестраховиків – нерезидентів принципу недискримінації, який є основоположним при здійсненні будь-якої підприємницької діяльності на території України; 3) чи є введення цих обмежень по відношенню до

[19] Раніше ми звертали увагу на той факт, що з огляду на ознаки, притаманні господарським договорам, є всі підстави визнавати договори перестрахування в якості господарських договорів та надати їм такого визначення: договір перестрахування – це засноване на згоді сторін і зафіксоване у встановленій законом формі зобов'язальне правовідношення між суб'єктами перестрахової діяльності, за якими перестрахувальник за плату передає ризик виконання, як правило, частини своїх зобов'язань перед страхувальником із можливою подальшою ретроцесією ризику або без такої, а перестраховик зобов'язується прийняти ризик і здійснити в обсягах прийнятої частини страхову виплату (виплату страхового відшкодування) у разі настання страхового випадку [257, с. 129].

іноземного суб'єкта господарювання пропорційним стосовно аналогічних положень іноземного законодавства (зокрема ЄС) по відношенню до перестраховиків України, які здійснюють таку діяльність на території іноземних держав за договорам факультативного та/або облігаторного перестрахування за напрямом вхідного перестрахування; 4) чи відповідають вказані положення законодавства України про страхування загальним засадам законодавства про зовнішньоекономічну діяльність.

Як зазначалося вище аналіз законодавства доводить, що подібні законодавчі акти у сфері перестрахування приймаються у зв'язку з наявністю в ст. 12 Закону України «Про страхування» ч. 2, у якій зазначено, що перестрахування у страховика (перестраховика) – нерезидента здійснюється відповідно до вимог і в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Саме тому вважаємо за доцільне виключити вказану норму із ст. 12 Закону України «Про страхування».

З огляду на особливий суб'єктний склад правовідносин, що розглядаються, стає зрозумілим, що правовий режим здійснення такої діяльності врегульовується Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [377]. Закон України «Про страхування» як нормативний акт спеціальної дії більшості наведених обмежень не встановлює, ці обмеження існують на рівні підзаконного регулювання. Саме тому, з урахуванням положень про те, що господарська діяльність у перестрахуванні із страховиками/перестраховиками – нерезидентами є видом зовнішньоекономічної діяльності, при її здійсненні слід керуватися положеннями Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Тому, на нашу думку, норми законодавства про страхування не повинні входити у конфлікт із норами законодавства про зовнішньоекономічну діяльність.

Наведене вище породжує питання: в чому полягає сутність перестрахування і перестрахової діяльності?

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про страхування» перестрахування – страхування одним страховиком (цедентом, перестрахувальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика/перестраховика резидента або нерезидента,

який має статус страховика або перестраховика, згідно із законодавством країни, в якій він зареєстрований.

Українське законодавство фактично визнає перестрахування частиною страхування. А тому, при регулюванні операцій з перестрахування, найчастіше застосовуються загальні норми про страхування за окремими винятками. Не розрізняючи вказані види підприємницької діяльності, законодавець однаково підійшов до врегулювання порядку створення, в тому числі ліцензування, функціонування і припинення діяльності страхових і професійних перестрахових компаній, державного нагляду за страховою і перестраховою діяльністю, договорів страхування і перестрахування тощо. Слід наголосити, що перестрахування є похідним від страхування [152, с. 7], проте, на наш погляд, окремим та особливим видом підприємницької діяльності, що повинно віднайти своє закріплення в законодавстві. Підтвердженням наведеної тези слугує норма ст. 2 Закону України «Про страхування», згідно з якою предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестрахування і фінансова діяльність, пов’язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням. Тобто законодавець самостійно виводить перестрахування в окремий напрям діяльності, який не пов’язує із страхуванням.

Роль перестрахування важко переоцінити, з огляду на те, що воно є необхідною умовою забезпечення фінансової стабільності та нормальної діяльності страховика незалежно від розміру його статутного капіталу і сформованих страхових резервів [530]. Такі операції позитивно впливають на виконання страхових зобов’язань, прийнятих за договорами страхування, і слугують одним із факторів забезпечення належного захисту майнових інтересів страхувальників [213, с. 8].

Отже, із викладеного випливає, що на законодавчому рівні існує гостра потреба у врегулюванні перестрахової діяльності та її відокремлення від страхової. На теперішній час законодавець має чітко окреслити місце та роль перестрахування з обов’язковим теоретичним обґрунтуванням усіх його елементів: порядку організації, здійснення та припинення діяльності перестрахових компаній, правової

природи відносин із перестрахування, особливостей порядку укладення договорів перестрахування та ін. Нормативні акти України на сьогодні не містять таких понять, як: перестрахова діяльність, перестрахова компанія, договір перестрахування з урахуванням його господарсько-правової природи. Вважаємо, що законодавець має кардинально змінити свій підхід до правового регулювання перестрахової діяльності. Для цього необхідно прийняти законодавчі акти, які були б присвячені виключно цьому виду підприємницької діяльності (наприклад, Закон України «Про перестрахову діяльність в Україні»).

Світовою практикою доведено, що для професійних перестраховиків встановлюються підвищені вимоги до запасу платоспроможності, більш високі кваліфікаційні вимоги для керівників перестрахових організацій (це пов'язується з тим, що діяльність із перестрахування є вузькопрофільною і передбачає необхідність для керівників мати спеціальні знання та стаж роботи у цій сфері, високу відповідальність та кваліфікацію), відмінний державний нагляд порівняно з наглядом за страховою діяльністю. На основі досліджень європейської практики можна дійти висновку, що в ЄС страхування та перестрахування не ототожнюються [265].

З огляду на той факт, що законодавство України за напрямом «фінансові послуги» (в тому числі страхування/перестрахування) є пріоритетною сферою адаптації законодавства до законодавства ЄС відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», слід звернути увагу на необхідність узгодження вказаних положень вітчизняного законодавства з правом ЄС. При цьому слід наголосити на тому, що вторинне законодавство ЄС обмежень і дискримінаційних положень до страховиків/перестраховиків – нерезидентів, які здійснюють свою діяльність на території Європейської Спільноти, не встановлює.

Наведене вище доводить необхідність модернізації правовідносин у сфері перестрахової діяльності. Напрямами такої модернізації слід визнати такі: визначити поняття договору перестрахування та законодавчо його закріпити; внести зміни до ЦК України та ГК України, а саме: виключити ст. 987 «Договір перестрахування»

ЦК України; §2, гл. 35 ГК України доповнити ст. 354-1 «Договір перестрахування» з огляду на господарсько-правову природу договорів перестрахування; сформулювати науково обґрунтовану дефініцію «перестрахова діяльність»; прийняти Закон України «Про перестрахову діяльність в Україні», в якому закріпити поняття: «перестрахова діяльність», «перестрахова компанія», «договір перестрахування», та визначити: порядок організації, здійснення та припинення діяльності перестрахових компаній, правову природу відносин із перестрахування, особливості порядку укладення договорів перестрахування, істотні умови договору перестрахування, інше; внести зміни до чинного законодавства України шляхом виключення обмежень щодо здійснення перестрахової діяльності із страховиками/перестраховиками – нерезидентами; встановити для діяльності страховиків/перестраховиків – нерезидентів та їх правового статусу на території України національний режим, що закріплено законодавством про зовнішньоекономічну діяльність та міжнародними договорами, ратифікованими Україною; гармонізувати законодавство України про перестрахову діяльність у частині перестрахування ризиків у страховика/перестраховика – нерезидента до законодавства ЄС.

Окрім зазначених вище основних напрямів модернізації правового регулювання страхової діяльності Концепція повинна містити положення щодо оновлення страхового законодавства і в інших пріоритетних сферах страхової діяльності, про що було зазначено вище.

Медичне страхування має активно впроваджуватися в Україні з метою надання страхувальникам та застрахованим особам належного медичного обслуговування. Реалізація правовідносин із медичного страхування має на належному рівні захисти майнові інтереси: осіб, яким надається страховий захист у сфері господарювання з метою реалізації останніми своїх конституційних прав на медичну допомогу; суб'єктів господарювання, які за допомогою медичного страхування зможуть скоротити свої витрати на відновлення здоров'я працівників

та планувати їх на майбутнє; держави, у якості додаткового ефективного джерела фінансування видатків у сфері охорони здоров'я, спрямованих на виявлення хвороб, збереження, зміцнення та відновлення здоров'я.

Метою медичного страхування є: встановлення гарантій щодо захисту прав громадян на отримання безоплатної медичної допомоги на засадах соціальної рівності та доступності, незалежно від віку, статі, стану здоров'я за рахунок заздалегідь акумульованих коштів; створення умов для поліпшення та збереження здоров'я працівників; підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, що спрямовуються на охорону здоров'я; посилення правової та економічної заінтересованості держави, підприємств, установ, організацій та населення в охороні здоров'я**.**

З урахуванням того, що розвиток страхової діяльності з медичного страхування призведе до притоку інвестицій в охорону здоров'я і в цілому підвищить рівень медичного обслуговування населення, в першочерговому порядку слід: розробити проект Закону України «Про медичне страхування», який враховував би проблеми як обов'язкового, так і добровільного медичного страхування; надати податкові пільги суб'єктам господарювання, які страхують своїх співробітників у формі добровільного медичного страхування.

Розвиток *страхування життя* дозволить збільшити соціальну захищеність населення і в перспективі допоможе зняти напруженість у галузі пенсійного забезпечення. Крім того, він надасть доступ до довгострокових інвестиційних ресурсів для розвитку національної економіки.

Фізичні особи є потенційними страхувальниками за всіма видами страхування життя. Роботодавці за відповідних законодавчих умов також можуть бути зацікавлені виступати в ролі страхувальників у договорах страхування життя щодо страхування ризиків: на випадок смерті, додаткової пенсії та на дожиття своїх співробітників.

Для активного поширення цього виду страхування необхідною є зміна законодавчих підходів до правового регулювання вказаного напряму страхової діяльності, яка має насамперед бути спрямована на: створення оптимального

режиму оподаткування, мотивуючого фізичних осіб на страхування життя та юридичних осіб на здійснення страхування життя працівників; створення законодавчих умов формування сучасного переліку послуг зі страхування життя, у тому числі страхових продуктів, які надають страхувальникам можливість обирати і змінювати умови договору протягом терміну його дії з урахуванням економічної ситуації; розширення спектра інструментів для інвестування резервів страховиків життя; створення системи гарантій виконання страховими організаціями зобов'язань із довгострокового страхування життя.

Страхування відповідальності перевізника перед пасажирами на сьогодні передбачена тільки на окремих видах транспорту. Запровадження уніфікованого для всіх видів транспорту законодавчого регулювання вказаного питання забезпечить належний захист інтересів пасажирів шляхом встановлення гарантованого відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та багажу при перевезенні, незалежно від виду транспорту та характеру перевезення.

Для досягнення цієї мети при розробці норм законопроекту необхідно: передбачити для перевізників обов'язок страхування своєї відповідальності перед пасажирами з введенням заборони для перевізників здійснювати свою діяльність без страхового захисту, а також адміністративну відповідальність за порушення цього обов'язку; забезпечити належну фінансову стійкість страховиків, що займаються обов'язковим страхуванням відповідальності перевізників за заподіяння шкоди пасажирам.

Страхування сільськогосподарських ризиків, у межах якого можна виокремити два аспекти: страхування з наданням державної підтримки; добровільне страхування ризиків сільськогосподарських товаровиробників. Перший блок правовідносин регулюється Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Вказаний нормативний акт забезпечує реалізацію правовідносин у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється з державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників, і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві.

Другий – спеціально не врегульований у чинному законодавстві України, незважаючи на те, що є не менш важливим, особливо з урахуванням національних проектів, які зараз здійснює держава, в тому числі по лінії кредитування фермерських господарств.

З метою вирішення цих питань, на нашу думку, необхідно внести зміни та/або доповнення: у Закон України «Про фермерське господарство» [422] в частині визначення механізму використання субсидій усіх рівнів бюджету в сільськогосподарському страхуванні; у Закон України «Про страхування» в частині встановлення загальних засад та визначення особливостей сільськогосподарського страхування з державною підтримкою.

На нашу думку, правове регулювання вказаних напрямів страхової діяльності потребує негайного осучаснення з огляду на їх соціальну значущість для суспільства та той вплив, який вони справляють на розвиток страхового ринку України в цілому. З огляду на викладене Концепція повинна припускати активну участь держави і страхового ринку в реалізації комплексу необхідних заходів щодо розвитку страхової діяльності в Україні. Реалізація Концепції має підвищити інтерес і активізувати роботу з розвитку видів страхування, що забезпечують страховим захистом інтереси в різних галузях економіки та сферах діяльності суб’єктів господарювання.

Багато завдань, визначених Концепцією з метою розвитку страхової діяльності, мають вирішуватися за допомогою вдосконалення законодавчих та інших нормативно-правових актів. Вирішення перелічених вище завдань дасть змогу страховій галузі вийти на новий рівень розвитку, повніше задовольняти потреби страхового захисту споживачів страхових послуг та збільшити обсяг інвестицій до національної економіки України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ І

Потреба у попередженні, подоланні, зменшенні та відшкодуванні руйнівних наслідків несприятливих подій (стихійних лих та нещасних випадків), що завдали матеріальних збитків, має об’єктивний характер і формує потребу у «страховому захисті». Специфіка страхового захисту зумовлює формування в суспільстві певного інтересу щодо: нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) для здійснення заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням.

Мета страхування — задоволення різноманітних майнових потреб заінтересованих осіб у разі виникнення випадкових обставин (страхових випадків), що тягнуть за собою настання збитків.

Специфіка страхових відносин (страхового захисту), яка зумовлена випадковістю настання ризику, надзвичайністю заподіяної шкоди, можливістю відшкодування шкоди як у натуральній, так і в грошовій формі, гострою необхідністю попередження, подолання наслідків несприятливих подій і відшкодування завданих втрат конкретним об’єктам і збитків конкретним суб’єктам, зумовлює в суспільстві процес нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) для вжиття заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням, тобто процес формування і накопичення страхового фонду.

Сутність страхування (як відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні певних подій (страхових випадків), за рахунок грошового (страхового) фонду, що формується за рахунок страхових внесків, і являє матеріальну основу страхування та є обов’язковим елементом суспільного виробництва) знаходить свій вияв на всіх етапах розвитку суспільного виробництва і реалізується в усіх трьох формах страхування, безумовно, з тією специфікою, яка притаманна кожному історичному періоду, та характеризується

наявністю мети страхування і наявністю спеціального фонду (страхового), який є системоутворюючою категорією страхових відносин у сфері господарювання.

Страхові фонди можна класифікувати за такими ознаками. За ретроспективною ознакою (історією виникнення) страхові фонди поділяються на фонди: самострахування, взаємного страхування, комерційного страхування; за ступенем централізації (за формою організації) виділяють: централізовані (державні, страхові резерви страховика, перестраховика, товариства взаємного страхування) та децентралізовані (страхові фонди товаровиробника, суб'єкта господарювання) страхові фонди; за критерієм суб'єкта (розпорядника) страхові фонди поділяють на: такі, що формуються суб'єктом господарювання (товаровиробником), що формуються страховиком, що формуються державою; за порядком формування (предметним критерієм) страхові фонди поділяються на: грошові та натуральні; за формою власності виділяють: державні (як ті, що формуються за рахунок державного бюджету, державного матеріального резерву, єдиним власником яких є держава) та приватні страхові фонди; за порядком створення існують: обов'язкові та добровільні страхові фонди; за рівнем організації страхові фонди поділяються на: загальнонаціональний (як сукупність усіх страхових фондів, що створюються в державі), державні (централізовані), приватні (децентралізовані, страхові фонди суб'єктів господарювання).

Суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів зацікавлених осіб шляхом формування страхових фондів, які забезпечують захист майнових інтересів суб'єктів господарювання та фізичні особи, можуть бути забезпечені виключно за рахунок нормального функціонування господарської страхової діяльності, яка упорядковує процес соціального регулювання страхових відносин, що здійснюється суспільством як органічною системою за допомогою соціальних норм (у тому числі норм права).

Страхову діяльність, залежно від мети її здійснення, можна класифікувати на два види: 1) господарська страхова комерційна діяльність (підприємництво), яка здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою

одержання прибутку; 2) господарська страхова некомерційна діяльність, що може здійснюватись і без зазначеної мети.

Страхова діяльність — це врегульована нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків).

Страховий фонд страховика — це страхові резерви страховика, які формуються за рахунок грошових внесків страхувальників і відображають обсяг її страхових зобов'язань за укладеними договорами страхування та утворюються з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань залежно від видів страхування (перестрахування).

Страхова послуга у сфері - діяльності суб'єктів господарювання щодо задоволення потреб учасників страхових правовідносин у сфері господарювання (як страхувальників, вигодонабувачів, третіх осіб) у захисті майнових інтересів, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів на підставі закону або договору страхування.

Ринок страхових послуг України — це система особливих економіко-правових відносин між суб'єктами страхової діяльності та учасниками страхових відносин у сфері господарювання, що виникають із приводу задоволення потреб заінтересованих осіб у захисті своїх майнових інтересів за рахунок страхових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів на підставі закону або договору страхування та підлягають державного регулюванню.

Характерними ознаками страхового правовідношення є: 1) ризиковий характер; 2) наявність страхового інтересу; 3) настання страхового випадку; 4) формування спеціального страхового фонду.

Страхові правовідносини у сфері господарювання — врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у сфері економіки між суб'єктами

господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, з приводу компенсації завданих збитків за рахунок заздалегідь акумульованих коштів, шляхом формування спеціально створеного страхового фонду особам, які постраждали внаслідок настання страхових випадків.

Страхове право характеризується ознакою комплексності, що відводить йому місце підгалузі господарського права в системі права України.

Предметом страхового права є врегульовані нормами права суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів страхувальників шляхом надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що формуються суб'єктами страхової діяльності з метою здійснення майбутніх страхових виплат у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством.

Аналіз наукових категорій «страхування» та «соціальне страхування», які формують зміст відповідних правовідносин, дає підстави стверджувати, що вони співвідносяться лише термінологічно, проте за основними ознаками, такими як мета, суб'єктний склад та їх правове становище, мета та механізм забезпечення, порядок формування фондів та механізм їх витрачання, підстави виникнення – не збігаються. З огляду на викладене соціальне страхування необхідно відносити до виду соціального забезпечення певних суб'єктів. Запозичення наведеної термінології законодавством про соціальне страхування не є правомірним, адже призводить до змішування основних понять, які формують зміст правовідносин, які за своєю суттю, механізмом реалізації та призначенням відрізняються від соціального забезпечення.

Страхове право як підгалузь господарського права — сукупність норм, що регулюють страхові відносини з метою ефективного захисту майнових інтересів учасників страхових правовідносин.

Конкретними шляхами оновлення страхового законодавства є: 1) оновлення та вдосконалення змісту Закону України «Про страхування» на базі проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»; 2) адаптація

законодавства України про страхування до законодавства ЄС; 3) кодифікація страхового законодавства.

Пріоритетними напрямами адаптації законодавства України до законодавства ЄС у зазначеній сфері залишаються, зокрема, положення щодо: 1) страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів; 2) посередницької діяльності у страхуванні; 3) перестрахування; 4) банкрутства страховиків тощо.

Етапність кодифікації страхового законодавства України має бути такою: 1) напрацювання системи страхового законодавства України, на підставі якої 2) проведення інвентаризації страхового законодавства; 3) виявлення колізій, лакун, повторів та «мертвих норм» у правовому регулюванні страхових відносин у сфері господарювання та їх усунення; 4) здійснення переробки нормативного матеріалу відповідно до головних засад кодифікації; 5) напрацювання тексту нормативного акта; 6) підготовка тексту змін та/або доповнень до чинних нормативно-правових актів; 7) формування переліку актів, що підлягають скасуванню.

Концепція модернізації правового регулювання страхової діяльності, як цілісний нормативно-правовий акт, має містити конкретні шляхи модернізації, які законодавець може сприйняти як дороговказ на шляху до модернізації страхового законодавства України. Основна увага в Концепції повинна бути зосереджена на оновленні конкретних напрямів здійснення страхової діяльності. В основу розробки Концепції мають бути покладені правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи соціально-економічного розвитку страхового ринку України.

РОЗДІЛ ІІ
ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ, ЗМІНИ ТА ПРИПИНЕННЯ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ґенезу правовідношення будь-якого виду становить конкретне суспільне відношення. На переконання Л.В. Коваля, «для формування правовідношення необхідна сукупність юридичних передумов, що включають життєву ситуацію, регламентовану правовими нормами як юридичний факт, реальне його настання, що тягне виникнення, зміну або припинення такого правовідношення, нарешті, наявність праводієздатності у суб'єктів таких правовідносин» [160, с. 62].

Як було з'ясовано, страхові правовідносини у сфері господарювання — це врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у сфері економіки між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, з приводу компенсації завданих збитків за рахунок заздалегідь акумульованих коштів, шляхом формування спеціально створеного страхового фонду особам, які постраждали внаслідок настання страхових випадків.

Досліджуючи це правове явище, не можна обійти стороною питання про підстави, з якими закон пов'язує їх виникнення, зміну та припинення. Загальновідомо, що в якості останніх розглядаються юридичні факти.

Теорія юридичного факту, з якою норма права пов'язує динаміку конкретного правовідношення, найбільш повно була висвітлена в радянській юридичній літературі на тлі цивілістичної концепції загальної теорії юридичного факту як реального життєвого факту, на підставі якого абстрактна норма закону перетворюється на конкретні права та обов'язки певних суб'єктів господарювання і фізичних осіб, поведінка яких співвідноситься з їх правами та обов'язками і породжує правові наслідки [565, с. 258].

Проте лише та життєва обставина породжує правові наслідки, що передбачена нормою права, і перетворюється із настанням такого факту на конкретні права та обов'язки певних осіб [160, с. 63].

Р.Й. Халфіна слушно зазначила, що саме «з юридичного факту починається життя правової норми, яка реалізується в правовідносинах, перевіряється її реальність, дієвість. Юридичний факт — це найчастіше той акт поведінки, який з волі особи або поза її волею приводить у дію механізм правового регулювання. Надалі поведінка особи співвідноситься з моделлю, яка встановлена на підставі норми права» [565, с. 286].

За загальновизнаним науковим юридичним підходом юридичні факти поділяють на дві великі групи: дії та події. Підставою для такого поділу є відношення юридичного факту до волевиявлення осіб. Так, події — це такі обставини, які не залежать від волевиявлення суб'єктів страхових правовідносин, натомість дії певною мірою пов'язані з волевиявленням і свідомістю суб'єктів страхових правовідносин [160, с. 4; 537, с. 13-14; 154, с. 173; 179, с. 27; 17, с. 341-370].

Виникнення, зміну та припинення страхових правовідносин у сфері господарювання найчастіше пов'язують із юридичними діями, які є безпосереднім виявленням і наслідками вольової поведінки. Як відомо, вольові дії поділяються на правомірні та неправомірні.

Вперше в юридичній науці класифікація правомірних дій була досліджена М.М. Агарковим. На справедливе переконання Р.Й. Халфіної, «класифікація правомірних дій… найбільш широко і повно виражає активну, творчу, організуючу роль… права» [565, с. 290] у регулюванні суспільних відносин.

М.М. Агарков запропонував найбільш повну в радянській юридичній літературі класифікацію правомірних юридичних дій, які поділив на: 1) юридичні акти; 2) юридичні вчинки; 3) дії, що створили передбачений нормами права об'єктивований результат. Під юридичними актами М.М. Агарков розумів правомірні дії, спрямовані на встановлення, зміну або припинення правовідносин; під юридичними вчинками — правомірні дії, які спрямовані на визнання фактів, які

викликають юридичні наслідки, незалежно від того, чи були ці дії спрямовані на зазначені наслідки, чи ні; до третього виду правомірних дій автор відносив дії, що створили передбачений нормами права об'єктивований результат [565, с. 290].

Виходячи із специфіки страхових правовідносин у сфері господарювання, підставою їх виникнення, зміни та припинення є саме юридичні акти, в якості яких слід виділити акти страхового законодавства та договір страхування, як договір по наданню специфічних послуг у сучасних умовах господарювання [220, с. 175].

Проте незважаючи на вказаний законодавчий підхід, не правильно казати про те, що наведені підстави впливають виключно на процес виникнення страхових правовідносин, як і правовідносин будь-якого іншого виду. Розглядаючи страхові правовідносини у сфері господарювання як механізм захисту майнових інтересів зацікавлених осіб щодо компенсації завданих збитків за рахунок заздалегідь акумульованих коштів, шляхом формування спеціально створеного страхового фонду особам, які постраждали внаслідок настання страхових випадків, слід казати про їх «динаміку». Тобто слід розглядати акти страхового законодавства та договір страхування як юридичні акти, що формують взаємозв'язок таких елементів: виникнення — зміна — припинення страхових правовідносин у сфері господарювання.

2.1 Акти страхового законодавства

Законодавство України про страхування, яке складається з актів страхового законодавства, є нормативною передумовою встановлення правового регулювання суспільних страхових відносин. За визначенням О.О. Красавчикова, «до нормативних передумов належать різні норми права, якими встановлюється правове регулювання суспільних відносин. У нормах права закріплюється загальна міра

відомої (можливої або належної) поведінки осіб у певних умовах за відповідних обставин» [179, с. 5].

Зазначений законодавчий масив є загальною та обов'язковою передумовою виникнення страхових правовідносин. Підставою ж виникнення конкретного страхового правовідношення, як зазначено в юридичній літературі [179, с. 59; 537, с. 13-14], є не закон, а визнанні ним певні юридичні факти.

О.С. Іоффе та М.Д. Шаргородський, у свою чергу, зазначали, що «правове відношення виникає не просто із юридичних фактів, а з тих зазначених у законі змін, яких має зазнати фактичне ставлення внаслідок настання юридичних фактів» [160, с. 63-64].

Оскільки кожне правовідношення визначається фактичними умовами і правовими нормами, підстава виникнення і здійснення відносин може бути сприйнята і в юридико-формальному, і у фактичному значенні [160, с. 64].

Зрозуміло, що у сфері страхового права, з урахуванням особливостей страхових відносин та форм здійснення страхової діяльності, норма права є найбільш загальною передумовою виникнення правовідносин.

За концепцією Ю.К. Толстого, «норма права починає регулювати поведінку людей лише на стадії юридичного факту — при вчиненні ними правомірних дій, спрямованих на досягнення правового ефекту, і закінчує його в той момент, коли результат здійснено» [537, с. 6-7].

Сутність динаміки страхових правовідносин у сфері господарювання неможливо зрозуміти без урахування причин і умов, в яких воно існує. Тобто якщо йдеться про страхові правовідносини певного виду, необхідно враховувати умови або обставини, що передбачені нормою права і здійснюють певний вплив на виникнення і рух страхових правовідносин у сфері господарювання.

Особливості виникнення страхових правовідносин у сфері господарювання тісно пов'язані зі специфікою господарської діяльності, що відображається на суб'єктному складі осіб такого правовідношення, а також на особливостях об'єктів та специфіці потреб, у захисті яких виявляються умови для виникнення страхових правовідносин.

На нашу думку, специфіка виникнення, зміни і припинення страхових правовідносин у сфері господарювання, на підставі норм актів страхового законодавства, яскраво простежується при наданні страхової послуги правосуб'єктними учасниками страхової діяльності у формі обов'язкового страхування. Саме тому, для з'ясування питання про підстави виникнення зміни та припинення страхових правовідносин на підставі актів страхового законодавства, необхідно з'ясувати сутність обов'язкового страхування.

Як вже зазначалося, відповідно до ст. 5 Закону України «Про страхування» страхування в Україні здійснюється у двох формах — добровільній та обов'язковій.

Обов'язкові види страхування встановлюються законами України, шляхом внесення змін до ст. 7 Закону України «Про страхування», яка містить на сьогодні вичерпний перелік із 37 видів обов'язкового страхування. Згідно із законодавством, для здійснення обов'язкового страхування держава встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків, шляхом прийняття Кабінетом Міністрів України окремих Постанов, або шляхом прийняття Верховною Радою України спеціальних Законів.[20]

Сучасний стан розвитку економіки держави та її соціальної сфери, особливо в умовах світової фінансової кризи, ставить перед страховою галуззю глобальні цілі й завдання. У таких умовах страхування покликане повною мірою забезпечити захист майнових інтересів страхувальників та третіх осіб, які можуть з'являтися у страхових правовідносинах, і як наслідок, виступати механізмом, що гарантує

[20] Йдеться про Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Слід зазначити, що при запровадженні обов'язкового медичного страхування відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» регламентація вказаних відносин також буде здійснюватися Законом, принаймні з огляду на проект Закону України № 5655 від 16 червня 2004 року «Про обов'язкове медичне страхування» та проект Закону України № 4279 від 30 березня 2009 року «Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування» [431; 432]. Правовий механізм інших видів обов'язкового страхування, перелік яких міститься у ст. 7 Закону України «Про страхування», на сьогодні регламентується відповідними Постановами Кабінету Міністрів України.

забезпечення стабільного економічного зростання незалежно від несприятливої економічної ситуації природних і техногенних катастроф [110].

Світовий досвід доводить, що страхування на сьогодні є одним із основних джерел довгострокових інвестицій у розвиток економіки. Як відомо, саме вказаний інструмент є пріоритетним інтересом держави, поглиблення та активізація якого є фактором сталого макроекономічного розвитку суспільства. З урахуванням завдань, які стоять перед страхуванням як соціально-економічним інститутом, сучасне страхове законодавство повинно стимулювати розвиток усіх видів страхування, особливо обов'язкової форми, яка має чітку соціальну й економічну спрямованість.

Саме тому першочерговим завданням розвитку страхового ринку має стати ефективне виконання макроекономічних функцій. Серед яких: забезпечення захисту майнових інтересів страхувальників; забезпечення безперервності процесу виробництва і відшкодування збитків суб'єктів господарювання за рахунок коштів страхових резервів без залучення державних коштів; мінімізація можливого збитку при настанні страхового випадку[21]; підвищення ролі страхової галузі у забезпеченні довгострокових інвестицій до економіки держави. Зрозуміло, що в першу чергу на сьогодні вказані функції страхування реалізуються в суспільстві шляхом проведення страхових операцій у обов'язковій формі.

Обов'язкове страхування застосовується, як правило, коли необхідність відшкодування матеріального збитку або надання іншої допомоги зачіпає інтереси не тільки конкретної постраждалої особи, а й суспільні інтереси, тобто обов'язкова форма страхування поширюється на пріоритетні об'єкти страхового захисту, стаючи галуззю публічного права. Примусовий принцип цілком доречний там, де інтереси загального блага, державна і суспільна користь вимагають цього, де відсутня

[21] При реалізації страхових відносин виникає гостра потреба у відшкодуванні матеріальних збитків, без задоволення якої стає неможливим забезпечувати безперервність процесу виробництва матеріальних благ у суспільстві та підтримувати належний рівень життєдіяльності конкретної особи. Відшкодування збитків повинно мати оперативний характер, щоб якомога швидше особи, що потерпіли від наслідків стихійних лих і нещасних випадків, були в змозі поновити свій майновий стан і згодом продовжити суспільно корисну діяльність [262].

передбачливість як суб'єктивна перешкода страхуванню [619, с. 67; 528, с. 187-188; 529, с. 143].

Економічна наука випрацювала низку чинників, які впливають на необхідність запровадження обов'язкового страхування: 1) наявність групи ризиків, які не приймаються на страхування на комерційних засадах, з огляду на нерентабельність певного виду страхування;[22] 2) надвисока вартість послуг із добровільного страхування для окремого страхувальника;[23] 3) наявність суспільної потреби у страховому захисті від настання певних ризиків при одночасному недооцінюванні страхувальниками ступеня небезпеки і наслідків настання страхового випадку.

Незважаючи на вказані переваги обов'язкового страхування, саме ця форма є такою, що останнім часом наражається на гостру критику, як із боку практиків, так і з боку науковців [559; 110; 474]. При цьому ступінь незадоволення є практично однаковою для усіх держав, де страхування здійснюється в обов'язковій формі, незалежно від рівня їх економічного розвитку, національних традицій та інших ознак [18].

В останній час у науковій юридичній літературі порушується питання про обов'язкове страхування як фактор обмеження прав і свобод суб'єктів господарювання, які гарантовані Конституцією України та іншими актами господарського законодавства.

---

[22] За даними Державної Комісії з регулювання ринків фінансових послуг України за результатами 2009 року п'ять видів страхування виявилися збитковими. Так, рівень збитковості страхування фінансових ризиків становив 99,2 %; медичного страхування – 70,1 %; страхування медичних витрат, страхування життя – майже 100 % [510].

[23] Прикладом може бути обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 23 червня 2003 року № 953 «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду» [385] страхова сума за одним договором страхування становить 150 млн спеціальних прав запозичення при максимальному розмірі річного страхового тарифу – 3,38 % від страхової суми, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2003 року № 1307 «Про затвердження Порядку обчислення тарифів при обов'язковому страхуванні цивільної відповідальності за ядерну шкоду» [360].

Як визначають фахівці [559; 110; 474], обмеження прав і свобод суб'єктів господарювання при реалізації правовідносин із обов'язкового страхування полягає в такому: має місце обмеження принципу свободи підприємницької діяльності, який гарантований Конституцією України та ГК України; має місце обмеження права вільного користування майном, яке закріплюється за суб'єктом господарювання на праві власності або іншому правовому титулі; існує обов'язок вступати у договірні відносини, що порушує принцип свободи договору відповідно до ст. 7 Закону України «Про страхування».

Тобто основана аргументація противників обов'язкового страхування спрямована на наявність законодавчого встановлення фактору обмеження прав і свобод суб'єктів господарювання. Контраргументом виступає прагматизм державної позиції [18], підтримуваної науковцями — господарниками, що будь-яка свобода є абсолютною і повною доти, поки не виникає ризик обмеження свободи іншого суб'єкта, і саме в таких випадках держава зобов'язана вжити усіх заходів, що задовольняють інтереси більшості.

Саме в цьому і полягає квінтесенція вказаної дискусії.

Виходячи із доктринальних позицій науки господарського права з приводу зазначеної проблеми, слід сказати про таке.

Щодо обмеження принципу свободи підприємницької діяльності. Відповідно до ст. 22 Конституції України конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. У свою чергу, ст. 42 Конституції України встановлює, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Згідно зі ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України такими випадками визнаються окремі обмеження прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, виключно із зазначенням строку дії цих обмежень [401; 402].

У розвиток положень Конституції України ГК України, який покликаний забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі — підвищення ефективності суспільного виробництва, у ст. 6 одним із загальних принципів господарювання визначає принцип свободи підприємницької діяльності у межах, визначених законом. Частина 4 ст. 12 ГК України встановлює, що обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законом.

На основі викладеного стає зрозумілими, що законодавство загальної дії з метою належного виконання державою покладених на неї функцій виключно з метою усунення загрози та якнайшвидшої ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізації обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства та створення умов для здійснення органами державної влади, військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності — може обмежити право суб'єктів господарювання на підприємницьку діяльність виключно на період надзвичайного або воєнного стану. І саме в такому розумінні можна говорити про обмеження принципу свободи підприємницької діяльності.

Враховуючи специфіку страхового законодавства та особливості страхового ринку України при реалізації відносин із обов'язкового страхування, слід звернути увагу, що йдеться не про обмеження підприємницької діяльності тих суб'єктів, на яких закон покладає обов'язок укласти договір страхування, а про встановлення державою додаткових гарантій щодо забезпечення майнових інтересів певних осіб із

метою гарантування відшкодування шкоди, заподіяної їх життю, здоров'ю або майну шляхом введення обов'язкового страхування.

Проте слід звернути увагу на інший аспект. Сучасній страховій справі відоме так зване нав'язане страхування, запровадження і реалізація якого досить часто асоціюється з порушенням принципу свободи підприємницької діяльності.

Яскравим прикладом «нав'язаного страхування» донедавна було страхування професійної відповідальності приватних нотаріусів перед третіми особами. Так, відповідно до ст. 28 Закону України «Про нотаріат» [384] для забезпечення відшкодування заподіяної внаслідок вчиненої нотаріальної дії шкоди приватний нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності.

Згідно з Наказом Міністерства юстиції України від 24 грудня 2008 року № 2260/5 «Про затвердження Порядку перевірки організації нотаріальної діяльності державних і приватних нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства» [361] основними завданнями перевірки організації нотаріальної діяльності та виконання правил нотаріального діловодства є, у тому числі, дотримання вимог щодо страхування цивільно-правової відповідальності (п. 1.1). При цьому відповідно до норми ст. 5 Закону України «Про страхування» обов'язкові види страхування вводяться законами України шляхом внесення змін до ст. 7 Закону України «Про страхування». Вказана норма такого виду страхування не містила, і відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про страхування» страхування професійної відповідальності приватних нотаріусів перед третіми особами як обов'язкове здійснюватися не могло, адже цей Закон прямо забороняє здійснення обов'язкових видів страхування, які не передбачені ст. 7 цього Закону.

Проте Законом України від 4 липня 2012 року № 5037-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно» [314] ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» доповнено новим видом обов'язкового страхування — обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса (п. 45 ч.1 ст. 7 Закону).

Однак ситуація щодо здійснення вказаного виду страхування як обов'язкового на сьогодні ускладнюється тим, що Кабінетом Міністрів України не встановлені порядок та правила проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса.

Таким чином, на сьогодні, незважаючи на зміну у правовому регулюванні цього питання, вказаний вид страхування може здійснюватися виключно як добровільний на підставі умов правил добровільного страхування, що розробляються страховиком з урахуванням вимог законодавства.

Страховий захист, пов'язаний зі страхуванням цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса, до прийняття порядку та правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса, які встановлюються Кабінетом Міністрів України, може бути реалізований шляхом укладання договорів добровільного страхування зі страховиками, що мають ліцензію на проведення страхування відповідальності перед третіми особами [крім цивільної відповідальності власників наземного транспорту, відповідальності власників повітряного транспорту, відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника)] (п. 15 ч. 4 ст. 6 Закону).

У цьому випадку постає одвічне питання про загальне і спеціальне у правовому регулюванні певних суспільних відносин. З огляду на викладене стає зрозумілим, що положення ст. 5 Закону України «Про страхування» є спеціальною нормою по відношенню до правил, встановлених ст. 28 Закону України «Про нотаріат», і виходячи із загального принципу теорії права *lex special is derogatlegi generali* [24] має пріоритет у застосуванні.

Як висновок, страхування професійної відповідальності приватних нотаріусів перед третіми особами у формі обов'язкового здійснюватися не може. Проте відомчий нормативний акт фактично встановлює заборону на здійснення вказаного

[24] Принцип *lex special is derogatlegi generali* передбачає, що спеціальний закон скасовує дію загального закону щодо фактів, передбачених спеціальним законом [585, с. 72, 132, 140; 142, с. 172].

виду господарської діяльності без надання до контролюючих органів відповідного договору страхування, що, на нашу думку, є неприпустимим. З огляду на наявну правову колізію у чинному законодавстві України, страховий ринок відреагував оперативно і гнучко, надаючи послуги із страхування професійної відповідальності приватних нотаріусів перед третіми особами у добровільній формі. Необхідно вказати, що на недоліки вказаного виду страхування, з'ясування сутності цивільної відповідальності нотаріусів перед третіми особами, а також проблеми страхування їх професійної діяльності в науковій юридичній літературі вже було звернено увагу [586, с. 6].

Наведений приклад дає змогу дійти обґрунтованого висновку, що спеціальне страхове законодавство України в частині встановлення обов'язкового страхування певних об'єктів з урахуванням визначених колізій і лакун все ж таки не характеризується обмеженням принципу свободи підприємництва.

Слід зазначити, що вказані проблеми правового регулювання відносин із обов'язкового страхування існують і в інших сферах господарювання.[25]

---

[25] Ст. 40 Закону України від 22 лютого 2000 року № 1478-III «Про мисливське господарство та полювання», в частині обов'язкового державного особистого страхування посадових осіб спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань лісового і мисливського господарства та полювання, їх територіальних органів, посадових осіб та єгерів, користувачів мисливських угідь, уповноважених на охорону державного мисливського фонду [381]; Ст. 60 Закону України від 13 грудня 2001 року № 2894-III «Про тваринний світ» у частині обов'язкового державного особистого страхування державних інспекторів спеціальних підрозділів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, інших спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу та їх територіальних органах [419; Ст. 16 Закону України від 4 квітня 1996 року № 123/96-ВР «Про лікарські засоби» в частині обов'язкового державного страхування життя та здоров'я посадових осіб органів державного контролю на випадок каліцтва або захворювання, одержаного під час виконання ними службових обов'язків [378]; Ст. 50 Закону України від 16 червня 1992 року № 2456-XII «Про природно-заповідний фонд України» в частині обов'язкового державного чи комерційного екологічного страхування заінтересованих підприємств, установ та організацій для компенсації шкоди, заподіяної на територіях та об'єктах природно-

Щодо обмеження стосовного вільного користування майном, яке закріплюється за суб'єктом господарювання на праві власності. В якості прикладу слід звернутися до норм Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», положення якого в останній час гостро критикуються в контексті аналізованої проблеми.

Так, відповідно до ст. 21 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» на території України забороняється експлуатація транспортного засобу без поліса обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, чинного на території України.

Вказане положення законодавства викликає критику з огляду на те, що встановлення заборони на експлуатацію транспортного засобу, власник якого не застрахував свою цивільну відповідальність, порушує гарантовані Конституцією України право власності (ст. 41) та право на вільне пересування (ст. 33).

З огляду на те, що правозастосовна судова практика України з цього питання єдиної правової позиції не сформувала, на нашу думку, тут заслуговує на увагу позиція Конституційного суду Російської Федерації у справі «Про перевірку конституційності Федерального закону «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів» [302]. Так, Постановою КС РФ від 31 травня 2005 року № 6-П було визначено таке:

1) призначення права власності як суб'єктивного права, що гарантується й охороняється Конституцією, полягає в тому, щоб забезпечити його власникам певну міру свободи в економічній сфері. Водночас у межах правового регулювання відносин власності це право може бути обмежене законодавцем із урахуванням основних конституційних цінностей;

2) положення, що містяться у Конституції, про необхідність співвідношення, що належить суб'єкту права власності з правами і свободами інших осіб, означає, що власник має право на свій розсуд здійснювати відносно майна, що належить

заповідного фонду внаслідок стихійних природних явищ чи промислових аварій і катастроф [407].

йому, будь-які дії, якщо вони не суперечать законодавству, не порушують права і законні інтереси третіх осіб. Тим самим право власності у межах, визначених Конституцією, передбачає не лише можливість реалізації власником складових цього права (правомочностей володіння, користування і розпорядження майном), а й несення тягаря відповідальності;

3) регламентуючи зміст права власності та забезпечуючи захист здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб за допомогою покладання на власників додаткових обов'язків і обмежень, пов'язаних із володінням майном, законодавець повинен враховувати також особливі характеристики об'єктів, що знаходяться у власності, використання яких пов'язане з підвищеною небезпекою;

4) згідно з ЦК РФ юридичні особи і громадяни, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для інших осіб, зокрема з використанням транспортних засобів, зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, якщо не доведуть, що шкода виникла унаслідок непереборної сили або наміру потерпілого. Проте закріплення вказаних положень саме по собі ще не є гарантією відшкодування шкоди;

5) введення інституту обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів було здійснено з метою захисту прав потерпілих на відшкодування шкоди, заподіяної їх життю, здоров'ю або майну при використанні транспортних засобів іншими особами.

З огляду на викладене слід зазначити, що у правовій соціальній державі з ринковою економікою застосування інститут страхування ризиків цивільної відповідальності власників наземних транспортних засобів та інших видів в обов'язковій формі не суперечить положенням Конституції України.

Щодо порушення принципу свободи договору. Як було визначено вище, обов'язкове страхування є однією з форм майнового страхування, якою на страхувальника Законом[26] покладається обов'язок страхувати шкоду, заподіяну винними діями останнього особі або її майну, а також шкоду, заподіяну юридичній

[26] Ст. 4 Закону України «Про страхування» та ст. 980 Цивільного кодексу України.

особі. Вказані положення не порушують принцип свободи договору, закріплений ст. 6 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), тлумачення якого вміщено у ст. 627 ЦК України, згідно з якою сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Крім того, ст. 999 ЦК України передбачає, що законом може бути встановлений обов'язок фізичної або юридичної особи бути страхувальником життя, здоров'я, майна або відповідальності перед іншими особами за свій рахунок чи за рахунок заінтересованої особи (обов'язкове страхування).

Таким чином, слід вказати, що встановлення обов'язковості страхування ризику цивільної відповідальності власників транспортних засобів законом обумовлено конституційно закріпленою вимогою особливого захисту таких значущих для всього суспільства невідчужуваних благ, як життя і здоров'я людини, охорона її майна тощо.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів» обов'язкове страхування здійснюється саме з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих внаслідок дорожньо-транспортної пригоди та захисту майнових інтересів страхувальників.

Введення інституту обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, суть якого полягає в розподілі несприятливих наслідків, пов'язаних із ризиком настання цивільної відповідальності, на всіх законних власників транспортних засобів, з урахуванням такого принципу обов'язкового страхування, як гарантія відшкодування шкоди, заподіяного життю, здоров'ю або майну потерпілих, у межах, установлених Законом, спрямоване на підвищення рівня захисту права потерпілих на відшкодування шкоди. Покладаючи на власників транспортних засобів обов'язок страхувати ризик своєї цивільної відповідальності на користь осіб, яким може бути заподіяно шкоду, і закріплюючи при цьому можливість у всіх випадках, незалежно від матеріального становища заподіювача шкоди, забезпечити потерпілому відшкодування, законодавець реалізує

одну з функцій України як соціальної правової держави, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини.

Крім того, дослідники проблематики господарського договірного права визнають, що принцип свободи договору в сучасних умовах не може претендувати на аксіоматичність та абсолютний характер. Цей принцип, закладений у цивілістичну нормативно-правову матерію, діє не сам по собі, а через відповідну юридичну норму та/або через акти правореалізації та правозастосування. Якщо системно витлумачити положення ЦК України про свободу договору (ст. 6, 627), то свобода договору виявляється урізаною цілою низкою імперативних норм (зокрема, статей 203, 215, 628, 633, 634 ЦК). Ці норми «розпорошені» по тексту ЦК України, проте всі вони, як видається, значною мірою засновані на положеннях ст. 13 ЦК України «Межі здійснення цивільних прав», яку можна було б назвати стрижневою, концептуальною, адже використання цивільних прав із метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем, недобросовісна конкуренція, недодержання моральних засад суспільства тягнуть за собою можливість відмови у судовому захисті цивільних прав та інтересів особи (ч. 3 ст. 16 ЦК) [38, с. 119].

Повертаючись до питання страхового законодавства як підстави виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин у сфері господарювання, слід зазначити, що з правової точки зору обов’язкова форма означає регулювання страхових відносин імперативними правовими нормами. Підставою виникнення правовідносин при обов’язковому страхуванні є Закон України «Про страхування» та інші акти страхового законодавства, які регламентують процедуру здійснення обов’язкових видів страхування (Постанови Кабінету Міністрів України та спеціальні закони, що врегульовують питання здійснення окремих видів обов’язкового страхування).

Проте в будь-якому випадку закріплення таких правовідносин здійснюється за допомогою договору страхування, або страхового полісу, страхового сертифікату, який відповідно до ч. 3 ст. 18 Закону України «Про страхування» є формою договору страхування.

Зазначене питання можна унаочнити спираючись на практику здійснення та особливості правового регулювання страхових правовідносин із обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Так, відповідно до п. 9 ст. 7 Закону України «Про страхування» страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів здійснюється в Україні у формі обов'язкового. У свою чергу, безпосередньо відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (далі — обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності) врегульовує Закон України від 1 липня 2004 року «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», який спрямований на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну потерпілих при експлуатації наземних транспортних засобів на території України.

Відповідно до ст. 4 вказаного Закону суб'єктами обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є страхувальники та інші особи, відповідальність яких застрахована, страховики, Моторне (транспортне) страхове бюро України (далі — МТСБУ), потерпілі.

Згідно з п. 14 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» особи, відповідальність яких застрахована, — страхувальник та інші особи, які правомірно володіють забезпеченим транспортним засобом. Володіння забезпеченим транспортним засобом вважається правомірним, якщо інше не встановлено законом або рішенням суду. При цьому страхувальниками, на підставі п. 1.1 зазначеного Закону, є юридичні особи та дієздатні громадяни, що уклали із страховиками *договори обов'язкового страхування* цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю, майну третіх осіб під час експлуатації наземного транспортного засобу.

Стаття 10 Закону визначає, що видами договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є:

- внутрішній договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності (далі — внутрішній договір страхування), які діють виключно на території України;

- договір міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності (далі — договір міжнародного страхування «Зелена картка»). Договори міжнародного страхування діють на території країн — членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка», посвідчуються відповідним уніфікованим сертифікатом «Зелена картка», що визнається і діє в цих країнах.

У свою чергу, спираючись на наведені вище положення чинного законодавства України, ст. 14 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» та абз. 4 п. 6 Постанови Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 року № 1203 «Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон» [350] визначили необхідність у створенні особливого механізму укладення договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (далі — ОСЦПВВНТЗ).

З цього приводу Антимонопольним комітетом України було розглянуто справу № 24-25/1-07 про узгоджені дії у вигляді створення Моторним (транспортним) страховим бюро України (далі — МТСБУ) механізму укладення в пунктах пропуску через державний кордон України договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Розглянувши вказану справу, Антимонопольний комітет України встановив, що метою узгоджених дій є створення особливого механізму укладення договорів ОСЦПВВНТЗ у пунктах пропуску через державний кордон України.

Відповідно до наданої заявником інформації зазначені узгоджені дії передбачають, що всі бажаючі страховики (члени МТСБУ), що отримали ліцензії із зазначеного виду обов'язкового страхування, укладатимуть договори ОСЦПВВНТЗ у пунктах пропуску через державний кордон України через свого представника — Агента, а водії незастрахованих транспортних засобів зможуть виконати вимоги чинного законодавства безпосередньо в пункті пропуску через державний кордон

України, не порушуючи режиму його функціонування; для досягнення поставленої мети в кожному пункті пропуску через державний кордон буде діяти лише один Агент, який укладатиме договори з цього виду страхування від імені та за дорученням усіх бажаючих страховиків — членів МТСБУ.

З огляду на те, що участь страховиків в укладенні у пунктах пропуску через державний кордон договорів ОСЦПВВНТЗ є добровільною, визначити фактичний склад учасників узгоджених дій заздалегідь не є можливим. Адже, відповідно до умов укладення договорів ОСЦПВВНТЗ у пунктах пропуску через державний кордон України, в цій діяльності візьмуть участь страховики, які відповідають таким вимогам: є членами МТСБУ; подали письмову заяву до МТСБУ про свій намір взяти участь у співстрахуванні за внутрішніми договорами або/та укладенні міжнародних договорів страхування у пунктах пропуску через державний кордон України; не є, відповідно до статуту МТСБУ, боржником у відносинах із МТСБУ.

З метою вирішення питання щодо участі кожного страховика у діяльності з укладення договорів цього виду обов’язкового страхування в пунктах пропуску через державний кордон України загальні збори членів МТСБУ прийняли рішення про схвалення чотирьох принципів визначення часток страховиків, що мають бути передбачені у відповідних Умовах укладення договорів з ОСЦПВВНТЗ у пунктах пропуску через державний кордон України: пропорційний, рівних часток, усереднений та змішаний.

Крім цього, 23 листопада 2006 року Президія МТСБУ прийняла рішення затвердити «Єдиний порядок регулювання подій, які мають ознаки страхового випадку, за договорами обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в Україні» [449] та зобов’язати страховиків привести врегулювання подій, які мають ознаки страхового випадку в Україні за такими договорами страхування, у відповідність до вимог законодавства. Єдиний порядок систематизував вимоги, передбачені законодавством, з питань урегулювання подій, що мають ознаки страхових випадків. Санкції МТСБУ до страховиків через невиконання ними своїх обов’язків перед особами, відповідальність яких застрахована, та потерпілими мають

застосовуватися незалежно від місця укладення внутрішніх договорів ОСЦПВВНТЗ. Водночас, за інформацією МТСБУ, запропонований у заяві механізм може мати ряд позитивних факторів: 1) страховики, які візьмуть участь у згаданих узгоджених діях, отримають додаткові надходження страхових платежів від надання послуг з цього виду обов'язкового страхування. Кожний учасник узгоджених дій отримає свою частку доходу, яка прямо залежить від його частки на загальноукраїнському ринку обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, та буде зазнавати витрат пропорційно цій частці; 2) ці узгоджені дії не вплинуть на розподіл загальноукраїнського ринку ОСЦПВВНТЗ, а також на конкуренцію на ньому, оскільки зазначені узгоджені дії матимуть місце лише в пунктах пропуску через державний кордон України (тобто на незначній території) і не обмежуватимуть діяльність страховиків на іншій території; 3) до державного бюджету України зі страхових премій за договорами ОСЦПВВНТЗ, що будуть укладені у пунктах пропуску через державний кордон України, надійдуть додаткові кошти; 4) зазначені узгоджені дії не призведуть до зміни споживчих якостей самої страхової послуги; 5) запровадження такого механізму надасть власнику транспортного засобу, який своєчасно не отримав послуги з ОСЦПВВНТЗ, можливість отримати її безпосередньо у пункті пропуску через державний кордон, не обтяжуючи себе необхідністю пошуку такої послуги за межами пункту пропуску. Отже, укладення єдиним представником договорів цього виду обов'язкового страхування у пунктах пропуску через державний кордон сприятиме удосконаленню придбання товару (такої послуги).

Враховуючи викладене, Антимонопольний комітет України, керуючись ст. 7 та 13 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» [311], ст. 10 і 31 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [369] та Положенням про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання, затвердженим розпорядженням Антимонопольного комітету України від 12 лютого 2002 року № 26-р [348], постановив рішення [447] від 5 квітня 2007 року № 131-рщодо надання Моторному (транспортному) страховому бюро України дозволу на узгоджені дії у вигляді

створення механізму укладення в пунктах пропуску через державний кордон України договорів обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, за умови використання усередненого принципу розподілу часток страховиків у витратах та доходах строком на три роки.

Згідно з п. 1.8 Закону, що аналізується, страховий поліс — це єдина форма внутрішнього договору страхування, яка посвідчує укладення такого договору. Особливості укладення договорів обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності встановлюються у порядку, визначеному Уповноваженим органом за поданням МТСБУ (п. 17.6 Закону).

Пункт 17.2 Закону визначає, що Поліс обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності є документом суворого обліку, технічний опис, зразки, порядок замовлення, організації постачання, обліку якого затверджуються Уповноваженим органом за поданням МТСБУ. Так, 1 липня 2010 року Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України за поданням МТСБУ на підставі Розпорядження «Про затвердження зразка типового поліса обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів на умовах міжнародної системи автострахування "Зелена картка"» № 529 [335] затвердила зразок типового поліса обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів на умовах міжнародної системи автострахування «Зелена картка». У свою чергу, на підставі Розпорядження від 29 серпня 2011 року Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг на підставі Розпорядження «Про затвердження Зразка типового поліса обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» № 558 [336] затвердила зразок та технічний опис поліса обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Згідно зі ст. 11 «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» страховик зобов’язаний подавати інформацію про укладені та достроково припинені договори обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності до централізованої бази даних у

порядку, встановленому в положенні про централізовану базу даних щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності, яке затверджується Уповноваженим органом за поданням МТСБУ.

Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» з урахуванням характеру правовідносин із обов'язкового страхування цього виду імперативно встановлює порядок визначення розміру страхового платежу (ст. 7) та розмір страхових сум за цим видом обов'язкового страхування.

Так, розмір базового страхового платежу, перелік, значення коригуючих коефіцієнтів та порядок їх застосування затверджуються Уповноваженим органом за поданням МТСБУ. Пропозиції МТСБУ щодо розміру базового страхового платежу та значень коригуючих коефіцієнтів підтверджуються актуарними розрахунками з урахуванням рівня збитковості цього виду страхування в цілому по галузі за останній розрахунковий період, який становить не менше року, та статистичних даних. Якщо Уповноважений орган протягом 60 календарних днів із дня внесення МТСБУ пропозиції не затвердив розмір базового страхового платежу, перелік, значення коригуючих коефіцієнтів та порядок їх застосування, діють попередні коригуючі коефіцієнти, порядок їх застосування та розмір базового страхового платежу (п. 7.2).

Згідно з п. 7.3 Закону для договорів міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів Кабінет Міністрів України встановлює максимальні розміри страхових платежів, у межах яких МТСБУ встановлює обов'язкові для своїх повних членів єдині розміри страхових платежів за такими договорами.

Що ж стосується розміру страхової суми за цим видом обов'язкового страхування, то згідно з п. 9.2 за шкоду, заподіяну майну потерпілих, страхова сума становить 50 тисяч гривень на одного потерпілого.

У разі якщо загальний розмір шкоди за одним страховим випадком перевищує п'ятикратну страхову суму, відшкодування кожному потерпілому пропорційно зменшується.

Розмір страхової суми за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю потерпілих, становить 100 тисяч гривень на одного потерпілого. Розміри страхових сум переглядаються Уповноваженим органом відповідно до рівня інфляції та індексу споживчих цін.

Крім того, відповідно до ст. 18 Закону України «Про страхування» договори обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, що підлягають обов'язковому технічному контролю відповідно до Закону України «Про дорожній рух» [328], укладаються страховиками за умови проходження транспортними засобами обов'язкового технічного контролю, якщо вони згідно з протоколом перевірки технічного стану визнані технічно справними. Договори обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів укладаються на строк, що не перевищує строку чергового проходження транспортним засобом обов'язкового технічного контролю відповідно до вимог Закону України «Про дорожній рух».

Закон урегульовує не лише питання укладення договору страхування даного виду, він регламентує особливості дострокового припинення договору страхування та визначає особливості такої процедури залежно від ініціативи однієї із сторін страхового правовідношення.

Згідно зі ст. 18 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» дія договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності може бути достроково припинена за ініціативою страхувальника:

– за письмовою вимогою страхувальника, про що він зобов'язаний повідомити страховика не пізніше ніж за 30 днів до дати припинення дії договору страхування та надати оригінал поліса страховику;

– у разі виходу транспортного засобу з володіння страхувальника проти його волі або знищення транспортного засобу;

– з інших підстав, передбачених законом.

Останній абзац ст. 18 вказаного Закону є бланкетною нормою, яка відсилає до ч. 4 ст. 28 Закону України «Про страхування», що встановлює загальні правила дострокового припинення договору страхування за ініціативою страхувальника.

Пункт 18.2 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» встановлює, що у разі дострокового припинення договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності страховик вилучає страховий поліс та анулює його і за умови відсутності виплат страхового відшкодування за цим договором повертає страхувальнику частку страхового платежу, яка обчислюється пропорційно до періоду страхування, що залишився до закінчення строку дії договору, з утриманням, у передбачених законом випадках, понесених витрат на ведення справи, але не більше 20 відсотків цієї частки.

Якщо відмова страхувальника від договору зумовлена порушенням умов договору страховиком, такий страховик повертає страхувальнику сплачені ним страхові платежі у повному обсязі.

Дія договору може бути припинена в односторонньому порядку з ініціативи страховика у разі, якщо виплачена сума відшкодування за чинним договором перевищила агрегатну страхову суму (ст. 19.1 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»). Агрегатна страхова сума визначається додаванням страхових сум за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю, та за шкоду, заподіяну майну потерпілих, на одного потерпілого. У цьому випадку страховик зобов'язаний письмово повідомити страхувальника протягом 24 годин. Договір вважається дійсним протягом 10 календарних днів із дня надіслання повідомлення щодо припинення договору.

Питання зміни страхового правовідношення даного виду врегульовані ст. 20-1 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», яка визначає умови чинності договору страхування у разі зміни власника забезпеченого транспортного засобу.

Згідно з п. 20-1.1 вказаного Закону в разі зміни власника забезпеченого транспортного засобу договір страхування зберігає чинність до закінчення строку його дії.

У разі відчуження забезпеченого транспортного засобу права та обов'язки страхувальника переходять до особи, яка прийняла такий транспортний засіб у свою власність (п. 20-1.2).

У разі смерті страхувальника — фізичної особи його права та обов'язки за договором страхування переходять до осіб, які одержали забезпечений транспортний засіб у спадщину (п. 20-1.3).

Згідно з п. 20-1.4 вказаного Закону якщо страхувальник — юридична особа припиняється і встановлюються його правонаступники, права і обов'язки страхувальника за договором страхування переходять до правонаступника.

Наведена детальна регламентація підстав виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин із обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів дає підстави стверджувати, що підставою виникнення страхових правовідносин цього виду є складний юридичний склад.

Як слушно зазначив Л.В. Коваль, «підставою виникнення правовідношення іноді є не поодинокий факт, а сукупність послідовно вчинюваних юридично значимих дій, з єдністю яких закон пов'язує певні правові наслідки. Система взаємопов'язаних юридичних фактів, передбачених декількома нормами права або нормами декількох галузей права, утворює складний фактичний (юридичний) склад» [160, с. 66].

Термін «складний юридичний склад» уперше було введено в науковий юридичний обіг О.О. Красавчиковим у 1958 році, при дослідженні юридичних фактів у ґрунтовній роботі «Юридические факты в советском гражданском праве».

На думку Р. Й. Халфіної, «складний юридичний склад є необхідним для виникнення і розвитку правовідносин у різних галузях. У деяких випадках, коли визнається наявність складного фактичного складу, що є підставою виникнення правовідносини, один з елементів складу поглинається при виникненні

правовідношення і надалі правовідношення здійснюється відповідно до іншого елементу» [565, с. 299].

Так, при обов'язковому страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів реалізація страхових правовідносин із обов'язкового страхування є первинною підставою виникнення, та передумовою їх існування є норма Закону України «Про страхування», яка визначає обов'язок власника наземного транспортного засобу застраховувати свою цивільну відповідальність перед третіми особами. Наступною обов'язковою передумовою виникнення страхового правовідношення даного виду є норми Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», які визначають особливі умови їх реалізації. Укладення полісу обов'язкового страхування посвідчує факт наявності страхових правовідносин певного виду.

В юридичній літературі було відзначено, що складний юридичний склад слід відрізняти від послідовних етапів, необхідних для завершення формування моделі правовідносин, їх виникнення, розвитку та припинення. Так, у процесі укладення договору можливі окремі етапи вираження й узгодження волі сторін. Саме тому на кожному з етапів певні дії породжують права й обов'язки [565, с. 299; 588, с.16].

На думку В. П. Янішена, слушною є позиція тих авторів, які вважають, що події та дії, що входять до кола елементів фактичного складу, залежно від їх характеру і зв'язків з іншими елементами, можуть породжувати самостійні наслідки. Права та обов'язки, що випливають з окремих елементів складного юридичного складу, можуть породжувати окремі права та обов'язки, що не становлять того правовідношення, для виникнення якого необхідна вся сукупність встановлених нормою права юридичних фактів. «Положення про те, що правовідносини виникають тільки в момент завершення останнього етапу в ланцюгу послідовних дій, а окремі права та обов'язки, пов'язані з елементами фактичного складу, існують поза правовідносинами в цілому, не може бути визнано правильним. Так, завершальним етапом страхового правовідношення є страховий випадок, який має імовірнісний характер. Тому якщо страховий випадок не відбувся, то ні про яке

страхове правовідношення не можна вести мову, що не відповідає дійсності» [619, с. 82].

Умова про те, що обов'язкове страхування виникає на підставі закону, не свідчить про те, що з моменту прийняття відповідного закону відразу ж виникають конкретні правовідносини між учасниками таких правовідносин, а також не вказує на ті юридичні факти, з якими закон пов'язує юридичні наслідки виникнення страхового правовідношення. Натомість вказівка на те, що обов'язкове страхування встановлюється законом і здійснюється на основі типового договору, також не дає можливості визнати типовий договір підставою для виникнення страхових правовідносин, тому що типовий договір не є індивідуальним актом, а має нормативний характер [203, с. 75].

На думку С. С. Алексєєва, «жоден юридичний наслідок безпосередньо з норми права не випливає. Тут скрізь необхідні юридичні факти та конкретні життєві обставини, передбачені юридичними нормами» [15, с. 342].

Проведений аналіз підстав виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин на підставі актів страхового законодавства дає підстави визначити особливості вказаних правовідносин у сфері господарювання.

На нашу думку, галузева специфіка страхових правовідносин із обов'язкового страхування у сфері господарювання ґрунтується на таких кваліфікуючих ознаках господарських правовідносин, як: 1) сфера здійснення; 2) особливий (обмежений) суб'єктний склад учасників; 3) наявність господарських зобов'язань, які містять та поєднують організаційні й майнові елементи; 4) значний ступінь державного регулювання страхової діяльності у сфері обов'язкового страхування; 5) зміст страхових правовідносин у сфері господарювання.

Сфера здійснення — страховий ринок як особлива економічна система України, що характеризується власною специфікою функціонування та особливостями правового регулювання і гармонізується з іншими економічними системами, певними сферами господарювання, видами господарської діяльності, в яких згідно із законодавством існує обов'язок вступити у страхові правовідносини

та забезпечити шляхом страхування захист майнових інтересів, пов’язаних із цілісністю і схоронністю відповідних об’єктів страхування.

Так, зокрема, відповідно до:

- п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» обов’язковому особистому страхуванню підлягають медичні та фармацевтичні працівники (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов’язків. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов обов’язкового страхування медичних працівників та інших осіб на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов’язків, а також на випадок настання у зв’язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції, і переліку категорій медичних працівників та інших осіб, які підлягають обов’язковому страхуванню на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов’язків, а також на випадок настання у зв’язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції» № 1642 від 16 жовтня 1998 року (далі — Постанова № 1642) [365] працівники, зайняті наданням медичної допомоги населенню, проведенням лабораторних і наукових досліджень із проблем ВІЛ-інфекції, виробництвом біологічних препаратів для діагностики, лікування і профілактики ВІЛ-інфекції та СНІДу (далі — працівники), підлягають обов’язковому страхуванню на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов’язків, а також на випадок настання у зв’язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції (п. 1 Постанови № 1642). Згідно з п. 2 Постанови № 1642 обов’язкове страхування працівників на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов’язків, а також на випадок настання у зв’язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції (далі — обов’язкове страхування), здійснюється за рахунок власника (уповноваженого ним органу) закладу охорони здоров’я,

науково-дослідних установ та виробника біологічних препаратів для діагностики, лікування і профілактики ВІЛ-інфекції та СНІДу (далі — підприємства);

- п. 3 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» обов'язковому особистому страхуванню підлягають працівники відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд). Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок і умови обов'язкового особистого страхування працівників відомчої та місцевої пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд)» № 232 від 3 квітня 1995 року (далі — Постанова № 232) [347] страхування працівників відомчої пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд) здійснюється з метою захисту їхнього життя та здоров'я під час виконання своїх обов'язків за рахунок коштів, передбачених у кошторисах на їх утримання, підприємств, установ та організацій, де вони створені, а працівників місцевої пожежної охорони — за рахунок юридичних осіб, які утримують підрозділи цієї охорони, або за рахунок місцевого бюджету (п. 1 Постанови № 232);

- п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» страхування спортсменів вищих категорій здійснюється як обов'язковий вид страхування. Порядок та умови проведення зазначеного виду страхування встановлені Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов обов'язкового державного страхування спортсменів вищих категорій» № 378 від 31 травня 1995 року [364] (далі — Постанова № 378). Постанова № 378 передбачає, що обов'язковому державному страхуванню підлягають спортсмени збірних команд України (далі — застраховані). Вказаний вид обов'язкового страхування здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, що виділяються на утримання штатних збірних команд України. Обов'язкове державне страхування спортсменів збірних команд України здійснюється на випадок: загибелі або смерті застрахованого під час підготовки до змагань та участі в них; втрати застрахованим працездатності внаслідок поранення, контузії, травми або каліцтва, захворювання чи інвалідності, що сталися під час підготовки до змагань та участі в них (п. 2 Постанови № 378);

- п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» обов'язковому страхуванню підлягає життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини. Вказаний вид страхування здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Умов обов'язкового (додаткового) страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини» № 116 від 22 лютого 1994 року (далі — Постанова № 116) [368]. Згідно з Постановою № 116 обов'язкове (додаткове) страхування спеціалістів ветеринарної медицини проводиться за рахунок позабюджетних надходжень установ державної ветеринарної медицини на випадок загибелі (смерті), каліцтва або професійного захворювання, що настали у зв'язку з виконанням службових обов'язків, при боротьбі із зоонозними захворюваннями та при безпосередніх маніпуляціях із тваринами (далі — страхові випадки) (п. 1 Постанови № 116). Вказаному страхуванню підлягають лікарі, фельдшери та техніки ветеринарної медицини, які здійснюють діагностичні, профілактичні, оздоровчі, лікувальні роботи у тваринництві, ветеринарно-санітарну експертизу тваринницької продукції та надають інші ветеринарні послуги власникам тварин (далі — застраховані) (п. 2 Постанови № 116);

- п. 20 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів, здійснюється в Україні у формі обов'язкового. Вказаний вид страхування здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів» № 1219 від 19 серпня 2002 року (далі — Постанова № 1219) [355], яка вказує, що обов'язкове страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за

утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів (далі — обов'язкове страхування), проводиться з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу внаслідок виникнення страхових випадків;

- п. 24 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» страхування об'єктів космічної діяльності (космічна інфраструктура), які є власністю України, щодо ризиків, пов'язаних із підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі; діяльність здійснюється в обов'язковій формі. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядків і правил обов'язкового страхування у сфері космічної діяльності» № 1033 від 10 листопада 2010 року (далі — Постанова № 1033) [352]. Відповідно до п. 1 Постанови № 1033 обов'язкове страхування об'єктів космічної діяльності (космічна інфраструктура), які є власністю України, щодо ризиків, пов'язаних із підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі (далі — страхування), проводиться з метою забезпечення захисту майнових інтересів держави;

- п. 26 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» обов'язковому страхуванню підлягає відповідальність суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів. Вказаний вид страхування здійснюється відповідно до вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів» № 733 від 1 червня 2002 року [365]. Згідно з цією Постановою обов'язкове страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів (далі — страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів) проводиться з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю і

здоров'ю фізичних осіб, навколишньому природному середовищу, майну фізичних та юридичних осіб під час перевезення небезпечних вантажів.

Особливий (обмежений) суб'єктний склад учасників страхових правовідносин у сфері господарювання. Основними суб'єктами страхових правовідносин у сфері господарювання виступають: 1) страховики (страхові компанії), товариства взаємного страхування; 2) страхувальники, якими з огляду на специфіку галузевих правовідносин є юридичні особи або фізичні особи — підприємці. Тобто ті особи, які споживають страхову послугу і підлягають захисту у разі порушення їх прав та охоронюваних законом інтересів з боку особи, яка таку послугу надає на всіх стадіях існування страхового правовідношення у сфері господарювання (виникнення, зміна, припинення).

Зрозуміло, що страхувальником будь-якого виду обов'язкового страхування може бути юридична особа, яка страхує своїх працівників, або фізична особа — підприємець, яка страхує свої підприємницькі ризики або найманих працівників, які за договором обов'язкового страхування (полісу) є застрахованими особами.

Проте відповідно до вимог Постанов Кабінету Міністрів України, що встановлюють умови та правила проведення окремих видів обов'язкового страхування в певних випадках, в якості страхувальника можуть виступати виключно *суб'єкти господарювання*, а саме:

- згідно з п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов обов'язкового страхування медичних працівників та інших осіб на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов'язків, а також на випадок настання у зв'язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції, і переліку категорій медичних працівників та інших осіб, які підлягають обов'язковому страхуванню на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов'язків, а також на випадок настання у зв'язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції» № 1642 від 16 жовтня 1998 року обов'язкове страхування працівників на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних

обов’язків, а також на випадок настання у зв’язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції (далі — обов’язкове страхування), здійснюється за рахунок власника (уповноваженого ним органу) закладу охорони здоров’я, науково-дослідних установ та виробника біологічних препаратів для діагностики, лікування і профілактики ВІЛ-інфекції та СНІДу (далі — підприємства);

- Закон України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» у п. 1.1 визначає, що страхувальниками є юридичні особи та дієздатні громадяни, що уклали із страховиками договори обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну життю, здоров’ю, майну третіх осіб під час експлуатації наземного транспортного засобу;

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов’язкового авіаційного страхування цивільної авіації» № 1535 від 12 жовтня 2002 року суб’єктами обов’язкового авіаційного страхування цивільної авіації визнає страховиків і страхувальників. В якості останніх можуть бути українські експлуатанти повітряних суден, повітряні перевізники, які мають право здійснювати пасажирські та вантажні перевезення, особи, які мають право власності на повітряне судно, та особи, які є замовниками авіаційних робіт;

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про обов’язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду» № 953 від 23 червня 2003 року страхувальниками визнає оператора ядерної установки, призначеного державою в установленому порядку;

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності суб’єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об’єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об’єкти та об’єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру» № 1788 від 16 листопада 2002 року [358], суб’єктами обов’язкового страхування цивільної відповідальності суб’єктів

господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об’єктах підвищеної небезпеки, визнає страхувальників, страховиків і третіх осіб, яким внаслідок пожеж та/або аварій на об’єктах підвищеної небезпеки заподіяна пряма шкода. При цьому страхувальники — це суб’єкти господарювання, яким об’єкти підвищеної небезпеки належать на праві власності, повного господарського відання або оперативного управління чи які користуються або володіють об’єктами підвищеної небезпеки;

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов’язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров’ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів» № 1219 від 19 серпня 2002 року суб’єктами обов’язкового страхування визначає страхувальників, страховиків і третіх осіб, яким заподіяно шкоду. Страхувальниками визнає експортерів небезпечних відходів і осіб, які відповідають за утилізацію (видалення) небезпечних відходів;

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядків і правил обов’язкового страхування у сфері космічної діяльності» № 1033 від 10 листопада 2010 року встановлює, що страхувальником є Національне космічне агентство;

- Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку і правил проведення обов’язкового страхування відповідальності суб’єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів» № 733 від 1 червня 2002 року суб’єктами страхування відповідальності суб’єктів перевезення небезпечних вантажів визнає страхувальників, страховиків та третіх осіб, яким заподіяна шкода під час перевезення небезпечних вантажів. При цьому страхувальники — це суб’єкти перевезення небезпечних вантажів, а саме: відправник небезпечного вантажу — зазначена в перевізних документах юридична (резидент і нерезидент) або фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка готує та подає

цей вантаж для перевезення; перевізник небезпечного вантажу — юридична (резидент і нерезидент) або фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка здійснює перевезення небезпечного вантажу; одержувач небезпечного вантажу — зазначена в перевізних документах юридична (резидент і нерезидент) або фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка одержує небезпечний вантаж від перевізника. Страхувальником може виступати особа, що виконує експедиторські функції в разі згоди на це перевізника.

Наявність господарських зобов'язань, які містять та поєднують організаційні й майнові елементи, що становлять зміст страхових правовідносин у сфері обов'язкового страхування. Майновий зміст господарських відносин визначається тим, що у процесі здійснення господарської діяльності використовуються матеріальні, фінансові ресурси та інше майно для досягнення економічних цілей [191, с. 7]. За змістом статей 3, 55 та 175 ГК України кваліфікуючими ознаками майново-господарських відносин, які органічно вміщують у собі організаційний компонент, є зокрема господарський характер діяльності цих суб'єктів — суспільне виробництво, спрямоване на виготовлення продукції, виконання робіт чи надання послуг та їх оплатну реалізацію як товару.

Господарські зобов'язання, які поділяються на майново-господарські та організаційно-господарські, опосередковують зв'язок між суб'єктами та іншими учасниками господарських відносин.

Відповідно до ч. 1 ст. 173 ГК України господарськими визнаються зобов'язання, що виникають між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ГК України, в силу яких один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) повинен вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Змістом господарського зобов'язання є дії управлінського чи господарського характеру, які на вимогу управненої сторони має виконати чи від

вчинення яких має утриматися зобов'язана сторона. Господарський характер дій зобов'язаної сторони полягає у виконанні робіт / послуг чи в утриманні від них [61, с. 266].

Щодо майно-господарських зобов'язань суб'єктів страхових правовідносин у сфері господарювання, то вони не знаходять свого прояву під час здійснення обов'язкового страхування. Адже відповідно до ч.1 ст.175 ГК України майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Фактично йдеться про горизонтальні відносини суб'єктів страхового зобов'язання, які при здійсненні страхування в обов'язковій формі не знаходять свого вияву.

Обов'язкове страхування, як було нами з'ясовано вище, має свою специфічну природу, зобов'язання, які виникають між суб'єктами страхових правовідносин у сфері господарювання з приводу нього, наближені до другого виду господарських правовідносин — організаційно-господарських.

Частина 1 ст. 176 ГК України під організаційно-господарськими визнає господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Підставою виникнення таких зобов'язань у сфері обов'язкового страхування в силу ч. 1 ст. 176 ГК України є законодавство.

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору (ч. 3 ст. 176 ГК України).

Особливість організаційно-господарських зобов'язань у сфері страхування опосередковується ч. 2 ст. 7 Закону України «Про страхування», відповідно до якої

для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України, якщо інше не визначено законом, встановлює форми типового договору, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів.

Виходячи із змісту ст. 179 ГК України при укладенні договору обов'язкового страхування на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови.

Доктрина господарського права доводить, що у сфері регулювання господарських договірних відносин будь-якого виду та будь-якої сфери господарювання, в тому числі й страхового, процес конкретизації правового регулювання виявляється: 1) у прийнятті спеціальних законів, що регулюють певні *види господарської діяльності*, в тому числі ті договори, які опосередковують такі види діяльності; 2) прийнятті нормативно-правових актів Кабінетом Міністрів України, уповноваженими ним органами виконавчої влади, які деталізують окремі положення цих законів (зокрема шляхом затвердження типових та примірних договорів). При цьому науковцями справедливо визначається особливість правової природи таких типових договорів, як своєрідних нормативно-правових актів господарського права [38, с. 127].

О.А. Беляневич вказує, що місце таких нормативних актів у вертикальній ієрархії нормативно-правових актів залежить від органу виконавчої влади, яким затверджено типовий або примірний договір. «Затвердження таких договорів уповноваженими державними органами є формою державного регулювання договірних відносин у сфері господарювання. Основне призначення цих джерел полягає в тому, що вони визначають необхідну або бажану з точки зору держави модель договірного зобов'язання, також спрощують процес укладання конкретних господарських договорів (узгодження умов договору)» [38, с. 184].

Відтак характерною юридичною ознакою типових договорів є їх обов'язковість. Вказані нормативно-правові акти можуть містити умови, які:

– імперативно встановлюють права та обов'язки сторін;

– умови, які підлягають деталізації сторонами або можуть бути визначені в договорі на їх розсуд.

Типові договори як нормативно-правові акти закріплюють бажану та необхідну з точки зору суспільних інтересів модель договірного зобов'язання, яка повинна бути використана в господарській практиці. Саме тому типізація договірних форм повинна забезпечувати збалансованість інтересів, прав та обов'язків сторін за договором [38, с. 187].

Усталена практика прийняття типових договорів у сфері обов'язкового страхування вказує на те, що вони виступають як додатки до інших нормативних актів, які визначають порядок та правила проведення конкретного виду обов'язкового страхування.

При цьому типові договори у сфері обов'язкового страхування, встановлюючи умови щодо максимальних розмірів страхових тарифів та максимальних розмірів страхових сум і правила проведення конкретного виду обов'язкового страхування, характеризуються наявністю майнових та організаційних елементів, що відносить їх до особливих джерел господарського договірного права.

Так, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового авіаційного страхування цивільної авіації» № 1535 від 12 жовтня 2002 року затвердила форми типового договору обов'язкового страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за шкоду, заподіяну третім особам, та відповідальності повітряного перевізника за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, пошті, вантажу; обов'язкового страхування повітряних суден; обов'язкового страхування членів екіпажу повітряного судна та іншого авіаційного персоналу, працівників замовника авіаційних робіт, осіб, пов'язаних із забезпеченням технологічного процесу під час виконання авіаційних робіт.

Відповідно до п. 4 Постанови № 1535 у страховому полісі (сертифікаті), який належить до бортової документації повітряного судна, обов'язково зазначаються, зокрема, такі умови: страхова сума; географічні межі польотів; найменування перестраховика (за вимогою страхувальника); особливі умови страхування.

У разі настання страхового випадку страхувальник зобов’язаний протягом двох робочих днів після повідомлення його про настання страхового випадку письмово повідомити про такий випадок страховика (п. 5 Постанови № 1535).

Згідно з п. 6 вказаної Постанови розслідування страхового випадку може проводитися страховиком або уповноваженою ним особою (аварійний комісар), які мають право доступу до об’єкта та необхідні матеріали офіційного розслідування авіаційної події, в тому числі до його закінчення комісією, відповідно до вимог законодавства. Термін розслідування страховиком страхового випадку не повинен перевищувати 30 діб після отримання заяви страхувальника про страхове відшкодування (страхову виплату). Якщо обставини розслідування потребують надання додаткової інформації державними органами та іншими підприємствами, установами, організаціями, страховик може продовжити термін розслідування ще на 60 діб.

Термін обґрунтованого письмового повідомлення про відмову в страховому відшкодуванні (страховій виплаті) — 15 діб після закінчення розслідування страхового випадку.

Відповідно до п. 13 Постанови № 1535 страхова сума, встановлена договором обов’язкового страхування, не повинна бути меншою:

1) за шкоду, заподіяну життю та здоров’ю пасажирів: а) під час виконання польотів у межах України — суми, еквівалентної 20000 доларів США за офіційним обмінним курсом Національного банку, за кожне пасажирське крісло і відповідно до кількості пасажирських крісел, передбаченої сертифікатом експлуатанта повітряного судна. Страховик сплачує страхове відшкодування кожному пасажиру або його спадкоємцю; б) під час виконання міжнародних польотів — у межах, передбачених міжнародними угодами або законодавством країни (у тому числі для військових та пов’язаних з ними ризиків), на території якої здійснюються пасажирські перевезення, відповідно до уніфікованих умов об’єднання лондонських страховиків або інших умов, що застосовуються у міжнародній практиці;

2) за втрату або шкоду, заподіяну багажу, пошті або вантажу, — суми, еквівалентної 20 доларам США за офіційним обмінним курсом Національного банку, за кожен кілограм ваги;

3) за речі (поклажу), що знаходяться у пасажира, — суми, еквівалентної 400 доларів США за офіційним обмінним курсом Національного банку.

Типовий договір обов'язкового страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за шкоду, заподіяну третім особам, та відповідальності повітряного перевізника за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, пошті, вантажу, затверджений Постановою № 1535, визначає умови здійснення виплати страхового відшкодування. Згідно з Розділом 5 Типового договору розрахунок та виплата страхового відшкодування здійснюються страховиком на підставі заяви страхувальника та страхового акта, що складається страховиком.

Для отримання страхового відшкодування за шкоду, заподіяну життю і здоров'ю пасажирів, багажу, поклажі, пошті, вантажу, страхувальник зобов'язаний надати страховику оригінали або нотаріально засвідчені копії таких документів: страховий поліс (сертифікат); розрахунковий документ, що підтверджує внесення страхових платежів; заяви пасажирів або їх спадкоємців, власників багажу, поклажі, пошти, вантажу; документи, які підтверджують розмір збитків (висновки експертів, рішення судових органів, якщо випадок був винесений на їх розгляд); корінці авіаквитків та багажних квитанцій пасажирів повітряного судна; свідоцтво про смерть та документи про правонаступництво для спадкоємців (у разі загибелі чи смерті пасажира); акти про пошкодження/втрату багажу, вантажу; документи на перевезення вантажів та пошти; документи реєстрації події з повітряним судном.

Для отримання страхового відшкодування за шкоду, заподіяну третім особам, страхувальник зобов'язаний надати страховику оригінали або нотаріально засвідчені копії таких документів: страховий поліс (сертифікат); розрахунковий документ, що підтверджує внесення страхових платежів; письмові претензії третіх осіб або їх спадкоємців; документи, які підтверджують розмір збитків (висновки експертів, рішення судових органів, якщо випадок був винесений на їх розгляд); документи реєстрації події з повітряним судном.

Після отримання заяви страхувальника про страхове відшкодування страховик проводить в установленому порядку розслідування страхового випадку. Термін такого розслідування не повинен перевищувати 30 діб із моменту отримання заяви страхувальника про страхове відшкодування. Якщо обставини розслідування потребують надання додаткової інформації державними органами та іншими підприємствами, установами, організаціями, страховик може продовжити термін розслідування ще на 60 діб. Під час проведення розслідування страховик самостійно робить необхідні запити до компетентних та експертних організацій, за свій рахунок залучає експертів, перевіряє надані страхувальником документи та відомості.

Страхове відшкодування виплачується страховиком згідно з цим договором на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування) і страхового акта (аварійного сертифіката), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, що визначається страховиком, у термін протягом 10 днів після підписання страхового акта.

Вказані умови доводять наявність майнових і організаційних елементів у зобов’язальних правовідносинах із обов’язкового страхування даного виду. При цьому в якості особливості правового закріплення слід відзначити, що організаційні елементи визначені Постановою Кабінету Міністрів України, а майнові — типовим договором, затвердженим вказаною Постановою.

У свою чергу, Постановою Кабінету Міністрів України «Про обов’язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду» № 953 від 23 червня 2003 року була затверджена форма Типового договору обов’язкового страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду. Зазначеним Типовим договором майнового блоку елементів, що опосередковують особливість реалізацій правовідносин даного виду обов’язкового страхування, є умови щодо розміру страхових сум і здійснення страхових виплат, які регламентовані розділом 3 Типового договору обов’язкового страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду.

Відповідно до п. 3.1 Типового договору загальна страхова сума за договором обов’язкового страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду еквівалентна 150 млн, а для дослідницьких реакторів — 5 млн спеціальних прав запозичення за кожний ядерний інцидент, а також сукупно за усіма страховими випадками, які сталися під час дії договору.

Відповідальність страховика за заподіяння смерті обмежується сумою, що дорівнює 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, установлених на момент винесення судового рішення або укладення договору про відшкодування ядерної шкоди, за кожного померлого (п. 3.2).

Відповідальність страховика за шкоду, заподіяну здоров’ю особи, обмежується сумою, що дорівнює 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, установлених на момент винесення судового рішення або укладення договору про відшкодування ядерної шкоди, але не більше ніж розмір фактично заподіяної шкоди на кожного потерпілого (п. 3.3).

Відповідно до п. 3.4 Типового договору відповідальність страховика за шкоду, заподіяну майну особи, обмежується сумою, що дорівнює 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, установлених на момент винесення судового рішення або укладення договору про відшкодування ядерної шкоди, але не більше ніж розмір фактично заподіяної шкоди.

Пункт 3.5 Типового договору встановлює, що за заподіяння шкоди життю або здоров’ю особи виплати страхового відшкодування здійснюються в такому розмірі: 1) у разі смерті — 100 відсотків суми, зазначеної у п. 3.2 цього договору, за кожного померлого; 2) у разі настання інвалідності: I групи — 100 відсотків, II групи — 75, III групи — 60 відсотків страхової суми, зазначеної у п. 3.3 цього договору, на кожного потерпілого; 3) у разі тимчасової непрацездатності — 0,2 відсотка страхової суми за кожний день непрацездатності, спричиненої страховим випадком, але не більше ніж 60 відсотків страхової суми, зазначеної у п. 3.3 цього договору, на кожного потерпілого.

Організаційні елементи вказаного виду правовідносин закріплені розділом 7 Типового договору, який фактично встановлює порядок, умови і правила

відшкодування. Згідно з п. 7.1 Типового договору у разі настання страхового випадку страхувальник у п’ятиденний строк письмово повідомляє про це страховика.

Виплата страхового відшкодування здійснюється страховиком відповідно до цього договору на підставі: заяви страхувальника, в якій містяться дані про потерпілу особу, причини її звернення до страхувальника; страхового акта, який складається страховиком або уповноваженою ним особою за формою, що визначається страховиком (п. 7.2 Типового договору).

Пункт 7.3 Типового договору визначає умови складання страхового акта як основного документа, на підставі якого страховик визнає випадок страховим та визначає обсяг і строки виплати страхового відшкодування. Страховий акт, затверджений уповноваженою особою страховика, є підставою для видання наказу про здійснення виплати страхового відшкодування (п. 7.5 Типового договору).

Згідно із зазначеною нормою страховий акт складається на підставі одного з таких документів: судового рішення щодо відшкодування ядерної шкоди, яке набрало законної сили; договору про відшкодування ядерної шкоди (у разі задоволення позовів та/або претензій у досудовому порядку), укладеного між страхувальником, потерпілою особою та страховиком.

При цьому страховик зобов’язаний скласти страховий акт протягом 20 днів із моменту отримання заяви страхувальника на виплату страхового відшкодування та судового рішення або з моменту укладення договору про відшкодування ядерної шкоди. Копія страхового акта надається особі, якої він стосується (п. 7.4 Типового договору).

Пункт 7.7 Типового договору визначає, що рішення про відмову у виплаті страхового відшкодування надсилається особі, яка звернулася з вимогою про його виплату, у письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови не пізніше ніж протягом 15 днів із моменту надання всіх документів для розгляду страхової претензії.

Специфікою правового регулювання даного виду обов'язкового страхування є те, що майнові й організаційні умови таких правовідносин закріплюються саме типовим договором.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів» № 733 від 1 червня 2002 року затверджено форму Типового договору обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів.

Особливість закріплення правовідносин із цього виду обов'язкового страхування полягає в тому, що майнові елементи зазначених правовідносин визначені безпосередньо Постановою № 733. Йдеться про закріплення розмірів страхових тарифів за договорами обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів залежно від класу небезпечного вантажу і виду транспорту за 1 тонну вантажу на одне перевезення. Проте організаційні елементи такого зобов'язання встановлені безпосередньо Типовим договором. Так, розділ 3 Типового договору регламентує порядок здійснення страхових виплат. Згідно з п. 3.1 для отримання страхового відшкодування страховику повинні бути надані оригінали (або нотаріально засвідчені копії) документів, передбачених п. 12 Постанови, а саме: заяви про виплату страхового відшкодування у зв'язку з настанням страхового випадку; договору страхування; платіжного документа, що підтверджує сплату страхових внесків; акта (протоколу) уповноваженої комісії з розслідування страхового випадку; дозволу або дозволів на перевезення окремих небезпечних вантажів, виданих спеціально уповноваженими органами виконавчої влади; транспортного документа на перевезення небезпечного вантажу; рішення суду про стягнення із страхувальника на користь потерпілих третіх осіб або підтверджуючих документів страхувальника та потерпілої третьої

особи про врегулювання питання за участю страховика про розмір шкоди, заподіяної внаслідок настання страхового випадку без звернення до суду.

На підставі отриманих документів страховик складає страховий акт, який є підставою для страхової виплати (п. 3.2).

Згідно з п. 3.3 Типового договору рішення про виплату страхового відшкодування або про відмову у його виплаті страховик повинен прийняти протягом 10 днів із дати отримання всіх необхідних документів. У разі прийняття рішення про відмову у виплаті страховик у триденний термін із дати його прийняття повідомляє заявника у письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови. У разі встановлення факту настання страхового випадку страховик сплачує страхове відшкодування протягом 10 днів із дня отримання документів.

Наведені випадки виникнення майново-господарських зобов’язань із обов’язкового страхування характеризують особливість закріплення нормативно-правовими актами організаційних і майнових елементів конкретного зобов’язання, які відображаються у договорах (полісах) обов’язкового страхування.

Як свідчить практика закріплення організаційно-майнових зобов’язань у такого виду нормативних актах, майнові та/або організаційні елементи можуть визначатися як безпосередньо у Постанові Кабінету Міністрів України, яка визначає порядок та умови здійснення певного виду обов’язкового страхування, так і безпосередньо у типовому договорі, форму якого затверджує відповідна Постанова.

У контексті питання, яке нами розглядається, слід звернути увагу на проблему визначення правової природи договору (полісу) обов’язкового страхування. Ця проблематика полягає у площині визнання за договором обов’язкового страхування статусу договору приєднання або публічного договору.

Відповідно до ч. 1 ст. 634 ЦК України договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору.

Сучасні науковці відносять договори приєднання до сфери індивідуального регулювання та характеризують їх як розраховані на упорядкування конкретної життєвої ситуації разові регулятивні акти.

О.А. Беляневич договори приєднання відносить до формулярного права, під яким розуміє правила, які одноособово встановлені суб'єктом господарювання, закріплені в стандартній формі (тексті) договору певного виду, є загальнообов'язковими для усіх осіб, які можуть виступати контрагентами такого суб'єкта. Наведене визначення висвітлює характерну ознаку договору приєднання — встановлення його форми суб'єктом господарювання. Натомість форма типового договору (полісу) обов'язкового страхування встановлюється Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом, що свідчить не на користь думки про віднесення договорів обов'язкового страхування до договорів приєднання [38, с. 309].

«Формуляри, як правило, розробляються великими підприємствами та об'єднаннями, які фактично і користуються благом свободи договору, і пропонуються контрагенту для підписання, при цьому в останнього відсутня навіть незначна можливість погодження волі, обговорення змісту договору, що вихолощує принцип свободи договору та автономії волі» [38, с. 313].

З огляду на те, що в договорах приєднання присутні односторонньо сформовані суб'єктом господарювання правила поведінки, що поширюються на невизначене коло осіб, то на відміну від господарського договору, зміст якого узгоджується сторонами, вказаний договір виступає нормотворчим актом однієї особи, який також є досить автономним від нормативно-правового регулювання.

О.А. Беляневич наголошує на тому, що включення в текст договору тих прав та обов'язків, які імперативно встановлені для контрагентів чинним законодавством, загалом не впливає на кваліфікацію договору як договору приєднання, якщо усі інші умови встановлено винятково однією із сторін і мають прийматися іншою без обговорень. І навпаки, якщо зміст договору визначається нормативно-правовим актом, немає підстав говорити про існування договору приєднання, а лише про обмеженість принципу свободи договору для суб`єктів. З огляду на це слід звернути

окрему увагу на норму ч.2 ст. 7Закону України «Про страхування» відповідної до якої для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків.

Частина ст. 16 Закону України «Про страхування» також встановлює, що у разі виїзду зареєстрованого в Україні автотранспортного засобу на територію іншої країни — члена міжнародної системи автострахування «Зелена Картка» власник такого транспортного засобу зобов’язаний укласти договір обов’язкового страхування цивільної відповідальності власника (користувача) транспортного засобу перед третіми особами, дія якого поширюється на ці країни, та отримати від страховика — повного члена Моторного (транспортного) страхового бюро страховий сертифікат «Зелена Картка» єдиного зразка, який прийнятий в усіх країнах — членах цієї міжнародної системи страхування. При цьому на території України форма такого полісу обов’язкового страхування встановлена Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг «Про затвердження зразка типового поліса обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів на умовах міжнародної системи автострахування "Зелена картка"» № 529 від 1 липня 2010 року. При цьому системне тлумачення ч. 2 ст. 41 Закону України «Про страхування» доводить існування імперативної норми, яка дозволяє державі в особі її уповноважених органів встановлювати централізоване регулювання (уніфікацію, обмеження, обов’язковість тощо) розмірів страхових платежів (тарифів) і страхових сум (страхового відшкодування), умов укладання страхових договорів, взаємовідносин страховика і страхувальника, якщо вони не суперечать законодавству України при здійсненні обов’язкових видів страхування. Наведені положення чинного законодавства України також доводять, що договори обов’язкового страхування віднести до договорів приєднання наразі неможливо.

Б.І. Пугінський вказував на схожість укладання господарського договору на основі типового договору із договором приєднання. Проте при укладенні договору

на основі типового неможливість узгодження більшості умов такого договору існує для обох адресатів на відміну від договору приєднання [438, с. 43].

Саме тому, на нашу думку, спираючись на вище наведені ознаки, які є кваліфікуючими ознаками договору приєднання (суб'єктний склад осіб типового договору, які мають право встановлювати (формувати) його умови та обов'язковість укладання типового договору виключно на сформульованих умовах стосовно кожного суб'єкта правовідносин із обов'язкового страхування), типовий договір обов'язкового страхування за своєю юридичною природою не є договором приєднання.

Питання співвідношення типового договору та публічного договору є наразі актуальним, адже публічний договір є одним із найпоширеніших видів договорів. Перелік сфер, в яких може застосовуватись публічний договір, наведений в ч. 1 ст. 633 ЦК України, не є вичерпним. Предметом публічного договору можуть бути будь-які дії, які повинна вчиняти відповідна особа — підприємець за характером своєї діяльності [580].

Відповідно до ч. 1 ст. 633 ЦК України публічним є договір, в якому одна сторона — підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). У свою чергу, ст. 178 ГК України, яка регулює публічні зобов'язання суб'єктів господарювання, відсилає у визначенні таких видів діяльності до законодавства та установчих документів суб'єкта господарювання, що розширює сфери господарської діяльності, у яких може застосовуватися публічний договір, до невизначеного кола.

Кваліфікуючими ознаками публічного договору, що дають змогу виділити його як юридичну конструкцію, науковці називають такі [38, с. 231]:

- спеціальний статус суб'єкта, який зобов'язаний укладати договір певного виду з кожним, хто буде до нього звертатися: суб'єкт господарювання (за змістом ст. 178 ГК України) або підприємець (за змістом ч. 1 ст. 633 ЦК України). Вказану ознаку було детально розглянуто вище, де обґрунтовувалося положення про

можливість укладення окремих видів договорів (полісів) обов'язкового страхування виключно суб'єктами господарювання, які виступають страхувальниками. При цьому спеціальні норми страхового законодавства прямо встановлюють правило про те, що страховик не має права відмовити страхувальнику в укладенні договору обов'язкового страхування. Так, п. 14.2 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» закріплює положення про те, що страховик не може відмовити будь-якому страхувальнику в укладенні договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності;

- характер діяльності, яку здійснює такий суб'єкт. Зрозуміло, що будь-який вид господарської діяльності, спрямованої на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, є публічною. Фахівці з цього приводу визначають, що господарська діяльність може розумітися як публічна в більш вузькому, юридичному значенні. І саме така публічність випливає з імперативних норм законодавства, що спеціально врегульовують окремі види господарської / підприємницької діяльності: а) у сфері природних монополій та суміжних ринків; б) в інших сферах (банківської діяльності, *страхової діяльності* тощо), в яких не виключається конкуренція.

Наведений аналіз дає підстави для визнання за договором (полісом) обов'язкового страхування статусу публічного договору, що і характеризує його правову природу.

Значний ступінь державного регулювання страхової діяльності у сфері обов'язкового страхування. Як зазначалося вище, згідно зі ст. 5 Закону України «Про страхування» обов'язкові види страхування, які запроваджуються законами України, мають бути включені до цього Закону. Забороняється здійснення обов'язкових видів страхування, що не передбачені цим Законом. При цьому ст. 7 вказаного Закону визначає, що для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування,

розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків.

Проте можливість визначення видів обов'язкового страхування та встановлення органами державної влади порядку і правил його проведення, форм типового договору, особливих умов ліцензування обов'язкового страхування, розмірів страхових сум та максимальних розмірів страхових тарифів або методики актуарних розрахунків, прямо передбачена ч. 2 ст. 41 Закону України «Про страхування», яка передбачає, що не допускається, за винятком обов'язкових видів страхування, страхування життя, майна фізичних осіб, перестрахування, страхування експортно-імпортних поставок під гарантію держави, страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою та діяльності страхових посередників, будь-яке централізоване регулювання (уніфікація, обмеження, обов'язковість тощо) розмірів страхових платежів (тарифів) і страхових сум (страхового відшкодування), умов укладання страхових договорів, взаємовідносин страховика і страхувальника, якщо вони не суперечать законодавству України.

Зміст страхових правовідносин у сфері господарювання, який становлять специфічні права та обов'язки учасників страхових відносин у сфері господарювання щодо попередження, подолання, зменшення і відшкодування за рахунок заздалегідь акумульованих коштів наслідків стихійних лих та/або нещасних випадків тощо, що завдали матеріальних збитків, та реальна поведінка таких учасників щодо реалізації вказаних прав та обов'язків.

Проведене дослідження дає змогу говорити проте, що з метою усунення виявлених суперечностей у правовому регулюванні правовідносин із обов'язкового страхування у сфері господарювання, необхідно внести пропозиції до чинного законодавства України, а саме — прийняти Закон України «Про основні засади державної політики у сфері обов'язкового страхування», в якому: визначити поняття обов'язкового страхування, загальні цілі, завдання, принципи, порядок і умови його проведення.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що виникнення, зміна та припинення страхових правовідносин у сфері господарювання на підставі актів

страхового права здійснюється через юридичну конструкцію складного юридичного складу, що чітко простежується при аналізі особливостей правового регулювання правовідносин із обов'язкового страхування.

2.2 Договір страхування

Класичною підставою виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин у сфері господарювання є *договір добровільного страхування.*

Добровільне страхування здійснюється також у силу закону, як і обов'язкове. Але на відміну від обов'язкового при добровільному страхуванні права й обов'язки учасників страхового правовідношення виникають безпосередньо з договору. Страховий договір відповідає всім вимогам, що пред'являються до господарсько-правових угод з урахуванням особливостей регульованих ним правовідносин [619, с. 84; 505, с. 8].

Як було визначено вище, за вольовою ознакою договір належить до правомірних дій. При цьому слід наголосити, що договір страхування у сфері господарювання за своєю суттю є господарським договором з огляду на специфіку та кваліфікуючі ознаки таких правовідносин, про що вже було застережено. Беручи це до уваги, наукові теоретичні розробки щодо господарського договору, його поняття, кваліфікуючі ознаки, основні характеристики мають стати підґрунтям для побудови теорії договору страхування як підстави виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин у сфері господарювання з урахуванням власної специфіки.

Науковці відносять господарський договір до первинно правоутворюючих юридичних фактів, тобто таких, з якими пов'язане *виникнення* правовідносин.

В.П. Мозолін вказував на те, що під договором слід розуміти ті групи угод, які спрямовані на встановлення зобов'язальних правовідносин, а згоду сторін на зміну або припинення вже існуючих договірних відносин (або окремих прав та обов'язків) слід іменувати угодою [224, с. 169].

Натомість О.А. Беляневич зазначає, що «звуження сутності господарського договору до рамок юридичного первинно-правоутворюючого факту могло б призвести до того, що норми права, які регулюють зміст та динаміку договірного зобов'язання, існували б «поза» системою правових норм, які поки що умовно назвемо договірним правом. Договірне ж право об'єктивно не може регулювати тільки виникнення договірного зобов'язання — відносного правовідношення, але з необхідністю — його динаміку (зміну, виконання, припинення)» [38, с. 57].

Слід зазначити, що чинне господарське законодавство поняття господарського договору не містить, незважаючи на те, що Господарський кодекс України місить главу 20 «Господарські договори», яка у ст. 179—188 врегульовує питання загальних умов укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання, істотних умов господарського договору, загального порядку укладання господарських договорів, особливостей укладання попередніх договорів, особливостей укладання господарських договорів за державним замовленням, особливостей укладання господарських договорів на основі вільного волевиявлення сторін, примірних і типових договорів, особливостей укладання господарських договорів на біржах, ярмарках та публічних торгах, укладання організаційно-господарських договорів, укладання господарських договорів за рішенням суду, порядку змін та розірвання господарських договорів.

Зрозуміло, що відсутність законодавчо визначеного поняття господарського договору породжує проблему визначення понять інших видів договорів, у тому числі договору страхування у сфері господарювання, які за своєю правовою природою є господарськими.

Відсутність законодавчо закріпленого поняття дає можливість звернутися до господарсько-правової доктрини, в межах якої розроблена теорія господарського договору, визначені його характерні ознаки, сформульоване доктринальне поняття та розроблена теорія господарського договірного права [38; 209].

На тлі вказаних доробок, на нашу думку, ми маємо можливість визначитися з поняттям договору страхування у сфері господарювання, його характерними

ознаками, правовою природою та особливостями правового регулювання страхових договірних відносин у сфері господарювання.

О.М. Вінник зазначає, що термін «господарський договір» використовується у різних змістових значеннях [61, с. 277]: 1) як угода (правочин), що породжує права та обов'язки учасників господарських відносин; 2) як зобов'язання сторін (учасників господарських відносин), що ґрунтується на укладеній ними угоді; 3) як правовий документ, в якому фіксується факт угоди та зміст зобов'язання сторін.

При цьому автор зазначає, що основним є друге значення, а перше і третє відіграють допоміжну роль.

Поняття будь-якої наукової категорії визначається за допомогою його суттєвих ознак. Ознаки господарського договору, які притаманні саме йому, дають змогу відокремити його від інших видів договорів, у тому числі суміжних. До таких ознак доктрина господарського права, зокрема, відносить:

1) особливий суб'єктний склад. Сторонами господарського договору найчастіше виступають суб'єкти господарювання, проте такі договори можуть укладатися за участю інших учасників господарських відносин, перелік яких вміщено у ст. 2 ГК України;

2) спрямованість за забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин;

3) зв'язок із плановим процесом. Йдеться насамперед про внутрішньофірмове планування учасників договірних правовідносин, а з урахуванням необхідності дотримання умов господарського порядку в Україні, що передбачено ст. 5 ГК України, — про державне та комунальне планування. Як вказує О.М. Вінник, ця ознака тісно пов'язана з попередньою й унаочнює систематичність господарської діяльності — як її специфічна риса, яка і потребує планування як обов'язкового елемента організації такої діяльності;

4) поєднання в господарському договорі організаційних та майнових елементів (визначення порядку оплати, дострокового припинення, порядку розгляду спорів);

5) обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів та загальногосподарських інтересів;

6) можливість відступлення від рівності сторін (договори приєднання, типові догори) [61, с. 277-278].

Узагальнення істотних ознак, що притаманні господарському договору, надали можливість науковцям сформулювати його доктринальне поняття, а саме: господарський договір засноване на згоді сторін і зафіксоване у встановленій законом формі зобов'язання між суб'єктами господарювання, суб'єктами організаційно-господарських повноважень, не господарюючими суб'єктами — юридичними особами, змістом якого є взаємні права й обов'язки сторін у галузі господарської діяльності [38, с. 61-62].

Чинне законодавство не дає єдиного поняття договору страхування. Визначення договору страхування міститься у трьох нормативних актах: ЦК України (ст. 979), ГК України (ст. 354), Законі України «Про страхування» (ст. 16).

Відповідно до ст. 979 ЦК України за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

За ст. 354 ГК України за договором страхування страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Наведені визначення певним чином збігаються між собою. Вони містять у своєму змісті необхідні елементи договору страхування: наявність двох сторін страхових правовідносин (страховика і страхувальника); основні зобов'язання страховика і страхувальника; реалізацію зобов'язань страховика щодо здійснення страхових виплат залежно від настання страхового випадку тощо.

Проте найбільш юридично обґрунтованим та повним є поняття договору страхування, яке міститься у Законі України «Про страхування».

Відповідно до ч. 1 ст. 16 вказаного Закону договір страхування — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Наведені вище ознаки та поняття господарського договору дають підстави на їх основі визначити загальні та спеціальні ознаки, які притаманні договору страхування у сфері господарювання, та на підставі таких ознак визначитися з дефініцією договору страхування у сфері господарювання.

Загальними ознаками договору страхування у сфері господарювання як господарського договору є:

Особливий суб'єктний склад. Сторонами договору страхування у сфері господарювання, як правило, виступають страховики і страхувальники, які є суб'єктами господарювання. При цьому під страховиками чинне законодавство України розуміє як страхові компанії, так і товариства взаємного страхування, які є юридичними особами відповідно до вимог Закону України «Про страхування» та Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Основна відмінність правового статусу вказаних суб'єктів господарювання полягає в тому, що відповідно до національного законодавства вони надають страхові послуги з різною метою: страхові компанії — з метою отримання прибутку; товариства взаємного страхування — без такої мети. Слід наголосити на тому, що правове становище вказаних суб'єктів страхової діяльності у страхових зобов'язаннях, закріплених договором добровільного страхування, нічим не відрізняється.

Страхувальниками в договорі страхування у сфері страхування можуть виступати як суб'єкти господарювання: юридичні особи та фізичні особи —

підприємці (про що було вказано вище), так і фізичні особи, які в контексті ст. 2 ГК України виступають як споживачі страхової послуги, що надається суб'єктом господарювання (страховиком) на підставі договору страхування у сфері господарювання.

Закон України «Про страхування» (ст. 3) та ЦК України (ст. 984—985) вказують також, що страхувальники можуть укладати із страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування. Страхувальники мають право при укладанні договорів особистого страхування призначати за згодою застрахованої особи фізичних осіб або юридичних осіб (вигодонабувачів) для отримання страхових виплат, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування. Страхувальники мають право при укладанні договорів страхування інших, ніж договори особистого страхування, призначати фізичних осіб або юридичних осіб (вигодонабувачів), які можуть зазнати збитків у результаті настання страхового випадку, для отримання страхового відшкодування, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

Крім того, договір страхування у сфері господарювання може бути укладено при посередництві страхового агента або страхового брокера. Правовий статус зазначених осіб у страхових правовідносинах та як учасників страхової діяльності є різним.

Проте в контексті розгляду ознак, притаманних договору страхування у сфері господарювання як господарському договору, будемо розглядати класичну схему реалізації таких правовідносин, тобто коли сторонами такого договору виступають суб'єкти господарювання.

Спрямованість на забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин. Щодо страховика як сторони договору страхування у сфері господарювання зрозуміло, що його діяльність ґрунтується на понятті страхової діяльності, яка була нами визначена у підрозділі 1.4 цієї роботи як урегульована

нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків). Вказаний підхід до страхової діяльності зумовлений тим, що за такого соціально орієнтованого виду діяльності стає характерною наявність спеціальних кваліфікуючих ознак, притаманних господарській страховій діяльності, зокрема: наявність спеціального суб'єктного складу осіб, які здійснюють страхову діяльність; здійснення вказаної діяльності на професійній основі з метою отримання прибутку шляхом надання страхових послуг для захисту майнових інтересів страхувальників; поєднання приватних та публічних інтересів при здійсненні страхової діяльності; особлива сфера здійснення страхової діяльності [61, с. 26] – сфера суспільного виробництва; наявність значного рівня державного регулювання; предметом страхової діяльності є надання специфічних послуг (страхових), що здійснюється за плату, постійно і на професійні основі; призначенням страхової діяльності є задоволення потреб членів суспільства, в основі яких лежить захист їх майнових інтересів від негативного впливу ризиків за рахунок грошових (страхових) фондів, що формуються шляхом сплати зацікавленими особами (фізичними особами, суб'єктами господарювання) страхових платежів (страхових внесків, страхових премій).

Страхувальника як сторону договору страхування у сфері господарювання стимулюють вступати у такі відносини дві групи умов: 1) умови власної доцільності організації та проведення господарської діяльності (внутрішньо-суб'єктивні фактори); 2) умови законодавства (зовнішньо-об'єктивні фактори).

До внутрішньо-суб'єктивних умов слід віднести отримання прибутку при можливій мінімізації підприємницького ризику, а саме: страхування ризиків підприємства знижує невизначеність у плануванні фінансової діяльності; підприємство замінює невідомі йому витрати на компенсацію збитків у майбутньому певними витратами на сплату страхової премії; за допомогою

страхування підприємство вивільняє грошові кошти, які повинні були б резервуватися у фонді ризику для покриття непередбачених збитків, а тепер можуть бути використані для отримання доходу при інвестуванні у виробництво [95].

До зовнішньо-суб'єктивних умов належать, наприклад, особливості оподаткування видатків на страхування. Відповідно до ст. 140.1.6 Податкового кодексу України на валові витрати суб'єкта господарювання без обмеження відносяться будь-які витрати на страхування, а саме, із ризиків: загибелі врожаю; транспортування продукції платника податку; цивільної відповідальності, пов'язаної з експлуатацією транспортних засобів, що перебувають у складі основних засобів платника податку; будь-які витрати із страхування ризиків, пов'язаних із виробництвом національних фільмів (у розмірі не більше 10 відсотків вартості виробництва національного фільму); екологічної та ядерної шкоди, що може бути завдана платником податку іншим особам; майна платника податку; об'єкта фінансового лізингу, а також оперативного лізингу, концесії державного чи комунального майна за умови, якщо це передбачено договором; фінансових, кредитних та інших ризиків платника податку, пов'язаних із провадженням ним господарської діяльності, в межах звичайної ціни страхового тарифу відповідного виду страхування, що діє на момент укладення такого страхового договору, за винятком страхування життя, здоров'я або інших ризиків, пов'язаних із діяльністю фізичних осіб, що перебувають у трудових відносинах із платником податку, обов'язковість якого не передбачена законодавством, або будь-яких витрат із страхування сторонніх фізичних чи юридичних осіб.

Зв'язок із плановим процесом. Як уже було зазначено вище, в умовах трансформаційної економіки плановість пов'язана перш за все із внутрішньофірмовим плануванням учасників договірних правовідносин.

Страхова діяльність страховика як сторони договору страхування у сфері господарювання є специфічним (особливим) видом господарської діяльності, що вливає на особливості та специфіку її планування з метою належного використання такою особою страхових зобов'язань, прийнятих на себе за договором добровільного страхування. Незважаючи на те, що внутрішньофірмове планування,

на перший погляд, може здатися процесом не обов'язковим, що ґрунтується на принципі «власної доцільності» суб'єкта господарювання, по відношенню до суб'єктів страхової діяльності вказані умови внутрішньофірмового планування чітко врегульовані нормами права. Так, відповідно до ст. 31 Закону України «Про страхування» страховики зобов'язані формувати і вести облік таких технічних резервів за видами страхування (крім страхування життя): незароблених премій (резерви премій), що містять частки від сум надходжень страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), що відповідають страховим ризикам, які не минули на звітну дату; збитків, що містять зарезервовані несплачені страхові суми та страхові відшкодування за відомими вимогами страхувальників, з яких не прийнято рішення щодо виплати або відмови у виплаті страхової суми чи страхового відшкодування.

Відповідно до вказаної норми страховики можуть прийняти рішення про запровадження з початку календарного року згідно з встановленою Уповноваженим органом методикою формування і ведення обліку таких технічних резервів за видами страхування, іншими ніж страхування життя: резерв незароблених премій; резерв заявлених, але не виплачених збитків; резерв збитків, які виникли, але не заявлені; резерв катастроф; резерв коливань збитковості.

При цьому страховики зобов'язані письмово повідомити Уповноважений орган про запровадження формування і ведення обліку зазначених технічних резервів за видами страхування, іншими ніж страхування життя, не пізніше ніж за 45 днів до початку календарного року.

Згідно зі ст. 31 Закону України «Про страхування» для забезпечення страхових зобов'язань із страхування життя та медичного страхування страховики формують окремі резерви за рахунок надходження страхових платежів і доходів від інвестування коштів сформованих резервів за цими видами страхування.

Страховики зобов'язані створювати і вести облік таких резервів із страхування життя: довгострокових зобов'язань (математичні резерви); належних виплат страхових сум.

Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Правил формування, обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя» від 17 грудня 2004 року № 3104 чітко визначає порядок формування резерву незароблених премій; резерву заявлених, але не виплачених збитків; резерву збитків, які виникли, але не заявлені; резерву коливань збитковості; резерву катастроф та порядок розміщення технічних резервів.

Усі вказані положення чинного страхового законодавства характеризують особливості внутрішньофірмового планування страховика як сторони договору страхування у сфері господарювання.

Стосовно страхувальника внутрішньофірмове планування слід розглядати як функцію управляння його діяльністю [539, с. 4]. Планування на підприємстві охоплює всі сторони його господарської діяльності, а саме: виробництво та реалізацію продукції, маркетинг, фінансове та ресурсне забезпечення та ін. Формування і використання науково обґрунтованої системи планування, розробка та виконання системи планів дає змогу забезпечити досягнення поставлених цілей підприємства, зміцнити й поліпшити його становище на ринку.

Внутрішньофірмове планування слід розглядати як функцію управління, що оскільки план: відображає систему цінностей і погляди керівництва підприємства, його бачення майбутнього, яке допомагає зорієнтувати персонал підприємства в потрібному напрямі; спирається на початкову ситуацію та описує обмеження, що накладаються зовнішнім середовищем. Це робить плановані результати більш осмисленими для менеджерів; є інструментом координації, який забезпечує узгодження цілей і вироблення компромісів на базі об’єктивних критеріїв; полегшує контроль за діяльністю підприємства, дозволяє оцінювати розбіжність між цілями і результатами; підвищує готовність підприємства реагувати на непередбачені зміни за умови, що на стадії планування проводився аналіз можливих змін; сприяє більш жорсткому управлінню підприємством, основаному не на імпровізації, а на нормах, бюджетах і графіках [492, с. 54].

Поєднання в договорі страхування організаційних та майнових елементів. Вказані ознаки найбільш повно можна дослідити спираючись на законодавчо визначені істотні умови договору страхування. Так, відповідно до ст. 982 ЦК України істотними умовами договору страхування є предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства. Вказані умови передбачені ч. 4 ст. 16 Закону України «Про страхування», до яких норма відносить: назву документа; назву та адресу страховика; прізвище, ім'я, по батькові або назву страхувальника та застрахованої особи, їх адреси та дати народження; прізвище, ім'я, по батькові, дату народження або назву вигодонабувача та його адресу; зазначення предмета договору страхування; розмір страхової суми за договором страхування, іншим, ніж договір страхування життя; розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат за договором страхування життя; перелік страхових випадків; розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати; страховий тариф (не визначається для страхових випадків, для яких не встановлюється страхова сума); строк дії договору; порядок зміни і припинення дії договору; умови здійснення страхової виплати; причини відмови у страховій виплаті; права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; інші умови за згодою сторін; підписи сторін.

Із наведених переліків умов, які повинен містити договір страхування, можна виокремити дві групи: майнові та організаційні.

До майнових умов договору страхування у сфері господарювання слід віднести: розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати; страховий тариф (не визначається для страхових випадків, для яких не встановлюється страхова сума).

Організаційними умовами договору страхування слід визнати такі: строк дії договору; порядок зміни і припинення дії договору; умови здійснення страхової

виплати; причини відмови у страховій виплаті; відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору.

Також необхідно вказати, що відповідно до ч. 3 ст. 16 Закону України «Про страхування» договори добровільного страхування укладаються відповідно до правил страхування, які є локальним нормативним актом страховика. Стаття 17 вказаного Закону визначає перелік обов'язкових умов, які повинні міститися у правилах страхування будь-якого виду. Окрім зазначених вище обов'язкових умов, що мають бути відзначені в договорі страхування, ст. 17 містить низку майнових та організаційних умов, які не є істотними умовами договору страхування, але, з огляду на застереження про те, що договір страхування укладається відповідно до правил страхування, і умови правил можуть бути включені до договору страхування, такі умови можуть стати для сторін страхового зобов'язання у сфері господарювання обов'язковими. До них слід віднести: 1) як майнові – умови щодо страхового тарифу за договорами страхування іншими, ніж договори страхування життя; умови щодо тарифу та методики їх розрахунку за договорами страхування життя; 2) як організаційні — строк прийняття рішення про здійснення або відмову в здійсненні страхових виплат; дії страхувальника у разі настання страхового випадку; перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків.

Обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів та загальногосподарських інтересів. Адже можливість обмеження договірної свободи учасників страхових правовідносин з метою захисту їх майнових інтересів та досягнення загальногосподарської мети – встановлення правового господарського порядку в Україні, яскраво простежується при здійсненні обов'язкового страхування.

При здійсненні добровільного страхування, яке відповідно до ст. 6 Закону України «Про страхування» є страхуванням, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог цього Закону.

Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

При цьому і при добровільному страхуванні можливі випадки обмеження договірної свободи учасників страхового правовідношення. Так, відповідно до ст. 16 Закону України «Про страхування» Уповноважений орган має право встановлювати додаткові вимоги до договорів страхування життя та договорів страхування майна фізичних осіб та до порядку укладання договорів із страховиками-нерезидентами (ч. 5, 7 ст. 16 Закону України «Про страхування»).

Відповідно до міжнародних систем страхування, які вимагають застосування уніфікованих умов страхування, договори страхування укладаються відповідно до таких умов страхування, з урахуванням вимог, передбачених цим Законом (ч. 6 ст. 16 Закону України «Про страхування»).

Наведені норми чинного законодавства України доводять можливість встановлення договірної свободи учасників страхових правовідносин при укладанні договорів добровільного страхування.

Можливість відступлення від принципу рівності сторін у договірних відносинах. Така можливість у страхових правовідносинах може виявлятися у двох аспектах: законодавчому та договірному. Законодавчий аспект реалізації цієї ознаки було проаналізовано нами при висвітленні проблематики визначення сутності правової природи типових договорів із обов’язкового страхування.

Договірний аспект відступлення від принципу рівності сторін у договірних відносинах виявляється у тому випадку, коли при укладанні договору добровільного страхування страховик може нав’язати страхувальнику умови, зміст яких він з огляду на здатність належної професійної підготовки не розуміє. «У спорі про виконання договору фінансова організація практично завжди залишається у виграшу, оскільки має навички ведення подібних спорів… А її клієнт залишається у програшу, оскільки навіть вигравши спір він потратить багато сил і грошей… а в результаті отримані проценти не лише не компенсують йому усіх витрат, а їх у переважній більшості випадків «з’їсть» інфляція» [134, с. 29].

Російська школа страхового права називає такі випадки інформаційною та договірною диспропорцією, коли страхувальник за об'єктивних підстав не розуміє змісту послуги, що йому надається, та фактично не може впливати на умови договору страхування.

За усталеною термінологією наявність цих двох диспропорцій у договірних відносинах визнає за клієнтом страховика статусу «слабкої сторони» договору. В іноземній літературі застосовується аналогічний, проте, як видається, найбільш точний термін — «*unequal bargaining powe*» — нерівна переговорна сила або договірна диспропорція [134, с. 29].

З подібними диспропорціями практика проведення господарської діяльності стикається досить часто і не лише на ринку фінансових послуг, проте саме у страхових відносинах у сфері господарювання диспропорція є не лише наслідком різного статусу учасників таких правовідносин, а й зумовлена змістом таких правовідносин – характером послуг, що надаються страховиком як фінансовою установою та необхідністю дотримання останнім законодавчо встановлених вимог щодо забезпечення фінансової стійкості.

В якості спеціальних ознак, що притаманні договору страхування як регулятору особливих правовідносин у сфері господарювання, можна виокремити:

Самостійність договору страхування. Договір страхування є самостійним (головним) договором [36, с. 149]. В.І. Серебровський вбачав у самостійності договору страхування основний фактор відмежування його від інших схожих із ним договорів: гарантії, комісії, купівлі-продажу [467, с. 41].

Двосторонність договору страхування. Двосторонній договір вказує на наявність у сторін угоди зустрічних зобов'язань по відношенню одна до одної. Наявність зустрічних зобов'язань зумовлює наявність взаємних прав і обов'язків сторін, проте не ототожнює значущість договірних зобов'язань сторін між собою. Завжди існує головне зобов'язання, яке визначає особливості правовідносин у цілому, і другорядне, що забезпечує його реалізацію. У договорі страхування головним виступає зобов'язання страховика перед страхувальником щодо реалізації страхового інтересу, який виконується виплатою страхової суми (страхового

відшкодування) при настанні страхового випадку. Зустрічним до основного є зобов'язання страхувальника перед страховиком щодо сплати страхової премії у встановлені договором строки. Зобов'язання в договорі страхування є взаємними [36, с. 151].

Згідно з чинним законодавством України, за договором страхування одна сторона — страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі і має право вимагати відшкодування збитків, завданих настанням страхового випадку, а інша сторона — страховик зобов'язується відшкодувати збитки (виплатити страхову суму) при настанні певної події та вправі вимагати сплати страхової премії і виконання інших обов'язків, що випливають із договору страхування або законодавства.

Оплатність договору страхування. Оплатний договір — це договір, за яким сторона повинна отримати плату або інше зустрічне надання за виконання своїх обов'язків. Саме зустрічне надання, а не ціна, є істотною умовою будь-якого оплатного договору. Згідно з договором страхувальник сплачує страховику страхову премію, а страховик здійснює страхову виплату [496, с. 69].

Реальність або консенсуальність договору страхування. Це питання є найбільш дискусійним у науковій юридичній літературі.

В. Луць та М. Брагінський зазначають, що за загальними правилами договір страхування є реальним, бо до внесення першого страхового платежу він не набирає чинності, якщо інше не передбачено умовами договору [576, с. 398]. Н. Саніахметова вважає договір страхування консенсуальним [566, с. 630].

Вирішальним чинником для визначення реальності чи консенсуальності договору страхування є визначення моменту укладення договору страхування. Якщо згідно з умовами договору страхування він набуває чинності з моменту внесення першого страхового платежу, то за загальним правилом договір страхування є реальним, оскільки згідно зі ст. 18 Закону України «Про страхування» до внесення першого страхового платежу він не набуває чинності, якщо інше не передбачено договором страхування. Проте якщо договором страхування передбачено інше, а

саме набрання чинності з моменту укладення (підписання договору), то за таких умов договір страхування стає консенсуальним [496, с. 73].

Договір страхування не є договором під умовою. Теорія страхового права містить протилежні позиції стосовно питання визнання та/або невизнання договору страхування договором під умовою.

Як зазначав М. І. Брагінський [49, с. 76], право страхувальника вимагати від страховика відшкодування збитків виникає тільки з моменту настання страхового випадку. Таким чином, договір страхування набуває ознак угоди під умовою. Крім того, страховий випадок характеризується наявністю ще одного елементу, притаманного угоді під умовою, з огляду на те, що «умова» і «страховий випадок» є такими обставинами, щодо яких невідомо — здійсняться вони чи ні. Попри це, вказує М. І. Брагінський, договір страхування насправді не є угодою під умовою.

В. Серебровський стверджував: «...по-перше, основний обов'язок, що покладається на страхувальника, сплата страхових премій, не залежить від будь-якої умови або строку; за загальним правилом страхувальник повинен сплатити премію при укладанні договору страхування, якщо договором не встановлена розстрочка або інші строки. По-друге, настання передбаченого в договорі випадку не є випадковим» [465, с. 326].

О. С. Іоффе звернув увагу на те, що ненастання передбаченого випадку призводить виключно до одного наслідку — у страховика не виникає обов'язку сплатити страхову суму (відшкодування). Всі інші наслідки залишаються недоторканними [143, с. 428].

Таким чином, визнати страховий договір угодою, укладеною під умовою, неможливо через зміст і значення категорії «угода під умовою». Умова як додаткова згода припускає існування головних правовідносин, які можуть існувати і в разі ненастання умови. При страхуванні, навпаки, невизначеність є істотним елементом страхової угоди, відсутність чи ненастання якої тягне неможливість існування страхової угоди [496, с. 73].

Ризиковість договору страхування. Договір страхування є алеаторним договором, тобто договором на ризик. При укладенні алеаторного договору сторони

не можуть чітко визначити межі виконання своїх обов'язків, а втрати чи збагачення однієї із сторін залежать від випадку [577, с. 371].

Алеаторний характер договору страхування полягає в тому, що страховику невідомо, чи буде він виконувати свої обов'язки за договором, а також коли саме і в якому обсязі. Так само ризикує і страхувальник, який, сплачуючи внески за договором, не впевнений щодо отримання страхового відшкодування. У договорі страхування від ризику залежить виконання обов'язків страховиком, але не страхувальником, який сплачує страхові внески незалежно від настання страхового випадку [496, с. 78].

Каузальність договору страхування. Договір страхування належить до групи каузальних угод, які залежать від мети і підстави їх виникнення. *Каузальність* у цивільно-правовому договорі, а саме наявність мети і матеріальної основи, має зберігатися протягом усього строку існування угоди, що є обов'язковою умовою для дійсності цієї групи договорів. У страховому договорі сильніше, ніж у будь-яких інших угодах, простежується необхідність дотримання відповідності між основою і самими правовідносинами [36, с. 156].

Строковість договору страхування. Виконання обов'язків за строковою угодою (договором) здійснюється сторонами протягом певного строку. Строк визначає також момент виникнення і припинення правовідносин. Стаття 16 Закону «Про страхування» визначає умову про строк дії договору як істотну умову договору страхування.

Окрім означеного вище, слід звернути увагу на особливість юридичної природи договору страхування в частині визначення його як договору на користь третьої особи та договору приєднання. *Договір страхування – договір на користь третьої особи*. Одним із критеріїв поділу договорів є визначення особи, на користь якої обумовлене виконання зобов'язання. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про страхування» страхувальники можуть укладати із страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування. Страхувальники мають

право при укладанні договорів особистого страхування призначати за згодою застрахованої особи громадян або юридичних осіб (вигодонабувачів) для отримання страхових виплат, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування. Страхувальники мають право при укладанні договорів страхування інших, ніж договори особистого страхування, призначати громадян або юридичних осіб (вигодонабувачів), які можуть зазнати збитків у результаті настання страхового випадку, для отримання страхового відшкодування, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

Сучасні наукові дослідження пропонують новий підхід до розуміння інтересу третьої особи, що може полягати у спрямуванні певної динаміки первісного та всіх інших правовідносин, їх припинення. Крім того, дослідниками аргументується те, що треті особи можуть мати не лише права, а й обов'язки, які породжує договір (за умов згоди третьої особи) або закон [50, с. 7].

Договір добровільного страхування не є договором приєднання. Існує думка, що договір страхування можна кваліфікувати як договір приєднання, з огляду на те, що визначення умов договору страхування належить страховику, а від страхувальника залежить, виявити свою згоду на ці умови чи ні.

Згідно зі ст. 634 ЦК України договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропоновувати свої умови договору.

Проте, як справедливо зазначають деякі науковці [496, с. 75], договір страхування не слід відносити до договорів про приєднання, оскільки зазначена вище характеристика не відповідає тим умовам, на яких дійсно укладається договір страхування. У договорі страхування страховиком виробляються тільки загальні умови, які містяться у правилах страхування щодо кожного виду страхування. Конкретні ж умови договору страхування встановлюються сторонами за взаємною згодою.

Наведені характерні загальні та спеціальні ознаки договору страхування у сфері господарювання дають можливість сформулювати його науково-теоретичне поняття. *Договір страхування у сфері господарювання* – це засноване на згоді сторін і зафіксоване у встановленій законом формі зобов'язання учасників господарських відносин, згідно з яким страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Отже, договір страхування у сфері господарювання є однією з головних підстав виникнення страхових зобов'язань при здійсненні добровільного страхування.

Крім наведеного вище, страхове законодавство встановлює спеціальні вимоги до договору страхування. Так, до *форми договору страхування* застосовують загальні правила, встановлені для форми правочину. Відповідно до ст. 981 ЦК України договір страхування укладається у письмовій формі. Недодержання письмової форми тягне за собою недійсність договору страхування. Письмова форма вважається дотриманою, якщо письмова пропозиція страховика страхувальнику укласти договір (оферта) прийнята у формі акцепту. Якщо особа, яка одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору, яка засвідчує її бажання укласти договір, ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказано у пропозиції укласти договір або не встановлено законом (ст.642 ЦК України).

Для *укладання договору страхування* страхувальник подає страховику письмову заяву за формою, встановленою страховиком, або іншим чином заявляє про свій намір укласти договір страхування. При укладанні договору страхування страховик має право запросити у страхувальника баланс або довідку про фінансовий стан, підтверджені аудитором (аудиторською фірмою), та інші документи, необхідні для оцінки страховиком страхового ризику.

Укладання договору страхування життя має свої особливості, що пов’язано із специфікою діяльності із страхування життя та специфікою й особливостями правового становища страхових компаній, які здійснюють види страхування, інші, ніж страхування життя. Договір страхування життя може бути укладений як шляхом складання одного документа (договору страхування), підписаного сторонами, так і шляхом обміну листами, документами, підписаними стороною, яка їх надсилає. У разі надання страхувальником письмової заяви за формою, встановленою страховиком, що виражає намір укласти договір страхування, такий договір може бути укладений шляхом надіслання страхувальнику копії правил страхування та видачі страхувальнику страхового свідоцтва (поліса), який не містить розбіжностей із поданою заявою. Заява складається у двох примірниках, копія заяви надсилається страхувальнику з відміткою страховика або його уповноваженого представника про прийняття запропонованих умов.

Відповідно до міжнародних систем страхування, які вимагають застосування уніфікованих умов страхування, договори страхування укладаються відповідно до таких умов страхування, з урахуванням вимог, передбачених цим Законом.

Факт укладання договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

Відповідно до практики проведення страхової діяльності в Україні *поліс страхування має подвійну природу*. По-перше, він виступає як договір страхування, і в такому випадку до нього мають застосовуватися норми ЦК України та Закону «Про страхування», що визначають вимоги до істотних умов договору страхування, порядку укладання та припинення останнього, порядку та умов визнання його недійсним, прав і обов’язків страховика і страхувальника тощо. По-друге, поліс страхування являє собою документ, що підтверджує факт укладання договору страхування. За таких умов до полісу не ставляться зазначені вище вимоги.

Договір страхування набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором страхування.

Дія договору страхування припиняється та договір втрачає чинність за таких умов: 1) згода сторін; 2) закінчення строку дії; 3) виконання страховиком

зобов’язань перед страхувальником у повному обсязі; 4) несплата страхувальником страхових платежів у встановлені договором строки. При цьому договір вважається достроково припиненим у випадку, якщо перший (або черговий) страховий платіж не був сплачений за письмовою вимогою страховика протягом десяти робочих днів із дня пред’явлення такої вимоги страхувальнику, якщо інше не передбачено умовами договору; 5) ліквідація страхувальника — юридичної особи або смерть страхувальника-громадянина чи втрата ним дієздатності, за винятком випадків, передбачених статтями 22, 23 і 24 Закону України «Про страхування»: у разі смерті страхувальника-громадянина, який уклав договір майнового страхування, права й обов’язки страхувальника переходять до осіб, які одержали це майно у спадщину. Страховик або будь-хто із спадкоємців має право ініціювати переукладення договору страхування. В інших випадках права й обов’язки страхувальника можуть перейти до іншого громадянина чи юридичної особи лише за згодою страховика, якщо інше не передбачено договором страхування. У разі смерті страхувальника, який уклав договір особистого страхування на користь третіх осіб, його права й обов’язки можуть перейти як до цих осіб, так і до осіб, на яких відповідно до чинного законодавства покладено обов’язки щодо охорони прав і законних інтересів застрахованих (ст. 994 ЦК України, ст. 22 Закону України «Про страхування»); якщо страхувальник — юридична особа припиняється і встановлюються його правонаступники, права та обов’язки страхувальника переходять до правонаступника (ст. 995 ЦК України, ст. 23 Закону України «Про страхування»); у разі визнання судом страхувальника-громадянина недієздатним його права й обов’язки за договором страхування переходять до його опікуна, а дія договору страхування цивільної відповідальності припиняється з часу втрати ним дієздатності. У разі визнання судом страхувальника-громадянина обмежено дієздатним він здійснює свої права й обов’язки страхувальника за договором страхування лише за згодою піклувальника (ст. 996 ЦК України, ст. 24 Закону України «Про страхування»); 6) ліквідація страховика у порядку, встановленому законодавством України; 7) прийняття судового рішення про визнання договору

страхування недійсним; 8) в інших випадках, передбачених законодавством України.

Дію договору страхування може бути достроково припинено за вимогою страхувальника або страховика, якщо це передбачено умовами договору страхування. Дія договору особистого страхування не може бути припинена страховиком достроково, якщо на це немає згоди страхувальника, який виконує всі умови договору страхування, та якщо інше не передбачено умовами договору і законодавством України.

Про намір достроково припинити дію договору страхування будь-яка сторона зобов'язана повідомити іншу не пізніше як за 30 календарних днів до дати припинення дії договору страхування, якщо інше ним не передбачено. У разі дострокового припинення дії договору страхування, крім договору страхування життя, за вимогою страхувальника страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення дії договору, з відрахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, фактичних виплат страхових сум та страхового відшкодування, що були здійснені за цим договором страхування. Якщо вимога страхувальника зумовлена порушенням страховиком умов договору страхування, то останній повертає страхувальнику сплачені ним страхові платежі повністю.

У разі дострокового припинення договору страхування, крім страхування життя, за вимогою страховика страхувальнику повертаються повністю сплачені ним страхові платежі. Якщо вимога страховика зумовлена невиконанням страхувальником умов договору страхування, то страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення дії договору, з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи, визначених при розрахунку страхового тарифу, фактичних виплат страхових сум та страхового відшкодування, що були здійснені за цим договором страхування.

У разі дострокового припинення дії договору страхування життя страховик виплачує страхувальнику викупну суму, яка є майновим правом страхувальника за договором страхування життя.

Якщо вимога страховика зумовлена невиконанням страхувальником умов договору страхування, страхувальнику повертається викупна сума.

Викупна сума — це сума, яка виплачується страховиком у разі дострокового припинення дії договору страхування життя та розраховується математично на день припинення договору страхування життя залежно від періоду, протягом якого діяв договір страхування життя, згідно з методикою, яка проходить експертизу в органі державного нагляду за страховою діяльністю, здійснена актуарієм і є невід'ємною частиною правил страхування життя. Держфінпослуг може встановити вимоги до методики розрахунку викупної суми.

Договір страхування є нікчемним або визнається недійсним із моменту його укладання у випадках, встановлених ЦК України. Для оцінки дійсності договору страхування застосовуються загальні та спеціальні підстави, передбачені чинним законодавством України.

Загальні підстави для визнання договору страхування недійсним (нікчемним) передбачені статтями 215—236 ЦК України: невідповідність договору страхування цивільному законодавству та іншим правовим актам; фіктивний та удаваний характер правочину; укладення договору страхування з недієздатною фізичною особою; укладення договору страхування під впливом помилки, обману.

Стаття 998 ЦК України та ст. 29 Закону України «Про страхування» передбачають *спеціальні підстави визнання договору страхування недійсним*.

Відповідно до зазначених вище статей договір страхування визнається недійсним і не підлягає виконанню також у разі: 1) якщо його укладено після страхового випадку; 2) якщо об'єктом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення, що набуло законної сили. Договір страхування визнається недійсним у судовому порядку.

Зміст договору як спільного вольового юридичного акту сторін становлять його умови, в яких закріплюються права та обов'язки сторін договору, що становлять зміст договірного зобов'язання. Серед умов договору необхідно виділити *істотні*. Відповідно до ст. 982 ЦК України істотними умовами договору страхування є предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової

суми, в межах якої страховик зобов’язаний провести виплату в разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства, зокрема, йдеться про ст. 16 Закону України «Про страхування». Неузгодження сторонами хоча б однієї з істотних умов договору страхування є підставою для визнання договору неукладеним (ст. 638 ЦК України).

Проведене дослідження договору страхування як підстави виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин у сфері господарювання доводить, що він є головною підставою, що опосередковує правовідносини між його основними суб’єктами: страховиком і страхувальником.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІ

Особливості виникнення страхових правовідносин у сфері господарювання тісно пов’язані зі специфікою господарської діяльності, що відображається на суб’єктному складі осіб такого правовідношення, а також на особливостях об’єктів та специфіці потреб, у захисті яких виявляються умови для виникнення страхових правовідносин.

Специфіка виникнення, зміни і припинення страхових правовідносин у сфері господарювання, на підставі актів страхового законодавства, простежується при наданні страхової послуги правосуб’єктними учасниками страхової діяльності у формі обов’язкового страхування.

Регламентація підстав виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин із обов’язкового страхування дає підстави стверджувати, що підставою виникнення страхових правовідносин цього виду є складний юридичний склад.

Галузева специфіка страхових правовідносин із обов’язкового страхування у сфері господарювання ґрунтується на таких кваліфікуючих ознаках господарських

правовідносин, як: 1) сфера здійснення; 2) особливий (обмежений) суб'єктний склад учасників; 3) наявність господарських зобов'язань, які містять і поєднують організаційні та майнові елементи; 4) значний ступінь державного регулювання страхової діяльності у сфері обов'язкового страхування; 5) зміст страхових правовідносин у сфері господарювання.

Закріплення організаційно-майнових зобов'язань у такого виду нормативних актах, майнові та/або організаційні елементи можуть визначатись як безпосередньо у Постанові Кабінету Міністрів України, яка визначає порядок та умови здійснення певного виду обов'язкового страхування, так і безпосередньо у типовому договорі, форму якого затверджує відповідна Постанова.

Типовий договір обов'язкового страхування за своєю юридичною природою не є договором приєднання.

Договір (поліс) обов'язкового страхування є публічним договором, що і визначає його правову природу.

Загальними ознаками договору страхування у сфері господарювання як господарського договору є: особливий суб'єктний склад; спрямованість на забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин; зв'язок із плановим процесом; поєднання в господарському договорі організаційних та майнових елементів; обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів та загальногосподарських інтересів; можливість відступлення від рівності сторін.

Аналіз положень чинного страхового законодавства доводить особливості внутрішньофірмового планування страховика як сторони договору страхування у сфері господарювання.

Стосовно страхувальника то внутрішньофірмове планування слід розглядати як функцію управління його діяльністю.

Можливість відступлення від принципу рівності сторін у договірних відносинах. Ця можливість у страхових правовідносинах може проявлятися у двох аспектах: законодавчому та договірному. Договірний аспект відступлення від принципу рівності сторін у правовідносинах проявляється у тому випадку, коли при

укладенні договору добровільного страхування страховик може нав’язати страхувальнику умови, зміст яких він з огляду на відсутність належної професійної підготовки не розуміє.

В якості спеціальних ознак, що притаманні договору страхування як регулятору особливих правовідносин у сфері господарювання, можна виокремити: самостійність; двосторонність страхування; оплатність; реальність або консенсуальність; договір страхування не є договором під умовою; ризиковість; каузальність; договір страхування – договір на користь третьої особи; договір добровільного страхування не є договором приєднання.

Договір страхування у сфері господарювання – це засноване на згоді сторін і зафіксоване у встановленій законом формі зобов’язання учасників господарських відносин, згідно з яким страховик бере на себе зобов’язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування, а страхувальник зобов’язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Поліс страхування має подвійну природу. По-перше, він виступає як договір страхування, і в такому випадку до нього мають застосовуватися норми ЦК України та Закону «Про страхування», що визначають вимоги до істотних умов договору страхування, порядку укладання та припинення останнього, порядку та умов визнання його недійсним, прав і обов’язків страховика і страхувальника тощо. По-друге, поліс страхування є документом, що підтверджує факт укладання договору страхування. За таких умов до полісу не ставляться зазначені вище вимоги.

РОЗДІЛ ІІІ
СТРУКТУРА СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1 Об’єкт страхових правовідносин

«Специфічне переломлення загальнофілософської категорії об’єкта в юридичній науці втілилося в утворенні таких правових категорій, як «об’єкт права», «об’єкт суб’єктивного права», «об’єкт юридичного обов’язку», «об’єкт правовідносини» тощо. Причому категорія «об’єкт права» зазвичай вживається не в одному якомусь значенні, а в декількох: і в сенсі об’єкта норми права (предмет правового регулювання), і в значенні об’єкта суб’єктивного права або об’єкта правовідносини» [113, с. 4].

В.Н. Протасов зазначив, що «у категоріальному апараті теорії правовідносин поняття «об’єкт» міцно утвердилося в якості найважливішого елемента, який характеризує зв’язок правовідносини з матеріальними і духовними цінностями суспільства. Особливе значення цьому поняттю традиційно надається в дослідженні й характеристиці майнових відносин і насамперед правовідносин власності» [437, с. 6].

У свою чергу, Н. Г. Александров писав, що «наявність зовнішнього об’єкта (предмета) поведінки, що становить зміст правомочностей і обов’язків, і є головною ознакою для відмежування майнових правовідносин від немайнових. У силу невизначеності складу зобов’язаних осіб одне правовідношення власності відрізняється від іншого визначеністю суб’єкта і визначеністю об’єкта права власності» [13, с. 117].

За розумінням К. К. Яїчкова, «правова природа об'єкта визначає правову природу самого правовідношення, а при знищенні об'єкта власності право власності припиняється» [615, с. 138]. Проте, на нашу думку, поняття сутності об'єкта в праві найбільш вдало сформулював Ю. К. Толстой: «суперечка про те, що ж слід розуміти під об'єктом правовідносини, не є пустою. Від її вирішення багато в чому залежить визначення місця правовідносини в ряді інших суспільних явищ і розкриття його службової ролі» [537, с. 49].

Поняття об'єкта філософія визначає як предмет пізнання і впливу людини (суб'єкта). Визначення об'єкта правового відношення має в основному відповідати цьому визначенню, виражати найбільш загальні ознаки об'єкта, незалежно від його конкретної сутності, і разом з тим відображати його специфіку, яка випливає з особливостей правовідносин як соціального явища [287, с. 85].

М.А. Самбор на основі висновків про сфери використання поняття «інтерес» у праві та узагальнень про підходи до розуміння інтересу визначає поняття інтересу в праві як усвідомлену спрямованість суб'єкта, зумовлену його внутрішнім переконанням в оволодінні певним благом матеріального чи нематеріального характеру, що являє собою задоволення потреби, здійснення та реалізація якого відбувається в межах загальноприйнятих правил поведінки, визначених у нормах права, що відповідає відсутності прямої заборони у досягненні такого блага, так і бажаним для нього способом, а також спирання на забезпечення компетентними органами у разі наявності перешкоди на шляху можливості його задоволення [460, с. 7].

При цьому автор формує триступеневу структуру інтересу в праві, до якої слід включати змістовний елемент — власне благо (предмет чи явище), суб'єктивний фактор, що вказує на активність особистості стосовно згаданого вище предмета чи явища; та інституціональний елемент, який співвідносить загальноприйняте із конкретно особистісним та відтворює оптимальні шляхи задоволення інтересу відповідно до існуючих норм. Дослідження М.А. Самбор доводить, що національне законодавство як України, так і зарубіжних країн широко використовує поняття «інтерес» від норм Конституції, законів до підзаконних нормативно-правових актів.

При цьому поняття «інтерес» використовується для визначення дефініцій різних як правових, так і неправових понять, хоча жоден нормативно-правовий акт не розкриває власне поняття «інтерес» [460, с. 10].

Автор, досліджуючи питання природи інтересу в праві, за критерієм співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в природі інтересу в праві розмежовує чотири основні підходи до природи інтересу в праві: а) об'єктивна природа походження інтересів у праві; б) суб'єктивний підхід до розуміння інтересу в праві; в) наявність окремо існуючих суб'єктивних і об'єктивних інтересів; г) суб'єктивно-об'єктивна природа інтересу в праві. При цьому М.А. Самбор обґрунтовує суб'єктивно-об'єктивну природу інтересу в праві, даючи такі аргументи: 1) суб'єктивний чинник інтересу в праві є підставою зародження та формування інтересу в праві у конкретного носія, незалежно чи це окремий індивід, чи їх об'єднання, адже він являє собою спрямованість суб'єкта, прагнення до оволодіння благом. Він простежується у зародженні інтересу на рівні свідомості, власне його усвідомленні самим суб'єктом-носієм; 2) об'єктивний чинник інтересу в праві проявляється в абстрагуванні від суб'єктів перед їх закріпленням у праві та формалізації у нормах права; 3) реалізація інтересу в праві полягає у зіставленні суб'єктом свого інтересу, його суб'єктивного контуру із загальноприйнятими обрисами інтересів, які прийняті у середовищі як типові для поведінки людей, та прийняття суб'єктивного рішення про реалізацію інтересу під впливом об'єктивних чинників (формальність, соціальна значущість); 4) існування самого блага поза свідомістю суб'єкта [460, с. 11].

О.І. Чепис, досліджуючи інтереси в цивільному праві, доходить правильного висновку, що: 1) інтереси виникають саме з потреб, які мають соціальне значення та залежать від рівня розвитку суспільства, стану науки, культури і т. д. Перехід суспільства на якісно нові рівні, прогрес в усіх сферах життєдіяльності призводить до виникнення нових потреб, а отже, й інтересів; 2) інтерес — це також і правова категорія; неодмінною умовою існування та нормального функціонування суспільства є наявність правового регулювання, а для того, щоб правова форма була наповнена реальним змістом, творці права повинні рахуватися з об'єктивними

інтересами; 3) критерієм відокремлення приватного права від публічного у системі позитивного права цілком здатний виступати саме інтерес суб'єктів правовідносин, оскільки він дозволяє рельєфно визначити власне юридичну специфіку означеної галузі; 4) інтерес конституюється як самостійний об'єкт захисту саме тому, що йому не кореспондує якесь регулятивне суб'єктивне право, — такий інтерес виступає самостійним об'єктом захисту; його захист виражається у наданні охоронного суб'єктивного права власникові інтересу [583, с. 13].

З огляду на викладене О.І. Чепис запропоновано авторське визначення інтересу — як прагнення суб'єкта задовольнити потреби соціального характеру, що проявляється у його вибірковій позиції стосовно об'єктивних умов існування та реалізується ним шляхом діяльності у суспільних відносинах.

За результатами аналізу існуючих у філософській та юридичній науках концепцій автор доходить висновку, що інтерес — діалектична категорія. Оскільки в основі обраної концепції лежить діяльний підхід, автором було використано не формально-логічний, а діалектичний метод дослідження. Алгоритм формування інтересу при цьому виглядає так: наявність об'єктивної, реально існуючої потреби соціального характеру; усвідомлення цієї потреби суб'єктом, проходження нею мотиваційно-орієнтаційної стадії та, як наслідок, формування мети та цілей; діяльність суб'єкта по задоволенню цієї потреби (саме діяльність об'єктиву є інтерес). Автор доводить, що «саме інтереси є рушійною силою будь-якої діяльності... Адже для того, щоб правова форма була наповнена реальним змістом, вона повинна відображати інтереси суб'єктів правовідносин» [583, с. 8].

О.М. Вінник, досліджуючи теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів у господарських товариствах, наполягає на об'єктивності категорії інтересу і слушно визначає його як об'єктивно існуючу орієнтацію суб'єкта на отримання певного об'єктивно існуючого блага, що зумовлено його автономністю від суб'єктивного усвідомлення інтересантом. Крім того, автор у додаткове обґрунтування цієї точки зору і відповідно — заперечення інших (щодо суб'єктивної та об'єктивно-суб'єктивної природи інтересу) наводить такі аргументи:

– суб’єктом інтересу може бути будь-яка особа незалежно від її спроможності адекватно усвідомлювати процеси об’єктивної реальності (у т. ч. неповнолітня, психічно хвора людина) чи відсутності свідомості як психічної властивості взагалі (будь-яка організація незалежно від наявності у неї статусу юридичної особи);

– закріплення в законодавстві та широке застосування на практиці непрямих (похідних) позовів, що подаються певними категоріями осіб (прокурором, уповноваженими органами держави, опікунами, піклувальниками) в інтересах осіб, не спроможних усвідомлювати чи захищати свої інтереси;

– розширення сфери застосування таких позовів у зарубіжному акціонерному праві (позови акціонерів в інтересах акціонерного товариства) [63, с. 32].

Розглядаючи класифікацію інтересів (за різними критеріями: за сферою вияву; за носіями; за об’єктом; за значущістю; за часовою ознакою; за характером потреб; за актуальністю), О.М. Вінник особливу увагу приділяє класифікаціям, що мають вирішальне значення у праві (поділ інтересів на: законні та незаконні; приватні та публічні) [63, с. 32].

На нашу думку, розуміння проблеми категорії об’єкта в праві найбільш точно визначив А.П. Дудін. На його переконання, проблема об’єкта правовідносин, що найбільш важка і спірна в теорії правовідносин, давно привертає до себе увагу вчених-юристів. Дослідження її ведеться як у плані загальної теорії держави і права, так і в аспектах галузевих юридичних наук. За всю історію існування цієї проблеми в юридичній науці накопичилася велика кількість конструкцій, що відображають різні точки зору на об’єкт правовідносин, які нерідко суперечать одна одній або навіть виключають одна одну. Досі ведеться гостра полеміка щодо питань про поняття об’єкта правовідносин, про способи його дослідження, про співвідношення об’єкта правовідносин з об’єктом норми права, об’єктом суб’єктивного права і об’єктом юридичного обов’язку, про класифікацію об’єктів. Питання про об’єкт правовідносин являє собою невирішену проблему загальної теорії правовідносин, затримуючи її подальший розвиток. Таке становище заважає і подальшому розвитку теорії правовідносин галузевими науками, оскільки розробка ними питання про об’єкти того чи іншого виду правовідносин великою мірою залежить від стану

розробки проблеми об’єкта правовідносин загальною теорією держави і права [113, с. 3].

На проблематику розуміння сутності категорії об’єкта в страхуванні у сучасному дослідженні «Страхування: теорія і практика» звертає увагу В.Ю. Абрамов. Автор вказує, що «особливе значення категорія інтересу набула у страховій галузі цивільного права. У цій галузі інтерес розглядається одночасно у двох значеннях: у першому — в якості майнового інтересу, а у другому значенні категорія інтересу розглядається як суб’єктивна у поєднанні з об’єктивним правом. Тому категорія інтересу, з урахуванням сукупності зазначених ознак, у доктрині отримала самостійне позначення і називається *страховий інтерес*» [курсив наш. — П. Н.] [9, с. 239].

Представники юридичної науки не раз приділяли свою увагу категорії інтересу. Так, Р. Ієрінг, Г.Ф. Шершеневич, А.В. Венедіктов визначалися із змістом та місцем у праві категорії інтересу. О.М. Вінник детально дослідила співвідношення та поєднання приватних і публічних інтересів у сфері господарювання. Проблематику категорії інтересу в господарському праві в різні часи також досліджували Г.Л. Знаменський, В.К. Мамутов, І.Є. Замойський, Г.В. Пронська, П.С. Пацурківський, Ю.П. Пацурківський, О.В. Грищенко.

С.В. Михайлов, О.В. Малько, Н.М. Коркунов, Н.С. Кузнецова та інші визначалися з інтересом із позиції науки цивільного права. Слід відмітити видатних процесуалістів, які вивчали інтерес як категорію цивільного процесу, — М.А. Гурвич, А. Єрошенко, Р.Е. Гукасян.

У свою чергу, І. Степанов, К.А. Граве, Л.А. Лунц, А.В. Собакінських, Л.Н. Клоченко, В.І. Сінайський, В.Р. Ідельсон, В.П. Крюков, В.К. Райхер, Ю.Б. Фогельсон, А.І. Худяков, М.Я. Шимінова та інші досліджували наукову категорію страхового інтересу.

Н.Ю. Когденко, досліджуючи страховий інтерес і суміжні категорії майнового страхування у цивільному праві Росії, формулює страховий інтерес як форму вираження потреби суб’єкта у страховому захисті, що визначається сукупністю умов оточуючої дійсності (об’єктивна складова) і яка проходить крізь свідомість

суб'єкта (суб'єктивна складова), що полягає у захисті матеріального становища страхувальника [162, с. 6].

За науковими висновками автора «страховий інтерес проявляється крізь вольову діяльність суб'єкта, мета якої полягає у задоволенні потреб. У цьому сенсі необхідно виділити у структурі інтересу категорію об'єкта, осяжну мету, тобто свідомого і бажаного результату — задоволення потреб» [162, с. 11]. Із наведеним розумінням категорії страхового інтересу слід погодитися, адже саме потреба у страховому захисті, що усвідомлена зацікавленою особою, спонукає його до вступу у страхові правовідносини, тобто у правовідносини щодо захисту власних майнових інтересів, шляхом сплати страхових платежів, за рахунок страхових фондів, що формують спеціалізованими суб'єктами господарювання.

Загальновідомо, що слово «інтерес» має походження від латинського *interest* – мати значення, важливо [93, с. 17]. Як визначають дослідники, термін «інтерес» виник у середньовіччі як комерційний, що позначав відшкодування збитку. Починаючи з другої половини XX ст., представники різних наук стали визначати інтерес як усвідомлену потребу [577].

З позицій сучасної соціології інтерес є спрямованістю суб'єкта на значимі для нього об'єкти, пов'язані із задоволенням його потреб [103, с. 238]. Економічна наука визначає інтерес як предмет зацікавленості, бажання, потреби, спонукальні мотиви дій економічних суб'єктів [48, с. 549]. У психології інтересом визнається ставлення особистості до предмета. При цьому, за твердженням психологів, зміст і характер інтересу пов'язані як із будовою і динамікою мотивів і потреб людини, так і з характером форм і засобів освоєння дійсності, якими вона володіє [47, с. 164]. Як зазначають правники П.С. Пацурківський та Ю.П. Пацурківський, інтерес — це суспільне відношення, змістом якого виступає потреба, що має соціальний характер і виражається в усвідомленні та реалізації цілей [283].

З огляду на це вбачається обґрунтованим підхід щодо визначення терміна «інтерес» через потребу.

В.І. Волович визначає інтерес як соціальну потребу певного суб'єкта (індивіда, групи, народу) через його місце у системі соціальних відносин та

взаємодії з приводу умов і засобів задоволення таких потреб [485, с. 217]. Р. фон Ієрінг, який започаткував дослідження теорії інтересу в праві у роботі «Интересъ и право» (1880 р.), чітко визначив, що інтерес є суттю життєвих вимог (потреб) [149, с. 403]. Аналізуючи і подекуди критикуючи теорію Р. фон Ієрінга, Р.В. Тарановський у праці «Интерес и нравственный долг в праве» (1899 р.) зазначав, що інтерес є основним мотивом життєдіяльності людини [515, с. 5] і цінністю блага в його особливому застосуванні до цілей особи [515, с. 8]. У вченні Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля інтерес є однією з найважливіших категорій філософії духу. На переконання мислителя, «…дії людей випливають із їхніх *потреб* [курсив наш. — П. Н.]… їхніх інтересів... і лише вони відіграють головну роль» [75, с. 20].

Юристи радянської доби також не оминули увагою проблему співвідношення наукових категорій «потреба» і «інтерес». Р. Е. Гукасян у праці «Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве» (1970 р.) зазначав, що категорія «потреба» застосовується до всього живого, а категорія «інтерес» — це соціальна потреба [97, с. 9-10].

Сучасний дослідник С. В. Михайлов, вивчаючи категорію інтересу у російському цивільному праві та узагальнюючи погляди різних вчених на поняття інтересу, зазначає, що зміст інтересу становлять саме потреби [218, с. 5].

Таким чином, можна стверджувати, що інтерес — це певна потреба в чомусь. Проте слід погодитися із думкою В.П. Грибанова та Р.Е. Гукасяна, які вважали, що хоча між інтересом і потребою існує нерозривний зв’язок, вони є різними категоріями. За концепцією цих науковців потреба породжує інтерес, стаючи його змістом. У свою чергу, інтерес, що сформувався, є конкретизацією потреби, тобто завершенням процесу проходження потреби через свідомість суб’єкта і спрямованість суб’єкта на певний об’єкт дійсності. Таким чином, будучи первинним по відношенню до інтересу, потреба скеровує інтерес [88, с. 52; 96, с. 115; 175].

Співвідношення інтересу в праві з такою категорією як потреба доводить, що інтерес, на відміну від потреби, яка визначає необхідність (потребу) суб’єкта у певному блазі (матеріального чи нематеріального характеру), поряд із таким благом

включає в себе ще й спрямованість суб'єкта на оволодіння таким благом [460, с. 12]. Викладене дає змогу сформулювати питання: в чому полягає сутність потреби, що породжує інтерес у страхуванні осіб, які функціонують у сфері господарювання?

Відповідаючи на це запитання, необхідно дослідити сутність категорії «страховий захист». Історія розвитку суспільства доводить наявність постійної боротьби, яка виникає між природою і людиною у безлічі варіантів її прояву. Вказана боротьба зумовлює реалізацію певних ризиків шляхом настання несприятливих подій (випадків), які, як правило, втілюються у заподіянні матеріальних (майнових) збитків або окремому члену суспільства (індивіду, фізичній особі) або їх спільноті (об'єднанню осіб у будь-якій формі).

Таким чином, потреба у попередженні, подоланні, зменшенні та відшкодуванні руйнівних наслідків несприятливих подій (стихійних лих та нещасних випадків), що завдають матеріальних збитків, має об'єктивний характер і формує потребу у страховому захисті.

Суспільні відносини щодо страхового захисту у сфері господарювання характеризуються такими ознаками:

1) сфера здійснення — економіка держави (страховий/перестраховий ринок України);

2) особливий (обмежений) суб'єктний склад. На страховому / перестраховому ринку України як основний суб'єктний склад виділяють: а) страховиків / перестраховиків (страхові компанії / перестрахові компанії), товариства взаємного страхування; б) страхових посередників (страхові агенти, страхові та перестрахові брокери); в) об'єднання страховиків та ін. Суб'єкти організаційно-господарських повноважень на страховому ринку України становлять дворівневу систему — йдеться про загальний та галузевий рівні. Загальний рівень становлять: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України; галузевий — орган державного управління спеціальної компетенції (орган державного нагляду за страховою діяльністю) — Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Споживачами страхових послуг виступають учасники господарських правовідносин;

3) поєднання організаційних і майнових елементів. Підставою виникнення таких правовідносин у сфері страхування є договір страхування або чинне законодавство України. Чинне законодавство України дає визначення поняття договору страхування у трьох нормативних актах: ЦК України (ст. 979), ГК України (ст. 354), Закон України «Про страхування» (ст. 16). Визначення, які містяться у наведених нормах, певним чином збігаються між собою. Вони містять у своєму змісті необхідні елементи договору страхування: наявність двох сторін страхових правовідносин (страховика і страхувальника); основні зобов'язання страховика і страхувальника; реалізацію зобов'язань страховика щодо здійснення страхових виплат залежно від настання страхового випадку тощо. Відповідно до чинного законодавства України (ст. 5 Закону України «Про страхування») страхування в Україні здійснюється у двох формах — добровільній та обов'язковій. Обов'язкові види страхування встановлюються законами України шляхом внесення змін до ст. 7 Закону України «Про страхування», яка містить на сьогодні вичерпний перелік видів обов'язкового страхування. Згідно із законодавством, для здійснення обов'язкового страхування держава встановлює порядок та правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків, шляхом прийняття Кабінетом Міністрів України окремих Постанов, або шляхом прийняття Верховною Радою України спеціальних Законів;[27]

[27] Йдеться про Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 1 липня 2004 року № 1961-IV (Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 1).

Слід вказати, що при запровадженні обов'язкового медичного страхування відповідно до п. 1, ч. 1 ст. 7 Закону України «Про страхування» регламентація вказаних відносин також буде здійснюватися Законом, принаймні з огляду на проект Закону України № 5655 від 16 червня 2004 року «Про обов'язкове медичне страхування» та проект Закону України № 4279 від 30 березня 2009 року «Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування». Правовий механізм інших видів обов'язкового страхування, перелік яких міститься у ст.7 Закону України «Про страхування», на сьогодні регламентується відповідними Постановами Кабінету Міністрів України.

4) матеріальний зміст господарських відносин. Йдеться про суспільне виробництво і реалізацію суб'єктами господарювання продукції, виконання робіт, надання послуг. За своїм змістом страхова діяльність є особливим видом господарської діяльності, оскільки її предметом є надання специфічних послуг (страхових), що здійснюються за плату, постійно і на професійній основі;

5) врегулювання господарських відносин за допомогою господарсько-правових норм. На сьогодні суспільно-страхові відносини у сфері господарювання регулюються законодавством, яке: а) за сферою дії розмежовується на: загальне законодавство про підприємництво; спеціальне законодавство про страхову діяльність (як окремий вид підприємництва); спеціалізоване, яке охоплює окремі норми права і є частиною законодавства, що врегульовує зобов'язальні відносини у сфері страхування та поширюється на всіх учасників страхових правовідносин. Вказані норми можуть входити як до блоку законодавства загальної дії, так і до блоку спеціального законодавства; б) за колом осіб: законодавство загальної дії, яке поширюється на всіх осіб, що з'являються у сфері страхової діяльності; відомче законодавство, дія якого поширюється безпосередньо лише на суб'єктів страхової діяльності (страхові (перестрахові) компанії, товариства взаємного страхування, страхових посередників, об'єднання страховиків та інших учасників інфраструктури страхового ринку); локальне нормативне регулювання.

Слід визначити, що специфіка страхового захисту зумовлена: випадковістю настання страхового випадку (реалізації страхового ризику); неможливістю заздалегідь визначити обсяг заподіяної шкоди; необхідністю попередження та подолання наслідків несприятливих подій (страхових випадків); відшкодуванням завданих ризиком збитків.

Таким чином, поняття *страхового захисту* у сфері господарювання можна визначити як систему заходів щодо попередження, подолання, зменшення і відшкодування наслідків страхових випадів, яка забезпечується суб'єктами страхової (перестрахової) діяльності шляхом надання страхових (перестрахових) послуг на підставі договору страхування або закону, відповідно до вимог чинного законодавства України.

Наведені чинники зумовлюють формування в суспільстві *страхового інтересу* щодо нагромадження і цільового витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) з метою здійснення заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків (страхових випадків) і відшкодування збитків, спричинених їх настанням.

Що ж стає змістом страхового інтересу? І в чому полягає сутність потреби, яка його породжує? [272, с. 31]

Загальновідомо, що економічний розвиток завжди був пов'язаний із ризиком, породженим як небезпечними природними явищами і процесами, так і самою господарською діяльністю суб'єктів господарювання. При цьому досить істотною обставиною минулого було те, що такі надзвичайні ситуації залишалися по суті одиничними подіями, наслідки яких обмежувалися господарськими системами окремих регіонів країни, у виняткових випадках — національними економіками. Стан справ радикально змінився в останні десятиліття минулого сторіччя, коли безпрецедентні за соціально-економічними наслідками екологічні, техногенні та соціальні катастрофи змусили суспільство замислитися про власну уразливість і зайнятися пошуком шляхів та засобів задоволення вказаних потреб [605, с. 6; 176, с. 322].

За висновками фахівців, світова економіка в осяжному майбутньому не матиме змоги компенсувати збитки від стихійних лих і нещасних випадків, витрачаючи усе більше ресурсів на подолання їхніх наслідків і зменшуючи частку ресурсів на відтворення матеріальних благ і поліпшення якості життя [2, с. 12].

За таких умов істотну роль у забезпеченні стабільності економічної системи повинні відігравати певні ресурси, якими в змозі оперувати суспільство для зниження ризику нещасних випадків і катастроф та компенсації завданих ними збитків. Йдеться насамперед про грошовий страховий капітал як фактор фінансового забезпечення майнових наслідків стихійних лих і нещасних випадків.[28]

---

[28] У цьому аспекті термін «страховий капітал» вживається в широкому розумінні, як будь-який акумульований майновий капітал (фонд), призначений для компенсації та/або відшкодування постраждалим особам завданих збитків у

Викладене вище і породжує *потребу* суб'єктів господарювання у відшкодуванні матеріальних збитків, що є наслідками реалізації різноманітних *ризиків*.

Без задоволення вказаної потреби стає неможливим забезпечити безперервність процесу виробництва суспільних матеріальних благ та підтримати належний рівень життєдіяльності суб'єктів господарювання, потреби яких підлягають задоволенню. Саме тому з *метою* задоволення визначеної потреби (як правило, в оперативному і повному відшкодуванні збитків, компенсації втрат, які зазнали члени суспільства) зацікавлені особи створюють спеціальні запаси (*страхові фонди*) шляхом поступового, регулярного акумулювання (накопичення) коштів та/або матеріальних ресурсів.

Наведене доводить, що саме страхова потреба (або потреба у страхуванні) породжує страховий інтерес суб'єктів господарювання, трансформуючись у його зміст.

Теза про те, що «немає інтересу — немає страхування», є фундаментальною в доктрині страхового права [140, с. 72]. Також сучасні вчені вказують на наявність абсолютної теорії страхового інтересу [37].

Погляди дослідників страхового права в основному зводяться до того, що у будь-яких правових відносинах категорія інтересу є базовим підґрунтям для реалізації учасниками таких правовідносин своїх суб'єктивних прав [10, с. 79; 494, с. 85; 219, с. 19].

Узагальнюючи наведене вище, можна зазначити, що *передумовою виникнення соціально-економічного інституту страхування* є інтерес у задоволенні потреб певних осіб (або груп таких осіб) щодо захисту майнових благ від настання наслідків випадкових небезпек (переважним чином стихійних лих і нещасних випадків).

Інтерес як складна за своїм змістом категорія поділяється на різні види. Страховий інтерес, будучи видовим поняттям категорії «інтерес», характеризується

результаті реалізації певних ризиків (централізовані резервні (страхові) фонди держави, децентралізовані фонди, страхові фонди (резерви) страховика).

як загальними ознаками, які притаманні науковій категорії інтересу, так і спеціальними ознаками інтересу, які характеризують його особливість у страхових відносинах.

У теорії страхового права існує багато точок зору з приводу визначення страхового інтересу: 1) інтерес — це зворотна сторона шкоди; 2) це відношення особи до об'єкта, в силу якого ця особа може зазнати майнової шкоди від певної події, що може статися з певним об'єктом; 3) це шкода або збиток, який був понесений страхувальником при виникненні страхового випадку; 4) є предметом страхового правовідношення; 5) це певна потреба осіб у забезпеченні своїх майнових інтересів, тому він не може бути охарактеризованим ні як шкода чи збиток, тим більше як вигода, і не може бути предметом страхового правовідношення; 6) страховий інтерес зумовлений потребою у компенсації майнових втрат, викликаних пошкодженням (знищенням) різних матеріальних цінностей або недоотриманням їх; 7) страховий інтерес притаманний виключно майновому страхуванню [93, с. 17].

Останні наукові дослідження розглядають страховий інтерес як обов'язкову передумову укладання договору страхування. Проте таке твердження не вбачається аксіоматичним, адже фактично залишає поза категорією страхового інтересу зобов'язання із страхування, які виникають на підставі закону (обов'язкові види страхування).

В.В. Семеняка страховий інтерес при здійсненні космічної діяльності розуміє як майнову зацікавленість страхувальника в охороні предмета договору особистого страхування, майнового страхування та страхування відповідальності. Він зумовлений потребою забезпечити захист майнових інтересів страхувальників та третіх осіб [463, с. 54].

О.В. Гринюк визначає страховий інтерес як суб'єктивне відношення особи (фізичної або юридичної), яке зумовлене певною об'єктивною потребою щодо забезпечення збереження об'єкта страхової охорони, що засноване на юридичному титулі, відповідно до якого ця особа може зазнати збитків при настанні певної події (страхової події) [90, с. 5].

Н.Ю. Когденко вказує, що страховий інтерес є формою вираження потреб суб'єкта у страховому захисті, що визначається сукупністю умов навколишньої дійсності (об'єктивна складова) і пройшла крізь свідомість суб'єкта (суб'єктивна складова), що полягає у захисті матеріального стану страхувальника [162, с. 6], і проявляється через вольову діяльність суб'єкта, метою якої є задоволення потреб. Саме з огляду на це, доводить автор, дослідники виділяють у структурі страхового інтересу категорію об'єкта, певну осяжну мету, свідомим і бажаним результатом якої є задоволення потреб [162, с. 11].

Крім того, автор виділяє структуру страхового інтересу: об'єкт — мета, тобто свідомий і бажаний результат реалізації обраних суб'єктом можливостей (задоволення потреб); предмет — майнові й особисті немайнові блага; зміст — потреби суб'єкта [162, с. 7].

Теорія страхового права поділяє страховий інтерес на інтерес із майнового та особистого страхування. При цьому існує думка про відсутність страхового інтересу у правовідносинах із особистого страхування, в тому числі із страхування життя.

Як зазначає В.Ю. Абрамов, стосовно майнового страхування питання про наявність страхового інтересу в договорах майнового страхування (мається на увазі, в об'єктивному сенсі) ніколи не порушувалося. За цим видом договору страхування у правозастосовній практиці виникали і виникають в основному питання, що стосуються суб'єктивної ознаки страхового інтересу. Тут мається на увазі питання про наявність або відсутність у особи, на чию користь укладений договір майнового страхування, страхового інтересу в принципі, тобто юридичного відношення особи до застрахованого майна або майнових прав. Однак щодо договорів особистого страхування закон не вимагає обов'язкової наявності у страхувальника або застрахованої особи страхового інтересу. Ця обставина послужила передумовою до появи у страховій доктрині думки про те, що в договорах особистого страхування відсутній такий елемент, як страховий інтерес. З подібною точкою зору погодитися не можна в принципі, і ось з яких причин. Відсутність прямої вказівки в нормах страхового права на наявність страхового інтересу в договорах особистого страхування не є підставою для висновків про те, що в особистому страхуванні

страховий інтерес відсутній. У цих договорах страхування є об'єкт матеріальної зацікавленості, що і спонукає суб'єктів укладати договори особистого страхування у своєму інтересі [9, с. 241; 481, с. 88-89].

Н.Ю. Когденко зроблений висновок про те, що страховий інтерес — це категорія, яка є єдиною як для майнового, так і для особистого страхування. Проте зміст такого інтересу в договорах майнового та особистого страхування – різний. У майновому страхуванні він спрямований на схоронність матеріального рівня страхувальника при виникненні майнових втрат, проте в особистому страхуванні він пов'язаний із майновим забезпеченням життя, здоров'я, працездатності, досягненням певного віку [162, с. 7].

Автор пропонує таку систему категорій майнового страхування: об'єкт страхового правовідношення — страховий інтерес; предмет — певне майно, юридична відповідальність, нормальні умови здійснення підприємницької діяльності; зміст — основні зобов'язання страхувальника сплатити страхові внески і зобов'язання страховика сплатити страхове відшкодування; предмет договору майнового страхування поглинається змістом страхового правовідношення, оскільки договір страхування виступає формою здійснення страхового правовідношення. Структуру страхового інтересу в особистому страхуванні Н.Ю. Когденко визначає як: об'єкт — мета страхування — задоволення потреб у формі надання захисту матеріального становища страхувальника безвідносно до настання негативних наслідків у житті страхувальника або отримання додаткових матеріальних засобів у визначених життєвих обставинах; предмет — особисті немайнові блага (життя, здоров'я, працездатність тощо); зміст — потреби суб'єкта у страховому захисті матеріального становища страхувальника [162, с. 14].

Наведене вище дозоляє нам сформулювати дефініцію поняття *«страховий інтерес»* — це потреба страхувальника (застрахованої особи, вигодонабувача, іншої третьої особи) у захисті своїх правомірних майнових інтересів, які є підставою для виникнення страхового правовідношення.

Теоретичний виклад стосовно проблематики категорії страхового інтересу не дозволяє оминути увагою практичну проблему, пов'язану із закріпленням вказаної категорії у законодавстві України.

Незважаючи на те, що страховий інтерес є системоутворюючою категорією страхування, його поняття у чинному законодавстві України відсутнє. Слід вказати, що перша редакція Закону України «Про страхування» від 7 березня 1996 року та редакція вказаного Закону від 4 жовтня 2001 року визначали страховий інтерес як об'єкт страхування (ст. 4). Закон України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України» від 27 квітня 2007 року № 997-V вніс зміни до назви та абзацу першого ст. 4 Закону України «Про страхування», і на сьогодні вказаний Закон визначає ті ж майнові інтереси як предмет договору страхування.

Наведені зміни породжують науково-теоретичну проблему взаємозв'язку та співвідношення таких базових категорії страхового права, як об'єкт страхування та предмет договору страхування.

Для того щоб розібратися у зазначеному питанні, слід звернутися до аналізу більш загальних категорій вказаного порядку, і насамперед таких як об'єкт і предмет правового регулювання, об'єкт і предмет пізнання.

В.В. Лазарєв визначає об'єкт правого регулювання як цілісну сукупність дій або суспільних відносин, які в певній частині підлягають правовому регулюванню. Крім того, він зазначає, що «сфера правового регулювання охоплює наявні суспільні відносини, які потребують нормативного юридичного опосередкування. Предмет правового регулювання — також містить відому частину суспільних відносин, які *входять до об'єкта правового регулювання* [курсив наш. — П. Н.], але разом з тим ці відносини… фіксують уже існуючі, або такі, що можуть виникнути суспільні відносини» [188, с. 55].

Теоретичні надбання кримінально-процесуальної науки, спираючись на наукові доробки теорії права, доводять, що об'єкт пізнання формулюється як частина об'єктивної дійсності. Дійсність, у свою чергу, як категорія поєднує в собі і реальне, й ідеальне. Поряд із поняттям «об'єкт» при описуванні пізнавальної

діяльності використовується поняття «предмет». Тому якщо в загальному плані об’єкт розуміють як частину об’єктивного світу, що знаходиться у взаємодії із суб’єктом, то предмет — це найбільш значущі властивості, зв’язки і відношення, які виділяє суб’єкт в об’єкті, виходячи із своїх цілей. Як зазначає А. С. Барабаш, «природа в об’єкта і предмета різна: об’єкт є об’єктивним, предмет є суб’єктивним» [31, с. 43].

З огляду на це стає зрозумілим, що наукові категорії об’єкта і предмета відрізняються одна від одної, хоча і залишаються співвідносними як загальне та особливе.

Філософська доктрина також доводить, що різниця між об’єктом і предметом будь-якої категорії пізнання існує. Предмет є лише однією стороною об’єкта [475, с. 124]. Таким чином, поняття об’єкта страхування є родовим поняття по відношенню до поняття предмета договору страхування.

Як зазначали Р. Лукич та В. Сирих, у реальному житті людина, приступаючи до предмета пізнання або практичної діяльності, вже має або певне попереднє знання про нього, або знання, що лише побіжно відносяться до нього [201, с. 24; 512, с. 43]. Саме ці смутні обриси передбачуваного предмета в науковій літературі іменуються об’єктом пізнання [285, с. 92]. На думку В. С. Нерсесянца, «об’єкт — це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки… об’єкт науки — це те, що ми про нього знаємо до наукового вивчення, а предмет — це вивчений об’єкт, те, що ми знаємо про нього після наукового пізнання» [426, с. 2].

Якщо підтримати думку В. С. Нерсесянца про те, що в процесі теоретичного пізнання відбувається перетворення об’єкта на предмет, можна припустити, як зазначає Ю.Є. Пермяков, що завданням юридичної науки є артикуляція метафізичних засад права за допомогою доктринальних суджень. Метафізика передує науковому пізнанню. Перш ніж досліджувати політичну форму юридичної влади, ми маємо уявлення про ієрархію світу і необхідність організованого примусу. Перш ніж досліджувати умови винесення справедливого вироку, треба хоч щось знати про справедливість або допускати її наявність. Простіше кажучи,

юриспруденція повинна мати в собі алгоритм переведення політичних і моральних імперативів у юридичну форму, коли б твердження про долю речі або людини набувало юридичної сили і знання непорушного юридичного факту [285, с. 94].

Наведене викликає обґрунтовану критику щодо внесення змін до Закону України «Про страхування», якими законодавцем термін «об'єкт страхування» було штучно змінено на термін «предмет договору страхування», і при цьому зміст категорії, яка раніше визначалася як об'єкт страхування, фактично залишився без змін. Слід вказати, що категорії об'єкта страхування та предмета договору страхування не є взаємозамінними, хоча, безперечно, є взаємопов'язаними. Крім того, необхідно звернути увагу на той факт, що незважаючи на відсутність визначення об'єкта страхування у чинному законодавстві України, ст. 2, 15 Закону України «Про страхування» та ст. 5 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», як спеціальний нормативно-правовий акт у галузі здійснення окремого виду обов'язкового страхування,[29] оперюють терміном «об'єкт страхування», надаючи йому іншого змісту, ніж той, який вкладено у ст. 4 Закону України «Про страхування».

Так, за чинною редакцією ст. 4 Закону України «Про страхування» предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані: з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності). Ст. 4 Закону України «Про страхування» в редакції від 7 березня

[29] Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» визначає, що об'єктом обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з відшкодуванням особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, шкоди, заподіяної життю, здоров'ю, майну потерпілих унаслідок експлуатації забезпеченого транспортного засобу.

1996 року встановлювала, що об’єктами страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов’язані: з життям, здоров’ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування); з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності). Чинна редакція ст. 2 Закону України «Про страхування» забороняє здійснювати страхову діяльність на території України страховиками-нерезидентами, крім таких видів страхової діяльності: виключно із страхування ризиків, пов’язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо об’єктом страхування є майнові інтереси, пов’язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв’язку з таким транспортуванням товарів; перестрахування; страхове посередництво, таке як брокерські та агентські операції стосовно: перестрахування, виключно із страхуванням ризиків, пов’язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо об’єктом страхування є майнові інтереси, пов’язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв’язку з таким транспортуванням товарів; допоміжні послуги із страхування, такі як консультаційні послуги, оцінка актуарного ризику та задоволення претензій.

Щоб уникнути такого спотвореного, однобокого зображення дійсності, необхідно брати за вихідний пункт пізнання не логічні поняття, категорії, а саму об’єктивну реальність, відображенням якої ці поняття і категорії є [512, с. 101-102].

Таким чином, проведений аналіз норм Закону України «Про страхування» дає підстави стверджувати, що:

1) категорія «об’єкт страхування» була замінена в законодавстві України на категорію «предмет договору страхування» без достатніх теоретичних підстав і належного обґрунтування;

2) статті 2, 15 чинної редакції Закону України «Про страхування» визначають в якості об'єкта страхування такі категорії, які є лише частиною родового поняття об'єкта страхування;[30]

3) ст. 5 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» визначає об'єктом вказаного виду страхування категорію більш високого порядку, ніж ті, які передбачені статтями 2, 15 чинної редакції Закону України «Про страхування». Наведені приклади (статті 2, 15 Закону України «Про страхування», ст. 5 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів») доводять, що при формуванні

[30] Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про страхування» забороняється здійснювати страхову діяльність на території України страховиками-нерезидентами, крім таких видів страхової діяльності: виключно із страхування ризиків, пов'язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо *об'єктом страхування* [курсив наш. – П. Н.] є майнові інтереси, пов'язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів; перестрахування; страхове посередництво, таке як брокерські та агентські операції стосовно: перестрахування, виключно із страхуванням ризиків, пов'язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо *об'єктом страхування* [курсив наш. – П. Н.] є майнові інтереси, пов'язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів; допоміжні послуги із страхування, такі як консультаційні послуги, оцінка актуарного ризику та задоволення претензій. Ч. 8 ст. 15 Закону України «Про страхування» вказує, що посередницька діяльність на території України з укладання договорів страхування з іноземними страховиками не допускається, крім: договорів страхування ризиків, пов'язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), в разі коли *об'єктом страхування* [курсив наш. – П. Н.] є майнові інтереси, пов'язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів; договорів перестрахування з додержанням вимог цього Закону.

страхового законодавства України порушена логіка побудови і відображення певних класифікаційних засад;

4) стаття 4 Закону України «Про страхування», спираючись на основі постулати законодавчої техніки, знаходиться «не на своєму місці». Розділ перший Закону України «Про страхування», в якому міститься ст. 4, має назву «загальні положення», при цьому розділ другий вказаного закону має назву «договір страхування», де логічно і повинні знаходитися умови про предмет договору страхування;

5) об'єктом страхування виступає певний майновий (страховий) інтерес, який притаманний суб'єкту страхових відносин, що формується через наявні страхові потреби, з приводу подолання та/або зменшення негативних наслідків стихійних лих та нещасних випадів. Предметом договору страхування є «певна річ матеріального світу… той предмет, із приводу якого відбулася угода контрагентів» [196, с. 32].

Проведений аналіз доводить необхідність внесення змін та/або доповнень до чинного законодавства України, зокрема:

І. Внести зміни до ст. 4 Закону України «Про страхування», виклавши її в такій редакції:

«Стаття 4. Об'єкти страхування

Об'єктами страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані: з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності)».

ІІ. Доповнити розділ другий Закону України «Про страхування» ст. 16^1, виклавши її в такій редакції:

«Стаття 16^1. Предмет договору страхування

Предметом договору страхування можуть бути особисті немайнові блага, майнові права, права вимоги, дії, роботи, послуги виробничого і невиробничого

характеру, індивідуально визначені речі, нематеріальні активи, цінні папери та інше майно».

III. Абзац 2, ч. 2 ст. 2 Закону України «Про страхування» змінити, виклавши його в такій редакції:

«виключно із страхуванням ризиків, пов'язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо предметом договору страхування є товари, які транспортуються, та/або транспортні засоби, якими вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів».

IV. Абзац 4, ч. 2 ст. 2 Закону України «Про страхування» змінити, виклавши його в такій редакції:

«страхове посередництво, таке як брокерські та агентські операції стосовно: перестрахування, виключно із страхуванням ризиків, пов'язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо предметом договору страхування є товари, які транспортуються, та/або транспортні засоби, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів».

V. Абзац 2, ч. 8 ст. 15 Закону України «Про страхування» змінити, виклавши його в такій редакції:

«договорів страхування ризиків, пов'язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), в разі коли предметом договору страхування є товари, які транспортуються, та/або транспортні засоби, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів».

VI. Статтю 980 Цивільного кодексу України змінити, виклавши її в такій редакції:

«Предметом договору страхування можуть бути особисті немайнові блага, майнові права, права вимоги, дії, роботи, послуги виробничого і невиробничого характеру, індивідуально визначні речі, нематеріальні активи, цінні папери та інше майно».

VII. Статтю 982 Цивільного кодексу України змінити, виклавши її в такій редакції:

«Істотними умовами договору страхування є об’єкт страхування, предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов’язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства».

Дослідження категорії об’єкта страхування дозволило встановити, що об’єктом страхування виступає саме страховий інтерес. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у розробці цілісної науково обґрунтованої теорії страхового інтересу у сфері господарювання.

3.2 Суб’єкти страхових правовідносин

«Бути суб’єктом господарського права – означає мати встановлену законом можливість вступати в господарські правовідносини, бути учасником конкретних господарських правовідносин, мати суб’єктивні господарські права та обов’язки» [172, с. 3].

Проблематика розмежування наукових категорій «суб’єкт» та «учасник» господарських правовідносин є актуальною у науковій юридичній літературі [61; 610; 172] і належить до дискусійних, що зумовлено існуванням різних доктринальних підходів до правового регулювання відносин у сфері господарювання.

На думку В.С. Щербини, «є всі підстави розглядати терміни «суб’єкт господарського права» і «учасник господарських відносин» як тотожні» [610, с. 9].

З огляду на викладене суб’єктами господарських відносин певного виду, в тому числі страхових відносин у сфері господарювання, виступають їх учасники.

Стаття 2 ГК України визначає, що учасниками відносин у сфері господарювання є: суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Стаття 55 ГК України визначає суб'єкта господарювання як учасника господарських відносин, який здійснює господарську діяльність, реалізовуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав і обов'язків), має відособлене майно і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями своїм майном, окрім випадків, передбачених законом (ч. 1).

У свою чергу, ч. 2 ст. 55 ГК України встановлює основні види суб'єктів господарювання, серед яких визначає: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Таким чином, наука господарського права суб'єктами господарювання визнає «учасників відносин у сфері господарювання, які організовують і здійснюють господарську діяльність, реалізуючи при цьому свою господарську компетенцію, або споживають результати такої діяльності» [610, с. 10].

Безперечно, є всі підстави застосувати вказане поняття як загальну конструкцію до поняття «суб'єкт страхової діяльності», проте з урахуванням специфіки, яка їм притаманна, що зумовлюється особливістю страхових правовідносин у сфері господарювання, про що нами вже раніше зазначалося [251, с. 53].

Щодо розуміння терміна «учасник страхової діяльності», то, на нашу думку, спираючись на системне тлумачення статей 2, 55 ГК України, в якості останніх, у вузькому розумінні, можна визначити фізичних осіб або суб'єктів господарювання,

що виступають стороною зобов'язальних страхових правовідносин та/або надають страхову послугу.

Викладене дає змогу дійти висновку, що поняття учасника страхових правовідносин є ширшим за поняття суб'єкта страхової діяльності.

Різноманітність існуючих страхових правовідносин у сфері господарювання викликає необхідність їх поділу (класифікації) на певні види. Вказаний поділ слід провадити спираючись на доробки доктрини господарського права (стосовно визначення критеріїв класифікації вказаного предмету пізнання) [611, с. 24; 61, с. 28] та норм чинного законодавства України (щодо поділу на види).

Відповідно до ст. 3 ГК України господарські відносини можуть бути господарсько-виробничими, організаційно-господарськими та внутрішньогосподарськими.

Таким чином, страхові правовідносини у сфері господарювання підлягають поділу на види за окремими критеріями.

За критерієм характеру відносин:

– господарсько-виробничі відносини, які виникають між суб'єктами страхової/перестрахової діяльності у процесі безпосереднього надання страхових/перестрахових послуг;

– організаційно-господарські відносини, які складаються між суб'єктами страхової діяльності та органом державного нагляду за страховою діяльністю, щодо реєстрації суб'єктів страхової діяльності в якості фінансових установ (страхові та перестрахові компанії, товариства взаємного страхування), страхових посередників (страхові та перестрахові брокери), в якості суб'єктів, що здійснюють виключний вид діяльності; щодо ліцензування страхової діяльності та сертифікації діяльності страхових посередників (страхові та перестрахові брокери); контролю та нагляду за дотримання вказаними суб'єктами вимог страхового законодавства України.

За критерієм сфери виникнення та дії господарських відносин:

– внутрішньогосподарські правовідносини, які виникають усередині суб'єкта страхової діяльності – між його структурними підрозділами; між суб'єктом

страхової діяльності в особі його органів управління (їх посадових осіб) та їх учасниками; між суб'єктом страхової діяльності та його структурними підрозділами;

– міжгосподарські правовідносини – виникають між суб'єктами страхової/перестрахової діяльності (страховиками, страховиками і перестраховиками, страховиками і товариствами взаємного страхування, страховими посередниками та страховиками і перестраховиками та інші поєднання), між суб'єктами страхової діяльності та страхувальниками[31] і між суб'єктами страхової діяльності й органом державного нагляду за страховою діяльністю.

За взаємним становищем сторін:

– горизонтальні, які виникають між: 1) суб'єктами страхової діяльності; 2) суб'єктами страхової діяльності та страхувальниками, які є рівноправними при реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання;

– вертикальні, в яких учасники таких правовідносин є нерівноправними, і такі правовідносини виникають на страховому ринку України, як правило, між суб'єктами страхової діяльності та органом державного нагляду за страховою діяльністю.

За галузями економіки, в яких можуть виникати страхові правовідносини у сфері господарювання: в агропромисловому комплексі; у будівництві; у сфері фінансів; у галузі транспорту; у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Для цілей цього дослідження нас цікавить класифікація страхових правовідносин за критерієм взаємного становища сторін. Адже спираючись саме на неї, існує можливість дослідити правове становище учасників страхових правовідносин у сфері господарювання, їх особливості та кваліфікуючі ознаки.

Визначення специфічних ознак учасників страхових правовідносин у сфері господарювання є можливим на підставі аналізу загальних ознак суб'єкта господарського права.

---

[31] У цьому випадку термін «страхувальник» використовується як узагальнюючий для тих осіб, які можуть набувати прав та обов'язків страхувальника у страхових правовідносинах у сфері господарювання (застраховані особи, вигодонабувачі).

О.М. Вінник поділяє суб'єктів господарського права на: 1) учасників господарських відносин, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність; 2) суб'єктів організаційно-господарських повноважень, які здійснюють організацію та управління господарською діяльністю [61, с. 61-62].

В.С. Щербина наводить примірний перелік суб'єктів господарського права, серед яких виокремлює: 1) суб'єктів господарювання; 2) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією; 3) споживачі; 4) громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [610, с. 9].

Проведене нами дослідження правового становища суб'єктів страхової діяльності [271; 262] дає змогу на підставі наведених вище класифікацій видів суб'єктів господарського права визначити види основних учасників страхових правовідносин у сфері господарювання та угрупувати їх:

1) на суб'єктів страхової діяльності – страховиків (страхові компанії, філії страховиків-нерезидентів, товариства взаємного страхування, та осіб, які можуть набувати прав та обов'язків страховика у страхових правовідносинах у сфері господарювання);

2) на учасників страхових правовідносин у сфері господарювання: (страхувальники та особи, що можуть набувати прав та обов'язків страхувальників у страхових правовідносинах у сфері господарювання, страхові посередники);

3) на суб'єктів організаційно-господарських повноважень (Уповноважений орган у сфері нагляду за страховою діяльністю)

З урахуванням реалізації страхових правовідносин на страховому ринку України можна говорити про різноманітність осіб, які можуть бути учасниками страхових правовідносин у сфері господарювання. Так, залежно від специфіки кожного конкретного страхового правовідношення його учасниками можуть бути: аварійні комісари, оцінювачі заподіяної шкоди або об'єкта страхування (сюрвейери, аджастери, диспешери), банківські установи, лізингові компанії, консалтингові фірми тощо, яких слід віднести до учасників інфраструктури страхового ринку.

У межах цього дослідження ми не ставимо перед собою завдання надати вичерпну характеристику правового становища кожного із зазначених учасників страхових правовідносин у сфері господарювання. В якості головного завдання в цій частині ми ставимо перед собою умову здійснення комплексного системного аналізу правового становища *основних* учасників страхових правовідносин у сфері господарювання, серед яких, з урахуванням специфіки страхових правовідносин, виділяємо:

- страховиків, в якості яких розглянемо страхові компанії та філії страховиків нерезидентів. Адже товариства взаємного страхування, специфіку діяльності яких нами було розглянуто у цій роботі, на страховому ринку відсутні, а отже, детальний розгляд їх правового становища не віднаходить своєї практичної реалізації;

- страхувальників, з урахуванням специфіки галузевих страхових правовідносин, де увагу зосередимо на страхувальниках – суб'єктах господарювання. Проте специфіка страхувальників – фізичних осіб буде відзначена у нашому дослідженні;

- учасників страхових відносин у сфері господарювання – страхових посередників (страхових агентів і страхових брокерів), які виконують частину страхової діяльності страховика та можуть бути учасниками страхових правовідносин у сфері господарювання;

- третіх осіб, що можуть набувати прав сторін страхових правовідносин. Вказаних учасників страхових правовідносин за критерієм суб'єкта страхових правовідносин у сфері господарювання можна поділити на два види: 1) на тих, які можуть набувати прав та обов'язків страхувальників (треті особи за договором страхування: застраховані, вигодонабувачі); 2) на тих, які можуть набувати прав і обов'язків страховиків (об'єднання страховиків);

- уповноважений орган, як орган нагляду за страховою діяльністю, що характеризує наявність і визначає специфіку вертикальних страхових правовідносин у сфері господарювання.

Викладена класифікація учасників страхових правовідносин у сфері господарювання дає змогу сформулювати пропозиції щодо доповнення ст. 353 ГК України частиною четверною такого змісту:

«Учасниками страхових правовідносин у сфері господарювання можуть виступати страховики (страхові компанії, філії страховиків-нерезидентів, товариства взаємного страхування), страхувальники (суб'єкти господарювання та фізичні особи), страхові посередники (страхові агенти, страхові брокери), треті особи, на корить яких укладається договір страхування, треті особи, що можуть набувати прав страховика у страхових правовідносинах, уповноважений орган у сфері нагляду за страховою діяльністю».

Страхові компанії (страхові організації) [32]**.** Обов'язковою умовою нормального функціонування страхового ринку є наявність учасників страхової діяльності, які у змозі задовольнити виникаючі потреби у страховому захисті на професійній основі.

Головними спеціалізованими учасниками страхової діяльності є страхові компанії, оскільки саме вони мають основним призначенням надання страхових послуг, приймаючи на страхування ризики, пов'язані з інтересами інших осіб, зобов'язуючись за договором добровільного страхування або в силу закону (на підставі полісу обов'язкового страхування) компенсувати певній особі майбутні ймовірні збитки або виплатити страхову суму (відшкодування) при настанні страхового випадку.

Поняття страхової компанії чинне законодавство України не містить. Натомість оперує поняттям «страховик», яке є узагальнюючим для таких видів учасників страхових правовідносин, що безпосередньо здійснюють страхову діяльність: 1) страхові компанії (організації); 2) філії страховиків – нерезидентів; 3) товариства взаємного страхування.

Кожному із зазначених видів учасників притаманні власні функції на ринку страхових послуг та особливості правового становища, що зумовлено своєрідністю

[32] Особливості правового становища страхових компаній вже розглядалися нами раніше [279].

професійної страхової діяльності. З огляду на це, позначення одним терміном таких різних учасників страхової діяльності не є доцільним.

На нашу думку, з метою більшої юридичної чіткості, уникнення підміни хоч і пов'язаних між собою, але різних юридичних явищ, позначених одним терміном, вважаємо за доцільне використання терміна «страхова компанія» для позначення згаданих вище організацій-страховиків. Це відповідає і світовій практиці, і певною мірою практиці страхової діяльності в Україні.[33]

Загальна кількість страхових компаній станом на 31 березня 2012 року становила 443 страхові компанії, у тому числі страхові компанії, що надають послуги із страхування життя – 64 [290].

Більше того, цей термін іноді використовує сам законодавець без будь-яких пояснень. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1993 року передбачає створення Національної акціонерної страхової компанії «Оранта» шляхом перетворення Української державної страхової комерційної організації на відкрите акціонерне товариство.

Закон України «Про фінснсові послуги та державне регулювання ринків фінснових послуг» у п. 1 ст. 1 визнає страхові компанії в якості одного з видів фінансових установ.

Податковий кодекс України згадує страхові компанії серед суб'єктів госопдарювання, які не можуть бути платниками єдиного податку (п. 291.5).

З огляду на викладене вище існує необхідність визначення і законодавчого закріплення поняття «страхова компанія».

Науково обґрунтоване поняття «страхова компанія» можна визначити спираючись на легальні ознаки такого учасника страхової діяльності, які визначені законодавством. Вважаємо за доцільне розглядати ознаки страхових компаній на підставі класифікації загальних ознак суб'єктів господарювання, які виробила доктрина господарського права, з урахуванням специфіки місця і функцій страхових компаній у страхових правовідносинах у сфері господарювання.

---

[33] Проблематика дослідження науково-обгрунтованого поняття «страхова компанія» досліджувалася нами раніше [280; 570].

Аналіз законодавства та узагальнення результатів наукових досліджень [610, с. 9; 61, с. 60-61; 226, с. 16] дає змогу віднести до таких ознак (елементів правового статусу) страхової компанії як учасника страхових правовідносин у сфері господарювання наступні:

– *безпосереднє здійснення страхової діяльності з надання страхових послуг з метою захисту майнових інтересів страхувальників та отримання прибутку*.

За результатами проведеного дослідження вказаної категорії ми дійшли таких висновків:

– найбільш ефективно потреби у страховому захисті майнових інтересів суб'єктів господарювання в умовах ринку можуть бути задоволені за допомогою страхової діяльності, тобто професійної діяльності страхових організацій (компаній), яка спрямована на формування страхового фонду, що створюється за рахунок великого кола його учасників (страхувальників);

– в якості призначення господарської страхової діяльності можна визначити задоволення потреб суб'єктів господарювання, в основі яких лежить захист їх майнових інтересів від негативного впливу ризиків за рахунок грошових (страхових) фондів, що формуються шляхом сплати зацікавленими особами (фізичними особами, суб'єктами господарювання) страхових платежів (страхових внесків, страхових премій);

– страхову діяльність, залежно від мети її здійснення, можна класифікувати на два види: 1) господарська страхова комерційна діяльність (підприємництво), яка здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку; 2) господарська страхова некомерційна діяльність, що може здійснюватись і без зазначеної мети;

– специфіка страхової діяльності доводить, що вона є особливим видом господарської діяльності, її результати реалізуються як товар на страховому ринку. Страхові організації (страхові компанії, перестрахові компанії) здійснюють вказану діяльність постійно і на професійній основі для задоволення майнових інтересів інших членів суспільства з головною метою – отримання прибутку від операцій, які вони проводять, тобто від надання страхових послуг.

Наведені особливості страхової діяльності дали змогу сформулювати її доктринальне поняття: «страхова діяльність» – це врегульована нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням *страхових послуг* юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), з метою отримання прибутку.

Здійснюється страхова діяльність будь-якого виду шляхом надання страхової послуги, яку слід розуміти як діяльність суб'єктів господарювання щодо задоволення потреб учасників страхових правовідносин у сфері господарювання (як страхувальників) у захисті своїх майнових інтересів, за рахунок грошових коштів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів на підставі закону або договору страхування;

– *вид та організаційно-правова форма.* Відповідно до ст. 2 Закону України «Про страхування» страховиками, які мають право здійснювати страхову діяльність на території України, є: фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно із Законом України «Про господарські товариства», з урахуванням того, що учасників кожної з таких фінансових установ повинно бути не менше трьох, та інших особливостей, передбачених цим Законом, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (далі - страховики-резиденти); зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до цього Закону та законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (далі - філії страховиків-нерезидентів).

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» у п. 1 ст. 1 визначає, що фінансова установа – це *юридична особа*, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо

визначених законом, та внесена до відповідного реєстру в установленому законом порядку.

До фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, *страхові компанії*, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, – інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг.

Щодо організаційно-правових форм страхових компаній, то слід вказати, що законодавцем були обрані такі організаційно-правові форми створення організацій-страховиків, які припускають додаткову відповідальність учасників за зобов'язаннями страхової компанії повністю або у частках, пропорційно внескам до статутного капіталу товариства, особистим майном (за винятком акціонерного товариства) [550, с. 27].

Перспектива розвитку законодавства Україні у вказаній частині викладена у проекті Закону про внесення змін до деяких законів України та Закону України «Про страхування» у новій редакції № 9614 від 19 грудня 2011 року (далі – Проект № 9614). Стаття 14 Проекту № 9614 встановлює, що страховики (крім філій страховиків-нерезидентів) можуть бути створені *виключно у формі акціонерних товариств*. Вказана норма повністю відповідає вимогам європейських Директив, зокрема Директиві Європейського Парламенту та Ради 2002/83/ЄС від 5 листопада 2002 року щодо страхування життя [415];

- *порядок утворення (набуття статусу) і державної реєстрації та ліцензування.* Порядок створення страхової компанії залежить головним чином від організаційно-правової форми, яку учасники обрали для її діяльності.

Державна реєстрація страхових компаній є обов'язковою правовою дією, внаслідок якої вони отримують права юридичної особи і включаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Порядок страхових компаній відповідно до чинного законодавства є загальним і визначається Законом України «Державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Виконання всіх вимог законодавства щодо створення та реєстрації страхових організацій (компаній) є лише першим кроком для початку здійснення ними страхової діяльності. Наступним кроком у вказаному напрямі є отримання ліцензій на здійснення страхової діяльності на території України.

Ліцензування страхової діяльності страховика врегульовано спеціальними нормами чинного законодавства України. Так, Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [380] містить банкетну норму, за якою відповідно до спеціальних законів ліцензуванню підлягає такий вид господарської діяльності, як фінансова діяльність (ч. 1 ст. 9).

В якості спеціальних законів, що врегульовують особливості ліцензування страхової діяльності, виступають Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та Закон України «Про страхування». В якості підзаконного акта слід відзначити Ліцензійні умови провадження страхової діяльності, затверджені Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 року № 40. Згідно із зазначеними Ліцензійними умовами відповідно до вимог нормативно-правових актів України щодо страхування Уповноважений орган видає фінансовим установам ліцензію на проведення певного виду страхування, визначеного статтями 6, 7 Закону України «Про страхування»;

- *правовий режим майна страхової компанії та звернення на нього стягнень кредиторів*. Під правовим режимом майна господарської організації розуміють встановлену правовими нормами структуру майна, порядок його формування (придбання), використання і вибуття, а також звернення на нього стягнення кредиторів.

Залежно від економічної ролі у здійсненні вказаної діяльності майно будь-якої господарської організації поділяється на різні фонди, тобто групи однорідних за економічними ознаками матеріальних цінностей та/або грошових коштів, що мають

спільне цільове призначення і підпорядковуються встановленому для кожної з цих груп особливому правовому режиму [609, с. 85].

Майнові фонди, які створюють господарські організації, можна поділити на: 1) універсальні (загальні для всіх); 2) спеціальні, існування яких викликане специфікою діяльності господарських організацій певного виду і які притаманні організаціям цього виду.

Універсальними вважаються фонди, наявність яких притаманна для всіх суб'єктів господарювання (основні фонди та оборотні активи), та такі, що є обов'язковими для суб'єктів господарювання певних організаційно-правових форм (наприклад, обов'язкова наявність резервного (страхового) фонду для господарських товариств).

Коло спеціальних фондів тієї чи іншої організації визначається законодавством, що регулює здійснювану нею господарську діяльність.

Визначальну роль у майновому статусі страхової компанії відіграє статутний капітал, який являє собою мінімальний розмір майна цієї організації, яке гарантує інтереси її кредиторів і не може бути меншим визначеної Законом суми [30, с. 44-61; 527; 529].

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про страхування» мінімальний розмір статутного капіталу страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється в сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, – 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України. Стаття 2 вказаного Закону встановлює, що при створенні страховика або збільшенні зареєстрованого статутного капіталу статутний капітал повинен бути сплачений виключно в грошовій формі. Дозволяється формування статутного капіталу страховика цінними паперами, що випускаються державою, за їх номінальною вартістю, але не більше 25 відсотків загального розміру статутного капіталу, в порядку, визначеному спеціальним уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю (далі – Уповноважений орган).

Вказаний порядок встановлено Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг «Про порядок формування статутного капіталу страховика цінними паперами» № 124 від 13 листопада 2003 року, відповідно до якого в якості цінних паперів визначено лише державні облігації України за їх номінальною вартістю.

Закон України «Про страхування» забороняє використовувати для формування статутного капіталу векселі, кошти страхових резервів, а також кошти, одержані в кредит, позику та під заставу, і вносити нематеріальні активи.

До спеціальних фондів страхової компанії належать страхові резерви, резерви для фінансування заходів щодо попередження нещасних випадків, втрати або пошкодження застрахованого майна, а також інші фонди, що є необхідними для здійснення страхової діяльності.

Фінансову надійність страхової компанії забезпечує достатність страхових резервів, які відображають обсяг страхових зобов'язань за укладеними договорами страхування і утворюються з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань залежно від видів страхування (перестрахування).

Основним джерелом формування страхових резервів виступають страхові платежі та доходи від інвестиційної діяльності страхової компанії.

Правила формування, розміщення та обліку страхових резервів встановлюються на основі ст. 31 Закону України «Про страхування» Уповноваженим органом.

Юридична категорія «правовий режим майна страхової компанії», окрім розглянутих вище, вміщує в себе питання щодо порядку розподілу майна при ліквідації зазначених суб'єктів, а також звернення на нього стягнення кредиторів.

З огляду на зміну правового регулювання питання порядку розрахунків по боргах страхової компанії перед кредиторами-страхувальниками необхідно звернути окрему увагу на норми Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Вказаний закон встановлює загальну та спеціальну черговості задоволення вимог кредиторів-страхувальників у разі визнання страхової компанії банкрутом.

Пункт в[1] пп. 1 п. 1 ч. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» визначає, що вимоги кредиторів за договорами страхування задовольняються у першу чергу (загальна черговість). Проте ст. 45 зазначеного Закону фактично встановлює спеціальну черговість задоволення вимог кредиторів-страхувальників. Частина 9 ст. 45 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» регламентує, що у разі визнання господарським судом страховика банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури вимоги кредиторів за договорами страхування першої черги підлягають задоволенню в такому порядку:

– у першу чергу – вимоги за договорами особистого страхування, передбачені ч. 8 цієї статті (страхувальники за договорами страхування, за якими страховий випадок настав до дня прийняття господарським судом постанови, про визнання страховика банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, мають право вимагати страхові виплати);

– у другу чергу – вимоги фізичних осіб за іншими договорами страхування, передбачені ч. 8 цієї статті (страхувальники за договорами страхування, за якими страховий випадок настав до дня прийняття господарським судом постанови, про визнання страховика банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, мають право вимагати страхові виплати);

– у третю чергу – вимоги за договорами особистого страхування, передбачені ч. 7 цієї статті (страхувальники за договорами страхування, дії яких припиняються на підставах, передбачених ч. 6 цієї статті, мають право вимагати повернення частини виплаченої страховику страхової премії пропорційно різниці між строком, на який був укладений договір страхування, і строком, протягом якого фактично діяв договір страхування, якщо інше не передбачено законодавством);

– у четверту чергу – вимоги фізичних осіб за іншими договорами страхування, передбачені ч. 7 цієї статті (страхувальники за договорами страхування, дії яких припиняються на підставах, передбачених ч. 6 цієї статті, мають право вимагати повернення частини виплаченої страховику страхової премії пропорційно різниці між строком, на який був укладений договір страхування, і

строком, протягом якого фактично діяв договір страхування, якщо інше не передбачено законодавством);

– у п’яту чергу – вимоги юридичних осіб за іншими договорами страхування, передбачені ч. 8 цієї статті (страхувальники за договорами страхування, за якими страховий випадок настав до дня прийняття господарським судом постанови про визнання страховика банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, мають право вимагати страхові виплати);

– у шосту чергу – вимоги юридичних осіб за іншими договорами страхування, передбачені ч. 7 цієї статті (страхувальники за договорами страхування, дії яких припиняються на підставах, передбачених ч. 6 цієї статті, мають право вимагати повернення частини виплаченої страховику страхової премії пропорційно різниці між строком, на який був укладений договір страхування, і строком, протягом якого фактично діяв договір страхування, якщо інше не передбачено законодавством).

Вказані положення законодавства України про банкрутство відповідають вимогам європейських Директив. Директива 2001/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про реорганізацію та ліквідацію страхових підприємств» від 19 березня 2001 року [409] встановлює два можливих методи задоволення вимог кредиторів страхувальників: 1) держави-члени можуть обирати між наданням страховим вимогам[34] абсолютної пріоритетності перед усіма іншими вимогами щодо активів, що представляють технічні резерви; 2) чи наданням страховим вимогам особливої черговості, якій можуть передувати лише вимоги по заробітній платі, соціальному

[34] «Страхові вимоги» означає будь-яку суму, яку заборгувало страхове підприємство застрахованим особам, держателям страхових полісів, бенефіціаріям чи будь-якій стороні, що зазнала шкоди, які мають пряме право пред’являти вимоги страховому підприємству, що виникають із страхового контракту чи з будь-якої операції, передбаченої у статті 1 (2) і (3) Директиви 79/267/ЄЕС при прямому страхуванні, включаючи суми, визначені окремо для вищезгаданих осіб, якщо деякі елементи боргу ще не відомі. Страхові премії, які страхове підприємство винне внаслідок неукладення або анулювання цих страхових контрактів та операцій відповідно до закону, що застосовується до таких контрактів чи операцій до відкриття процедур ліквідації, також розглядаються як страхові вимоги (ст. 2 Директиви 2001/17/ЄС).

забезпеченню, податкам та правам *“inrem”* над усіма активами страхового підприємства.

Жоден із двох методів, що передбачає ця Директива, не перешкоджає державі-члену встановити черговість між різними категоріями страхових вимог.

Два можливих методи підходу до страхових вимог розглядаються як еквівалентні по суті. Перший метод забезпечує, що активи, які представляють технічні резерви, впливають на страхові вимоги, другий метод забезпечує, що страхові вимоги займають таке місце в черговості кредиторів, які впливають не лише на активи, що представляють технічні резерви, а й на всі активи страхового підприємства.

З огляду на викладене можна стверджувати, що положення Директиви 2001/17/ЄС враховані в законодавстві України в частині встановлення черговості вимог кредиторів-страхувальників:

– *наявність господарської правосуб’єктності*. В.С. Щербина визнає ознаку наявності господарської правосуб’єктності у суб’єкта господарювання в якості основної.

Сутність категорії «господарська правосуб’єктність» вдало визначила О.М. Вінник як визнані державою за певним суб’єктом господарських відносин можливості бути суб’єктом права (мати і здійснювати господарські права та обов’язки, відповідати за їх неналежне виконання і мати юридичну можливість захищати свої права та законні інтереси від можливих порушень); обсяг господарської правосуб’єктності учасників господарських відносин фіксується в законі та в установчих документах і залежить, зокрема, від правового титулу майна, виду та характеру діяльності [61, с. 61].

Фактично, слід зазначити, що розглянуті вище ознаки страхових компаній як суб’єктів страхових правовідносин у сфері господарювання становлять зміст їх господарської правосуб’єктності.

Все викладене вище дозволяє сформулювати науково обґрунтоване поняття страхової компанії як учасника страхових правовідносин у сфері господарювання. *Страхова компанія як учасник страхових правовідносин у сфері господарювання –*

це фінансова установа, створена у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність шляхом надання страхової послуги на підставі ліцензії, щодо захисту майнових інтересів заінтересованих осіб, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку.

Наведені ознаки та сформульоване поняття страхової компанії дають змогу сформулювати пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України:

1. Доповнити ст. 353 ГК України частиною п'ятою, виклавши її в такій редакції:

«Страхова компанія як учасник страхових правовідносин у сфері господарювання – це фінансова установа, створена у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність шляхом надання страхової послуги на підставі ліцензії, щодо захисту майнових інтересів заінтересованих осіб, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку»;

2. Доповнити ст. 2 частиною другою, виклавши її в такій редакції:

«Страхова компанія – це фінансова установа, створена у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність шляхом надання страхової послуги на підставі ліцензії, щодо захисту майнових інтересів заінтересованих осіб, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку».

Філії страховиків – нерезидентів. Аналіз проблематики діяльності нерезидентів на страховому ринку України вимагає звернення до історії питання. До 2006 року законодавство України про страхування (ст. 2 Закону України «Про страхування») містило положення про те, що страхова діяльність в Україні здійснюється виключно страховиками-резидентами.

Вказане обмеження на діяльність іноземних страховиків було введено до вітчизняного законодавства з метою захисту національного страхового ринку, прагнення поліпшити платіжний баланс країни для інвестування тимчасово вільних коштів страховиків у власну економіку [550, с. 27].

Але заборона на здійснення страхової діяльності іноземними страховиками призвела до того, що в Україну практично не надходять сучасні страхові технології, існує слабка система особистого страхування, яка в змозі надійно захистити майнові інтереси страхувальників. Зазначена норма обмежила необхідну для розвитку будь-якої підприємницької діяльності здорову конкуренцію, українські страхові компанії до останнього часу практично не мали виходу на світовий страховий ринок і тому ще й досі не визнані в якості професіоналів страхової справи закордонними колегами [4, с. 114].

Зазначена ситуація поступово мала бути змінена на краще у зв'язку з ратифікацією Україною Угоди «Про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами», підписаною Україною 14 червня 1994 року.

Відповідно до доповнення до Додатку № 5 Угоди визначалося, що не пізніше ніж через п'ять років після дати її підписання Україна зобов'язується створити необхідні умови для заснування страхових компаній Співтовариства, а також спільних страхових компаній, і застосувати до них на своїй території режим, не менш сприятливий, ніж той, що надається її власним компаніям або компаніям будь-якої третьої країни, залежно від того, який із них є кращий.

Беручи до уваги, що п'ятирічний термін виконання Україною вказаного вище міжнародного зобов'язання минув, юридично невиправданим було збереження тривалий час легального обмеження кола страховиків лише резидентами України, оскільки необхідність виконання взятих зобов'язань не потребує доказів, український законодавець мав, як мінімум, виключити наведене застереження із ст. 2 Закону України «Про страхування».

Проте Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 16 листопада 2006 року № 357-V правове регулювання щодо

присутності нерезидентів на страховому ринку змінилося. Вказаний Закон вніс доповнення до ст. 2 Закону України «Про страхування», відповідно до якої забороняється здійснювати страхову діяльність на території України страховиками-нерезидентами, крім таких видів страхової діяльності: виключно із страхування ризиків, пов'язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів; перестрахування; страхове посередництво, таке як брокерські та агентські операції стосовно: перестрахування, виключно із страхуванням ризиків, пов'язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані з товарами, які транспортуються, та/або транспортним засобом, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв'язку з таким транспортуванням товарів; допоміжні послуги із страхування, такі як консультаційні послуги, оцінка актуарного ризику та задоволення претензій.

Крім того, ст. 2 Закону України «Про страхування» встановлює особливості правового статусу нерезидента як учасника страхових правовідносин у сфері господарювання. Згідно із зазначеною нормою страховик-нерезидент має право здійснювати страхову діяльність в Україні за таких умов:

1) держава, в якій зареєстрований страховик-нерезидент, належить до держав – членів Світової організації торгівлі, не належить до держав, які не беруть участі в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, а також співпрацює із Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). У разі здійснення перестрахування вимога щодо членства у Світовій організації торгівлі держави, в якій зареєстрований страховик-нерезидент, не застосовується;

2) між уповноваженим органом із здійснення нагляду за страховими компаніями країни, в якій зареєстрований страховик-нерезидент, та Уповноваженим органом підписано меморандум (укладено угоду) про обмін інформацією;

3) за страховою діяльністю відповідно до законодавства країни реєстрації страховика-нерезидента здійснюється державний нагляд;

4) між Україною та країною, в якій зареєстрований страховик-нерезидент, укладено міжнародний договір про запобігання податковим ухиленням та уникнення подвійного оподаткування;

5) держава, в якій зареєстрований страховик-нерезидент, не включена до переліку офшорних зон, визначеного згідно із законодавством України;

6) страховик-нерезидент має відповідну ліцензію на здійснення страхової діяльності відповідно до законодавства держави, в якій він зареєстрований;

7) рейтинг фінансової надійності (стійкості) страховика-нерезидента відповідає вимогам, установленим Уповноваженим органом.

Вказане фактично доводить можливість діяльності на страховому ринку України іноземних страхових компаній. Проте зазначені зміни законодавства стали предметом жорстких і довготривалих дискусій між учасниками страхового ринку України та Уповноваженим органом.

На нашу думку, зважаючи на те, що діяльність нерезидентів на страховому ринку України підпадає під дію не лише страхового законодавства, а й законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність, правове становище таких осіб не повинно йому суперечити.

Відповідно до Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст. 2) суб’єкти при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності керуються принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва, який полягає в праві суб’єктів добровільно вступати в зовнішньоекономічні зв’язки; принципом юридичної рівності й недискримінації, що полягає в рівності перед законом всіх суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності, незалежно від форм власності, у тому числі держави, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; забороні будь-яких, крім передбачених цим Законом, дій держави, результатом яких є обмеження прав і

дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками; неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених цим Законом; принципом верховенства закону, що полягає в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України; забороні застосування підзаконних актів, що в будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України.

Стаття 5 наведеного Закону визначає, що всі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають рівне право здійснювати будь-які її види, прямо не заборонені законами України, незалежно від форм власності та інших ознак, і наголошує на тому, що втручання державних органів у зовнішньоекономічну діяльність її суб'єктів у випадках, не передбачених цим Законом, у тому числі й шляхом видання підзаконних актів, які створюють для її здійснення умови, гірші від встановлених у цьому Законі, є обмеженням права здійснення зовнішньоекономічної діяльності і як таке забороняється.

При цьому у ст. 7 вказаного Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» зазначено, що на території України для іноземних суб'єктів господарської діяльності запроваджуються національний режим, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України.

Наведені норми страхового законодавства України в частині участі нерезидентів у страхових правовідносинах у сфері господарювання окреслюють теоретико-практичну проблему відповідності їх правового статусу вимогам чинного законодавства та конфлікту норм між законодавством України про страхування та законодавством про зовнішньоекономічну діяльність. При цьому основну увагу законодавця повинні привернути питання обмеження прав страховиків-нерезидентів у частині здійснення страхової діяльності щодо окремих видів і форм страхування.

Проте з травня 2013 року [35] відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про страхування"» № 2774-IV від 7 липня 2005 року присутність нерезидентів на страховому ринку України, і як наслідок їх правове становище у страхових відносинах у сфері господарювання - змінено.

У цьому нормативному акті зазначено, що зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до цього Закону та законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (далі – філії страховиків-нерезидентів), визнаються поряд із національними страховими компаніями страховиками, які мають право здійснювати страхову діяльність на території України.

Страховиками-нерезидентами вважаються фінансові установи, що створені та мають ліцензію на провадження страхової діяльності відповідно до законодавства тих іноземних держав, у яких вони зареєстровані.

Уповноважений орган, з метою визначення правового статусу страховиків-нерезидентів у страхових правовідносинах, у розвиток положень Закону прийняв п’ять розпоряджень:

1) Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Порядку реєстрації філій страховиків-нерезидентів» № 6021 від 19 липня 2006 року [363], згідно з яким визначено, що страховик-нерезидент – це фінансова установа, що створена та має ліцензію на провадження страхової діяльності відповідно до законодавства тієї іноземної держави, у якій вона зареєстрована. Філією страховика-нерезидента є постійне представництво страховика-нерезидента у формі філії. Філія здійснює страхову діяльність на території України на підставі свідоцтва про реєстрацію філії, який є документом, що засвідчує факт внесення інформації про філію до Реєстру філій страховиків-нерезидентів. Реєстрацію філії здійснює Уповноважений орган, який приймає

[35] Вказаний Закон набув чинності через п’ять років після вступу України до Світової організації торгівлі (п. 1 Прикінцевих положень).

рішення про реєстрацію філії або про відмову в її реєстрації не пізніше 30 днів із дня надходження заяви та всіх необхідних документів від заявника;

2) Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності філіями страховиків-нерезидентів» № 6201 від 7 вересня 2006 року [338]. Згідно із вказаним Розпорядженням ліцензування страхової діяльності філій є обов'язковою передумовою щодо надання страхових послуг на страховому ринку України. Після отримання відповідної ліцензії філія страховика-нерезидента має право здійснювати страхову діяльність на всій території України. Філія страховика-нерезидента може здійснювати страхову діяльність виключно з тих видів страхування, які передбачені в ліцензіях. Філія, яка має ліцензію на страхування життя, не має права займатися іншими видами страхування. Ліцензія на провадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власника наземних транспортних засобів видається строком на три роки, при повторній видачі ліцензії на даний вид страхування, якщо до філії страховика-нерезидента протягом попереднього строку користування ліцензією не застосувались заходи впливу, – на п'ять років. Ліцензії на здійснення інших видів страхової діяльності – безстрокові. Ліцензія видається на здійснення окремого виду страхування та дає право одночасно проводити перестрахування за цим видом страхування. Укладення договорів перестрахування з перестраховиками-нерезидентами, у тому числі з тими, які мають свої представництва в Україні, дозволяється у випадках, передбачених нормативно-правовими актами України. Органом ліцензування виступає Уповноважений орган. Процедура ліцензування страхової діяльності філій триває 30 календарних днів із дати надходження заяви та всіх необхідних документів від заявника;

3) Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг «Про затвердження вимог до гарантійного депозиту філії страховика-нерезидента» № 6244 від 19 вересня 2006 року [332]. Вказане Розпорядження визначає, що гарантійний депозит постійного представництва у формі філії іноземної страхової компанії є гарантією задоволення вимог страхувальників, застрахованих осіб, вигодонабувачів та кредиторів відповідно до Закону України «Про страхування».

Мінімальний розмір гарантійного депозиту філії страховика-нерезидента встановлюється у сумі, рівній або еквівалентній 1 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України у разі, якщо філія планує здійснювати види страхування інші, ніж страхування життя, та 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України у разі, якщо філія планує здійснювати страхування життя. Гарантійний депозит вноситься виключно грошовими коштами та підлягає сплаті в повному обсязі. Гарантійний депозит вноситься у гривнях та/або іноземній валюті за валютним обмінним курсом валюти України. Кошти, за рахунок яких вноситься гарантійний депозит, не можуть бути одержані в кредит, позику та під заставу чи обтяжені в інший спосіб. Закриття гарантійного депозиту страховиком-нерезидентом відбувається у випадку ліквідації філії страховика-нерезидента після задоволення всіх вимог за договорами страхування, укладеними на території України;

4) Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Положення про здійснення нагляду за діяльністю філій страховиків-нерезидентів та застосування заходів впливу за порушення ними законодавства про фінансові послуги та про внесення змін до деяких нормативно-правових актів» № 6426 від 16 листопада 2006 року [345]. Вказане Розпорядження встановлює, що нагляд за діяльністю філій страховиків-нерезидентів здійснюється відповідно до Законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про страхування», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері надання фінансових послуг, з урахуванням особливостей, установлених цим Положенням. За порушення вимог законодавства про фінансові послуги, допущені в процесі діяльності філії страховика-нерезидента на території України, Уповноважений орган вживає заходи впливу, передбачені Законами України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним

шляхом» у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Уповноваженого органу, з урахуванням особливостей, установлених цим Положенням;

5) Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Порядку ліквідації філій страховиків-нерезидентів» № 6504 від 7 грудня 2006 року [358], відповідно до якого ліквідація філії може бути здійснена за рішенням уповноваженого органу управління страховика-нерезидента або на підставі рішення суду. Ліквідація філії за рішенням страховика-нерезидента здійснюється в порядку, установленому законодавством країни місця реєстрації страховика-нерезидента з урахуванням особливостей, установлених Законом України «Про страхування» та нормативно-правовими актами Уповноваженого органу, що регулюють діяльність філій страховиків-нерезидентів. У разі ліквідації філії за рішенням суду ліквідація здійснюється в порядку, визначеному законодавством України, з урахуванням особливостей, установлених цим Порядком. Ліквідація філій страховиків-нерезидентів здійснюється з дотриманням чинного законодавства України та пріоритетності інтересів страхувальників (застрахованих осіб).

Проведений аналіз законодавства України в частині визначення правового статусу страховиків-нерезидентів на страховому ринку України та перспективи його розвитку доводять, що у страхових правовідносинах у сфері господарювання правове становище нерезидентів подібне правовому становищу національних страховиків, проте специфіка закріплення їх правового статусу призводить до конфлікту норм вітчизняного законодавства України про страхування та законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність.

З огляду на той факт, що філії нерезидентів визнаються страховиками у розумінні ч. 1 ст. 2 Закону України «Про страхування», вони є нарівні із страховими компаніями-резидентами головними учасниками страхової діяльності, яка пов’язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх

майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), із метою отримання прибутку на підставі ліцензії.

Страхувальники. З урахуванням специфіки страхових правовідносин у сфері господарювання страхувальниками таких правовідносин, як правило, виступають суб'єкти господарювання.

Відповідно до ч. 3 ст. 353 ГК України, відповідно до якої страхувальниками визначаються *учасники господарських відносин*, які уклали договори страхування із страховиками або є страхувальниками відповідно до закону.

Стаття 2 ГК України містить перелік учасників відносин у сфері господарювання. Вказана норма дає підстави для виділення серед страхувальників страхових правовідносин у сфері господарювання двох груп суб'єктів: 1) страхувальників – суб'єктів господарювання; 2) страхувальників – фізичних осіб.

Страхувальники – суб'єкти господарювання для вступу у страхові правовідносини повинні:

1) володіти господарською правосуб'єктністю, тобто набути прав учасника господарських правовідносин. Правове становище такого страхувальника має характеризуватися всіма ознаками, які притаманні суб'єктам господарювання. Така особа має бути зареєстрована або як юридична особа, або як фізична особа – підприємець. Тобто ознака державної реєстрації є обов'язковою умовою для страхувальника – суб'єкта господарювання для вступу у страхові правовідносини як із добровільного, так і з обов'язкового страхування.

Виникає проблемне питання щодо необхідності наявності у страхувальника ліцензії на здійснення профільного виду діяльності (якщо така обов'язковість передбачена законом) при вступі у страхові правовідносин.

На нашу думку, якщо вид страхових правовідносин, у які має намір вступити заінтересована особа, не пов'язаний безпосередньо із здійсненням професійної діяльності, наявність ліцензії на здійснення певного виду господарської діяльності для такого страхувальника при укладенні договору добровільного страхування не є обов'язковою. Проте це правило «не спрацьовує» при вступі у правовідносини з обов'язкового страхування.

Так, наприклад, якщо юридична особа займається туроператорською діяльністю, яка відповідно до п. 30 ч. 3 ст. 30 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» підлягає ліцензуванню в період після державної реєстрації і до моменту отримання відповідної ліцензії має інтерес у цілісності та схоронності (страхуванні) майна, яке належить їй на праві власності, – відсутність ліцензії не може слугувати відмовою в укладанні договору страхування, з підстав невідповідності особи страхувальника її правовому статусу, визначеному спеціальним законодавством.

Натомість якщо вказаний суб'єкт господарювання має інтерес у страхуванні своєї професійної відповідальності перед третіми особами (клієнтами), що передбачено п. 31 ст. 7 Закону України «Про страхування» (страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну), наявність ліцензії при вступі у страхові правовідносини такого виду є обов'язковою умовою;

2) мати майновий інтерес у цілісності та схоронності предмета страхування. Адже з моменту вступу у страхові правовідносини або на підставі договору добровільного страхування або на підставі закону майновий інтерес стає страховим інтересом, який у теорії страхового права є об'єктом страхування.

Слід зазначити, що в науковій юридичній літературі погляд на цей елемент правового статусу страхувальника як на можливість вступу у страхові правовідносини, піддається критиці. Так, відомий російський дослідник страхового права Ю. Б. Фогельсон у своїй праці «Договір страхування у російському цивільному праві» доводить інше. Автор вказує, що «не наявність страхового інтересу, не сплата премії і навіть не отримання виплати, а лише участь в узгодженні умов договору та у його укладенні робить особу страхувальником» [557, с. 225].

На нашу думку, такий підхід не є обґрунтованим, адже, вважаємо, що саме наявність майнового інтересу скеровує особу до укладання договору добровільного страхування або вступу у страхові правовідносини на підставі закону, тобто задовольняє потреби заінтересованих осіб у захисті власних майнових інтересів.

Страхувальники – фізичні особи. Зрозуміло, що залежно від фактичних обставин страхового правовідношення в якості страхувальників у договорі страхування певного виду можуть виступати фізичні особи. З огляду на зазначене виникає питання: чи буде такий договір страхування визнаватися господарським? На нашу думку, в контексті системного тлумачення статей 1, 2, 55, 173, 179 ГК України договір страхування може визнаватися господарським, навіть у разі укладання його з іншою стороною, яка суб'єктом господарювання не є, за умови, що всі ознаки господарського договору, досліджені нами у підрозділі 2.2 цієї роботи, в договорі страхування присутні. За таких умов наведена група осіб страхового правовідношення є учасниками відносин у сфері господарювання. Вказане дає підстави для окреслення правового статусу страхувальника – фізичної особи в цьому дослідженні.

Закон України «Про страхування» до страхувальників – фізичних осіб висуває умову їх дієздатності. Стаття 30 ЦК України встановлює, що цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними.

Під цивільною дієздатністю фізичної особи закон розуміє її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Повна цивільна дієздатність фізичної особи настає після досягнення 18 років (повноліття) (ст. 33 ЦК України).

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. Саме з моменту набуття повноліття фізична особа може вступати у страхові правовідносини.

При цьому відповідно до положень ст. 32 ЦК України фізична особа, яка володіє неповною цивільною дієздатністю, може вступати у страхові правовідносини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

У разі якщо неповнолітня особа є застрахованою за договором особистого добровільного страхування, вона може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім’я, за згодою органу опіки та піклування і батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

На нашу думку, головною умовою, яка визначає страхувальників страхових правовідносин у сфері господарювання в якості їх головних учасників, є наявність страхового інтересу щодо цілісності та схоронності предмета страхування. Саме наявність страхового інтересу як об’єкта страхових правовідносин доводить, що: особа володіє предметом страхування на законних підставах; має інтерес щодо його цілісності та схоронності; може зазнати збитків у разі настання страхового випадку, визначеного договором добровільного страхування або законом; має можливість укласти договір (поліс) страхування; має право на отримання страхової виплати.

Споживачі страхової послуги. Зрозуміло, що споживач страхової послуги не є окремим видом учасника страхових правовідносин у сфері господарювання, це радше статус такого учасника (страхувальника), який виникає у нього при споживанні послуги (товару, роботи) певного виду, про що нами раніше вже зазначалося. Проте, з урахуванням дискусійності та актуальності питання і можливості поширення статусу споживача страхової послуги на страхувальника – суб’єкта господарювання, вважаємо за необхідне розглянути його саме у цьому підрозділі, який присвячений страхувальникам як учасникам страхових правовідносин у сфері господарювання. Розглядаючи питання правового становища страховиків і страхувальників у страхових правовідносинах в сфері господарювання, на нашу думку доречно торкнутися проблематики визнання за суб’єктами господарювання статусу споживача страхової послуги. На нашу думку, проблемні питання поширення Закону України «Про захист прав споживачів» на правовідносини із страхування мають два аспекти практичного втілення: загальноючидичний і галузевий.

Загальноюридичний аспект знаходить свій прояв при застосуванні судами загальної юрисдикції положень зазначеного Закону до вказаних правовідносин.

Галузевий аспект полягає у можливості визначення за суб’єктом господарювання статусу споживача страхової послуги.

Питання щодо можливості поширення на правовідносини із страхування норм Закону «Про захист прав споживачів» є наразі актуальними у праовзастосовчій діяльності.

Так, у Листі Верховного Суду України «Про судову практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування» від 19 липня 2011 року вказано, що деякі суди, вирішуючи спори такої категорії, не поширюють на спірні правовідносини, що випливають з договорів страхування та відповідно врегульовані спеціальними законами (законом України «Про страхування» та Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»), положення Закону України «Про захист прав споживачів» з огляду на те, що предметом спору є не якість страхових послуг, а права та обов'язки сторін згідно з умовами договору страхування.

Так, Калуський міськрайонний суд Івано-Франківської області ухвалою від 4 червня 2009 року відкрив провадження у справі за позовом Я. до ЗАТ «Фінансова група «Страхові традиції» про зобов'язання виплатити страхове відшкодування. Оскаржуючи цю ухвалу, представник страховика посилався на те, що юридичною адресою є м. Київ, а тому за загальним правилом підсудності справа має розглядатися у Подільському районному суді м. Києва.

Залишаючи зазначену ухвалу без змін, апеляційний суд виходив із того, що спір між сторонами виник із приводу виконання договору про надання страхових послуг, а тому правовідносини, крім Закону України «Про обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», регулюються ще й Законом України «Про захист прав споживачів», тобто позивач вправі був звернутися для вирішення спору за місцем свого проживання.

В свою чергу, Долинський районний суд Івано-Франківської області ухвалою від 5 березня 2009 року відкрив провадження у справі за позовом, К. до ЗАТ «Страхова група «ТАС» про стягнення боргу за договором страхування.

Скасовуючи цю ухвалу та передаючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції, апеляційний суд керувався тим, що згідно з договором страхування транспортного засобу позивачка уклала договір із страховиком в особі виконуючого обов'язки директора філії у м. Івано-Франківську, а тому вона має право звернутися з позовом за місцем знаходження юридичної особи або філії, а не за місцем проживання.

На нашу думку, вказана судова позиція щодо не поширення дії Закону України «Про захист прав споживачів» на правовідносини із страхування є помилковою, виходячи із наступного. Відповідно до Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» до ринків фінансових послуг належать страхові послуги, які безпосередньо надаються фінансовими установами, до кола яких входять страхові компанії. Метою зазначеного Закону є створення правових основ для захисту інтересів споживачів фінансових послуг (ст.1).

Згідно Закону України «Про захист прав споживачів» захист прав споживачів, передбачених законодавством, здійснюється судом, і при цьому споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав (ст.24).

З огляду на те, що Закон України «Про захист прав споживачів» не визначає певних меж своєї дії, то згідно правозастосовної практики судів загальної юрисдикції України, до відносин, які ним регулюються, належать, зокрема, ті, що виникають із договорів страхування.

Погоджуючись з цією позицією, Судова Колегія в Цивільних Справах Верховного Суду України в Узагальненні практики вирішення судами спорів, що виникають із договорів про надання громадянам фінансово-кредитних послуг недержавними структурами підприємницької діяльності від 1 грудня 1997 року [545] звертає увагу на те, що правовідносини в справах за позовами громадян до страхових товариств, регулюються загальними нормами зобов'язального права, відповідними актами, що регулюють діяльність такої структури (Закон України «Про страхування»), укладеними договорами про надання послуг і при вирішенні

таких справ визнає за необхідне враховувати роз'яснення, п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів», яким передбачено, що правовідносини, які регулює Закон «Про захист прав споживачів», поширюються, зокрема, на відносини, що виникли із договорів страхування. І зазначає, що положення Закону України «Про захист прав споживачів» та вказане роз'яснення Пленуму Верховного Суду стосуються і інших питань, зокрема, підсудності цих спорів, звільнення від сплати судового збору позовних заяв.

З огляду на викладене, вважаємо, що є всі законодавчі підстави для поширення на страхові правовідносини положень Закону України «Про захист прав споживачів», що певною мірою підтверджується і позитивними випадками правозастосування.

Споживачем страхової послуги як сторони за договором страхування в розумінні Закону України «Про захист прав споживачів» [370] виступає фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов’язаних із підприємницькою діяльністю або виконанням обов’язків найманого працівника (п. 22 ст. 1).

Наведене визначення встановлює такі легальні ознаки споживача страхової послуги: за суб’єктним складом споживач – це фізична особа; вступає у договірні правовідносини із страховиком щодо придбання специфічних страхових послуг (при цьому конструкція послуг визначається через поняття продукції, яке вміщено у п. 19 ч. 1 Закону України «Про захист прав споживачів», відповідно до якої продукція – це будь-які виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб); мета споживання – особисті потреби, безпосередньо не пов’язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов’язків найманого працівника.

З огляду на наведені поняття та ознаки законодавець виводить «за межі» кола споживачів юридичних осіб за фізичних осіб – підприємців. З огляду на те, що поняття «споживач» вказує на тих суб’єктів, які користуються «підвищеним» захистом з боку держави, це фактично позбавляє їх можливості на захист своїх

порушених прав та законних інтересів тими засобами, які зазначеним законом передбачені.

Суб'єкт господарювання на рівних із фізичними особами умовах, передбачених страховим законодавством, укладає договори страхування, вносить страхові платежі, виконує інші умови договору страхування, знаходиться під страховим захистом протягом терміну дії договору страхування – тобто споживає страхову послугу. Проте у разі невиконання або не належного виконання страховиком своїх зобов'язань за договором страхування, що тягне за собою порушення прав та законних інтересів, суб'єкт господарювання як споживач страхової послуги позбавлений права на спеціальні засоби захисту, передбачені законодавством про захист прав споживачів.

Дослідження сутності та правового становища споживача у відносинах із добровільного страхування не є метою цієї роботи. Проте вважаємо за потрібне зупинитися на деяких ключових аспектах цього дискусійного питання та навести власні висновки стосовно проблематики визнання за суб'єктом господарювання статусу споживача страхової послуги.

Дослідження історії виникнення «споживацького руху» доводять, що ідея захисту прав споживачів набула поширення в результаті переходу від натурального до індустріального типу господарювання, коли споживачі вже не могли задовольняти власні потреби своїми силами і були вимушені вступати у відносини обміну [134, с. 150].

Д. Д. Безрукова у своєму дослідженні доводить, що підприємець і споживач – це дві частини одного цілого, що знаходяться у стані боротьби один з одним. І саме така боротьба є основою ринкової економіки та характеризується *нерівністю сторін* [курсив наш. – П. Н.] [32, с. 4].

Як зазначає Ю.Б. Фогельсон, правовий інститут захисту споживачів припускає, що право займає позицію обмежувача економічної свободи учасників ринків на користь найслабшої сторони. В іншому випадку диспропорції, що існують на профільних ринках, ускладнюють процес задоволення потреб членами суспільства [134, с. 152].

На нашу думку, у вказаному аспекті слід говорити не про обмеження свободи, а про можливі механізми захисту порушених прав та законних інтересів найслабшої сторони у відповідних правовідносинах. Вказані механізми на сьогодні передбачені спеціальним Законом України «Про захист прав споживачів», норми якого з огляду на їх зміст та системне тлумачення належать до сфери публічно-правового регулювання. Адже держава на підставі Закону встановлює права споживачів, підстави, форми та види відповідальності суб'єктів господарювання, що виконують роботу та/або надають послугу; встановлює особливості судового захисту прав споживачів; визначає систему органів державного нагляду у сфері захисту прав споживачів, правові форми та засоби державного регулювання у цій сфері; визначає мету діяльності громадських об'єднань у сфері захисту прав споживачів та встановлює їх права.

Публічно-правове регулювання сфери захисту прав споживачів надає підстави для звернення до норм ГК України, відповідно до ст. 2 якого споживачі відповідних товарів, робіт та послуг є учасниками господарських відносин. З огляду на це слід наголосити, що доктрина господарського права визначає, що термін «суб'єкти господарської діяльності» є вужчим від терміна «учасник господарських відносин» і таким чином ним поглинається. Тобто всі суб'єкти господарського діяльності є учасниками господарських відносин, проте не всі учасники – суб'єктами [610, с. 9-10].

Беручи до уваги викладене вище та сферу реалізації страхових правовідносин – економіка України (страховий ринок), а також той факт, що страхове законодавство дозволяє юридичним особам та фізичним особам – підприємцям укладати договори страхування із страховиками, і як наслідок споживати страхові послуги, є підстави для поширення дії норм Закону України «Про захист прав споживачів» і на суб'єктів господарювання як страхувальників за договором страхування у сфері господарювання.

Проте невирішеним залишається одне ключове питання, саме щодо якого розгорається найбільша наукова полеміка і яке деякими авторами зводить нанівець намагання розширення кола споживачів і включення до їх переліку юридичних осіб

та фізичних осіб – підприємців. Ідеться про визнання / невизнання за суб'єктами господарювання статусу «слабкої сторони» у правовідносинах певного виду, в тому числі й страхових.

Аргументи прибічників визнання юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців споживачами обумовлюються таким.

І. Суб'єкт господарювання може бути слабкою стороною у правовідносинах певного виду. Адже виходячи на непрофільний для себе ринок у якості споживача страхової послуги (товару, робіт), юридична особа або фізична особа – підприємець не позбавлені можливості зазнати як інформаційної, так і договірної диспропорції, і як наслідок – зазнати порушення своїх прав та законних інтересів.

Вказане досить яскраво унаочнюється правозастосовною практикою.

Так, Вищий Господарський Суд України Постановою від 22 лютого 2005 року у справі № 20-3/308-9/099 залишив касаційну скаргу НАСК «Оранта» (Відповідач) без задоволення із таких підстав.

Позивач звернувся до господарського суду м. Севастополя з позовом до Відповідача про стягнення страхового відшкодування за договором від 24 січня 2003 року В обґрунтування позовних вимог Позивач посилався на неналежне виконання Відповідачем норм чинного законодавства та зобов'язань за договором при настанні страхового випадку.

Рішенням господарського суду м. Севастополя від 25 жовтня 2004 року позов задоволено та постановлено стягнути з Відповідача на користь Позивача страхове відшкодування в повному обсязі. Рішення господарського суду м. Севастополя мотивоване тим, що Відповідачем не доведено наявності підстав для звільнення його від виплати Позивачу страхового відшкодування.

Постановою Севастопольського апеляційного господарського суду від 10 грудня 2004 року рішення господарського суду м. Севастополя від 25 жовтня 2004 року залишено без змін, а апеляційна скарга Відповідача залишена без задоволення. Постанова Севастопольського апеляційного господарського суду мотивована тим, що під час апеляційного перегляду справи судом не виявлено підстав для звільнення Відповідача від виплати страхового відшкодування. Не погоджуючись із зазначеною

постановою Севастопольського апеляційного господарського суду, Відповідач звернувся до Вищого господарського суду України з касаційною скаргою, в якій просить рішення господарського суду м. Севастополя від 25 жовтня 2004 року та постанову Севастопольського апеляційного господарського суду 10 грудня 2004 року скасувати, у позові відмовити.

Розглянувши матеріали справи і доводи касаційної скарги, перевіривши правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права у вирішенні цього спору, колегія суддів вважає, що касаційна скарга підлягає залишенню без задоволення з наступних підстав. Як вбачається з матеріалів справи, 24 січня 2003 року між Позивачем (Страхувальник) та Відповідачем (Страховик) укладено договір страхування.

Умовами Договору також передбачено, що страховими ризиками за Договором є збитки від усіх ризиків загибелі чи пошкодження всього або частини вантажу, крім випадків, передбачених п. 4 Договору. Під час судового розгляду судами попередніх інстанцій встановлено, що 8 лютого 2003 року в районі протоки Босфор унаслідок сильного шторму судно загинуло разом із застрахованим вантажем. Як вбачається з матеріалів справи, вказана ситуація підпадає під ознаки страхового випадку, передбаченого розділом 3 Договору. Відповідно до п. 15.4 Договору Відповідач зобов’язаний прийняти рішення про сплату страхового відшкодування після надання Позивачем документів, вказаних у п. 15.3 Договору та перелік яких значно перевищує перелік, встановлений у ст.25 Закону.

Судами попередніх інстанцій встановлено, що Позивачем додержано вимоги ст. 25 Закону та п. 15.4 Договору та двічі надано необхідний для виплати страхового відшкодування пакет документів. Проте, як вбачається з матеріалів справи, Відповідачем страхове відшкодування Позивачу не виплачено. Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції виходив із того, що Відповідачем не надано суду доказів на підтвердження його права на зменшення суми або звільнення від сплати страхового відшкодування. Під час судового розгляду справи судами попередніх інстанцій не встановлено факту наявності жодних із перелічених підстав для звільнення відповідача від виплати Позивачу страхового відшкодування.

Беручи до уваги всі наведені обставини в їх сукупності, судова колегія дійшла висновку, що під час розгляду справи господарським судом м. Севастополя та Севастопольським апеляційним господарським судом фактичні обставини справи встановлено на основі всебічного, повного й об'єктивного дослідження поданих доказів, висновки суду відповідають цим обставинам і їм надана правильна юридична оцінка [300].

Вищий Господарський Суд України Постановою від 24 жовтня 2006 року у справі № 24/67 касаційну скаргу ТОВ (Позивач) про стягнення страхового відшкодування із АТЗТ «Страхова компанія «Лемма» (Відповідач) задовольнив повністю виходячи з наступного.

Рішенням господарського суду м. Києва від 14 березня 2006 року позовні вимоги задоволено частково, стягнуто з Відповідача страхове відшкодування не в повному обсязі. Рішення господарського суду першої інстанції мотивовано приписами статей 8, 25, 26 Закону України «Про страхування», ст. 991 ЦК України та тими обставинами, що згідно із схемою пригоди страховий випадок (пошкодження транспортного засобу) мав місце, а отже, страховик зобов'язаний здійснити виплату страхового відшкодування.

Постановою Київського апеляційного господарського суду від 26 квітня 2006 року рішення господарського суду першої інстанції скасовано, в позові відмовлено. Підставами скасування судового рішення господарського суду першої інстанції стало неврахування ряду обставин, передбачених Законом України «Про страхування» та умовами договору, які надають страховику право відмовити у виплаті страхового відшкодування при настанні страхового випадку. Такими обставинами за висновками апеляційної інстанції було подання страхувальником завідомо неправдивих відомостей про факт та обставини настання страхового випадку; неповідомлення та/або надання неправильної (свідомо неправдивої або неповної) інформації при укладенні договору страхування.

Так, з метою перевірки обставин щодо настання страхового випадку за заявою Відповідача КНДІСЕ було проведено транспортно-трасологічне дослідження, за висновком якого отримані автомобілем позивача пошкодження характерні для

контактування з транспортним засобом, а не з електроопорами (бетонними стовпами); наявні на автомобілі пошкодження не відповідають із технічної точки зору механізму ДТП відповідно до пояснень, наданих [...]. При укладенні договору страхування в заяві на страхування транспортного засобу позивачем було зазначено, що автомобіль не передається у прокат, оренду, майновий найм, лізинг. Однак матеріалами справи підтверджується, що на момент укладення договору страхування автомобіль було передано позивачем в оренду гр. [...] за договором оренди від 20 листопада 2003 року.

Вищий господарський суд України у відкритому судовому засіданні дослідив матеріали справи, доводи касаційної скарги та вважає, що вона підлягає задоволенню, виходячи з наступного.

За умовами укладеного договору страхування передбачено, зокрема, покриття такого з ризиків, як пошкодження чи знищення транспортного засобу внаслідок дорожньо-транспортної пригоди (п. 1.2 договору). Господарськими судами встановлено факт настання страхового випадку, що вбачається з матеріалів справи, – схеми пригоди, складеної співробітниками окремого батальйону ДПС УДАІ Черкаської області, а також підтверджено самим відповідачем у п. 3.1 страхового акта.

Задовольняючи позовні вимоги, судом першої інстанції взято до уваги акт автотоварознавчого дослідження № 78/08 від 15 грудня 2005 року для визначення матеріального збитку, заподіяного майну позивача внаслідок ДТП.

Таким чином, господарським судом першої інстанції на підставі встановлених фактичних обставин справи правильно встановлено підстави для зобов’язання відповідача здійснити страхове відшкодування, вірно застосовано норми матеріального права, які підлягали застосуванню до даних правовідносин, висновки суду першої інстанції відповідають встановленим обставинам та нормам чинного законодавства. Скасовуючи рішення господарського суду першої інстанції та ухвалюючи постанову про відмову в позовних вимогах, господарський суд апеляційної інстанції вважав, що судом неправильно застосовано норми

матеріального права, не взято до уваги обставини, які є підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування.

Разом із тим з такими висновками погодитися не можна з огляду на таке. Підстави для відмови страховика у здійсненні страхових виплат або страхового відшкодування передбачені ст. 991 ЦК України, ст. 26 Закону України «Про страхування». Згідно з ч. 2 ст. 26 Закону України «Про страхування» умовами договору страхування можуть бути передбачені інші підстави для відмови у здійсненні страхових виплат, якщо це не суперечить законодавству України. Оцінюючи встановлені обставини як підстави для відмови у виплаті страхового відшкодування, суду необхідно виходити з приписів зазначених норм закону. Як вбачається із змісту листа Відповідача, підставами для відмови у виплаті страхового відшкодування стало надання страхувальником (позивачем) неправдивої інформації про об’єкт страхування та обставини, що мають суттєве значення для оцінки страхового ризику (пп. 2.2.1 договору).

Беручи до уваги встановлені обставини, апеляційна інстанція не надала цим обставинам відповідної оцінки, зокрема, на предмет того, яке значення мають неповідомлені страхувальником факти. Апеляційна інстанція не звернула увагу на те, що такі факти повинні мати істотне значення для оцінки страхового ризику, як це обумовлено приписами ст. 989 ЦК України та умовами договору (пп. 2.2.1 договору).

Господарським судом першої інстанції зазначено, що факт існування договору оренди на застрахований об’єкт не можна розцінювати як обставину, яка має істотне значення для оцінки страхового ризику. Характер отриманих пошкоджень і механізм їх заподіяння застрахованому об’єкту в розглядуваному випадку значення не мають, а тому не можуть розцінюватись як підстава для відмови у виплаті страхового відшкодування.

З огляду на те, що підставою скасування рішення господарського суду першої інстанції стало неправильне застосування апеляційною інстанцією приписів Закону України «Про страхування», а судом першої інстанції з достовірністю встановлено наявність підстав для виконання страховиком зобов’язань із виплати страхового

відшкодування, і ці обставини не спростовано апеляційним господарським судом, рішення господарського суду першої інстанції про задоволення позову є правомірним та підлягає залишенню без змін [388].

Наведені рішення доводять наявність договірної диспропорції у договорах добровільного страхування, де на боці страхувальника виступає юридична особа, що споживала страхову послугу та права і законні інтереси якої було порушено. Страховики в обох наведених випадках «маскували» договірну диспропорцію під невиконання страхувальником зобов'язань, прийнятих на себе за договором страхування, обґрунтовуючи це положення ст. 26 Закону України «Про страхування», яка визначає підстави відмови у виплаті страхового відшкодування, ставлячи таким чином страхувальника «в позицію» слабкої сторони за договором.

ІІ. Споживач, виходячи із змісту Закону України «Про захист прав споживачів», здійснює кінцеве споживання товару, роботи, послуги. На нашу думку, вказаний аргумент є слабким, адже і юридична особа і фізична особа можуть бути кінцевими споживачами.

Сучасні вітчизняні наукові дослідження в цій частині, вивчаючи питання захисту прав споживачів, доводять таке.

1) Л. Р. Левчук у роботі «Господарсько-правова відповідальність підприємців за порушення на споживчому ринку» [193, с. 4] зазначає про:

- необхідність розкриття змісту захисту прав споживачів як принципу господарської діяльності, що полягає у дотриманні підприємцями у своїй діяльності прав та інтересів усіх учасників споживчого ринку, соціальній спрямованості бізнесу, виробництві та реалізації якісної продукції, дотриманні звичаїв ділового обороту тощо;

- доцільність запровадження терміна «виробничий споживач» – як суб'єкт господарювання, що споживає (використовує, купує) ті чи інші товари, роботи, послуги у процесі своєї господарської діяльності.

2) М. М. Казаков у дослідженні «Методичні особливості розбудови механізму захисту прав споживачів в Україні» [151, с. 7] вказує на:

- необхідність надання національній політиці сучасного змісту, який полягає у визнанні пріоритету інтересів споживачів, збалансованості запитів споживачів і можливостей економіки, узгодженості взаємовідносин між виробником, підприємцем, торговцем і споживачем, тісній взаємодії державних органів та широкої громадськості;

- актуальність питання розширення сфери дії Закону «Про захист прав споживачів» на суб'єктів господарювання.

3) Г. А. Осетинська у дисертації «Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України» [244, с. 16] доводить:

- доцільність поширення законодавства про захист прав споживачів на відносини фізичної особи – підприємця, які виникли з договорів, спрямованих на придбання, замовлення ним товарів (робіт, послуг) із метою задоволення особистих, сімейних, домашніх, культурно-побутових та інших особистих побутових потреб, не пов'язаних із здійсненням ним підприємницької діяльності;

- необхідність розширення змісту поняття «споживач», яким має вважатися фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для задоволення особистих, у тому числі сімейних, домашніх, культурно-побутових, фінансових та інших особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою діяльністю;

- обґрунтованість положення про те, що усі споживчі договори є публічними договорами, на які мають поширюватися, зокрема, положення ст. 633 ЦК України;

- обґрунтованість положення про те, що дія принципу свободи договору при укладенні споживчих договорів, формуванні їх умов істотно обмежена, адже і порядок укладення і формування умов договору визначають переважно імперативними нормами законодавства про захист прав споживачів, причому таким чином, що встановлюються привілейовані умови для споживача і додаткові обов'язки для підприємця.

В обґрунтування нашого підходу варто навести положення Європейського законодавства в галузі захисту прав споживачів. Необхідно застережити, що Директиви ЄС так само, як і законодавство України, спрямовані на захист фізичних

осіб. Так, п. 20 Директиви 2007/64/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 листопада 2007 року «Про платіжні послуги на внутрішньому ринку, а також захисту прав споживачів банківських послуг у сфері електронних платежів» [392] встановлює, що оскільки споживачі та підприємці займають різні позиції, вони не потребують однакового рівня захисту». При цьому в західній доктрині висловлювалися думки про необхідність поширення в ряді випадків статусу споживача і на юридичних осіб. Проте така ініціатива не віднайшла поширення з тих самих підстав, що й у вітчизняному законодавстві [134, с. 233].

Питання щодо визначення кола суб'єктів споживачів розглядалося Судом Європейських Співтовариств у справі № С-541/99 від 22 листопада 2001 року. У рішенні, винесеному за результатами розгляду, судом було зроблено висновок про те, що особа, яка не є фізичною і уклала договір із продавцем, не може бути визнана споживачем. Проте у вказаному рішенні суд зробив визначальне застереження про те, що визначене поняття «споживач» не позбавляє країн-учасниць права можливості розглядати юридичних осіб як споживачів у їх національному законодавстві [7].

З огляду на це, країни – учасниці ЄС мають можливість застосовувати принцип мінімальної гармонізації, відповідно до якого Директивами встановлюються лише мінімальні вимоги до захисту прав споживачів, а країни-учасниці мають можливість переформулювати дефініцію поняття «споживач» у такий спосіб, аби розширити коло суб'єктів, що підлягає захисту. Як зазначає Ю.Б. Фогельсон, з успіхом такі правила застосовуються у законодавстві Мальти та Великобританії, слід зазначити, що з деякими застереженнями [134, с. 234].

Наведені системні тлумачення норм чинного законодавства України, матеріали правозастосовної практики, положення права ЄС, практика Європейського суду та положення наукової доктрини доводять можливість і необхідність поширення норм законодавства України про захист прав споживачів на суб'єктів господарювання. Вказане дозволить відійти від «вузького» законодавчого підходу до тлумачення терміна «споживач» і поширити дію спеціального законодавства на тих осіб, які фактично споживають будь-яку послугу (роботи,

товари). Йдеться про юридичних та/або фізичних осіб – підприємців, до яких можуть застосовуватися умови інформаційної та договірної диспропорції у процесі споживання, що ставить їх у положення «слабкої сторони за договором» страхування. Вказаний підхід надасть можливість застосовувати до таких осіб особливості захисту прав споживачів, які полягають у домінуванні спеціальних способів захисту (Закон України «Про захист прав споживачів») над загальними.

Проведене дослідження особливостей правового статусу суб'єктів страхових правовідносин у сфері господарювання дозволило визначити класифікацію учасників страхових відносин у сфері господарювання, визначити їх місце і функції у таких правовідносинах та внести пропозиції до чинного законодавства України в цій частині.

Інші особи, що можуть набувати прав сторін страхових правовідносин. Практика реалізації страхових правовідносин на страховому ринку України та аналіз чинного страхового законодавства доводить, що третіх осіб у страхових правовідносинах у сфері господарювання можна класифікувати за ознакою набуття прав суб'єкта страхових правовідносин на два види:

1) тих, які можуть набувати прав страхувальників, – треті особи за договором страхування (застраховані, вигодонабувачі, потерпілі);

2) тих, які можуть набувати прав страховиків.

Особи, які можуть набувати прав страхувальників. Відповідно до ч. 2, 3, 4 Закону України «Про страхування» страхувальники можуть укладати із страховиками договори про страхування третіх осіб (*застрахованих осіб*) лише за їх згодою, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника згідно з договором страхування.

Страхувальники мають право при укладанні договорів особистого страхування призначати за згодою застрахованої особи фізичних осіб або юридичних осіб (*вигодонабувачів*) для отримання страхових виплат, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

Страхувальники мають право при укладанні договорів страхування інших, ніж договори особистого страхування, призначати фізичних осіб або юридичних осіб (*вигодонабувачів*), які можуть зазнати збитків у результаті настання страхового випадку, для отримання страхового відшкодування, а також замінювати їх до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування.

І.О. Бровченко, досліджуючи участь третіх осіб у цивільно-правових зобов'язаннях, довів, що одним із критеріїв поділу договорів є визначення особи, на користь якої обумовлене виконання зобов'язання. Поняття «особа» є універсальним не тільки для різних галузей права, а й для всіх відносин, що охоплюються сферою правового регулювання. Поняття «особа» у площині окремих видів правовідносин ускладнюється специфікою останніх. Особи у зобов'язанні поділяються на сторони та особи, які не є сторонами (треті особи). Сторони виступають носіями взаємних прав і обов'язків, а іншими особами є всі інші учасники цивільного обороту, які не входять до кола сторін первісного правовідношення. Треті особи є різновидом всіх *інших осіб*, однак від решти їх відрізняє перебування у певних відносинах з однією із сторін первісного правовідношення. Тобто третя особа може брати участь у правовідношенні, де їй протистоїть в якості сторони учасник іншого правовідношення. Саме найменування «третя особа» підкреслює її статус по відношенню до інших учасників (договору, зобов'язання), а не визначає її статус у зобов'язанні [50, с. 7].

Складні суспільні відносини, що функціонують в умовах ринкової економіки, вимагають від учасників цивільного обороту укладання не тільки договорів, виконання яких здійснюється на користь самих сторін, а й договорів, виконання яких здійснюється на користь третіх осіб. Цивільний кодекс України не тільки передбачив конструкцію договору на користь третьої особи, а й безпосередньо визначив учасникам цивільних відносин можливість укладати окремі види договорів на користь третіх осіб.

Науковцями наведено дефініцію договору на користь третьої особи, який визначено як договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на

користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі, а третя особа має право вимагати виконання такого обов'язку [185, с. 16].

Характерною рисою договору на користь третьої особи є те, що третя особа, яка не брала участі в укладанні договору, набуває права вимоги. Право вимоги третьої особи може співіснувати з правом вимоги особи, яка уклала договір, але одночасно ці вимоги ставитися не можуть [496, с. 75].

У світовій практиці страхування часто використовується договірна конструкція договору на користь третьої особи, згідно з яким самостійне право вимоги до страховика щодо виплати страхової суми виникає не у страхувальника, а в третьої особи, яка у страхуванні називається вигодонабувачем [50, с. 16; 185, с.7; 198]. Стаття 16 Закону України «Про страхування» також передбачає можливість укладання договору страхування «на користь іншої особи», а в ст. 3 Закону вказано, що вигодонабувачем є конкретна особа, що призначається страхувальником. Зазвичай у договорах особистого страхування третя особа одночасно є і застрахованою (винятком є страхування на випадок смерті, при якому застрахованою особою є сам страхувальник).

У договорах майнового страхування страхове відшкодування може бути виплачено третій особі лише тоді, коли її призначено і за наявності в неї стосовно об'єкта страхування законного майнового інтересу (наприклад, за правом спадкування). Так, при морському страхуванні найчастіше використовується формула: «Страхування здійснюється на користь особи, яка оплачує перевезення». У договорі страхування сторони визначають умови виникнення права третьої особи, а також можливість її заміни і виконання договору на користь страхувальника [594, с. 74].

Правове становище вигодонабувача як суб'єкта страхового зобов'язання тільки впроваджується у вітчизняне страхове законодавство. Загальні правила укладання договору на користь третьої особи (вигодонабувача) встановлені для особистого й інших видів страхування, але діють обмеження щодо того, на користь кого з учасників страхового зобов'язання може бути укладений договір.

При укладанні договору майнового страхування обмеження стосується факту спричинення збитків у результаті страхового випадку, тобто особа-вигодонабувач одержує законне відшкодування збитку, якщо він виник при страховому випадку із застрахованим майном, або збитку, що пов'язаний з іншими його майновими інтересами [594, с. 72].

О.Я. Кузьмич аналізує специфіку договору страхування, укладеного на користь третьої особи. Автор доходить висновку, що хоча ст. 3 Закону України «Про страхування» не встановлює вимог щодо третіх осіб, які можуть бути призначені страхувальниками для отримання страхових виплат за договорами особистого страхування, тим не менше треті особи, про які йдеться, як і самі страхувальники, повинні володіти страховим інтересом.

З огляду на специфіку договорів страхування право вимоги у третіх осіб виникає не безпосередньо з моменту укладення договору, а після укладення договору у зв'язку з настанням умов (підстав), визначених у договорі, тобто з настанням страхової події.

Автор дещо не погоджується із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що сутність договорів страхування виключає можливість страхувальникам скористатися правом на отримання страхового відшкодування, від якого відмовилася третя особа, з огляду на існування страхового інтересу при укладенні договору і в страхувальників.

Виходячи з аналізу судової практики, О.Я. Кузьмич зроблено правильний висновок про те, що втрата страхового інтересу не може вважатися відмовою третьої особи від наданого їй права на отримання страхових виплат за договорами майнового страхування (зокрема, як свідчать матеріали практики, такі висновки мають місце) з огляду на те, що третя особа може відмовитися від наданого їй права тільки під час володіння страховим інтересом [185, с. 12].

Особи, які можуть набувати прав страховиків у страхових правовідносинах. Прикладом такого випадку може слугувати норма законодавства, яка визначає правове становище Моторного (транспортного) страхового бюро України (далі –

МТСБУ) у правовідносинах із обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Правовий статус МТСБУ визначено ст. 39 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів». Вказана норма визначає, що МТСБУ є єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам. Участь страховиків у МТСБУ є умовою здійснення діяльності щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів.

Згідно з п. 39.2 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» основними завданнями МТСБУ, зокрема, є: здійснення виплат із централізованих страхових резервних фондів компенсацій та відшкодувань на умовах, передбачених цим Законом; управління централізованими страховими резервними фондами, що створюються при МТСБУ для забезпечення виконання покладених на нього функцій; забезпечення членства України в міжнародній системі автомобільного страхування «Зелена картка» та виконання загальновизнаних зобов'язань перед уповноваженими організаціями інших країн – членів цієї системи.

Зміни, внесені до зазначеного нормативного акта Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» № 5090-VI від 5 липня 2012 року, поклали на МТСБУ повноваження щодо здійснення регламентних виплат із централізованих страхових резервних фондів МТСБУ. Так, МТСБУ за рахунок коштів фонду страхових гарантій відшкодовує шкоду на умовах, визначених цим Законом, у разі її заподіяння: власниками транспортних засобів, якщо такі власники надали відповідним уповноваженим органам інших країн страховий сертифікат «Зелена картка», виданий від імені страховиків – членів МТСБУ, та за умови, що такий страховик не відшкодував шкоду; транспортним засобом, зареєстрованим в іншій країні, щодо якого був виданий іноземний

страховий сертифікат «Зелена картка», що діяв на день дорожньо-транспортної пригоди на території України. Така регламентна виплата здійснюється на умовах та в обсягах, встановлених законодавством про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів та принципами взаємного врегулювання шкоди на території країн – членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка».

До набуття чинності вказаними змінами обов'язок щодо відшкодування завданої шкоди, в тому числі й за полісами автострахування «Зелена картка», покладався на страховиків – повних членів МТСБУ, які безпосередньо виступали страховиками у таких правовідносинах.

Вказане відповідало і загальній концепції страхового законодавства. Адже відповідно до ст. 8 Закону України «Про страхування» у разі настання страхового випадку (як події, передбаченої договором страхування або законодавством, що відбулася) виникає *обов'язок страховика* здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

Крім того, такий обов'язок прямо передбачений ст. 20 вказаного Закону. Відповідно до п. 2 ч. 1 зазначеної норми протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, *страховик зобов'язаний* вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати або страхового відшкодування страхувальнику. Пункт 3 ст. 20 Закону України «Про страхування» встановлює *обов'язок страховика* при настанні страхового випадку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування у передбачений договором строк.

Крім того, на нашу думку, підхід законодавця щодо врегулювання питання стосовно здійснення страхових виплат саме страховиками повністю відповідав головній ідеї страхової діяльності як діяльності щодо надання страхових послуг, тобто професійної діяльності суб'єктів господарювання по задоволенню потреб учасників страхових правовідносин у сфері господарювання (як страхувальників) у захисті своїх майнових інтересів, за рахунок грошових коштів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів на підставі закону або

договору страхування. Зрозуміло, що захист майнових інтересів страхувальників (застрахованих, вигодонабувачів, інших третіх осіб) у страхових правовідносинах знаходить свою реалізацію шляхом здійснення страховиком страхових виплат.

Проте ситуація, що виникла на ринку обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів у зв'язку зі стрімким зростанням неплатоспроможності страховиків – членів МТСБУ, які мали значну частку ринку [453, с. 4], змусила законодавця віддати функції страховика щодо виплати страхового відшкодування об'єднанню страховиків, яке відповідно до ст. 13 Закону України «Про страхування» не може займатися страховою діяльністю. Чим викликала до життя правову колізію між ч. 1 ст. 13 Закону України «Про страхування» та пп. 41.3, 41.4 ст. 41 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Страхові посередники (страхові агенти, страхові брокери). Учасниками страхових правовідносин у сфері господарювання можуть виступати страхові посередники, які відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про страхування» здійснюють частину страхової діяльності. Чинне законодавство України визначає три види страхових посередників: страхові брокери, перестрахові брокери та страхові агенти.

З огляду на те, що перестрахові брокери – це юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахуванні від свого імені на підставі брокерської угоди із страховиком, який має потребу у перестрахуванні як перестрахувальник (ст. 15 Закону України «Про страхування»), вони не беруть участі у страхових відносинах у сфері господарювання.

Безпосередню участь у страхових правовідносинах можуть брати страхові брокери та страхові агенти. Адже договір добровільного страхування, укладений при посередництві таких учасників страхових правовідносин у сфері господарювання, може містити умови щодо прав та обов'язків вказаних суб'єктів на всіх етапах страхового правовідношення.

При цьому, якщо договір страхування укладається при посередництві вказаних осіб, на вимогу однієї зі сторін договору страхування такий договір може

бути тристороннім, в якому чітко повинні бути відзначені права та обов'язки страхового посередника на стадії укладення, виконання та припинення (дострокового припинення) дії договору страхування у сфері господарювання (ч. 3 ст. 15 Закону України «Про страхування).

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про страхування» страховий агент – це фізична або юридична особа, що діє від імені та за дорученням страховика і виконує частину його страхової діяльності, а саме: укладає договори страхування, одержує страхові платежі, виконує роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань. Страхові агенти є представниками страховика і діють у його інтересах за винагороду на підставі договору доручення із страховиком (ч. 7 ст. 15 Закону України «Про страхування»).

Страхові брокери – це юридичні особи або фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник. Страхові брокери – фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування.

Правовою природою брокерського договору є договір комісії.

За практикою проведення страхової діяльності на території України, в частині діяльності страхового агента, закріплення його прав та обов'язків у договорі страхування можливе лише у разі, якщо він є юридичною собою.

Досліджуючи природу страхового посередництва, В. В. Рєзнікова, на наш погляд, вдало визначила його як господарську діяльність страхових посередників (брокерів, агентів), що спрямована на надання допомоги (послуги) іншим суб'єктам страхових правовідносин (страховику, страхувальнику) щодо підготовки до укладення, безпосереднього укладення та виконання страхових договорів, урегулювання взаємних страхових претензій [445, с. 568; 167, с. 8].

Правове становище страхових посередників на страховому ринку України, крім зазначеної статті Закону, регламентується Положенням «Про порядок

провадження діяльності страховими посередниками», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 року № 1523, та Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 травня 2004 року № 736 «Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів».

Згідно з Постановою КМ № 1523 брокерською діяльністю є професійна діяльність суб'єктів підприємницької діяльності на користь страхувальника або перестрахувальника (цедента) (далі – страхувальник), спрямована на визначення його потреби в отриманні страхових послуг, консультуванні, наданні допомоги у розробленні умов договору страхування, пошуку страховиків, які відповідають вимогам страхувальника, веденні переговорів та укладенні договорів страхування за дорученням страхувальника, здійсненні розрахунків за договорами страхування, підготовці документів для врегулювання питання про збитки у разі настання страхового випадку.

Брокерською угодою (договором про надання брокерських послуг) є письмова угода між страхувальником та страховим брокером, в якій визначаються права та обов'язки сторін, порядок і умови набуття чинності договору страхування, що укладається при посередництві страхового брокера, порядок внесення страхових платежів та інформування страхувальника про набуття чинності договору страхування, умови здійснення взаєморозрахунків між ними, відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов зазначеної угоди, інші умови за згодою сторін. Таким чином, брокерська угода за своїм юридичним змістом є договором комісії.

Посередницька діяльність страхових брокерів у страхуванні здійснюється як виключний вид діяльності й може включати консультування, експертно-інформаційні послуги, роботу, пов'язану з підготовкою, укладанням та виконанням (супроводом) договорів страхування, в тому числі щодо врегулювання збитків у частині одержання та перерахування страхових платежів, страхових виплат та страхових відшкодувань за угодою відповідно із страхувальником, інші

посередницькі послуги у страхуванні за переліком, встановленим Уповноваженим органом.

Зважаючи на те, що брокер виконує широке коло функцій на страховому ринку, законодавець висуває жорсткі вимоги до осіб, які мають намір здійснювати брокерську діяльність у сфері страхування.

Уповноважений орган щорічно публікує список страхових та перестрахових брокерів, які провадять свою діяльність на території України та інформація про яких внесена до Реєстру, у засобах масової інформації й постійно оновлює на офіційному web-сайті Уповноваженого органу. Уповноважений орган публікує у засобах масової інформації інформацію про прийняті розпорядження щодо виключення з Реєстру страхових та перестрахових брокерів.

Посередниками у здійсненні страхової діяльності виступають також страхові агенти, які надають страхові агентські послуги на підставі договору доручення. Відповідно до ст. 1000 Цивільного кодексу України за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя.

Договором доручення може бути встановлено виключне право страхового агента на вчинення від імені та за рахунок клієнта всіх або частини юридичних дій, передбачених договором щодо: рекламування, консультування, пропонування страхувальникам страхових послуг та проведення роботи, пов'язаної з укладенням та виконанням договорів страхування (підготовка й укладення договорів страхування, виконання робіт з обслуговування договорів), у тому числі оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхових сум або страхового відшкодування, а також здійснення цих виплат.

Договір про надання страхових агентських послуг (агентська угода) – це письмова угода між страховиком та страховим агентом, в якій визначаються права та обов'язки сторін щодо порядку укладення, обслуговування та виконання договорів страхування, порядок внесення страхових платежів, умови здійснення

взаєморозрахунків між ними, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов зазначеної угоди, інші умови за згодою сторін.

Агентська діяльність законодавством визнається як діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, уповноважених діяти від імені та на підставі доручення одного або більше страховиків, щодо рекламування, консультування, пропонування страхувальникам страхових послуг та проведення роботи, пов'язаної з укладенням та виконанням договорів страхування (підготовка й укладення договорів страхування, виконання робіт з обслуговування договорів), у тому числі оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхових сум або страхового відшкодування, а також здійснення цих виплат.

Окрім повноважень, що надані страховим агентам для здійснення посередницьких послуг у галузі страхування, законодавством встановлені обов'язки зазначених осіб по відношенню до страхових компаній, які визначені в п. 2 Положення «Про порядок провадження діяльності страховими посередниками»: страховий агент зобов'язаний щодекадно подавати страховику відомості про укладені договори страхування та розміри отриманих платежів; страховий агент, що отримує страхові платежі від страхувальників, зобов'язаний перерахувати ці кошти на рахунок страховика протягом двох робочих днів після отримання відповідних страхових платежів, а також оформити договір страхування не пізніше одного робочого дня з моменту отримання страхового платежу; у разі несвоєчасного перерахування страховим агентом страхових платежів або порушення ним терміну оформлення договорів страхування без поважних причин страховик зобов'язаний призупинити дію агентської угоди не менше ніж на три місяці.

Слід зазначити, що діяльність страхових агентів в Україні не так чітко регламентована нормами права, як діяльність страхових брокерів. Практично відсутні норми, які б визначали вимоги щодо обліку осіб (юридичних і фізичних), які зареєстровані як суб'єкти підприємництва і надають страхові агентські послуги. Відсутні законодавчі вимоги щодо визначення необхідного професійного рівня зазначених суб'єктів підприємництва. Такий стан справ можна розглядати як прогалину вітчизняного законодавства, адже в зарубіжній практиці використовують

узагальнені принципи, на яких ґрунтується діяльність як страхових брокерів, так і страхових агентів.

Необхідно зауважити, що за сучасних умов страхові агенти мають свій досить стабільний сегмент страхового ринку [99, с. 4]. Специфіка їх роботи полягає у тому, що вони мають змогу досить тривалий час безпосередньо працювати із споживачами страхових послуг, всебічно аналізувати та враховувати попит певної особи, консультувати її з усього спектра питань страхового бізнесу, надавати інші страхові послуги. Як правило, страхові агенти найбільше працюють із середніми та дрібними підприємцями, що дає їм змогу встановлювати тісні ділові контакти і відповідно сприяти задоволенню суспільної потреби у страхуванні ризикових видів діяльності.

Зважаючи на викладене вище та беручи до уваги те, що на сьогодні в правовому масиві України не існує норми, яка б врегульовувала питання обліку, реєстрації та сертифікації страхових агентів – юридичних осіб та страхових агентів – фізичних осіб, зареєстрованих як суб'єкти підприємництва, вважаємо за необхідне прийняти відповідний нормативний акт, який повинен чітко регламентувати зазначені положення [275, с. 150].

З урахуванням значущості особи посередника у страхових правовідносинах і з метою підвищення гарантій майнових прав та інтересів суб'єктів страхових правовідносин науковці пропонують запровадити ліцензійний порядок здійснення страхової агентської та брокерської діяльності [41, с.15]. Такий порядок існує у США: страховими агентами і брокерами визнаються особи, які досягли 18-річного віку, пройшли відповідне тестування та отримали ліцензії на здійснення страхової діяльності [1, с. 11].

У деяких країнах із розвинутим ринком страхових послуг, окрім зазначених процедур сертифікації, реєстрації та ліцензування, передбачені й інші обмеження для осіб, які бажають здійснювати професійну брокерську діяльність [199; 200]. Так, для страхових посередників французького страхового ринку законодавством встановлено віковий ценз, який становить 21 рік [71, с. 39].

Зважаючи на те, що в багатьох випадках лише страхові посередники вступають у безпосередній контакт із споживачами страхових послуг, необхідно чітко врегулювати за допомогою норм права й контролювати їхню діяльність.

Орган державного нагляду за страховою діяльністю. Орган державного нагляду за страховою діяльністю виступає учасником вертикальних страхових відносин у сфері господарювання, в яких суб'єкти таких правовідносин є нерівноправними. Вказані правовідносини виникають на страховому ринку України між суб'єктами страхової діяльності та органом державного нагляду за страховою діяльністю.

Згідно зі ст. 1 Закону «Про фінансові послуги» *державним регулюванням ринків фінансових послуг* є здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг із метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам.

Взявши за основу мету державного регулювання ринку фінансових послуг, визначену в ст. 19 Закону «Про фінансові послуги», *метою державного регулювання страхової діяльності слід визнати*: реалізацію державної політики у сфері здійснення страхової діяльності; створення умов для ефективної мобілізації та розміщення суб'єктами страхової діяльності фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства; захист прав учасників страхового ринку; інтеграцію в європейський та світовий страховий ринок; запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на страховому ринку; контроль за прозорістю та законністю страхових операцій.

За таких умов метою державного регулювання страхової діяльності визнається забезпечення формування і розвитку в країні ефективно функціонуючого ринку страхових послуг, створення необхідних умов для діяльності страхових компаній різних організаційно-правових форм, захист інтересів страхувальників.

Регулююча функція держави знаходить своє виявлення в підготовці та прийнятті законодавчих актів у сфері страхової діяльності, встановленні в інтересах суспільства й окремих категорій громадян обов'язкового страхування, у проведенні спеціальної податкової політики, встановленні окремих пільг страховим компаніям з

метою стимулювання страхової діяльності, а також у створенні спеціального правового механізму, який забезпечує державний нагляд за діяльністю страхових компаній та інших суб'єктів страхової діяльності.

За висловом К.Г. Воблого, «необхідність державного нагляду походить із самої суті страхових угод, оскільки страхування не є тим звичайним товаром, про який будь-який громадянин може скласти належне уявлення... Необізнаний у страховій справі страхувальник не може захищати свої інтереси. Для захисту його інтересів і потрібна допомога держави» [246, с. 89].

Державний нагляд за страховою діяльністю можна поділити на *загальний*, що здійснюється центральними органами законодавчої та виконавчої влади, і *галузевий,* що здійснюється органами державного управління спеціальної компетенції [266, с. 29]. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» визначив систему правового регулювання державного нагляду України за страховою діяльністю.Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону страхові компанії належать до кола фінансових установ, що діють на ринку фінансових послуг та підлягають державному регулюванню й нагляду. Державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється з *метою* дотримання вимог вітчизняного законодавства про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, захисту прав та інтересів страхувальників (споживачів), страховиків, інших зацікавлених осіб і держави.

Необхідність господарсько-правового регулювання державного контролю (нагляду) за страховою діяльністю можна розглядати через призму причин такого регулювання.

Цікавим є підхід І.О. Зискінда про те, що необхідність здійснення страхового нагляду та страхового регулювання зумовлюється наявністю проблеми морального ризику та негативного вибору, які є характерними лише для страхування. Причиною виникнення зазначених проблем є таке явище як «асиметрична інформація». Це означає, що одна сторона знає набагато більше за іншу. На думку науковця, єдиною особою, яка цілком усвідомлює страховий ризик, є страхувальник, і страховик після укладення договору страхування не має абсолютної можливості контролювати

страхувальника. Отже, страховик володіє інформацією і покладається лише на ті факти, які існують на момент укладення договору. Моральний ризик виникає внаслідок того, що змінюється поведінка застрахованої особи, вона почувається в безпеці й тому діє менш обережно. Також страхувальник намагається використати страхове покриття якомога більшою мірою, наприклад, лікування в найдорожчій клініці. Щодо проблеми негативного вибору, то вона полягає у тому, що менш ризиковані страхувальники можуть вирішити взагалі не придбавати страховий поліс через підвищення страхових тарифів. Це явище називається «негативним вибором» і було розкрито Г. Акерлофом. У зв'язку з цим страховий портфель страховика складатиметься лише із страхувальників з високим рівнем ризикованості. Це може призвести до неспроможності здійснювати страхові виплати, або навіть до банкрутства страховика [135, с. 50-51].

І.О. Зискінд у своїй дисертації «Господарсько-правовий аспект регулювання та нагляду (контролю) у сфері страхування: досвід України та зарубіжних країн» наводить й інші причини необхідності страхового регулювання та нагляду, зокрема до таких причин можна віднести: 1) ризик дестабілізації економічної системи через неплатоспроможність страховиків; 2) розрив у часі між виконанням зобов'язань страховика та зобов'язань страхувальника (держава повинна контролювати рух коштів у цьому проміжку часу); 3) відносна незахищеність страхувальника та сильна позиція страховика при судовому розгляді спорів, оскільки договір страхування, крім того, що він є досить значним за об'ємом, не є єдиними документом, який регулює відносини між сторонами [135, с. 112].

На нашу думку, при розгляді питання об'єктивної необхідності державного регулювання нагляду за страховою діяльністю необхідно визначити функції регулювання економіки України, оскільки набуття статусу країни з ринковою економікою вимагає від держави мінімального втручання державних органів у економічні процесі; системного впливу на розвиток соціально-економічних процесів з урахуванням взаємозв'язків ринку капіталів, фінансів, товарів, праці та інших на базі формування необхідних економічних регуляторів і нормативів, методичної бази та відповідних державних органів.

Органом, що здійснює державне регулювання та державний нагляду за ринком фінансових послуг, визначено Уповноважений орган, в якості якого виступає Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Указом Президента від 23 листопада 2011 року 1070/2011 «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» було утворено Нацкомфінпослуг. Відповідно до п. 1 вказаного Положення Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України.

До листопада 20011 року функції органу нагляду за страховою діяльністю здійснювала Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [386]. Указом Президента від 23 листопада 2011 року № 1069/2011 Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг була ліквідована та було внесено зміни до розділу ІІ Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади, затвердженої Указом Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», що стосувалися виключення абзацу «Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України».

Існування наведених вище нормативно-правових актів виявило проблему у регулюванні правового становища Нацкомфінпослуг. На думку Є. Є. Ільєнко, у зв’язку з ліквідацією Держфінпослуг було внесено зміни до розділу ІІ «Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади», зокрема виключено абзац «Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України», а Нацкомфінпослуг до цієї схеми включено не було. Тобто виникає питання про те, чи входить Нацкомфінпослуг до системи органів виконавчої влади. У Положенні про Нацкомфінпослуг прямої вказівки на статус органу державної виконавчої влади немає, але містяться окремі норми, що відображають ознаки, за якими той чи інший державний орган може характеризуватися як суб’єкт і складова виконавчої влади.

Є. Є. Ільєнко наводить такі аргументи на захист того, що Нацкомфінпослуг входить до системи органів виконавчої влади: 1) статус державного органу (абз. 1 п.

1 Положення). Державні органи в їх сукупності утворюють апарат держави, наявність якого притаманна для її виконавчої гілки влади. Структура органу виконавчої влади являє собою розділення цілого на організаційно відокремлені одиниці та мережу управлінських зв'язків у ньому. Згідно з п. 8 Положення, Нацкомфінпослуг як колегіальний орган та її апарат становить систему органів Нацкомфінпослуг, яку очолює Голова Нацкомфінпослуг. Територіальні управління не мають статусу юридичної особи та діють на підставі положень, що затверджуються Нацкомфінпослуг. У п. 9 визначено склад Нацкомфінпослуг, до якого входять Голова Комісії та шість її членів, які призначаються на посади та звільняються з посад Президентом України шляхом видання відповідного указу. Науковець доходить висновку, що таким чином Нацкомфінпослуг є організаційно відособленим, наділеним певною адміністративною самостійністю колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України та підзвітним Верховній Раді України; 2) призначенням Нацкомфінпослуг є здійснення державного регулювання ринків фінансових послуг у межах, визначених законодавством (абз. 2 п. 1 Положення). Крім Нацкомфінпослуг, в Україні діє і низка інших суб'єктів, які здійснюють державне регулювання у певних галузях. Наприклад, Службу безпеки України не включено до Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади, але ця обставина не позбавляє її статусу суб'єкта адміністративно-правового регулювання у сфері державної безпеки. Тому можна вважати, що Нацкомфінпослуг так само, як й інші державні органи, які відповідно до свого нормативно закріпленого статусу прямо не визначені як такі, що належать до виконавчої гілки влади України та здійснюють адміністративно-правове регулювання у визначеній галузі шляхом застосування відповідних методів; 3) на Нацкомфінпослуг покладено завдання з формування та забезпечення реалізації політики державного регулювання у сфері ринків фінансових послуг (абз. 1 п. 3 Положення). Завдання з формування та реалізації державної політики в певній галузі належать до компетенції суб'єктів такого рівня, як міністерства чи центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Завдання з формування та

реалізації єдиної державної політики у чітко визначеній галузі діяльності дозволяє стверджувати про виконавчо-владний характер діяльності Нацкомфінпослуг [147].

Для аналізу наявності виконавчо-владних повноважень у Нацкомфінпослуг слід звернутися до розділу VII Указу Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 року № 810/98 [371], відповідно до якого повноваження органу виконавчої влади – це закріплені за органом виконавчої влади права й обов'язки (в тому числі обов'язки нести відповідальність за наслідки виконання повноважень – так звані юрисдикційні обов'язки). Для визначення певного обсягу повноважень, закріпленого за кожним органом виконавчої влади відповідно до покладених на нього завдань і функцій, застосовується поняття «компетенція». Центральне місце і переважну частину серед повноважень органу виконавчої влади становлять державно-владні повноваження, тобто повноваження щодо прийняття обов'язкових до виконання рішень і забезпечення їх здійснення тими, кому вони адресовані.

Слід звернути увагу на останнє речення вище наведеної норми, оскільки Нацкомфінпослуг має право приймати обов'язкові до виконання рішення, а саме: видавати страховикам приписи про усунення виявлених порушень законодавства з питань страхової діяльності, а в разі невиконання таких приписів зупиняти чи обмежувати до усунення виявлених порушень дію ліцензій зазначених страховиків, приймати рішення про відкликання ліцензій та виключення страховиків із Державного реєстру фінансових установ; видавати страховим посередникам приписи про усунення виявлених порушень законодавства, а в разі їх невиконання приймати рішення щодо виключення страхового або перестрахового брокера з державного реєстру страхових і перестрахових брокерів; своїм обґрунтованим рішенням забороняти розповсюдження рекламних матеріалів, що стосуються послуг із недержавного пенсійного забезпечення, або приймати обґрунтоване рішення про обов'язкове внесення змін до таких матеріалів.

Відповідно до абз. 2 п. 13 Положення, рішення Нацкомфінпослуг, прийняті в межах її повноважень, є обов'язковими для виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами та місцевими державними

адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності та громадянами.

Виходячи з викладеного вище, пропонуємо внести зміни до п. 1 Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, і викласти в такій редакції: «Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), є колегіальним органом, що входить до системи органів виконавчої влади, підпорядковується Президенту України та підзвітний Верховній Раді України».

Існує декілька проблем практичного спрямування у зв'язку з припиненням діяльності Держфінпослуг та створення нового органу – Нацкомфінпослуг.

Проблемою, на нашу думку, є неузгодженість у датах ліквідації Держфінпослуг та створення Нацкомфінпослуг. Відповідно до п. 4 Указу Президента «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1996 року № 503/97 нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набирають чинності через десять днів із дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні. Відповідно до п. 7 Указу Президента «Про ліквідацію Держфінпослуг» від 23 листопада 2011 року, він набирає чинності з дня його опублікування. В Офіційному віснику Президента України (який відповідно до п. 1 Указу Президента 10 червня 1997 року № 503/97 є офіційним друкованим виданням) він був опублікований 23 листопада 2011 року. Відповідно до п. 4 Указу Президента «Про Нацкомфінпослуг» від 23 листопада 2011 року № 1070/2011 він також набирає чинності з дня його опублікування, а опублікований в Офіційному віснику Президента України також був 23 листопада 2011 року. На перший погляд не виникає проблеми. Дати є узгодженими, один орган ліквідується, інший – створюється, але до Указу Президента «Про ліквідацію Держфінпослуг» двічі вже у 2012 р. вносилися зміни (23 лютого 2012 року; 9 жовтня 2012 року) щодо затвердження нових голів із ліквідації Держфінпослуг. У пункті 16 Указу Президента від 23 листопада 2011 року

№ 1070/2011 визначено, що Нацкомфінпослуг є юридичною особою, а відповідно до ч. 2 ст. 33 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» юридична особа є такою, що припинилася, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Станом на лютий 2013 року в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців даних про державну реєстрацію припинення Держфінпослуг не було, а в графі «Дані про перебування юридичної особи в процесі припинення» – знаходиться в стані припинення.

Отже, є підстави стверджувати, що у зв'язку з цим Держфінпослуг не було ліквідовано 23 листопада 2011 року, а Нацкомфінпослуг уже було створено, тобто одночасно існує два органи державного контролю (нагляду) за страховою діяльністю.

Необхідно зазначити, що відповідно до Указу Президента «Про Нацкомфінпослуг» вона не є правонаступником Держфінпослуг, тому виникає проблема в чинності нормативно-правових актів, їх окремих положень, що стосуються Держфінпослуг, багато яких залишаються чинними. Наприклад, розпорядження Держфінпослуг «Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності» від 28 серпня 2003 року № 40. У деякі статті розпорядження були внесені зміни, зокрема, п. 1.2 розділу 1 закріплює, що ліцензування страхової діяльності здійснюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Тобто йдеться вже про новостворений орган. Водночас п. 1.3 розділу 1 говорить про те, що відповідно до вимог нормативно-правових актів України щодо страхування Держфінпослуг видає фінансовим установам ліцензію на проведення певного виду страхування, визначеного статтями 6, 7 Закону України «Про страхування». Хоча абз. 2 п. 1.3 розділу 1 уточнює, що до прийняття закону з урегулювання питань заміни обов'язкового державного страхування на безпосереднє здійснення компенсаційної виплати з державного бюджету головними розпорядниками бюджетних коштів за цільовими платежами за місцем роботи потерпілих Нацкомфінпослуг видає ліцензії

на проведення видів обов'язкового державного страхування, зазначених у пункті 1 постанови Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2007 року № 1372 «Питання проведення обов'язкового державного страхування за деякими видами».

Тобто, виходячи з цих положень, можна говорити про одночасну діяльність Нацкомфінпослуг та Держфінпослуг.

На нашу думку, зміст проблеми в тому, що Нацкомфінпослуг на законодавчому рівні не визнано правонаступником Держфінпослуг, а значна чисельність нормативно-правових актів не була узгоджена з процесом ліквідації Держфінпослуг і створенням Нацкомфінпослуг. Це потребує опрацювання значного масиву документів та тривалий проміжок часу.

Звернемося до судової практики і виявимо, що суди при прийнятті рішень також вказують на відсутність правонаступництва зазначених органів. Зокрема, до Постанови окружного адміністративного суду м. Києва від 28 серпня 2012 року у справі № 2а-7526/12/2670 [301]. Позов подано до Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг, відповідач), за участю третьої особи – Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг (далі – Держфінпослуг, третя особа) про визнання бездіяльності протиправною та стягнення відшкодування в розмірі 21 982,00 грн за завдану шкоду. Суд встановив: «Указом Президента України від 23 листопада 2011 року № 1069/2011 «Про ліквідацію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України» визначено ліквідувати Держфінпослуг. Указом Президента України від 23 листопада 2011 року № 1070/2011 створено Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Цим Указом Президента Нацкомфінпослуг не визначена правонаступником Держфінпослуг».

При визначенні правового статусу Нацкомфінпослуг, на наш погляд, необхідно проаналізувати його права та функції. У зв'язку з великим переліком повноважень та завдань вважаємо за доцільне класифікувати їх на основні групи.

Н.О. Славова серед основних завдань Нацкомфінпослуг виділяє: узагальнення практики застосування законодавства України з питань фінансових послуг і ринків та розроблення пропозицій щодо їх вдосконалення; розроблення і затвердження

обов’язкових для виконання нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції [473, с. 238].

Автор звертає увагу саме на правотворчу діяльність Нацкомфінпослуг і зазначає, що відповідно до ч. 7 п. 3 Указу Президента України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» визначено, що до завдань Нацкомфінпослуг належить розроблення і затвердження нормативно-правових актів з питань, що належать до її компетенції. Пункт 13 Указу Президента України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» зазначає, що Нацкомфінпослуг у межах своїх повноважень на основі та на виконання Конституції та законів України, актів і доручень Президента України, актів Кабінету Міністрів України видає розпорядження, організовує і контролює їх виконання.

Н.О. Славова доходить висновку, що правотворчість Нацкомфінпослуг – це діяльність, що спрямована на створення нормативно-правових актів, які необхідні для забезпечення правового регулювання у сфері ринків фінансових послуг (крім ринку банківських послуг і ринків цінних паперів та похідних цінних паперів) у формі розпорядження та рішення. Діяльність Нацкомфінпослуг повинна бути спрямована на проведення правотворчої роботи на основі єдиних принципів, вимог, правил з метою забезпечення комплексності правового регулювання у сфері ринків фінансових послуг [473, с. 238].

На нашу думку, виділяти названі вище завдання як основні можна в контексті саме правотворчої діяльності Нацкомфінпослуг. Усі завдання є важливими, і в контексті розгляду нашої теми виділити головні з них досить важко, оскільки всі вони є складовими господарсько-правового регулювання державного нагляду (контролю) за страховою діяльністю в Україні.

Щодо функцій Нацкомфінпослуг, то можна виділити такі групи (у контексті теми роботи звернемо увагу на функції саме у сфері страхової діяльності):

1) Регулятивно-управлінські: веде Єдиний державний реєстр страховиків (перестраховиків); Державний реєстр страхових та перестрахових брокерів видає свідоцтва про включення зазначених брокерів до такого реєстру; визначає порядок

реєстрації, ліцензування, ліквідації філій страховиків-нерезидентів, здійснення нагляду за їх діяльністю, а також вжиття заходів впливу до них; здійснює реєстрацію філій страховиків-нерезидентів; визначає порядок реєстрації страхових та перестрахових брокерів, за винятком страхових та перестрахових брокерів – нерезидентів; затверджує перелік посередницьких послуг у сфері страхування та перестрахування; визначає порядок формування статутного (складеного) капіталу страховика цінними паперами, що випускаються державою, за їх номінальною вартістю тощо;

2) Контрольно-наглядові: здійснює контроль за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками; надсилає: правоохоронним органам матеріали стосовно фактів, які містять ознаки правопорушень, вжиття заходів впливу щодо яких не належить до компетенції Нацкомфінпослуг; органам Антимонопольного комітету України матеріали про факти, які містять ознаки порушень антимонопольного законодавства тощо;

3) Методологічно-організаційні: встановлює методику формування страхових резервів із страхування життя; встановлює правила формування, обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування іншими, ніж страхування життя; визначає порядок та умови ведення персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування життя тощо;

4) Аналітичні: переглядає з урахуванням рівня інфляції та індексу споживчих цін розміри лімітів відповідальності страховика за договорами обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; узагальнення практики страхової діяльності та посередницької діяльності на страховому ринку, розроблення і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову і посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахуванні та ін.

Якщо порівнювати функції, що містяться в Указі Президента «Про Нацкомфінпослуг» від 23 листопада 2011 року та в Законі України «Про страхування» від 7 березня 1996 року, то, на нашу думку, в Законі функції

сформульовані чіткіше, виділено основні моменти, а також вони зручніші для пошуку і розуміння, оскільки прописані у спеціальному законі й стосуються безпосередньо страхової діяльності (в Указі Президента їх кількість налічує 150 і виокремлення функцій у сфері страхування потребує виділення їх із загального переліку). Водночас значна кількість перелічених в Указі Президента функцій дає змогу уникнути певних неузгодженостей при виникненні спорів щодо наявності чи відсутності тих чи інших повноважень у Нацкомфінпослуг.

Щодо функцій (повноважень) Нацкомфінпослуг, слід звернути увагу на окрему думку судді Конституційного суду України В.М. Кампа стосовно Рішення Конституційного суду України від 3 грудня 2008 року № 27-рп/2008 у справі за конституційним поданням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України щодо офіційного тлумачення положень п. 11 ч. 1 ст. 36 Закону України «Про страхування», п. 4 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (справа про повноваження Держфінпослуг щодо нагляду за страховою діяльністю) [543]. В. М. Кампо доходить висновку, що, по-перше, Держфінпослуг здійснює дві самостійні функції – регуляторну і наглядову, які відрізняються за змістом, формами реалізації тощо, а по-друге, регуляторна функція Держфінпослуг здійснюється виключно шляхом видання нормативно-правових актів.

Права Нацкомфінпослуг, що містяться у ст. 37 Закону України «Про страхування», та п. 5 Указу Президента від 23 листопада 2011 року № 1070/2011 здебільшого збігаються, можна виділити такі з них: отримувати інформацію та звітність про страхову діяльність, проводити перевірки, видавати приписи, здійснювати контроль за достовірністю і повнотою інформації, звертатися до суду з позовами про скасування державної реєстрації страховика або страхового посередника у випадках, передбачених законом.

Отже, завдання, функції та права Нацкомфінпослуг є складовою частиною її правового статусу як органу виконавчої влади, органу державного контролю (нагляду) за страховою діяльністю в Україні.

3.3 Зміст страхових правовідносин у сфері господарювання

Головним елементом страхового правовідношення дослідники визначають його зміст.

Щодо змісту правового відношення як такого в науковій юридичній літературі немає єдиної думки: за першим підходом, під змістом правовідносин розуміють суб'єктивні права та обов'язки його учасників [144, с. 37-38]; другий науковий підхід визнає змістом правовідношення фактичну поведінку осіб, які здійснюють свої права та обов'язки [614, с. 119].

На нашу думку, слушною є позиція тих дослідників, які відносять до змісту правовідносин будь-якого виду права та обов'язки його учасників.

Адже не може розглядатися як складова змісту страхових правовідносин поведінка учасників страхування. Поведінка, навіть будучи юридичним фактом, безпосередньо не змінює правовідносини. Його змінюють тільки права й обов'язки, що виникають у результаті дії страхової норми, встановленої угодою сторін. У будь-якому страховому правовідношенні праву однієї особи завжди відповідає обов'язок іншої особи [73, с. 60].

Вважаємо за доцільне погодитися з думкою професоа О.С. Іоффе про те, що «нереально і безглуздо шукати правовідношення, в якому всі його суб'єкти мали б тільки права або тільки обов'язки» [480, с. 56].

Змістом страхового правовідношення у сфері господарювання, як і правовідношення будь-якого іншого виду, є права та обов'язки його основних учасників — страховиків і страхувальників, які формують господарські зобов'язання вказаних учасників такого правовідношення.

Фахівці визначають господарське зобов'язання як відносне регулятивне правовідношення, що виникає на передбачених законом підставах і в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника вчинення

зазначеного діяння з одночасним обов'язком його прийняття і підтвердження виконання. Відмінності господарських зобов'язань від зобов'язань у цивільно-правовій сфері полягають у специфічних характеристиках предмета правового регулювання (див. статті 1, 3 Кодексу), в особливостях суб'єктів — учасників цих правовідносин (наприклад, у деяких випадках їх відносини будуються не на принципі рівності сторін, а на владних повноваженнях однієї сторони по відношенню до іншої). Підстави виникнення цих правовідносин мають деякі характерні риси. Економічний зміст господарського зобов'язання становить товарне переміщення соціальних благ, які виступають у вартісній формі, з майнової сфери боржника в майнову сферу кредитора [230, с. 344].

Крім того, необхідно звернути увагу на відмежування таких категорій як «обов'язок» та «зобов'язання», з огляду на той факт, що і законодавство, і юридичні наукові дослідження іноді, без будь-яких пояснень, використовують їх як синоніми.

Проте фахівці доводять, що «обов'язок» означає певний вид та міру необхідної поведінки суб'єкта. Поняття «зобов'язання» необхідно розглядати як правовідношення, зміст якого можуть становити декілька обов'язків разом із кореспондуючими ним повноваженнями, метою яких є товарне переміщення соціальних благ із майнової сфери боржника в майнову сферу кредитора. Юридичний зміст господарського зобов'язання становлять взаємопов'язані права та зобов'язання його учасників (сторін). Під правом розуміється можливість кредитора вимагати від іншої сторони вчинення певного діяння (дії або бездіяльності), а під зобов'язанням — необхідність для боржника вчинення цього діяння [230, с. 345].

Відповідно до ст. 174 ГК України господарські зобов'язання можуть виникати: безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність; з акту управління господарською діяльністю; з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також із угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать; внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав; у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій

суб'єктів, а також унаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Проблематику виникнення страхових правовідносин у сфері господарювання як на підставі договору добровільного страхування, так і на підставі актів страхового законодавства було розглянуто нами у розділі II цієї роботи. Проведене дослідження вказаних питань дало змогу дійти висновку, що класичною підставою виникнення страхових правовідносин є договір добровільного страхування, щодо якого слід визнати належну правову регламентацію стосовно його форми, істотних умов, порядку укладення, припинення, прав та зобов'язань сторін такого договору.

Частина 2 ст. 173 ГК України встановлює основні види господарських зобов'язань: майново-господарські зобов'язання та організаційно-господарські зобов'язання.

З огляду на те, що:

1) майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку (ч. 1 ст. 175 ГК України);

2) господарським називають зобов'язання, в якому однією із сторін неодмінно виступає суб'єкт господарювання, а іншою — будь-які учасники господарських правовідносин [230, с. 346];

3) майново-господарські зобов'язання виникають між учасниками господарських відносин, регулюються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом;

4) суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути суб'єкти господарювання, зазначені у ст. 55 ГК України, негосподарюючі суб'єкти — юридичні особи, а також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією. Якщо майново-господарське зобов'язання виникає між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і

негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами, зобов'язаною та управненою сторонами зобов'язання є відповідно боржник і кредитор (ч. 2 ст. 175 ГК України);

5) зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами — громадянами, не є господарськими і регулюються іншими актами законодавства (ч. 3 ст. 175 ГК України).

Специфіку нашого дослідження, з метою визначення особливостей змісту страхових правовідносин у сфері господарювання, будемо проводити через призму майново-господарських зобов'язань учасників страхових правовідносин – суб'єктів господарювання (як страховиків, так і страхувальників), які виникають, змінюються або припиняються на підставі договору добровільного страхування у сфері господарювання [250, с.18].

Зміст договору як спільного вольового юридичного акту сторін становлять його умови, в яких закріплюються права та зобов'язання сторін договору, що становлять зміст страхового правовідношення у сфері господарювання.

Право, що належить учаснику конкретного правовідносини, в теорії права називається суб'єктивним правом, а відповідно до цього права обов'язок іншої особи — юридичним обов'язком. За своєю природою суб'єктивне право являє собою юридичну можливість конкретного суб'єкта права діяти згідно з власним волевиявленням та з метою задоволення своїх інтересів. Під суб'єктивним юридичним обов'язком розуміється міра належної поведінки зобов'язаної особи в страховому правовідношенні, закріплена в законодавстві або передбачена в договорі [619, с. 40].

Права та обов'язки контрагентів у страховому правовідношенні є взаємними і належать одночасно двом сторонам. В юридичний зміст страхового правовідношення входить перш за все суб'єктивне право як міра дозволеної поведінки, що належить управомоченій особі з метою задоволення її інтересів і забезпечена юридичними обов'язками контрагента. Здійснення права одним суб'єктом правовідносин є водночас виконанням обов'язків іншим його суб'єктом.

Тому зміст права та обов'язки в кожному конкретному правовідношенні є рівнозначним [619, с. 37].

На нашу думку, саме через конструкцію договору страхування та законодавчо встановлені зобов'язання сторін страхових правовідносин у сфері господарювання, яким кореспондуються права іншої сторони, є можливість дослідити особливості змісту таких правовідносин.

Серед умов договору необхідно виділити *істотні* умови. Відповідно до ст. 982 ЦК України істотними умовами договору страхування є предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату в разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства, зокрема, йдеться про ст. 16 Закону України «Про страхування».

Неузгодження сторонами хоча б однієї з істотних умов договору страхування є підставою для визнання договору неукладеним (ст. 638 ЦК України).

Стаття 20 Закону України «Про страхування» в якості обов'язку покладає на страховика таке [36]:

Ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування (п. 1 ч. 1 ст. 20). Практика здійснення страхової діяльності на страховому ринку України доводить, що зазначене зобов'язання страхової компанії належить до найбільш проблемних. Так, у Листі Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування» від 19 липня 2011 року

[36] Відповідно до ст. 43 Закону України «Про страхування» Уповноважений орган має право призначити проведення примусової санації страховика у разі невиконання ним зобов'язань перед страхувальниками протягом трьох місяців. Примусова санація передбачає: проведення комплексної перевірки фінансово-господарської діяльності страховика, в тому числі обов'язкової аудиторської перевірки; визначення Уповноваженим органом управляючої особи, без згоди якої не може здійснюватися фінансове, господарське і кадрове управління страховиком; встановлення заборони на вільне користування майном страховика та прийняття страхових зобов'язань без дозволу Уповноваженого органу; встановлення обов'язкового для виконання графіка здійснення розрахунків із страхувальниками; прийняття рішення про ліквідацію або реорганізацію страховика.

зазначено, що у судах страхувальники нерідко посилаються на те, що вони не були ознайомлені з правилами страхування (далі — Правила), хоча, як правило, у договорах зазначено, що страхувальник із Правилами ознайомлений. Зрозуміло, що з Правилами страхування, які є багатосторінковим документом і містять значний обсяг специфічної інформації та термінології, незрозумілі для широкого загалу, недостатньо лише разового ознайомлення в умовах обмеженого часу та можливостей під час укладення договору. Для повного ознайомлення з ними необхідно видати клієнту копію у постійне користування. Правила страхування за своєю природою є локальним нормативним актом для страховика і, не будучи правовим актом, не мають юридичної сили та не є обов'язковими для страхувальника. Для того щоб ці Правила стали джерелом регулювання страхового правовідношення та обов'язковими для обох сторін, вони так чи інакше мають бути вписані у договір страхування. Тобто первинним у взаємовідносинах сторін є договір, і якщо в ньому міститься посилання на Правила страхування, то в такому випадку вони є обов'язковими для обох сторін. Якщо ж зазначеного посилання у договорі немає, то суд не може посилатися на Правила страхування, а має надати перевагу договору. Так само за наявності колізії положень Правил страхування з положеннями договору страхування пріоритет слід надавати положенням договору, на які погодився страхувальник, підписуючи його.

Слід зазначити, що Правила страхування є публічним документом страхової організації (компанії). Вони визначають межі правоздатності страхової організації щодо конкретного виду страхування, ті умови, на яких страхова компанія погоджується приймати на страхування зазначені в Правилах ризики, права та обов'язки сторін. Тому Правила повинні бути надані потенційним страхувальникам на їх прохання для попереднього ознайомлення до укладання договору страхування, з метою обрання для себе тих умов страхування, які вони вважають більш придатними. На практиці іноді страхові компанії не виконують вказаних положень, і ознайомитися з Правилами до укладання договору страхування буває неможливо. Не поодинокі випадки, коли страхувальники укладають договори страхування, не ознайомившись із Правилами взагалі.

У Правилах страхування багатьох страхових компаній можна зустріти таке: «Ці Правила є власністю Страхової Компанії. Копіювання і передача третім особам даних Правил забороняється. Правила підлягають використанню тільки на підставі дозволу АСК». Постає питання: ким представники страхових організацій вважають потенційного страхувальника, що має намір укласти договір страхування: чи не третьою особою?

Слід зауважити, що п. 1 ст. 19 Закону України «Про страхування» визначає обов'язок страховика ознайомити страхувальника з умовами та Правилами страхування.

Але особа (як юридична, так і фізична) стає страхувальником з моменту безпосереднього вступу у страхові правовідносини, тобто з моменту укладання договору страхування. А після його укладання ознайомлення з Правилами, а отже, і вибір умов страхування, що пропонує страхова організація, втрачає сенс. За певних обставин, наприклад при достроковому припинені договору страхування за таких умов, це може привести до негативних наслідків.[37]

З метою захисту прав і законних інтересів осіб, що бажають укласти договір страхування, вважаємо за необхідне доповнити ст. 17 Закону України «Про страхування» ч. 5 такого змісту:

«Правила страхування мають бути надані для ознайомлення на вимогу особи (юридичної чи фізичної), що має намір укласти із страховою організацією договір страхування, з метою вибору для себе бажаних умов страхування».

Зазначені положення дають змогу дійти висновку про необхідність чіткого і повного закріплення страхових відносин у локальному нормативному акті страхової компанії — Правилах страхування, які дають можливість кожному суб'єкту

[37] Стаття 27 Закону України «Про страхування» передбачає, що у разі дострокового припинення дії договору страхування за вимогою страхувальника страховик повертає йому страхові платежі за період, що залишився до закінчення дії договору з вирахуванням нормативних витрат на ведення справи (які на практиці становлять до 30 % від суми страхового платежу), визначених при розрахунку страхового тарифу, фактичних виплат страхових сум та страхового відшкодування, що були здійснені за цим договором страхування.

вказаних відносин визначити для себе ті загальні підстави, на яких здійснюватиметься страхування і які згодом будуть конкретизовані в договорі.

За таких умов дія Правил страхування поширюється як на конкретну страхову компанію (оскільки визначає межі її правоздатності при прийнятті на страхування конкретного ризику), так і на страхувальників (які можуть вибрати для себе в межах Правил лише ті умови страхування, які в них зазначені та які згодом будуть конкретизовані в договорі).

Так, Арбітражним судом м. Києва у справі №14/157 за позовом НАСК «Оранта» до Полтавського відділення Держінофонду України і АТ «АВТОМАШ» про визнання недійсним договору страхування фінансового ризику реалізації інноваційного проекту № 5397-0003 від 2 грудня 1997 року з причини несплати страхувальником страхового платежу 21 квітня 1999 року було прийнято рішення про визнання зазначеного договору недійсним, з причини укладання такого договору на підставі Правил страхування, які не були затверджені Комітетом у справах нагляду за страховою діяльністю [450].

Правила страхування [156, с. 40], які містять умови певного виду страхування, що здійснюються страховою компанією, на підставі яких укладаються договори добровільного страхування, підлягають обов’язковій реєстрації Уповноваженим органом при видачі ним ліцензії на право здійснення певного виду добровільного страхування. В юридичній літературі висловлені певні сумніви щодо обґрунтованості вимоги реєстрації Правил страхування в Уповноваженому органі.

Існує думка, що Правила повинні бути погоджені з органом державного нагляду і введені ним у дію [234, с. 14].

Дещо іншим шляхом при вирішенні цього питання пішов законодавець Російської Федерації. Так, у ч. 1 ст. 943 Цивільного Кодексу Російської Федерації зазначено, що умови, на яких укладається договір страхування, можуть бути визначені у стандартних правилах страхування відповідного виду, прийнятих, погоджених або затверджених страховиком або об’єднанням страховиків.

Але на підставі п. 1 ст. 32 Закону Російської Федерації від 27 листопада 1992 року «Про організацію страхової справи» та п. 4.1 Умов ліцензування страхової

діяльності на території Російської Федерації від 19 травня 1994 року [548] страховик зобов'язаний розробити і надати в орган страхового нагляду Правила страхування по кожному виду страхування, інакше йому буде відмовлено у видачі ліцензії.

З огляду на це, стверджує Ю.Б. Фогельсон, Правила страхування затверджуються страховиком або об'єднанням страховиків, а в органі страхового нагляду вони лише депонуються, з метою контролю за страховою діяльністю [558, с. 141].

З огляду на те, що Правила страхування за своєю юридичною природою є локальним нормативним актом страхової компанії й повинні враховувати особливості її діяльності стосовно надання послуг із певного виду страхування, вони (Правила) мають бути затверджені компетентним органом страховика.

Стаття 17 Закону України «Про страхування» визначає перелік істотних умов, які мають бути відображені в Правилах страхування.

У Правилах необхідно насамперед визначити об'єкти, які страхова компанія приймає на страхування.

Кожна страхова компанія на підставі ст. 4 Закону України «Про страхування» у Правилах детально визначає види страхових послуг, які вона пропонує страхувальнику, тобто той перелік об'єктів, відповідно до яких за умови настання страхового випадку страховик повинен сплатити страхове відшкодування.

Так, наприклад, п. 2.1 Правил добровільного страхування відповідальності автоперевізника й експедитора АСК «Енергополіс», затверджених Головою Правління 18 червня 1998 року [306], передбачає в якості об'єкта страхування майновий інтерес Страхувальника (перевізника чи експедитора), пов'язаний із відповідальністю перед власником вантажу внаслідок невиконання своїх обов'язків повністю чи частково, що призвело до повної чи часткової загибелі вантажу або його втрати чи пошкодження, або затримки в доставці вантажу, які сталися з моменту прийняття вантажу до перевезення і до моменту його здачі вантажоодержувачу, а також прострочення у доставці вантажу, прийнятого до перевезення.

В узагальненому вигляді об’єктом страхування є певні страхові ризики, які пов’язані з майновою шкодою, що завдана страхувальником або страхувальнику (залежно від того, що було застраховано — ризик страхувальника чи його відповідальність) і відшкодування за яку при настанні страхового випадку, передбаченого договором страхування, має сплатити страхова організація.

У Правилах страхування необхідно чітко визначити перелік страхових випадків (ризиків), тобто певних подій, із настанням яких виникає обов’язок страховика здійснити виплату страхової суми. Також можлива ситуація, коли страховик у Правилах страхування робить посилання на інші документи, які ретельно тлумачать окремі положення і які немає необхідності включати до тексту Правил страхування.

Так, у п. 3 «Страхові випадки (ризики)» Правил страхування вантажів АСК «Енергополіс», затверджених Головою правління 21 червня 1999 року, зазначено, що страхування може здійснюватися за однією з нижче перелічених умов:

– «з відповідальністю за всі ризики» (аналогічно типу «А» «Застережень про страхування вантажів Інституту Лондонських Страховиків») (СБ.252 1/1/82).

За таких умов підлягають відшкодуванню: а) збитки від пошкодження і повної загибелі всього чи частини застрахованого вантажу, що відбулися з будь-якої причини; б) збитки, витрати і внески по загальній аварії;

– «з обмеженою відповідальністю» (аналогічно типу «В» «Застережень про страхування вантажів Інституту Лондонських Страховиків») (СБ.253 1/1/82).

За таких умов підлягають відшкодуванню збитки від повної загибелі або пошкодження всього чи частини застрахованого вантажу внаслідок чи з причин: а) пожежі або вибуху; б) посадки на мілину, викидання на берег, потоплення чи перевертання судна, ліхтера або баржі; в) перекидання чи сходження з рейок наземних засобів перевезення; г) зіткнення чи контакту судна, ліхтера чи баржі або будь-якого іншого транспортного засобу з будь-яким зовнішнім об’єктом, крім води; д) розвантаження вантажу в порту лиха; е) землетрусу, виверження вулкану чи удару блискавки; є) змиву вантажу хвилею чи викидання палубного вантажу за борт з метою врятування судна; ж) проникнення морської, озерної чи річкової води в

судно, ліхтер чи баржу, інші транспортні засоби, контейнер чи місце зберігання; з) повної загибелі цілого місця вантажу в результаті падіння за борт або упущеного під час розвантаження чи навантаження. За Договором, укладеним на цих умовах, підлягають відшкодуванню збитки, витрати і внески по загальній аварії;

– «мінімальне покриття» (аналогічно типу «С» «Застережень про страхування вантажів Інституту Лондонських Страховиків») (СБ.254 1/1/82).

За таких умов підлягають відшкодуванню збитки від повної загибелі або пошкодження всього чи частини застрахованого вантажу внаслідок чи з причин: а) пожежі або вибуху; б) посадки на мілину, викидання на берег, потоплення чи перевертання судна, ліхтера або баржі; в) перекидання чи сходження з рейок наземних засобів перевезення; г) зіткнення чи контакту судна, ліхтера чи баржі або будь-якого іншого транспортного засобу з будь-яким зовнішнім об’єктом, крім води; д) розвантаження вантажу в порту лиха; е) викидання палубного вантажу за борт з метою врятування судна. За Договором, укладеним на цих умовах, підлягають відшкодуванню збитки, витрати і внески по загальній аварії.

Оскільки на підставі Правил укладаються договори страхування, які за своєю природою є двосторонніми, то в них (Правилах) необхідно зазначити права й обов’язки сторін за договором (статті 18, 19 Закону України «Про страхування») із вказівками на специфічні особливості щодо конкретних правовідносин, що знайшли своє відображення у Правилах страхування.

У Правилах можуть бути передбачені також і інші зобов’язання сторін, що не зазначені у згаданих вище статтях Закону, але за умови, якщо вони не суперечать положенням чинного законодавства України. Статтею 17 Закону України «Про страхування» передбачено, що в Правилах повинні відображатися положення щодо порядку укладання договору страхування.

Стаття 18 Закону встановлює, що договір страхування набирає чинності, тобто вважається укладеним, із моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором страхування.

Нерідко в договорах страхування можна зустріти положення про те, що договір вважається укладеним із моменту його підписання сторонами, а з моменту

надходження першого страхового платежу на розрахунковий рахунок страховика він силу набуває чинності, тобто є угодою з відкладальною умовою [44, с. 48].

Такий стан справ на практиці нерідко призводить до виникнення суперечок між страховиками і страхувальниками з приводу набрання чинності договором страхування, зокрема, коли страховий випадок настав у період між укладанням договору страхування і перерахування страхувальником сум страхового платежу на розрахунковий рахунок страхової компанії.

З огляду на викладене вище та з метою уникнення суперечок між суб'єктами страхових правовідносин, вважаємо за доцільне зазначати в Правилах страхування положення про те, що договір страхування набирає чинності з моменту надходження страхового платежу (або його першої частини) на розрахунковий рахунок страховика.

У Правилах страхування має бути встановлений порядок визначення страхової суми і страхового внеску. Страховою сумою є обумовлена договором страхування грошова сума, у межах якої страховик виконує свої зобов'язання за договором страхування.

Так, у п. 6 Правил страхування цивільної відповідальності приватних нотаріусів перед третіми особами АСК «Енергополіс», затверджених Головою правління 18 червня 1998 року [307], страховою сумою визначається обумовлена договором страхування грошова сума, в межах якої страхова компанія виконує зобов'язання, прийняті на себе за договором страхування.

При визначенні страхової суми страхувальник повинен враховувати вимоги чинного законодавства України, які встановлюють мінімальну страхову суму для страхування професійної відповідальності приватних нотаріусів при заподіянні шкоди третім особам (на підставі ч. 2 ст. 28 Закону України «Про нотаріат») на момент укладення договору страхування.

Страховим внеском є плата за вказане страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести на розрахунковий рахунок страховика у строки, обумовлені договором страхування (ст. 9 Закону України «Про страхування»).

Стаття 16 Закону України «Про страхування», в якості основного моменту, який повинен бути зазначений у Правилах страхування, визначає положення щодо виплати страховою організацією страхових сум і страхового відшкодування, виплата яких за законодавством України здійснюється лише у грошовій формі.

При вирішенні цієї проблеми законодавець Росії пішов іншим шляхом. У ст. 10 Закону Російської Федерації «Про організацію страхової справи в Російській Федерації» від 27 листопада 1992 року № 4015-1, у редакції від 31 грудня 1997 року № 157/ФЗ зазначено, що умовами договору страхування може передбачатися заміна страхової виплати компенсацією шкоди в натуральній формі в межах суми страхового відшкодування.

Аргументи щодо існування вказаної норми наводить М.Я. Шимінова у своїй праці «Основи страхового права Росії». Вона, зокрема, зазначає: «беручи до уваги особливості нинішнього періоду, дефіцит послуг, завдання розширення сервісного обслуговування, що надається страховими організаціями, підвищення його якості відповідає інтересам страхувальників. При цьому не слід забувати, що вказані послуги не підміняють зобов'язання страхової організації по сплаті страхового відшкодування (сум), а розширюють їх (зобов'язань) коло» [601, с. 22].

Вважаємо, що позиція законодавця Російської Федерації є найбільш обґрунтованою, оскільки дозволяє максимально ефективно захистити інтереси всіх учасників страхових правовідносин.

Наприклад, при страхуванні вантажу від ризиків, пов'язаних із протиправними діями третіх осіб (крадіжка), до страховика після виплати страхового відшкодування може перейти право власності на вантаж, у випадку відмови від нього вантажоотримувача (п. 11.6.4 Правил страхування вантажів АСК «Енергополіс»), розпорядження яким, за законодавством України, дещо обмежене, оскільки ст. 2 Закону України «Про страхування» передбачає, що предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестраховування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням.

З огляду на те, що безпосередньо реалізацією вантажу страхова компанія займатися не може, і, як правило, страховики не мають можливості утримувати вантаж, вони повинні укласти договори на реалізацію майна, або оренди складських приміщень з іншими суб'єктами господарювання, що може призвести до небажаних витрат. Тому спрямування зазначеного майна на відшкодування страхового випадку дасть змогу вирішити низку питань.

Із вказаною метою пропонуємо ст. 8 Закону України «Про страхування» доповнити ч. 5 такого змісту:

«За погодженням сторін умовами договору страхування може передбачатися заміна виплати страхового відшкодування (сум) компенсацією шкоди в натуральній формі в межах суми страхового відшкодування».

Протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати або страхового відшкодування страхувальнику. Зазначений обов'язок страховика реалізується через призму ознаки плановості договору добровільного страхування у сфері господарювання. Адже при виникненні страхового випадку, який навіть і зовні має ознаки страхового, автоматично обов'язок страховика щодо сплати страхових сум (страхового відшкодування) страхувальнику не виникає. Відповідно до ч. 1 ст. 25 Закону України «Про страхування» здійснення страхових виплат і виплата страхового відшкодування проводиться страховиком згідно з договором страхування на підставі заяви страхувальника (його правонаступника або третіх осіб, визначених умовами страхування) і страхового акта (аварійного сертифіката), який складається страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром) у формі, що визначається страховиком.

При цьому складання страхового акта (аварійного сертифіката), за усталеною практикою, як остаточного внутрішнього документа страховика, що визнає випадок страховим та в якому зазначається сума страхової виплати (страхового відшкодування) та строк її сплати, здійснюється переважно на підставі висновку

фахівця (оцінювача шкоди) та документів, що зібрані страховою компанії за результатами страхового розслідування події, що має ознаки страхової.

Відповідно до ч. 3 ст. 25 Закону України «Про страхування» страховик та страхувальник мають право залучити за свій рахунок аварійного комісара до розслідування обставин страхового випадку. Страховик не може відмовити страхувальнику в проведенні розслідування і повинен ознайомити аварійного комісара з усіма обставинами страхового випадку, надати всі необхідні матеріальні докази та документи.

У разі необхідності страховик або Моторне (транспортне) страхове бюро можуть робити запити про відомості, пов'язані із страховим випадком, до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших підприємств, установ і організацій, що володіють інформацією про обставини страхового випадку, а також можуть самостійно з'ясовувати причини та обставини страхового випадку (ч. 4 ст. 25 Закону України «Про страхування»).

Крім того, для підтвердження настання страхового випадку за окремими видами страхування законодавство вимагає наявності рішення суду.[38]

Аналіз практики здійснення страхової діяльності та наведених норм чинного страхового законодавства України доводить, що зобов'язання страховика щодо виплати страхової суми або страхового відшкодування не виникають автоматично, на підставі заяви страхувальника про настання страхового випадку. Страховик, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про страхування», зобов'язаний оформити документи щодо резервування відповідних сум страхового відшкодування у разі визнання випадку страховим. Так, відповідно до ст. 31 Закону України «Про страхування» страховики зобов'язані формувати і вести облік

[38] Відповідно до п. 31 Постанови Кабінету Міністрів України «Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду» від 23 червня 2003 року № 953 страховий акт складається на підставі одного з таких документів: судового рішення щодо відшкодування ядерної шкоди, яке набрало законної сили; договору про відшкодування ядерної шкоди (у разі задоволення позовів або претензій у досудовому порядку), укладеного між страхувальником, потерпілою особою та страховиком.

страхових резервів. Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Правил формування, обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя» від 17 грудня 2004 року № 3104 чітко визначає порядок формування резерву заявлених, але не виплачених збитків. Наведені положення чинного страхового законодавства характеризують особливості внутрішньофірмового планування страховика як сторони за договором добровільного страхування у сфері господарювання.

При настанні страхового випадку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування у передбачений договором строк. Теорія страхового права визнає наведене зобов'язання страховика головним [619, с. 39; 560, с. 97; 73, с. 60]. Адже зобов'язання щодо страхової виплати знайшло своє втілення у понятті договору страхування, закріпленому у ст. 16 Закону України «Про страхування», та у ст. 354 ГК України.

Крім того, наведене зобов'язання страховика тісно пов'язано із принципом страхової справи «виплати страхової суми (страхового відшкодування) у розмірі фактичним збитків».

Унаочнити реалізацію цього принципу можна на підставі узагальненої судової практики розгляду цивільних справ, що виникають із договорів страхування. Верховний Суд України у Листі «Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування» від 19 липня 2011 року вказує, що, визначаючи розмір заподіяної шкоди при страхуванні наземного транспорту, суди у разі виникнення спору щодо визначення розміру заподіяної шкоди, як правило, виходять із фактичної (реальної) суми, встановленої висновком судової автотоварознавчої експертизи або відповідними документами станції технічного обслуговування, на якій проводився ремонт автомобіля. При цьому нерідко до виплати заявляється сума ремонту автомобіля з урахуванням податку на додану вартість (далі — ПДВ). Зазначена сума, виходячи з умов договорів, укладених на підставі чинного законодавства, та правил, розроблених кожною страховою компанією, виплачується останньою або стягується судом після надання документів

про такі витрати. Судам у таких випадках слід з'ясувати наявність двох обставин: 1) фактичне здійснення ремонту автомобіля; 2) чи зареєстрований надавач послуг із ремонту автомобіля є платником ПДВ.

Крім того, постановивши стягнути страхове відшкодування, суди не завжди звертають увагу, що страхові компанії зазвичай в умовах договору не беруть на себе відповідальність за втрату товарного вигляду транспортного засобу та до розміру страхового відшкодування включають відсоток зносу. Інколи суди не звертають уваги на франшизу та її розмір, встановлений відповідно до умов договору.

Проте, як зазначає В. Ю. Абрамов, аналізоване зобов'язання страховика щодо виплати страхового відшкодування не є безумовним, з огляду на те, що його виконання обумовлюється однією суттєвою обставиною — настанням страхового випадку [9, с. 485].

Наведене зобов'язання страховика корелюється з його правом відмовити у виплаті страхового відшкодування у передбачених законом випадках.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про страхування» підставою для відмови страховика у здійсненні страхових виплат або страхового відшкодування є:

1) навмисні дії страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку. Зазначена норма не поширюється на дії, пов'язані з виконанням ними громадянського чи службового обов'язку, в стані необхідної оборони (без перевищення її меж) або захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації. Кваліфікація дій страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, встановлюється відповідно до чинного законодавства України;

2) вчинення страхувальником-громадянином або іншою особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку;

3) подання страхувальником свідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку;

4) отримання страхувальником повного відшкодування збитків за майновим страхуванням від особи, винної у їх заподіянні;

5) несвоєчасне повідомлення страхувальником про настання страхового випадку без поважних на це причин або створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків;

6) інші випадки, передбачені законодавством України.

Рішення про відмову у страховій виплаті приймається страховиком у строк, не більший передбаченого правилами страхування, та повідомляється страхувальнику в письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови.

Відмову страховика у страховій виплаті може бути оскаржено страхувальником у судовому порядку.

Негативний фінансовий стан страховика не є підставою для відмови у виплаті страхових сум (їх частин) або страхового відшкодування страхувальнику.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про страхування» страховик несе майнову відповідальність за несвоєчасне здійснення страхової виплати (страхового відшкодування) шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами договору страхування. Доречно зазначити, що за практикою закріплення страхових правовідносин на страховому ринку України вказана норма практично не застосовується.

Відшкодувати витрати, понесені страхувальником при настанні страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору. Практика реалізації страхових правовідносин у сфері господарювання доводить, що ця норма, як правило, рідко знаходить свою реалізацію у договорах страхування. Проте у разі її закріплення в Договорі при настанні страхового випадку відшкодовуються *необхідні та доцільні* витрати Страхувальника, здійснені з метою запобігання або зменшення розміру шкоди, тобто мінімізації збитків, а також понесені Страхувальником судові витрати.

Тримати в таємниці відомості про страхувальника та його майновий стан за винятком випадків, передбачених законодавством України. Фактично йдеться про «таємницю страхування» як певну правову категорію. Чинне законодавство України поняття «таємниця страхування» не мітить.

Проте ст. 40 Закону України «Про страхування» встановлює, що посадові особи Уповноваженого органу у випадку розголошення в будь-якій формі відомостей, що є таємницею страхування, несуть відповідальність, передбачену законом.

Фактично норма вказаної статті поширюється виключно на працівників Уповноваженого органу, проте всі питання збереження таємниці страхування страховиком у правовідносинах із добровільного страхування у сфері господарювання повинні бути відзначені безпосередньо в договорі страхування. Натомість, виходячи із положень чинного законодавства України, страхова компанія фактично не несе відповідальності за розголошення інформації, яка становить таємницю страхування, третім особам.

Конфіденційна інформація щодо діяльності та фінансового стану страхувальника — клієнта страховика, яка стала відомою йому під час взаємовідносин із клієнтом чи з третіми особами при провадженні діяльності у сфері страхування, розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту, є таємницею страхування.

Інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить таємницю страхування, надається страховиком у таких випадках: на письмовий запит або з письмового дозволу власника такої інформації; на письмові вимоги суду або за рішенням суду; органам прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, податкової міліції Державної податкової адміністрації України на їх письмову вимогу стосовно операцій страхування конкретної юридичної або фізичної особи за конкретним договором страхування у разі порушення кримінальної справи щодо даної фізичної або юридичної особи; центральному органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму».

Обмеження стосовно одержання інформації, що містить таємницю страхування, не поширюються на службовців Уповноваженого органу, які в межах

повноважень, наданих цим Законом, здійснюють державний нагляд за страховою діяльністю, а також органи державної податкової та митної служби у разі подання їм інформації на запит, зроблений відповідно до положень Податкового кодексу України.

Проект закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» (нова редакція)» від 19 грудня 2011 року № 9614 по-іншому підходить до розуміння таємниці страхування та розширює коло осіб, на яких вимога щодо дотримання такої норми поширюється. Так, відповідно до ст. 48 страховик, члени органів управління та контролю страховика, аудитори, актуарії, інші особи, що працюють у страховика, зобов'язані зберігати у таємниці будь-яку інформацію про страхувальника, застрахованих осіб та третіх осіб, які мають відношення до договору страхування, про яку їм стало відомо у зв'язку з виконанням їх функцій. Зазначені у цій частині особи не можуть використовувати інформацію про страхувальника, застрахованих осіб та третіх осіб, які мають відношення до договору страхування, для власних потреб або на користь іншої особи, в інший спосіб, ніж для виконання своїх функцій у страховику.

Зобов'язання, зазначені у ч. 1 цієї статті, поширюються також на страхових та перестрахових посередників та їх працівників.

Усі працівники, члени органів управління та контролю страховика повинні підписати декларацію про збереження таємниці страхування. Ця вимога поширюється також на страхових та перестрахових посередників та їх працівників.

З огляду на актуальність питання закріплення положень про таємницю страхування у договорах добровільного страхування та неоднозначність законодавчого підходу до врегулювання цього питання, суб'єкти страхової діяльності самостійно зазначають вказану умову у договорах страхування та визначають його поняття. Так, приватне акціонерне товариство «Страхова компанія "Українська страхова група "Життя"» (ПрАТ «СК "УСГ "Життя"») у договорах добровільного страхування життя визначає таємницю страхування як конфіденційну інформацію щодо діяльності та фінансового стану Страхувальника — клієнта Страховика, яка стала відомою Страховику під час взаємовідносин із

Страхувальником чи з третіми особами при провадженні діяльності у сфері страхування, розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту [417].

Законодавство встановлює, що умовами договору страхування можуть бути передбачені також інші обов'язки страховика.

До обов'язків страхувальника, згідно зі ст. 21 Закону України «Про страхування», належать:

Своєчасно вносити страхові платежі. Цей обов'язок страхувальника в теорії страхового права визнається головним [619, с. 37; 459, с. 97; 73, с. 60; 9, с. 1]. Відповідно до ч. 3 ст. 18 Закону України «Про страхування» договір страхування набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором страхування. З огляду на зазначену норму можна говорити про законодавчо визначений момент виникнення страхових правовідносин, і як наслідок — момент, з якого страховою компанією надається страховий захист майновим інтересам страхувальника. Наявність вказаного факту (внесення страхового платежу в повному обсязі або його першої частини) фактично обумовлює зобов'язання страховика щодо виплати страхового відшкодування у разі настання випадку, який на підставі відповідних документів, складених страховиком та учасниками інфраструктури ринку страхових послуг (за необхідності), при проведенні процедури розслідування страхового випадку може бути визнаний страховим.

Відповідно до аналізованої норми, договором страхування може бути передбачено інший момент набуття чинності договором страхування — з моменту підписання. За таких умов внесення страхового платежу може бути відтерміновано у часі. При цьому в разі настання страхового випадку в період між підписанням договору страхування (набуттям ним чинності) та днем внесення страхового платежу зобов'язання страховика щодо виплати страхової суми або страхового відшкодування є незаперечними.

У випадках, коли за умовами договору страхування передбачено внесення страхового платежу частинами, на практиці виникають спірні питання щодо обсягу

виплати страхового відшкодування страхувальнику. У разі настання страхового випадку в період після внесення першої (чергової) частини страхового платежу і до моменту внесення його в повному обсязі, як правило, застосовуються одна із двох схем: 1) страхувальнику пропонується внести недовнесену частину страхового платежу до моменту отримання страхової виплати; 2) сума недоотриманого страхового платежу вираховується із загальної суми страхового відшкодування. Вказані процедури, розрахунки та схеми повинні бути зазначені в Правилах страхування, погоджені між сторонами страхового правовідношення у договорі страхування, та у разі застосування другої схеми повний розрахунок страхового відшкодування із вирахуваною сумою страхового платежу (його недонесеної частини), як правило, відзначається у страховому акті страховика.

При цьому законодавством передбачені певні наслідки несплати страхувальником страхових платежів (частини страхового платежу) у встановлені договором строки. Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про страхування» договір страхування може бути достроково припинений у разі несплати страхувальником страхових платежів у встановлені договором строки. При цьому договір вважається достроково припиненим у випадку, якщо перший (або черговий) страховий платіж не був сплачений за письмовою вимогою страховика протягом десяти робочих днів із дня пред'явлення такої вимоги страхувальнику, якщо інше не передбачено умовами договору.

За переконанням В.Ю. Абрамова, встановлюючи викладені правила щодо несплати страхувальниками страхових платежів (чергового страхового платежу) законодавець цим вносить паритет у взаємовідносини страхового правовідношення, надаючи страховику право на примусове утримання несплаченої у строк частини страхового платежу [9, с. 1; 525, с. 150; 526, с. 103]. Необхідність у наданні страховику вказаних повноважень зумовлюється економічною сутністю страхування, складовою частиною якої є вартість страхової послуги. З огляду на те, що страхова послуга є грошовою послугою, вартість якої встановлюється в певній пропорції від загального розміру страхової суми, у разі виникнення обставин, що

зобов’язують страховика сплатити страхове відшкодування, страховик повинен отримати за це оплату за страхову послугу в повному обсязі.

У певних випадках на практиці застосовується правило пропорційної виплати страхового відшкодування до суми внесеного страхового платежу (його частини). Так, наприклад, якщо до моменту настання страхового випадку страхувальником було внесено 30 % страхового платежу, страховик може сплатити лише 30 % від суми завданого страхувальнику збитку. При цьому така схема на практиці застосовується рідко, проте, на нашу думку, можливість її застосування повинна бути відзначена в договорі страхування і погоджена сторонами.

На нашу думку, такі схеми практичного застосування положень про виплату страхового відшкодування у разі внесення страхового платежу частинами спрямовані на захист майнових інтересів добросовісних страхувальників, які сплатили страхові платежі у повному обсязі, за рахунок яких сформовано страховий фонд (страхові резерви), що відповідають обсягу прийнятих страховою компанією на себе зобов’язань за договорами страхування або в силу закону.

При укладанні договору страхування надати інформацію страховикові про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику. Вказане зобов’язання страхувальника пов’язане із принципом страхування, який має назву «найвища довіра сторін», зміст і сутність якого була розглянута нами у підрозділі 1.2 цієї роботи.

Зобов’язання страхувальника щодо інформування страховика про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, існують як на стадії виникнення страхового правовідношення (у момент укладення договору страхування), так і наявність таких фактів може впливати на його зміну. Адже зміна ризику (ступеня ризику) у бік його підвищення може потягнути за собою настання страхового випадку, який не був обрахований актуаріями при укладенні договору страхування на інших умовах ризиковості. Крім того, ступінь ризику певного страхового правовідношення впливає на розмір страхового тарифу і, як наслідок, на

ціну договору страхування: чим вище ризик (тобто можливість настання страховий випадку), тим вище страховий тариф (страховий платіж).

Зміна страхового ризику в період дії договору страхування у бік його зменшення, відповідно до ч. 1 п. 5 до ст. 20 Закону України «Про страхування», породжує зобов'язання страховика за заявою страхувальника у разі здійснення ним заходів, що зменшили страховий ризик, або збільшення вартості майна переукласти з ним договір страхування. Під переукладенням договору страхування на практиці йдеться: про зменшення страхового тарифу, як наслідок — зменшення страхової суми за договором страхування, що зумовлює необхідність повернення надмірно сплачених страхових платежів. Проте може бути застосований і інший підхід — у переукладеному договорі страхування зазначається оновлена страхова сума, що відповідає вартості предмета договору страхування, оновлений страховий платіж (зменшений), але для уникнення процедур із повернення надмірно сплаченого страхового платежу термін дії договору страхування може бути подовжений пропорційно тій сумі страхового платежу, яка підлягала поверненню.

Повідомити страховика про інші чинні договори страхування щодо цього об'єкта страхування. Наведене зобов'язання страхувальника пов'язане з ч. 17 ст. 9 Закону України «Про страхування», відповідно до якої страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник. У разі коли страхова сума становить певну частку вартості застрахованого предмета договору страхування, страхове відшкодування виплачується у такій самій частці від визначених за страховою подією збитків, якщо інше не передбачено умовами страхування.

Згідно з ч. 19 ст. 9 вказаного Закону, якщо майно застраховане у кількох страховиків і загальна страхова сума перевищує дійсну вартість майна, то страхове відшкодування, що виплачується усіма страховиками, не може перевищувати дійсної вартості майна. При цьому кожний страховик здійснює виплату пропорційно розміру страхової суми за укладеним ним договором страхування.

Повідомити страховика про настання страхового випадку в строк, передбачений умовами страхування. У Листі Верховного Суду України «Про судову

практику розгляду цивільних справ, що виникають із договорів страхування» від 19 липня 2011 року зазначено, що виникають спірні питання стосовно застосування вимог п. 5 ч. 1 ст. 989 ЦК України та ч. 1 п. 5 ст. 21 Закону України «Про страхування» щодо неповідомлення страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором, і створення йому в такий спосіб перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків.

Юридичним наслідком невиконання страхувальником цього обов'язку є відмова страховика у здійсненні страхової виплати відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК України та ч. 1 п. 5 ст. 26 Закону України «Про страхування». Відповідно до зазначених норм страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку.

На переконання Верховного Суду України факт порушення страхувальником визначеного договором страхування строку подання документів, що стосуються страхового випадку, за наявності факту своєчасного повідомлення страховика про настання страхового випадку не може бути підставою для відмови від здійснення страхової виплати.

Виходячи зі змісту цих норм, можна дійти висновку, що коли виникає страховий випадок, страховик зобов'язаний виплатити страхове відшкодування, а інші умови договору є підставою для відмови лише в тому випадку, якщо таке порушення положень договору страхувальником перешкодило страховику переконатися, що ця подія є страховим випадком, і має оцінюватись окремо у кожному випадку.

Зокрема, несвоєчасне повідомлення страховика про настання страхового випадку саме по собі не може бути підставою для відмови від страхового відшкодування, а лише в тому випадку, коли воно позбавляє страховика можливості дізнатися, чи є ця подія страховим випадком, тобто якщо буде доведено, що відсутність у страховика відомостей про це могла вплинути на його обов'язок виплатити страхове відшкодування [417].

Умовами договору страхування можуть бути передбачені також інші обов’язки страхувальника.

На нашу думку, окремо слід розглянути питання щодо переходу до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за заподіяні збитки. Відповідно до ст. 27 Закону України «Про страхування» до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток. До страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток.

Якщо дії третьої особи, якими страхувальнику спричинені збитки, є страховим випадком, то у такого потерпілого (страхувальника за договором страхування) є дві можливості відшкодування шкоди: за рахунок безпосереднього заподіювача шкоди; за рахунок страховика шляхом отримання страхового відшкодування. Право вибору належить самому потерпілому.

У Листі Верховного Суду України передбачено, що перехід права вимоги від страхувальника (вигодонабувача) до страховика називається суброгацією. При суброгації нового зобов’язання із відшкодування збитків не виникає — відбувається заміна кредитора: потерпілий (а ним є страхувальник або вигодонабувач) передає страховику своє право вимоги до особи, відповідальної за спричинення шкоди. Внаслідок цього страховик виступає замість потерпілого. За результатами вивчення матеріалів Верховний Суд доходить правильного висновку, що суди нерідко не розрізняють поняття «регрес» та «суброгація».

Регрес і суброгація виникають на підставі закону. Наприклад, право регресної вимоги встановлено для страховика за договорами обов’язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів до особи, яка заподіяла шкоду, у разі, коли ця шкода заподіяна життю та здоров’ю умисно, а також унаслідок вчинення ДТП у стані алкогольного або наркотичного сп’яніння тощо.

Суброгація також виникає на підставі закону — ст. 993 ЦК України та ст. 27 Закону України «Про страхування».

Проте між зазначеними поняттями існують відмінності. За суброгації відбувається лише зміна осіб у вже наявному зобов'язанні (зміна активного суб'єкта) зі збереженням самого зобов'язання. Це означає, що одна особа набуває прав і обов'язків іншої особи у конкретних правовідносинах. У процесуальному відношенні страхувальник передає свої права страховику на підставі договору і сприяє реалізації останнім прийнятих суброгаційних прав. При регресі одне зобов'язання замінює собою інше, але переходу прав від одного кредитора до іншого не відбувається.

Ці інститути мають різний режим правового регулювання. Так, регрес регулюється загальними нормами цивільного права, а для суброгації відповідно до ст. 993 ЦК України встановлений особливий правовий режим.

Слід також зазначити, що оскільки при суброгації відбувається заміна особи в зобов'язанні та враховуючи, що відповідно до ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, відповідно, при укладенні договору особистого страхування у страховика немає правових підстав для стягнення виплаченої страхувальнику (вигодонабувачу) страхової виплати у порядку суброгації. Тобто суброгація може застосовуватися лише до майнового страхування [417].

Проведене дослідження змісту страхових правовідносин довело наявність специфіки прав та зобов'язань учасників таких правовідносин з огляду на особливість страхової діяльності та майнових інтересів страхувальників у сфері господарювання.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ

Вбачається обґрунтованим підхід щодо визначення терміна «інтерес» через потребу. Потреба у попередженні, подоланні, зменшенні та відшкодуванні руйнівних наслідків несприятливих подій (стихійних лих та нещасних випадків), що завдають матеріальних збитків, має об'єктивний характер і формує потребу у страховому захисті.

Страховий захист у сфері господарювання — це система заходів щодо попередження, подолання, зменшення і відшкодування наслідків страхових випадів, яка забезпечується суб'єктами страхової (перестрахової) діяльності шляхом надання страхових (перестрахових) послуг на підставі договору страхування або закону відповідно до вимог чинного законодавства України.

Страховий інтерес — це потреба страхувальника (застрахованої особи, вигодонабувача, іншої третьої особи) у захисті своїх правомірних майнових інтересів, які є підставою для виникнення страхового правовідношення.

Основними учасниками страхових правовідносин у сфері господарювання є: страховики; страхувальники; страхові посередники; треті особи, що можуть набувати прав сторін страхових правовідносин; уповноважений орган як орган нагляду за страховою діяльністю.

Страхова компанія як учасник страхових правовідносин у сфері господарювання — це фінансова установа, створена у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність шляхом надання страхової послуги на підставі ліцензії щодо захисту майнових інтересів заінтересованих осіб, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку.

Зважаючи на те, що діяльність нерезидентів на страховому ринку України підпадає під дію не лише страхового законодавства, а й законодавства України про

зовнішньоекономічну діяльність, правове становище таких осіб не повинно йому суперечити.

Норми страхового законодавства України в частині участі нерезидентів у страхових правовідносинах у сфері господарювання окреслюють теоретико-практичну проблему відповідності їх правового статусу вимогам чинного законодавства та конфлікту норм між законодавством України про страхування і законодавством про зовнішньоекономічну діяльність. При цьому основну увагу законодавця повинні привернути питання обмеження прав страховиків-нерезидентів у частині здійснення страхової діяльності щодо окремих видів і форм страхування.

Аналіз законодавства України в частині визначення правового статусу страховиків-нерезидентів на страховому ринку України та перспективи його розвитку доводять, що у страхових правовідносинах у сфері господарювання правове становище нерезидентів подібне правовому становищу національних страховиків, проте специфіка закріплення їх правового статусу призводить до конфлікту норм вітчизняного законодавства України про страхування та законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність. З огляду на той факт, що філії нерезидентів визнаються страховиками у розумінні ч. 1 ст. 2 Закону України «Про страхування», вони є нарівні із страховими компаніями — резидентами головними учасниками страхової діяльності, яка пов’язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), з метою отримання прибутку на підставі ліцензії.

Страхувальник — суб’єкт господарювання для вступу у страхові правовідносини у сфері господарювання повинен: володіти господарською правосуб’єктністю, тобто набути прав учасника господарських правовідносин; мати страховий інтерес щодо цілісності та схоронності предмета страхування. Саме наявність страхового інтересу як об’єкта страхових правовідносин доводить, що: особа володіє предметом страхування на законних підставах; має інтерес щодо його

цілісності та схоронності; може зазнати збитків у разі настання страхового випадку, визначеного договором добровільного страхування або законом; має можливість укласти договір (поліс) страхування; має право на отримання страхової виплати.

Якщо вид страхових правовідносин, в які має намір вступити заінтересована особа, не пов'язаний безпосередньо із здійсненням професійної діяльності, наявність ліцензії на здійснення певного виду господарської діяльності для такого страхувальника при укладенні договору добровільного страхування не є обов'язковою. Проте це правило «не спрацьовує» при вступі у правовідносини з обов'язкового страхування. Натомість якщо вказаний суб'єкт господарювання має інтерес у страхуванні своєї професійної відповідальності перед третіми особами (клієнтами), що передбачено п. 31 ст. 7 Закону України «Про страхування» (страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну), наявність ліцензії при вступі у страхові правовідносини такого виду є обов'язковою умовою.

Ситуація, що виникла на ринку обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів у зв'язку зі стрімким зростом неплатоспроможності страховиків — членів МТСБУ, які мали значну частку ринку, змусила законодавця віддати функції страховика щодо виплати страхового відшкодування об'єднанню страховиків, яке відповідно до ст. 13 Закону України «Про страхування» не може займатися страховою діяльністю. Чим викликало до життя правову колізію між ч. 1 ст. 13 Закону України «Про страхування» та пп. 41.3, 41.4 ст. 41 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Безпосередню участь у страхових правовідносинах можуть брати страхові брокери та страхові агенти. Адже договір добровільного страхування, укладений при посередництві таких учасників страхових правовідносин у сфері господарювання, може містити умови щодо прав та обов'язків вказаних суб'єктів на всіх етапах страхового правовідношення.

Теоретико-практичне проблемне питання полягає у визначенні за суб'єктом господарювання статусу споживача страхової послуги. Системні тлумачення норм

чинного законодавства України, матеріали правозастосовної практики, положення права ЄС, практика Європейського суду та положення наукової доктрини доводять можливість і необхідність поширення норм законодавства України про захист прав споживачів на суб'єктів господарювання. Вказане дозволить відійти від «вузького» законодавчого підходу до тлумачення терміна «споживач» і поширити дію спеціального законодавства на тих осіб, які фактично споживають будь-яку послугу (роботи, товари). Йдеться про юридичних та/або фізичних осіб — підприємців, до яких можуть застосовуватися умови інформаційної та договірної диспропорції у процесі споживання, що ставить їх у положення «слабкої сторони» за договором страхування. Цей підхід надасть можливість застосовувати до таких осіб особливості захисту прав споживачів, які полягають у домінуванні спеціальних способів захисту (Закон України «Про захист прав споживачів») над загальними.

Специфіку дослідження особливостей змісту страхових правовідносин у сфері господарювання слід розглядати через призму майново-господарських зобов'язань учасників страхових правовідносин — суб'єктів господарювання (як страховиків, так і страхувальників), які виникають, змінюються або припиняються на підставі договору добровільного страхування у сфері господарювання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження господарсько-правового аспекту теоретико-практичних проблеми страхових правовідносин дозволило сформулювати висновки щодо оптимізації, модернізації та удосконалення правового регулювання відносин із страхування у сфері господарювання. Вказане також надало змоги надати конкретні пропозиції щодо внесення змін та / або доповнень до чинного законодавства України.

І. Висновки, що складають наукову новизну.

Потреба у попередженні, подоланні, зменшенні та відшкодуванні руйнівних наслідків несприятливих подій (стихійних лих та нещасних випадків), що завдали матеріальних збитків, має об’єктивний характер і формує потребу у «страховому захисті». Специфіка страхового захисту зумовлює формування в суспільстві певного інтересу щодо: нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) для здійснення заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням.

Мета страхування — задоволення різноманітних майнових потреб заінтересованих осіб у разі виникнення випадкових обставин (страхових випадків), що тягнуть за собою настання збитків.

Специфіка страхових відносин (страхового захисту), яка зумовлена випадковістю настання ризику, надзвичайністю заподіяної шкоди, можливістю відшкодування шкоди як у натуральній, так і в грошовій формі, гострою необхідністю попередження, подолання наслідків несприятливих подій і відшкодування завданих втрат конкретним об’єктам і збитків конкретним суб’єктам, зумовлює в суспільстві процес нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових, так і натуральних) для вжиття заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням, тобто процес формування і накопичення страхового фонду.

Сутність страхування (як відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні певних подій (страхових випадків), за рахунок грошового (страхового) фонду, що формується за рахунок страхових внесків, і являє матеріальну основу страхування та є обов'язковим елементом суспільного виробництва) знаходить свій вияв на всіх етапах розвитку суспільного виробництва і реалізується в усіх трьох формах страхування, безумовно, з тією специфікою, яка притаманна кожному історичному періоду, та характеризується наявністю мети страхування і наявністю спеціального фонду (страхового), який є системотворчою категорією страхових відносин у сфері господарювання.

Страхові фонди можна класифікувати за такими ознаками. За ретроспективною ознакою (історією виникнення) страхові фонди поділяються на фонди: самострахування, взаємного страхування, комерційного страхування; за ступенем централізації (за формою організації) виділяють: централізовані (державні, страхові резерви страховика, перестраховика, товариства взаємного страхування) та децентралізовані (страхові фонди товаровиробника, суб'єкта господарювання) страхові фонди; за критерієм суб'єкта (розпорядника) страхові фонди поділяють на: такі, що формуються суб'єктом господарювання (товаровиробником), що формуються страховиком, що формуються державою; за порядком формування (предметним критерієм) страхові фонди поділяються на: грошові та натуральні; за формою власності виділяють: державні (як ті, що формуються за рахунок державного бюджету, державного матеріального резерву, єдиним власником яких є держава) та приватні страхові фонди; за порядком створення існують: обов'язкові та добровільні страхові фонди; за рівнем організації страхові фонди поділяються на: загальнонаціональний (як сукупність усіх страхових фондів, що створюються в державі), державні (централізовані), приватні (децентралізовані, страхові фонди суб'єктів господарювання).

Точки зору представників різних теоретичних шкіл щодо проблематики з'ясування сутності страхування формують єдину страхову доктрину, яка дає потужний імпульс для необхідного оновлення як юридичної, так і економічної страхової науки. Систематизуючи основні існуючі теоретичні концепції щодо

визначення сутності страхування, стає зрозумілим, що їх положення зводиться до такого: теорія евентуальної потреби; теорія страхового фонду; теорія відшкодування шкоди; теорія страхового ризику; теорія договору страхування; теорія страхової діяльності; теорія страхових відносин / правовідносин. Саме останній науковий напрям, на нашу думку, на сьогодні визнається найбільш науково обґрунтованим у страховій доктрині.

Суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів зацікавлених осіб шляхом формування страхових фондів, які забезпечують захист майнових інтересів суб'єктів господарювання та фізичні особи, можуть бути забезпечені виключно за рахунок нормального функціонування господарської страхової діяльності, яка упорядковує процес соціального регулювання страхових відносин, що здійснюється суспільством як органічною системою за допомогою соціальних норм (у тому числі норм права).

Як призначення господарської страхової діяльності можна визначити задоволення потреб суб'єктів господарювання, в основі яких лежить захист їх майнових інтересів від негативного впливу ризиків за рахунок грошових (страхових) фондів, що формуються шляхом сплати зацікавленими особами (фізичними особами, суб'єктами господарювання) страхових платежів (страхових внесків, страхових премій).

Страхову діяльність, залежно від мети її здійснення, можна класифікувати на два види: 1) господарська страхова комерційна діяльність (підприємництво), яка здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку; 2) господарська страхова некомерційна діяльність, що може здійснюватись і без зазначеної мети.

Страхова діяльність — це врегульована нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх

майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків).

Страховий фонд страховика - це страхові резерви, які формуються за рахунок грошових внесків страхувальників і відбивають обсяг його страхових зобов'язань за укладеними договорами страхування та утворюються з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхових відшкодувань залежно від видів страхування (перестрахування).

Страхова послуга у сфері господарювання — це діяльність суб'єктів господарювання щодо задоволення потреб учасників страхових правовідносин у сфері господарювання (як страхувальників, вигодонабувачів, третіх осіб) у захисті майнових інтересів, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів на підставі закону або договору страхування.

Ринок страхових послуг України — це система особливих економіко-правових відносин щодо надання страхових послуг між суб'єктами страхової діяльності та учасниками страхових відносин у сфері господарювання, що виникають з приводу задоволення потреб заінтересованих осіб у захисті своїх майнових інтересів, за рахунок страхових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів на підставі закону або договору страхування та підлягають державному регулюванню.

Характерними ознаками страхового правовідношення є: 1) ризиковий характер; 2) наявність страхового інтересу; 3) настання страхового випадку; 4) формування спеціального страхового фонду.

З огляду на те, що страхові правовідносини у сфері господарювання є видом господарських правовідносин, їм притаманні усі ознаки й особливості останніх, які випрацювані доктриною господарського права, але з урахуванням специфіки, що належить страховим правовим відносинам, а саме: сфера здійснення; особливий (обмежений) суб'єктний склад; поєднання організаційних і майнових елементів; урегулювання страхових відносин за допомогою господарсько-правових норм; об'єкт страхових правовідносин у сфері господарювання; значний ступінь

державного регулювання страхової діяльності; наявність публічних і приватних інтересів; зміст страхових правовідносин у сфері господарювання.

Страхові правовідносини у сфері господарювання — врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у сфері економіки між суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, з приводу компенсації завданих збитків за рахунок заздалегідь акумульованих коштів, шляхом формування спеціально створеного страхового фонду особам, які постраждали внаслідок настання страхових випадків.

Страхові відносини за своєю юридичною природою поділяються на публічно-правові та приватноправові, і цей поділ має першочергове значення для визначення типу та методології правового регулювання, але не відповідає практичним потребам відособлення менш великих сукупностей правових норм у системі права.

Страхове право характеризується ознакою комплексності, що відводить йому місце підгалузі господарського права в системі права України.

Предметом страхового права є врегульовані нормами права суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів страхувальників шляхом надання страхових послуг за рахунок сформованих страхових фондів, що формуються суб'єктами страхової діяльності з метою здійснення майбутніх страхових виплат у разі настання страхових випадків, передбачених договором страхування або чинним законодавством.

Аналіз наукових категорій «страхування» та «соціальне страхування», які формують зміст відповідних правовідносин, дає підстави стверджувати, що вони співвідносяться лише термінологічно, проте за основними ознаками, такими як мета, суб'єктний склад та їх правове становище, мета та механізм забезпечення, порядок формування фондів та механізм їх витрачання, підстави виникнення – не збігаються. З огляду на викладене соціальне страхування необхідно відносити до виду соціального забезпечення певних суб'єктів. Запозичення наведеної термінології законодавством про соціальне страхування не є правомірним, адже призводить до змішування основних понять, які формують зміст правовідносин, які за своєю

суттю, механізмом реалізації та призначенням відрізняються від соціального забезпечення.

Страхове право як підгалузь господарського права — це сукупність норм, що регулюють страхові відносини з метою ефективного захисту майнових інтересів учасників страхових правовідносин.

Конкретними шляхами оновлення страхового законодавства є: 1) оновлення та вдосконалення змісту Закону України «Про страхування» на базі проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування»; 2) адаптація законодавства України про страхування до законодавства ЄС; 3) кодифікація страхового законодавства.

Такий напрям модернізації страхового законодавства України, як прийняття Страхового кодексу України, дасть змогу: належним чином систематизувати страхове законодавство; уникнути множинності нормативно-правових актів, що видаються правотворчими органами; відмовитися від дублюючих положень у чинному законодавстві України виникненням прогалин. Доцільність здійснення систематизації у формі кодифікації, крім іншого, пов'язана також із необхідністю поліпшення правореалізації, наданням допомоги судовим органам оперативно та правильно тлумачити норми права.

Концепція модернізації правового регулювання страхової діяльності, як цілісний нормативно-правовий акт, має містити конкретні шляхи модернізації може сприйняти як дороговказ на шляху до модернізації страхового законодавства України.

Основна увага в Концепції повинна бути зосереджена на оновленні конкретних напрямів здійснення страхової діяльності. В основу розробки Концепції мають бути покладені правові, економічні та організаційні засади формування цілісної системи соціально-економічного розвитку страхового ринку України. Окремими видами страхової діяльності, які вимагають першочергової модернізації та оновлення правового регулювання яких має віднайти свої місце у Концепції, можна визнати такі: 1) діяльність у сфері авіаційного страхування; 2) перестрахова діяльність; 3) медичне страхування; 4) страхування відповідальності перевізника

перед пасажирами; 5) страхування життя; 6) страхування сільськогосподарських ризиків.

Специфіка виникнення, зміни і припинення страхових правовідносин у сфері господарювання, на підставі актів страхового законодавства, простежується при наданні страхової послуги правосуб'єктними учасниками страхової діяльності у формі обов'язкового страхування. Регламентація підстав виникнення, зміни та припинення страхових правовідносин із обов'язкового страхування дає підстави стверджувати, що підставою виникнення страхових правовідносин цього виду є складний юридичний склад.

Договір страхування у сфері господарювання – це засноване на згоді сторін і зафіксоване у встановленій законом формі зобов'язання учасників господарських відносин, згідно з яким страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Страховий захист у сфері господарювання — це система заходів щодо попередження, подолання, зменшення і відшкодування наслідків страхових випадів, яка забезпечується суб'єктами страхової (перестрахової) діяльності шляхом надання страхових (перестрахових) послуг на підставі договору страхування або закону відповідно до вимог чинного законодавства України.

Страховий інтерес — це потреба страхувальника (застрахованої особи, вигодонабувача, іншої третьої особи) у захисті своїх правомірних майнових інтересів, які є підставою для виникнення страхового правовідношення.

Основними учасниками страхових правовідносин у сфері господарювання є: страховики; страхувальники; страхові посередники; треті особи, що можуть набувати прав сторін страхових правовідносин; уповноважений орган як орган нагляду за страховою діяльністю.

Страхова компанія як учасник страхових правовідносин у сфері господарювання — це фінансова установа, створена у встановленому законом

порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність шляхом надання страхової послуги на підставі ліцензії щодо захисту майнових інтересів заінтересованих осіб, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку.

Теоретико-практичне проблемне питання полягає у визначенні за суб'єктом господарювання статусу споживача страхової послуги. Системні тлумачення норм чинного законодавства України, матеріали правозастосовної практики, положення права ЄС, практика Європейського суду та положення наукової доктрини доводять можливість і необхідність поширення норм законодавства України про захист прав споживачів на суб'єктів господарювання. Вказане дозволить відійти від «вузького» законодавчого підходу до тлумачення терміна «споживач» і поширити дію спеціального законодавства на тих осіб, які фактично споживають будь-яку послугу (роботи, товари). Йдеться про юридичних та/або фізичних осіб — підприємців, до яких можуть застосовуватися умови інформаційної та договірної диспропорції у процесі споживання, що ставить їх у положення «слабкої сторони» за договором страхування. Цей підхід надасть можливість застосовувати до таких осіб особливості захисту прав споживачів, які полягають у домінуванні спеціальних способів захисту (Закон України «Про захист прав споживачів») над загальними.

ІІ. Висновки, щодо модернізації (оновлення) законодавства України, що врегульовує страхові правовідносини у сфері госоподарювання:

внесення змін до назви Глави 35 ГК України, назви ст. 333 ГК України та змісту ч. 2 ст. 333 ГК України:

назву Глави 35 ГК України викласти у такій редакції: «Глава 35. Особливості правового регулювання фінансово-кредитної діяльності»;

назву ст. 333 ГК України викласти в такій редакції: «Фінансово-кредитна діяльність суб'єктів господарювання»;

ч. 2 ст. 333 ГК України викласти в такій редакції: «Фінансово-кредитна діяльність суб'єктів господарювання включає грошове та інше фінансове

посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування».

Змінити назву ст. 352 Господарського кодексу України шляхом викладення її в такій редакції:

«Стаття 352. Страхова діяльність».

Змінити ч. 1 ст. 352 Господарського кодексу України шляхом викладення її в такій редакції:

«Страхова діяльність — це врегульована нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків».

Доповнити ч. 1 ст. 352 Господарського кодексу України абзацом другим такого змісту:

«Страхова діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є страховою комерційною діяльністю (страховим підприємництвом). Страхова діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку, є страховою некомерційною діяльністю».

Доповнити ст. 353 ГК України частиною п'ятою, виклавши її в такій редакції:

«Страхова компанія як учасник страхових правовідносин у сфері господарювання – це фінансова установа, створена у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність шляхом надання страхової послуги на підставі ліцензії, щодо захисту майнових інтересів заінтересованих осіб, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку»;

Доповнити ст. 2 Закону України «Про страхування» частиною другою, виклавши її в такій редакції:

«Страхова компанія – це фінансова установа, створена у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, що здійснює страхову діяльність шляхом надання страхової послуги на підставі ліцензії, щодо захисту майнових інтересів заінтересованих осіб, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку».

Внести зміни до п. 1 Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, і викласти в такій редакції: «Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг), є колегіальним органом, що входить до системи органів виконавчої влади, підпорядковується Президенту України та підзвітний Верховній Раді України».

Внести зміни до ст. 4 Закону України «Про страхування», виклавши її в такій редакції:

«Стаття 4. Об'єкти страхування

Об'єктами страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані: з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності)».

Доповнити розділ другий Закону України «Про страхування» ст. 16^1, виклавши її в такій редакції:

«Стаття 16^1. Предмет договору страхування

Предметом договору страхування можуть бути особисті немайнові блага, майнові права, права вимоги, дії, роботи, послуги виробничого і невиробничого характеру, індивідуально визначені речі, нематеріальні активи, цінні папери та інше майно».

Абзац 2, ч. 2 ст. 2 Закону України «Про страхування» змінити, виклавши його в такій редакції:

«виключно із страхуванням ризиків, пов’язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо предметом договору страхування є товари, які транспортуються, та/або транспортні засоби, якими вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв’язку з таким транспортуванням товарів».

Абзац 4, ч. 2 ст. 2 Закону України «Про страхування» змінити, виклавши його в такій редакції:

«страхове посередництво, таке як брокерські та агентські операції стосовно: перестрахування, виключно із страхуванням ризиків, пов’язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), у разі, якщо предметом договору страхування є товари, які транспортуються, та/або транспортні засоби, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв’язку з таким транспортуванням товарів».

Абзац 2, ч. 8 ст. 15 Закону України «Про страхування» змінити, виклавши його в такій редакції:

«договорів страхування ризиків, пов’язаних із морськими перевезеннями, комерційною авіацією, запуском космічних ракет і фрахтом (включаючи супутники), в разі коли предметом договору страхування є товари, які транспортуються, та/або транспортні засоби, яким вони транспортуються, та/або будь-яка відповідальність, що виникає у зв’язку з таким транспортуванням товарів».

Статтю 980 Цивільного кодексу України змінити, виклавши її в такій редакції:

«Предметом договору страхування можуть бути особисті немайнові блага, майнові права, права вимоги, дії, роботи, послуги виробничого і невиробничого характеру, індивідуально визначні речі, нематеріальні активи, цінні папери та інше майно».

Статтю 982 Цивільного кодексу України змінити, виклавши її в такій редакції:

«Істотними умовами договору страхування є об’єкт страхування, предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов’язаний провести виплату у разі настання страхового випадку

(страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови.

Прийняти Закон України «Про основні засади державної політики у сфері обов'язкового страхування».

Прийняти Розпорядження Нацкомфінпослуг в якому врегуювати питання обліку, реєстрації та сертифікації страхових агентів – юридичних осіб та страхових агентів – фізичних осіб, зареєстрованих як суб'єкти підприємництва.

Прийняти Закон України «Про некомерційні (непідприємницькі) організації», в якому визначити понятійний апарат, мету діяльності, особливості функціонування, організаційні форми некомерційних суб'єктів господарювання, правові підстави створення та припинення їх діяльності, тощо.

Внести зміни до Закону України «Про страхування» в частині закріплення імперативної норми стосовно створення в України Авіаційного страхового пулу.

Закріпити в Законі України «Про страхування» та в Повітряному кодексі України поняття авіаційного страхового пулу, яке можна сформулювати так: *Авіаційний страховий пул* – це обов'язкове об'єднання страховиків, яким на підставі ліцензії дозволено здійснювати обов'язкове страхування відповідальності повітряного перевізника за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, пошті, вантажу; страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за шкоду, заподіяну третім особам; страхування членів екіпажу повітряного судна та іншого авіаційного персоналу; страхування повітряних суден; страхування працівників замовника авіаційних робіт, осіб, пов'язаних із забезпеченням технологічного процесу під час виконання авіаційних робіт.

Прийняти Положення Кабінету міністрів України «Про авіаційний страховий пул України». Закріпити в Положенні «Про авіаційний страховий пул України» такі умови, що визначають правовий статус такого об'єднання, а саме: пул є юридичною особою, яка утворюється і діє відповідно до установчих документів та положення про нього; пул є неприбутковою організацією, яка утримується за рахунок внесків його членів і не провадить підприємницької та страхової діяльності; пул може створювати фонди, загальна кількість, цільове призначення, порядок формування,

наповнення та витрачання яких визначаються загальними зборами членів пулу; метою утворення Пулу є координація діяльності його членів, пов'язаної з обов'язковим страхуванням: відповідальності повітряного перевізника за шкоду, заподіяну пасажирам, багажу, пошті, вантажу; відповідальності експлуатанта повітряного судна за шкоду, заподіяну третім особам; членів екіпажу повітряного судна та іншого авіаційного персоналу; повітряних суден; працівників замовника авіаційних робіт, осіб, пов'язаних із забезпеченням технологічного процесу під час виконання авіаційних робіт; основними завданнями пулу є: здійснення організаційних заходів щодо співстрахування та перестрахування з метою забезпечення фінансової надійності страховиків – членів пулу; впровадження єдиних для всіх членів пулу правил поведінки на ринку страхових послуг, а також правил, спрямованих на захист прав страховиків і запобігання порушенням та зловживанням; участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, що сприяють досягненню завдань пулу; представництво у відносинах з органами державної влади, страхувальниками, страховиками, об'єднаннями страховиків і громадськими організаціями, захист інтересів членів пулу; установлення та підтримання зв'язків з іноземними фахівцями у сфері страхування, координація взаємовідносин з об'єднаннями страховиків інших країн; організація навчання і підвищення кваліфікації працівників страховиків – членів пулу, інших підприємств, установ та організацій, проведення семінарів, конференцій з обов'язкового страхування; утворення філій, представництв та інших відокремлених підрозділів; організація методологічного супроводження діяльності пулу; розроблення та здійснення спільних програм та методів здійснення страхування будівельних ризиків, заходів щодо запобігання страховим випадкам; вищим органом управління пулу є загальні збори його членів. Порядок формування та повноваження органів управління пулу визначаються установчими документами.

Прийняти Страховий кодекс України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Agent and brokers licensing model act. Model Laws, Regulations and Guidelines // National Association of Insurance Commissioners, 1990. – 216 p.

2. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity / U. Beck. – L.: ThousandOaks, 1992. – 260 p.

3. David Bland. Insurance: Principles and Practice/ David Bland, 1998. – 414 p.

4. Doing business in Ukraine: Insurance / [consultant A. Jolly, N. Kettaneh]. – KoganPage, 1998. – 272 p.

5. Gobbi U. L'assicurazione in generale / U. Gobbi. – Milano, 1898. – 307 p.

6. John F. Dobbyn. Insurance Law / F. John. – St. Paul, Minn., 1996. – 400 p.

7. Judgment of the Court of Justice of the European Communities (Third Chamber) of 22 November 2001. No. C-541/99 (Cape Snc v. IdealserviceSrL) and No. C-542/99 // European Court Reports. – 2001. – p. 1-09049.

8. Абдулаев М. И. Проблемы теории государства и права / М. И. Абдулаев, С.А. Комаров. – СПб., 2003. – 576 с.

9. Абрамов В. Ю. Страхование: теория и практика / В. Ю. Абрамов. – М. : «Волтерс Клувер», 2007. – 512 с.

10. Абрамов В. Ю. Страховой интерес как разновидность категории интереса в гражданском праве / В. Ю. Абрамов // Юридическая и правовая работа в страховании. – 2006. – № 1. – С. 78–93.

11. Акімова Т. А. Теорія організації : посібник для вузів / Т. А. Акімова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 367 с.

12. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / [за ред. В. С. Щербини]. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 528 с.

13. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М., 1955. – 175 с.

14. Алексеев С. С. Об отраслях права / С. С. Алексеев // Советское государство и право. – 1973. – № 3. – С. 29.

15. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 359 с.

16. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 360 с.

17. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекцій : в 2 т. / С. С. Алексеев. – Свердловск, 1971. – Т. 1. – 396 с.

18. Алехина И. Г. Обязательное страхование : сравнительно-правовой аналіз [Електронний ресурс] / И. Г. Алехина // Методический журнал «Нормативное регулирование страховой деятельности. Документы и комментарии». – 2008. – № 1. – Режим доступу : http://www.reglament.net/ins/urist/2008_3_article.htm.

19. Андріїв В. В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В. В. Андріїв . – Східноукраїнський націон. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2011. – 197 с.

20. Андрущенко Л. В. Державно-правове регулювання страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л. В. Андрущенко. – К., 2008. – 20 с.

21. Антонович А. Я. Курс политической экономии : Лекции, чит. в ун-те Св. Владимира / А. Я. Антонович. – К., 1886. – 654 с.

22. Анциферова О. В. Система законодательства: понятие и структура / О. В. Анциферова // Вестник Челябинского университета. – Серия 9. – Право. – № 1. – 2002. – С. 5–13.

23. Асмус В. Ф. Античная философия : учеб. пособие / В. Ф. Асмус. – М. : Высшая школа, 1976. – 544 с.

24. Аузаненко В. Співвідношення договору страхування і договору перестрахування в українському цивільному праві / В. Аузаненко / Юридичний авангард. – № 1/2009. – С. 139-143.

25. Афонин З. А. Великая коэволюция: Глобальные проблемы современности: Историко-социологический анализ / З. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартьтов. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Парламентское издательство, 2003. – 384 с.

26. Афонченко А. Г. Сущность и значение риска как цивилистической категории / А. Г. Афонченко //Современное право. – 2007. – № 8. – С. 14-17.

27. Баглюк Ю. Б. Інтеграція українського ринку страхових послуг у світову систему : автореф. дис. … канд. економ. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство та міжнародні економічні відносини» / Ю. Б. Баглюк. – Донецьк, 2008. – 20 с.

28. Баглюк Ю. Б. Інтеграція українського ринку страхових послуг у світову систему : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.02 / Ю. Б. Баглюк. – Донецьк, 2008. – 188 с.

29. Базилевич В. Д. Страховий ринок України / В. Д. Базилевич. – К. : Знання,1998. – 372 с.

30. Бандурка О. М. Фінансова діяльність підприємства / О. М. Бандурка, М. Я. Коробов, П. І. Орлов, К. Я. Петрова. – підруч. – К. : Либідь, 1998. – 312 с.

31. Барабаш А. С. Соотношение понятий «объект» и «предмет» познания и использование их при описании уголовно-процессуальной деятельности / А. С. Барабаш // Юридическая наука и юридическое образование в России на рубеже веков: состояние, проблемы, перспективы : материалы регион. науч.-практ. конференции. Ч. 3. – Тюмень : Изд-во ТГУ, 2001. – С.41 – 45.

32. Безрукова Д. Д. Формирование института защиты интересов и прав потребителей в России с использованием мирового опыта : автореф. дис. … канд. экон. наук : спец. 08.00.14 «Мировая экономика»; 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / Д. Д. Безрукова. – М., 2005. – 20 с.

33. Бекбаев Е. З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования) [Электронный ресурс] / Е. З. Бекбаев. – Режим доступа: http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum7129/item7150.html.

34. Беккин Р. И. Страхование в мусульманском праве (теория и практика) / Р. И. Беккин. – М. : «Анкил», 2001. – 152 с.

35. Бектенова Д. Ч. Формирование рыночной денежно-финансовой системы [Електронний ресурс] / Д. Ч. Бектенова // Вестник Кыргызско-Российского Славянского ун-та. 2002. – Т. 2. – № 3. – Режим доступу: http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2002/v3/index.html.

36. Белых В. С. Страховое право / В. С. Белых, И. В. Кривошеев. – М. : НОРМА, 2002. – 224 с.

37. Белых В. С. Теория хозяйственного права в условиях становления и развития рыночных отношений в России / В. С. Белых // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 55-61.

38. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / О. А. Беляневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.

39. Бергман В. Введение в основные понятия немецкого торгового права и права хозяйственных организаций : пер. с нем. / В. Бергман, А. Комаров // Германское право. Часть II. Торговое уложение и другие законы. Серия: Современное зарубежное и международное частное право – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 412 с.

40. Бермічева О. В. Соціальна функція в Україні : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. В. Бермічева ; Націон. ун-т внутрішніх справа. – Х., 2002. – 191 с.

41. Бигам Тим. Страховые посередники / Тим Бигам. – К. : Украинская финансовая банковская школа, центр обучения страховому делу, 1999. – 29 с.

42. Бичикашвили П. Надзор за деятельностью страховщиков необходим / П. Бичикашвили // Страховое ревю – 1994. – № 6. – С. 3–4.

43. Блащук Т. В. Цивільно-правове регулювання особистого страхування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Блащук ; Київський націон. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

44. Блохин Ю. Сделка с отлагательным условием? / Ю. Блохин // Страховое ревю. – 1994. – № 5. – С. 48.

45. Бобкова А. Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности / А. Г. Бобкова. – Донецк : Юго-Восток, 2000. – 308 с.

46. Бойко А. О. Перестрахування як механізм забезпечення фінансової стійкості страхової компанії : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А. О. Бойко. – Суми, 2011. – 20 с.

47. Большой психологический словарь / [под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко]. – М. : АСТ Москва, 2009. – 816 с.

48. Большой экономический словарь / [под ред. А. Н. Азрилияна]. – М. : Ин-т новой экономики, 2007. – 1472 с.

49. Брагинский М. И. Договор страхования / М. И. Брагинский. – М. : «Статут», 2000. – 174 с.

50. Бровченко І. О. Участь третіх осіб у цивільно-правових зобов'язаннях : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. О. Бровченко. – Х., 2009. – 20 с.

51. Булгакова І. В. Транспортне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / І. В. Булгакова, О. В. Клепікова. – К. : Прецедент, 2011. – 344 с.

52. Бурчак Ф. Г. Кодификация и проблемы коллизий в праве / Ф. Г. Бурчак // Колізії у законодавстві України: проблеми, теорії і практики. – К. : Генеза, 1996. – С. 7–9.

53. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 37. – Ст. 189.

54. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.

55. Васильев Г. В. История страхового дела в России / Г. В. Васильев, С. А. Шигильчева – М. : Пресс-сервис, 1997. – 251 с.

56. Введення Типових правил страхування відкладається до 1 липня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://delo.ua/

57. Венедіктова І. Методологічні підходи до співвідношення понять «інтерес» і «потреба» при визначенні юридичної категорії «охоронюваний законом інтерес» / І. Венедіктова // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2011. – № 3 (66).- с. 129-138.

58. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо викладення Закону України «Про страхування» у новій редакції» від 12 квітня 2012 року № 9614 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42141.

59. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Страхового кодексу України від 11 квітня 2005 року № 7345 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=24263.

60. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій / О. М. Вінник. – К. : Атіка, 2004. – 624 с.

61. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змін. та допов. – К. : Правова єдність, 2009. – 766 с.

62. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення / О. М. Вінник. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.

63. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : автореф. дис. … доктора юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право / О. М. Вінник ; Київський націон. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 32 с.

64. Віхров О. П. Організаційно-господарські правові відносини : моногр. / О. П. Віхров. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. – 512 с.

65. Воблый К. Г. Основы экономии страхования / К. Г. Воблый. – М. : Анкил,1993. – 228 с.

66. Воздушный кодекс Российской Федерации от 19 марта 1997 года № 60-ФЗ [Електронний ресурс] / «Консультант». – Режим доступу : http://www.consultant.ru/popular/air.

67. Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід : моногр. / за ред. проф. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.

68. Возняковська К. А. Господарсько-правові засоби протедії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько- процесуальне право» / К. А. Возняковська. – К., 2012. – 20 с.

69. Волкова И. А. Страхование предпринимательского риска в гражданском праве России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ««Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / И. А. Волкова. – В., 2004. – 26 с.

70. Волошина А. Перестрахование в Украине: новые возможности, задачи и перспективы [Електронний ресурс] / А. Волошина. – Режим доступу : http://forinsurer.com/public/08/05/28/3486.

71. Галагуза Н. Ф. Французский страховой рынок в 90-х годах (краткий обзор) / Н. Ф. Галагуза, Д. Ю. Благутин // Финансы. – 1995. – № 6. – С. 37–40.

72. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: сутність, тенденції та шляхи розвитку : автореф. дис. … доктора економ. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О. О. Гаманкова. – К., 2010. – 35 с.

73. Гатиятуллина И. И. Страховые правоотношения в сельском хозяйстве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / И. И. Гатиятуллина. – М., 2003. – 155 с.

74. Гвозденко А. А. Основы страхования / А. А. Гвозденко. – М. : «Финансы и статистика», 1998. – 300 с.

75. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет / Г. В. Ф. Гегель. – М., 1972. – Т. 2. – 630 с.

76. Глушко Г. М. Ключевой вопрос в страховании / Г. М. Глушко // Страховое ревю. – 1997. – № 8. – С. 35-39.

77. Годин А. М. Страхование : учеб. / А. М. Годин, С. В. Фурмина. – М. : Издательско-торговая корпорація «Дашков и К°», 2009. – 480 с.

78. Голушко Г. К. О системе страхового законодательства / Г. К. Голушко, С. В. Дедиков // Юридическая и правовая работа в страховании. – 2006. – № 1. – С. 16 – 35.

79. Горбач Л. М. Страхова справа : навч. посіб. / Л. М. Горбач. – К. : Кондор, 2003. – 252 с.

80. Гордей О. Д. Фінансова оцінка суспільного добробуту / О. Д. Гордей // Фінанси України. – 2001. – № 7. – С. 41–48.

81. Гордиенко, М. М. К вопросу о месте страхования в системе права России / М. М. Гордиенко //Актуальные проблемы российского права. – 2012. – № 2. – С. 84-94.

82. Горшунов Д. Н. Математические методы в исследовании системы права / Д. Н. Горшунов // Ученые записки Казанского государственного университета. Серия : Гуманитарные науки. – 2008 . – Т. 150 . - № 5. – С. 27- 28.

83. Господарське право : навч. посіб. / Л. А. Жук, І. Л. Жук, О. М. Неживець. – К. : Кондор, 2003. – 384 с.

84. Господарське право: Практикум / В.С. Щербина (кер. авт. кол), Г.В. Пронська, О.М. Вінник, та інші; За заг. ред. В.С.Щербини. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 416.

85. Господарський кодекс України : від 16 січня 2003 року / Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.

86. Граве В. К. Страхование / В. К. Граве, Л. А. Лунц. – М. : Госюриздат, 1960. – 176 с.

87. Гревцов Ю. И. Правовые отношение и осуществление права / Ю. И. Гревцов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. – 128 с.

88. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве / В. П. Грибанов // Советское государство и право. – 1967. – № 1. – С. 49–56.

89. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : «Статут», 2000. – 399 с.

90. Гринюк О. В. Цивільно-правові аспекти майнового страхування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Гринюк. – К., 2004. – 20 с.

91. Гришаев С. П. Страхование в нормативних актах Российской Федерации и зарубежных стран / С. П. Гришаев. – М. : Юкис, 1993. – 126 с.

92. Гришин Г. Штурмовать далеко море... надо с полисом в руках / Г. Гришин. – М., РЮИД, 2000. – 519 с.

93. Грищенко О. В. Страховий інтерес як необхідна умова існування страхового правовідношення / О. В. Грищенко // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія «Правознавство». – 2002. – № 3. – С. 15–18.

94. Губіна Г. Л. Правове регулювання державного фінансового контролю за діяльністю з морського страхування (фінансово-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Г. Л. Губіна ; Харківський націон. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2010. – 20 с.

95. Гудыма Н.Особенности заключения договоров корпоративного страхования в 2013 году / Н. Гудыма [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risk-management.kiev.ua/wp-content/uploads/2012/11/B0.pdf.

96. Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы / Р. Е. Гукасян // Советское государство и право. – 1973. – № 7. – С. 113–116.

97. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве / Р. Е. Гукасян. – Саратов : СЮИ. – 1970. – 192 с.

98. Гуменюк І. О. Правові основи становлення соціального страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / І. О. Гуменюк ; Націон. ун-т внутрішніх справ МВС України. – Х., 2001. – 20 с.

99. Дарков В. Ассоциация страхових посредников : хронология года становлення / В. Дарков // Финансовые услуги. – 1998. – № 9–10. – С. 4–5.

100. Дедиков С. В. Научно-практический комментарий к главе 48 «Страхование» ГК РФ. Статья 927 [Електронний ресурс] / С. В. Дедиков // Нормативное регулирование страховой деятельности. Документы и комментарии. – 2007. – № 3, 4. – Режим доступу: http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=581.

101. Дедиков С. В. Функциональная теория страхового интереса [Електронний ресурс] / С. В. Дедиков. – Режим доступу: http://www.gazeta-yurist.ru/article.php?i=1105.

102. Деятельность городских взаимных от огня обществ в 1892 году // Страховое обозрение. – 1894. – № 4. – С. 221–224.

103. Джери Д. Большой толковый социологический словарь : в 2 т./Д. Джери, Дж. Джери ; пер. с англ. Н. Н. Марчук. – М. : Вече, АСТ, 1999. – Т. 1. – 544 с.

104. Джуччі Р. Значення ринку страхування для економічного розвитку в Україні: аналіз та рекомендації для економічної політики / Рікардо Джуччі, Фолькер Хенке [Електронний ресурс]. - Forinsurer.com. – журнал о страховании. – Режим доступу: http://forinsurer.com/public/05/01/02/1737.

105. Диденко А. Г. Целевые ветви права [Електронний ресурс] / А. Г. Диденко Специализированный ежемесячный журнал «ЮРИСТ». – № 7. – 2011. – Режим доступу: http://journal.zakon.kz/4475110-celevye-vetvi-prava-a.g.-didenko.html.

106. Дмитрик О. О. Зміст та класифікація фінансових правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / О. О. Дмитрик. – Харків, 2003. - 20 с.

107. Договір про заснування європейської спільноти від 21 березня 1957 року / Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2003. – № 4.

108. Договір про створення Європейського економічного співтовариства від 25 березня 1957 року [Електронний ресурс] / Ліга : Закон. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU57010D.html.

109. Докторова Н. П. Механізми державного регулювання страхової діяльності в Україні : автореф. дис. … канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Н. П. Докторова. – Донецьк, 2008. – 20 с.

110. Дорофеев В. Б. К вопросу о стратегии развития страховой деятельности в РФ на среднесрочную перспективу [Электронный ресурс] / В. Б. Дорофеев // Методический журнал «Нормативное регулирование страховой деятельности. Документы и комментарии». – 2008. – № 4. – Режим доступа : http://www.reglament.net/ins/normreg/2008_4_article_print.htm

111. Дроздова Н. В. Договір про надання фінансових послуг в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. В. Дроздова. – Київ, 2005. – 20 с.

112. Дубов Г. Застосування основних принципів і категорій синергетичної теорії при дослідженні держави та права / Г. Дубов // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 18–23.

113. Дудин А. П. Объект правоотношения (вопросы теории) / А. П. Дудин. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1980. – 81 с.

114. Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Г. І. Дутка . – Київ, 2003. – 20 с.

115. Дятленко Н. М. Доцільність модернізації господарського законодавства України на основі досвіду Німеччини / Н. М. Дятленко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – № 3. – 2008. – С. 1–10.

116. Елкин М. К вопросу о предмете и методе страхового права как отрасли российской правовой системы / М. К. Елкин // Право и жизнь. – 2002. – № 47. – С. 75-84.

117. Ельбрехт В. В. Договір страхування майна фізичних осіб : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. В. Ельбрехт ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. – К., 2009. – 20 с.

118. Енциклопедія страхування. – К. : УАФР, 2008. – 650 с.

119. Еременко В. И. Страховое право : учеб. пособие / В. И. Еременко. – Новосибирск, 2004. – 217 с.

120. Ермилов В. История и перспектива страхования от несчастных случаев (медицинский аспект) / В. Ермилов // Финансовые услуги. –1998. – № 5–6. – С. 66–69.

121. Ефимов С. Л. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование / С. Л. Ефимов. – М. : Церих-ПЭЛ, 1996. – 528 с.

122. Євченко Ю. В. Страхування в країнах з ринковою економікою (використання світового досвіду в умовах України) : автореф. дис. … канд. економ. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Ю. В. Євченко. – К., 2000. – 20 с.

123. Жила А. С. Страхування як спосіб забезпечення виконання зобов'язань у цивільному законодавстві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. С. Жила. – О., 2009. – 20 с.

124. Журавин С. Г. Краткий курс истории страхования / С. Г. Журавин. – М. : «Анкил», 2005. – 112 с.

125. Журавка О. С. Науково-методичні засади стратегічного розвитку страхового ринку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О. С. Журавка. – Суми, 2010 . – 20 с.

126. Журавлев Ю. М. Страхование и перестрахование (теория и практика) / Ю. М. Журавлев, И. Г. Секерж. – М. : Анкил,1993. – 184 с.

127. Заволока Ю. М. Інвестиційна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності в трансформаційній економіці / Ю. М. Заволока // Вісник Дніпропетровського ун-ту. – 2009. – Серія: Економіка. – Вип. 3/1. – С. 175–179.

128. Загальна теорія держави і права / [за ред. В. В. Копейчикова]. – К. : Юрінком, 2001. – 320 с.

129. Задихайдо Д. Модернізація правового господарського порядку в Україні (визначення масштабу проблематики) / Д. Задихайло // Вісник Академії правових

наук України : зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2011. – № 4 (67).- с.114-126.

130. Задихайло Д. Д. Кабінет Міністрів України як суб'єкт економічної системи конституційно-правовіасади : монографія / Д. Д. Задихайло. – Х. : Юрайт, 2013. – 192 с. (с. 59)

131. Залетов А. Н. Страхование в Украине / под ред. О. А. Слисаренко. – К. : Международная агенция «BeeZoNe», 2002. – 456 с.

132. Залєтов О. М. Страхування : навч. посіб. / під ред. О. О. Слюсаренко. – К. : Міжнародна агенція «BeeZoNe», 2003. – 456 с.

133. Заруба О. Страхова справа / О. Заруба. – К. : Знання,1998. – 313 с.

134. Защита прав потребителей финансовых услуг / [отв. ред. Ю. Б. Фогельсон]. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2010. – 368 с.

135. Зискінд І. О. Господарсько-правовий аспект регулювання та нагляду (контролю) у сфері страхування : досвід України та зарубіжних країн : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / І. О. Зискінд. – О., 2011. – 20 с.

136. Знаменский Г. Л. Общественный хозяйственный порядок и законодательство / Г. Л. Знаменский // Государство и право. – 1994. – № 4. – С. 61–69.

137. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины и перспективы развития / Г. Л. Знаменский. – К. : Наукова думка, 1996. – 56 с.

138. Знаменский Г. Л. Хозяйственный механизм и право / Г. Л. Знаменский. – К. : Наукова думка, 1988. – 160 с.

139. Иванов В. И. Исследование предмета правового регулирования системным методом / В. И. Иванов // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – №324. – С. 223-225.

140. Идельсон В. Р. Страховое право (лекции читанные в С.-Петербургском Политехническом Институте на Экономическом Отделении, Страховом подотделе в 1907 г.) / В. Р. Идельсон. – М. : Анкил, 1993. – 96 с.

141. Илларионов Т. Н. Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер : учеб. пособие / Т. Н. Илларионов. – Свердловск, 1980. – 532 с.

142. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат, 1961. – 380 с.

143. Иоффе О. С. Советское гражданское право (курс лекций): Отдельные виды обязательств / О. С. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1961. – 531 с.

144. Иоффе О. С. Спорные вопросы учения о правоотношении / О. С. Иоффе // Очерки по гражданскому праву : сб. ст. ; отв. ред. О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1957. – 64 с.

145. Ипатов А. Б. К вопросу о месте страхового права в системе права [Електронний ресурс] / А. Б. Ипатов // Юрист. – 2005. – № 7. – Режим доступу: http://journal.zakon.kz/4475110-celevye-vetvi-prava-a.g.-didenko.html.

146. Источники страхового права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // uristrus.narod.ru›ucheb/Strahovoe.lekcia_02.doc.

147. Ільєнко Є. Є. Характеристика адміністративно-правового статусу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] / Є. Є. Ільєнко // Дев’ята Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми сучасної науки», м. Маріуполь, 22–24 жовтня 2012 року. – Режим доступу: http://intkonf.org/index.php?s=%CF%EE%E2%ED%EE%E2%E0%E6%E5%ED%ED%FF%20%C4%CA%D3.

148. Ісмайлов К. Ю. Конкуренція термінів «джерело права» і «форма права»/ К. Ю. Ісмайлов // Європейські перспективи. – № 1 (ч.2.). – 2011. – с. 96 – 103.

149. Йеринг Р. Избранные труды / Р. Йеринг. – Самара, 2003. – 520 с.

150. Кабанцева Н. Г. Комментарий к Закону РФ от 27 ноября 1992 г. № 4015-I «Об организации страхового дела в Российской Федерации» [Електронний ресурс] / Н. Г. Кабанцева, В. А. Ларионова // Информационно-правовой портал «Система ГАРАНТ». – Режим доступу : http://www.garant.ru/products/ipo/system.

151. Казаков М. М. Методичні особливості розбудови механізму захисту прав споживачів в Україні : автореф. дис. … канд. економ. наук : спец. 08.06.01

«Економіка, організація і управління підприємствами» / М. М. Казаков. – К., 2004. – 20 с.

152. Камынка М. Г. Перестрахование практическое руководство для страховых компаний / М. Г. Камынка, Е. Е. Солнцева. – М. : АО «ДИС», 1994. – 139 с.

153. Карлін М. І. Медичне страхування в системі економічних відносин перехідного суспільства / М. І. Карлін//Європейський досвід страхової діяльності і вдосконалення її кадрового забезпечення. Професіні дискусії педагогів і практиків ходу і Заходу: Матеріали міжнародної конференції 17-18 жовтня 1996 року. – К.: КДЕУ, 1996. – с. 89-92.

154. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 181 с.

155. Кіріка Д. А. Удосконалення інституту адміністративно-правового примусу у сфері страхової діяльності в Україні /Д. А. Кіріка // Публічне право. – 2013. – №1 (9). – с. 91-98.

156. Клапків М. Загальні умови страхування як необхідний елемент правового регулювання страхових відносин / М. Клапків // Право України. – 1995. – № 12. – С. 40–45.

157. Клапків М. С. Витоки національного страхового ринку України : моногр. / М. С. Клапків, Ю. М. Клапків. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 275 с.

158. Клоченко Л. Н. Основы страхового права : учеб. пособие / Л. Н. Клоченко, К. И. Пылов. – Ярославль : Норд, 2002. – 232 с.

159. Князева Е. Г. Основные теории страхования и их современные интерпретации / Е. Г. Князева // Известия УрГЭУ. Екатеринбург: Изд-во УрГЭУ. – 2003. –№7. – С. 3-7.

160. Коваль Л. В. Административно-деликтное отношение / Л. В. Коваль. – К. : Вища школа, 1979. – 231 с.

161. Ковязин В. В. О системе частного права / В. В. Ковязин // Сб. науч. тр. юрид. ф-та. - Вып. 4. – Ставрополь: СевКавГТУ, 2004. – 271 с.

162. Когденко Н. Ю. Страховой интерес и смежные категории имущественного страхования в гражданском праве России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Н. Ю. Когденко. – Волгоград, 2007. – 20 с.

163. Кодекс етики в страховій діяльності. Ліга страхових організацій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uainsur.com/zakonodavstvo/codex.

164. Кодекс торговельного мореплавства від 23 травня 1995 року / Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47–52. – Ст. 349.

165. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

166. Козырь М.И. Система советского права и перспективы ее развития / М.И. Козырь // Советское государство и право. - 1982. - № 8. - С. 63-67.

167. Колосов Р. В. Договір комісії та агентський договір в цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Р. В. Колосов. – Київ, 2004. – 20 с.

168. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. А. Коляструк // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 174–184.

169. Конституція України від 28 червня 1996 року / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

170. Концепция модернизации хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины // Экономика и право. – 2006. – № 2. – С. 5–16.

171. Коняев Н. И. Проблемы правосубъектности хозяйственных систем : автореф. дис. на соискание наукч. степени канд. юрид. наук : спец. докт. юрид. наук: 12.00.03 ««Гражданское право; семейное право; международное частное право» / Н. И. Коняев. –М., 1981. - 39 с.

172. Коняев Н. И. Субъекты хозяйственного права / Н. И. Коняев. – Куйбышев : Куйбыш. Плановый ин-тут, 1972. 45 с.

173. Коньшин Ф. В. Государственное страхование в СССР / Ф. В. Коньшин. – М. : Госфиниздат, 1949. – 400 с.

174. Короткий словник страхових термінів / [уклад. : Т. А. Ротова, Л. О. Заволока, Т. Є. Терещенко]. – К., 1997. – 63 с.

175. Косаренко Н. Н. Теоретические основы публично-правового обеспечения государственных интересов в сфере страхования [Електронний ресурс] / Н. Н. Косаренко. – Режим доступу: http://www.mosgu.ru/ nauchnaya/ publications/2009/ monographs/ Kosarenko.pdf.

176. Костицький В. В. Екологічне право України [Текст]: Підручник, – Дрогобич: Коло, 2012. – 360 с. (с. 322).

177. Котюк В. О. Теорія права / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.

178. Кочергіна К. О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К. О. Кочергіна. – Х., 2005. – 20 с.

179. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с.

180. Красільнікова О. С. Правовідносини страхування відповідальності судновласника перед третіми особами : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. С. Красільнікова ; Одеська націон. юрид. академія. – О., 2005. – 20 с.

181. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. Є. Крисань. – Одеса, 2008. – 20 с.

182. Кричковська А. М. Науково-методичні підходи до формування фармацевтичної складової медичного страхування : автореф. дис. … канд. фармацевт. наук : спец. 15.00.01 «Технологія ліків та організація фармацевтичної справи» / А. М. Кричковська. – К., 2008. – 20 с.

183. Крупчан О. Удосконалення державного регулювання підприємницької діяльності на сучасному етапі / О. Крупчан // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2011. – № 4 (67).- с. 94-104.

184. Крюков В. П. Очерки по страховому праву. Систематическое изложение и критика юридических норм страхового дела / В. П. Крюков. – Репринтное издание. – М. : «Анкил», 1992. – 156 с.

185. Кузьмич О. Я. Договір на користь третьої особи в цивільному праві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. Я. Кузьмич. – К., 2010. – 20 с.

186. Кутыгин М. А. Правовое регулирование института страхования в России: эволюция, преемственность и проблемы совершенствования (историко-правовой анализ) : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. А. Кутыгин. – Ростов н/Д, 2007. – 190 с.

187. Куш М. Социология философского знания: конкретное исследование и защита / М. Куш // Логос. – 2006. – № 5–6. – С. 104–134.

188. Лазарев В. В. Определение сферы правового регулирования / В. В. Лазарев // Правоведение. – 1980. – № 5. – С. 54–71.

189. Лазарев В. В. Пробелы в праве и пути их устранения / В. В. Лазарев. – М. : «Юр. лит.», 1974. – 184 с.

190. Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права / В. В. Лаптев. – М. : Юрид. лит., 1969. – 175 с.

191. Лаптев В. В. Экономика и право (Теория и практика регулирования хозяйственных отношений) / В. В. Лаптев. – М. : «Экономика», 1981. – 216 с.

192. Лаптева И. В. Гражданско-правовое регулирование страхования предпринимательского риска : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / И. В. Лаптева. – СПб., 2006. – 20 с.

193. Левчук Л. Р. Господарсько-правова відповідальність підприємців за порушення на споживчому ринку : автореф. дис. …канд. юрид. наук : спец. 12.00.04

«Господарське право, господарсько-процесуальне право» / Л. Р. Левчук. – Донецьк, 2007. – 20 с.

194. Лившиц Р. З. Теория права : учеб. – М. : Издательство «БЕК», 1994. – 224 с.

195. Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика) : дис. … кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01 / Д. Д. Лилак. – К., 2004. – 175 с.

196. Лион С. Є. Договор страхования по русскому праву / С. Є. Лион. – М., 1892. – 81 с.

197. Личко І. Що таке кооперативне страхування та як ним користуватися / І. Личко. – К. : Книгоспілка, 1928. – 97 с.

198. Літвінова О. В. Правовий статус вигодонабувача у відносинах страхування вантажу / О. В. Літвінова // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 565–570 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12lovvcv.pdf.

199. Ллойдс // Бизнес и страхование. – 1997. – № 10. – С. 42–44;

200. Ллойдс продолжает суверенно занимать позицию флагмана // Финансовые услуги. – 1997. – № 4–5. – С. 67–68.

201. Лукич Р. Методология права / Р. Лукич. – М., 1981. – 304 с.

202. Лунц Л. А. Курс международного частного права. Особенная часть / Л. А. Лунц. – М., 1975. – 268 с.

203. Луць В. В. Система договорів за проектом нового Цивільного кодексу України / В. В. Луць // Вісник академії правових наук України. – Харків : Право, 1997. – № 1. – С. 76–87.

204. Майданик Р. А. Страхування зобов’зань з надання медичної допомоги / Р. А. Майданик. –К.: Алерта, 2013. – 80 с.

205. Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес / Н. С. Малеин // Советское государство и право. – 1980. – № 1. – 34 с.

206. Мальцев В. А. Финансовое право : учеб. [для студ. проф. науч. заведений] / В. А. Мальцев . – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 256 с.

207. Мамардашвили М. К. Лекции по античной философии / М. К. Мамардашвили. – М., 2002. – 320 с.

208. Мамедов А. А. Страховое право – комплексная отрасль законодательства / А. А. Мамедов // Законодательство и экономика. – 2004. – № 7. – С. 73 –77.

209. Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. – К. : Юринком Интер, 2003. – 544 с.

210. Мамутов В. Повніше використовувати техніко-юридичні засоби удосконалення законодавства / В. Мамутов // Право України. – № 2. – 2008. – С. 3–9.

211. Манэс А. Основы страхового дела / пер. с нем. М. П. Побединского / А. Манэс. – [под ред. М. И. Ушакова]. – СПб. : Изд-е М. В. Кечеджи-Шаповалова, 1909. – 173 с.

212. Мармазов В. Адаптація законодавства України до ACQUIS ЄС [Електронний ресурс] / В. Мармазов, Г. Друзенко // Юр. газета. – 2003. – № 12. – 24 грудня. – Режим доступу: http://www.yur – gazeta.com/oarticle/390.

213. Маруженко Д. С. Перестрахування як складова забезпечення фінансової стійкості страховика : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Д. С. Маруженко. – К., 2010. – 20 с.

214. Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособие / М. Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 760 с.

215. Мейер Д. И. Русское гражданское право : в 2 ч. [по исправ. и допол. изд 1902 г.] / Д. И. Мейер – М., 1997. – Ч. 1. – 380 с.

216. Мен Е. М. Имущественное страхование по советскому законодательству / Е. М. Мен. – М., 1924. – 73 с.

217. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / Л. Мизес. – 2-е изд., испр. – Челябинск : Социум, 2005. – 878 с.

218. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве / С. В. Михайлов. – М. : Статут, 2002. – 205 с.

219. Михайлов С. В. Страховой интерес / С. В. Михайлов // «Страховое право». – 1999. – № 3. – С. 19–28.

220. Мілаш В. Правое регулювання договірних відносин із надання послуг за сучасних умов / В. Мілаш // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2013. – №2 (73). – 360 с.

221. Мілаш В. С. Підприємницькі комерційні договори в господарській діяльності / В. С. Мілаш. – Полтава : АСМІ, 2005. – 450 с.

222. Мірошниченко А. М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні / А. М. Мірошниченко. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ , 2010. – 270 с.

223. Мних М. В. Страхування як механізм надання гарантій підприємницької діяльності та соціального захисту населення: сучасна теорія і практика: автореф. дис. … доктора економ. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М. В. Мних. – К., 2007. – 28 с.

224. Мозолин В. П. Договорное право в США и СССР. История и общие концепции / В. П. Мозолин, Е. А. Фарнсворт. – М. : Наука, 1988. – 308 с.

225. Мозолин В. П. О гражданско-процессуальном правоотношении / В. П. Мозолин // Советское государство и право. – 1955. – № 6.– С. 50–57.

226. Молодико К. Ю. Гарантії фінансових установ як засіб цивільно-правового захисту прав та інтересів учасників цивільних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право, міжнародне приватне право» / К. Ю. Молодико. – Київ, 2007. – 20 с.

227. Мотылев Л. А. Государственное страхование в СССР и проблемы его развития / Л. А. Мотылев. – М. : Финансы, 1972. – 264 с.

228. Мудрых В. В. Страховое право России / В. В. Мудрых. – М. : РДЛ, 2002. – 814 с.

229. Наменгенов К. Н. Абсолютные и относительные изобретательские правоотношения / К. Н. Наменгенов. – Алма-Ата, «Наука» КазССР, 1978. – 238 с.

230. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина [та ін.] ; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.

231. Науменкова С. В. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К. : Знання, 2010. – 532 с.

232. Неновски Н. Преемственность в праве / Н. Неновски. – М. : Юр. лит., 1977. – 168 с.

233. Нерсесянц В. С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право / В. С. Нерсесянц // Судебная практика как источник права. – М., 1997. – С. 34–42.

234. Нецветаев А. Договор имущественного страхования / А. Нецветаев, М. Жилкина // Бизнес-Адвокат. – 1998. – № 23. – С. 14–17.

235. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Никифорак ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. – К., 2002. – 20 с.

236. Об организации страховой деятельности : Закон Российской Федерации от 27 ноября 1992 года / Ведомости Верховного Совета Российской Федерации. – 1993. – № 2. – Ст. 56; в редакции Закона Российской Федерации от 31 декабря 1997 года / Российская газета. – 1998. – 4 января.

237. Об утверждении Типовых правил обязательного страхования гражданской ответственности перевозчика перед пассажиром воздушного судна : Постановление Правительства РФ от 27 октября 2008 года № 797 / Собрание законодательства РФ. – 2008. – № 44. – Ст. 5099.

238. Общая теория государства и права : в 2 т. / [отв. ред. В. С. Петров и Л. С. Явич]. – Л., 1974. – Т. 2. Общая теория права. – 416 с.

239. Овчинников Н. И. Понятие и классификация хозяйственных договоров : учеб. Пособие / Н. И. Овчинников. – Владивосток, 1970. – 160 с.

240. Огляд стану адаптації законодавства України до acquis communautaire. — К.: ВД «Професіонал», 2007. — 544. – с.259 –282.

241. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М., 1978. – 917 с.

242. Ойгензихт В. А. Проблема риска в гражданском праве / В. А. Ойгензихт. – Душанбе : Изд-во ИРФОН, 1972. – 224 с.

243. Опрятна О. С. Медичне страхування працівників підприємств в дискурсі інституціонального підходу : автореф. дис. … канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / О. С. Опрятна. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.

244. Осетинська Г. А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України : автореф. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. А. Осетинська. – К., 2006. – 20 с.

245. Основы страховой деятельности : учеб. / [отв. ред. проф. Т. А. Федорова]. – М. : Издательство БЕК, 2001. – 768 с.

246. Основы экономии страхования / К. Г. Воблый. – М. : Анкил, 1993. – 228 с.

247. Паращак О. Специфіка ринку авіа страхування / О. Паращак, Н. Лисенко. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.forinsurer.com.

248. Пацурия Н. Б. Потребители страховой услуги как участники страховых правоотношений в сфере хозяйствования / Н. Б. Пацурия // Закон и жизнь.- № 9 (260).- 2013.- с. 16-20.

249. Пацурия Н. Б. Проблемы правового регулирования правоотношений по обязательному страхованию / Н. Б. Пацурия // Воронеж, журнал Финансы, экономика, стратегия.- 2013.- №4.- с. 30-34.

250. Пацурия Н. Б. Содержание страховых правоотношений в сфере хозяйствоания / Н.Б. Пацурия // Страхование в Беларуси.– 2013.– №06. – с.17-22.

251. Пацурия Н. Б. Субъекты страховых правоотношений в сфере хозяйствования: особенности правового положения / Н. Б. Пацурия // LEGEA ŞI VIAŢA. - № 9 (260).- 2013.- с. 53-57.

252. Пацурия Н. Б. Формально-юридические источники страхового права / Н. Б. Пацурия // Страховое дело.- 2013.- сентябрь.- с. 58-64.

253. Пацурия Н.Б Социальные регуляторы страхового права: неюридические источники и судебная практика / Н. Б. Пацурия // Страховое дело.- 2013.- апрель-май.- с. 72-76.

254. Пацурія Н. Б. Генезис і сутності страхування: аналіз наукових концепцій /Н. Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2011.-№87.- с.38-42.

255. Пацурія Н. Б. Концептуальні засади страхування: функції та принципи (правовий аналіз) / Н. Б. Пацурія // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 12. – С. 89–98.

256. Пацурія Н. Б. Місце страхового права в системі права України: загальна характеристика / Н. Б. Пацурія // Приватне право і підприємництво. Збірник наук. прац. Вип.12, 2013 р.- 196 с.-с.21-26.

257. Пацурія Н. Б. Науково-теоретичне обґрунтування визначення договорів перестрахування як господарських договорів / Н. Б. Пацурія : матеріали міжнар. конференції «Наукові правничі школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка», (Київ, 12 жовтня 2005 року). – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 129.

258. Пацурія Н. Б. Окремі теоретико – практичні проблеми регулювання правовідносин у сфері здійснення перестрахової діяльності /Н. Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2012.-№91.- с.33-37.

259. Пацурія Н. Б. Особливості процедури реорганізації страховиків /Н. Б. Пацурія Вісник господарського судочинства.-2006.-№5.- с.121-126.

260. Пацурія Н. Б. Платоспроможність страховиків, як напрямок адаптації законодавства України до законодавства ЄС / Н. Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2009.- № 80.- с.19-22.

261. Пацурія Н. Б. Правила страхування як основна правова форма закріплення умов добровільного страхування / Н. Б. Пацурія // Предпринимательство, хазяйство и право. – 1998. – № 7. – С. 14–17.

262. Пацурія Н. Б. Правове регулювання страхової справи в Україні (організаційно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Н. Б. Пацурія. – К., 2000. – 217 с.

263. Пацурія Н. Б. Правове регулювання страхової справи в Україні (організаційно-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; арбітражний процес» / Н. Б. Пацурія. – К., 2000. – 20 с.

264. Пацурія Н. Б. Правове регулювання страхування та роздрібних фінансових послуг в Європейському Союзі та в Україні: порівняльно-правовий аналіз / Н. Б. Пацурія, Ю. А. Безручко, О. А. Бєлова. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 196 с.

265. Пацурія Н. Б. Правове регулювання страхування та роздрібних фінансових послуг в європейському союзі та Україні: порівняльно-правовий аналіз / Н. Б. Пацурія, Ю.А. Безручко, О.А.Бєлова / Мін-во юстиції України ; Держ. департамент з питань адаптації законодавства. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 196 с.

266. Пацурія Н. Б. Правові підстави державного регулювання і державного нагляду за страховою діяльністю в Україні / Н. Б. Пацурія // Предпринимательство, хазяйство и право. – 2000. – № 9. – С. 27–30.

267. Пацурія Н. Б. Проблеми адаптації законодавства України про страхові послуги до законодавства ЄС / Н. Б. Пацурія // Приватне право і підприємництво. Збірник наук. прац. Вип.7, 2008 р.- 246 с.-с.186-194.

268. Пацурія Н. Б. Проблеми реалізації організаційно-господарських правовідносин у сфері авіаційного страхування щодо діяльності об’єднання страховиків / Н.Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2011.-№89.- с.23-27.

269. Пацурія Н. Б. Проблемні питання закріплення та реалізації правовідносин із обов’язкового страхування / Н. Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2010.-№85.- с.26-30.

270. Пацурія Н. Б. Система законодавства України про страхову діяльність / Н. Б. Пацурія // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2000. – № 3. – С. 20–23.

271. Пацурія Н. Б. Страхове право України : навч. посіб. / Н. Б. Пацурія. – К. : ЮрінкомІнтер, 2006. – 175 с.

272. Пацурія Н. Б. Страховий інтерес: теоретичне обґрунтування та проблем правового закріплення / Н. Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2011.-№88.- с.31-36.

273. Пацурія Н. Б. Страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів: порівняльно-правовий аналіз законодавства України з acquis communautaire / Н. Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2009.- №81.- с.46-52.

274. Пацурія Н. Б. Страхування як соціально-економічний феномен / Н. Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2011.-№86.- с.16-20.

275. Пацурія Н. Б. Суб'єкти страхової діяльності: нормативне регулювання, місце і функції на страховому ринку України / Н. Б. Пацурія // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1999. – № 1. – С. 148–156.

276. Пацурія Н. Б. Акти страхового законодавства як підстава виникнення страхових правовідносин у сфері господарювання / Н. Б. Пацурия // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 5. – с.___

277. Пацурія Н. Б. Джерела страхового права/ Н. Б. Пацурія// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2013.- № 96.- с.36-41.

278. Пацурія Н. Б. Договір як підстава виникнення страхових правовідносин у сфері господарювання // Вісник господарського судочинства. – 2013. – № 6. – с.

279. Пацурія Н. Б. Особливості правового становища страхових компаній / Н. Б. Пацурія / Вісник господарського судочинства.-2006.-№5.- с.121-126.

280. Пацурія Н. Б. Проблеми визначення поняття „страхова компанія" / Н. Б. Пацурія // Бюлетень Міністерства юстиції України.-2006.- №7.- с.76-84.;

281. Пацурія Н.Б. Проблемні питання визначення предмету правового регулювання страхового права /Н. Б. Пацурія // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2013.-№95.- с.40-44.

282. Пацурія Н. Б. Формування страхового законодавства: історичний аспект і перспективи розвитку / Н. Б. Пацурія/ Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.-2006.-№72-73.- с.76-79.

283. Пацурківський П. С. Юридична категорія «інтерес» у цивільному праві [Електронний ресурс] / П. С. Пацурківський, Ю. П. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького ун-ту : зб. наук. пр. Вип. 200: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 45–50. - Режим доступу: http://lawreview.chnu.edu.ua/article.php?lang=ua&visnuk=18&article=395.

284. Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства / Е. Б. Пашуканис. – М., Издательство «Наука», 1980. – 272 с.

285. Пермяков Ю. Е. Философские основания юриспруденции : моногр. / Ю. Е. Пермяков. – Самара : Самар. гуманит. акад., 2006. – 248 с.

286. Перспективи та практичні аспекти застосування звичаїв ділового обороту у судовій практиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yurincom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=158&jid=25.

287. Петров Г. И. Советские административно-правовые отношения / Г. И. Петров. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1972. – 159 с.

288. Петров Д. А. Страховое право : учеб. пособие / Д. А. Петров. – СПб. : Общество «Знание» Санкт-Петербурга и Ленинградской обл., 2000. – 136 с.

289. Писаренко Г. М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Г. М. Писаренко. – Одеса, 2006. – 20 с.

290. Підсумки діяльності страхових компаній за І квартал 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com/files/file00437.pdf.

291. Піскун Т. О. Застосування торговельних звичаїв як джерела права в Україні: правова традиція та перспективи / Т. О. Піскун // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4. – С. 141-147.

292. Плеханов Г. В. Избранные философские произведения : в 5 т. / Г. В. Плеханов. – М. : Политиздат, 1956. – Т. 1. – 847 с.

293. Повітряний Кодекс України від 19 квітня 2011 року № 3393-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48–49. – Ст. 536.

294. Повітряний кодекс України від 4 травня 1993 року № 3167-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 25. – Ст. 274.

295. Поєдинок В. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності: теоретичні проблеми / В. В. Поєдинок. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 480 с.

296. Покровський І. А. Основні проблеми цивільного права / І. А. Покровський. – 3-тє вид., стереотип. – М. : «Статут», 2001. – 354 с.

297. Политика доходов и заработной платы : учеб. / [под ред. П. В. Савченко и Ю. П. Кокина]. – М. : Юристъ, 2000. – 456 с.

298. Порфирьев Б. Н. Опасность природных и антропогенных катастроф в мире и в России / Б. Н. Порфирьев // Россия в окружающем мире: 2004 (Аналитический ежегодник) ; отв. ред. Н. Н. Марфенин ; под общ. ред. : Н. Н. Марфенина, С. А. Степанова. – М. : Модус К – Этерна, 2005. – 320 с.

299. Послання Президента України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» від 30 квітня 2002 року / Урядовий кур'єр. – 2002. – № 100.

300. Постанова Вищого Господарського Суду України : від 22 лютого 2005 року у справі № 20-3/308-9/099 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.poradypravni.com.ua/vyshchyj_gospodarskyj_sud_postanova_sprava_vid_22022005_no_20_3_308_9_099-2747.html.

301. Постанова окружного адміністративного суду м. Києва від 28 серпня 2012 року у справі № 2а-7526/12/2670 [Електронний ресурс] / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/27694064.

302. Постановление Конституционного Суда Российской Федерацииот от 31 мая 2005 года № 6-П по делу о проверке конституционности Федерального закона «Об обязательном страховании гражданской ответственности владельцев транспортних средств» в связи с запросами Государственного Собрания Эл Курултай Республики Алтай, Волгоградской областной Думы, группы депутатов

Государственной Думы и жалобой гражданина С. Н. Шевцова» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.legis.ru/misc/doc/4096.

303. Поченчук Г. М. Кредит в системі чинників економічного зростання України : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / Г. М. Поченчук. – К., 2007. – 19 с.

304. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» (нова редакція) від 19 грудня 2011 року № 9614 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42141.

305. Пояснювальна записка до проекту Страхового кодексу України від 11 квітня 2005 року № 7345 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=24263.

306. Правила добровільного страхування відповідальності автоперевізника і експедитора АСК «Енергополіс» / Архів АСК «Енергополіс».

307. Правила страхування цивільної відповідальності приватних нотаріусів перед третіми особами АСК «Енергополіс» / Архів АСК «Енергополіс».

308. Правоотношения и их роль в реализации права / науч. ред. Ю. С. Решетов. – Изд-во Казанского университета, 1993. – 108 с.

309. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право, право соціального забезпечення» / С. М. Прилипко. – м. Харків, 2007. – 20 с.

310. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.

311. Про Антимонопольний комітет : Закон України від 26 листопада 1993 року № 3659-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 472.

312. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 травня 1992 року № 2343-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

313. Про внесення змін до деяких законів України щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 5 липня 2012 року № 5090-VI / Офіційний вісник України. – 2012. – № 58. – Ст. 2319.

314. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення та спрощення процедури державної реєстрації земельних ділянок та речових прав на нерухоме майно : Закон України № 5037-VI від 4 липня 2012 року / Офіційний вісник України. – 2012. – № 60. – Ст. 2407.

315. Про внесення змін до Закону України «Про страхування» : Закон України від 4 жовтня 2001 року № 2745-III / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 7. – Ст. 50.

316. Про внесення змін до Закону України «Про страхування» : Закон України від 16 листопада 2006 № 357-V / Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 2. – Ст. 14.

317. Про внесення змін до Закону України «Про страхування» : Закон України від 7 липня 2005 року № 2774-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 37. – Ст. 447.

318. Про встановлення розміру плати за видачу ліцензії на проведення конкретного виду страхування : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2005 року № 286 / Урядовий кур'єр. – 2005. – № 78.

319. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 628.

320. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23 березня 2000 року № 1602-III / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.

321. Про Державний бюджет України на 2012 рік : Закон України від 22 грудня 2011 року № 4282-VI / Офіційний вісник України. – 2011. – № 100. – Ст. 3696.

322. Про державний бюджет України на 2013 рік : Закон України / Відомості Верховної Ради України. – 2013. – Ст.60.

323. Про державний матеріальний резерв : Закон України від 24 січня 1997 року № 51/97-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 13. – Ст. 112.

324. Про державні цільові програми : Закон України від 18 березня 2004 року № 1621-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352.

325. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.

326. Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики : Указ Президента України від 1 червня 2005 року № 901/2005 / Офіційний вісник України. – 2005. – № 22. – Ст. 1193.

327. Про додатковий нагляд за страховими компаніями в страховій групі : Директива 98/78/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 жовтня 1998 року щодо / Official Journal L 330. – 05.12.1998. – С. 1–12.

328. Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 року № 3353-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 31. – Ст. 338.

329. Про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України : Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 року № 118 / Збірник Постанов Уряду України. – 1996. – № 6. – Ст. 193.

330. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.

331. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 28 листопада 2002 року № 249-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.

332. Про затвердження вимог до гарантійного депозиту філії страховика-нерезидента : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 19 вересня 2006 року № 6244 / Офіційний вісник України. – 2006. – № 41. – Ст. 2768.

333. Про затвердження вимог до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів та порядку їх підтвердження та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 11 липня 2013 року № 2262 / Офіційний вісник України. – 2013. – № 66. – Ст. 2415.

334. Про затвердження вимог щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2004 року / Офіційний вісник України. – 2004. – № 5. – Ст. 242.

335. Про затвердження зразка типового поліса обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів на умовах міжнародної системи автострахування «Зелена картка» : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 1 липня 2010 року № 529 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/1166.html.

336. Про затвердження Зразка типового поліса обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 29 серпня 2011 року № 558 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/1166.html.

337. Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 року № 40 / Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – Ст. 2047.

338. Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності філіями страховиків-нерезидентів : Розпорядження Держфінпослуг від 07 вересня 2006 року № 6201 / Офіційний вісник України. – 2006 . – № 39. – Ст. 2633.

339. Про затвердження Методики формування резервів із страхування життя : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 27 січня 2004 року № 24 / Офіційний вісник України. – 2004. – № 7. – Ст. 409.

340. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у сфері громадського харчування і побутових послуг, гармонізованих з міжнародними стандартами : [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME03298.html.

341. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 року № 73 / Офіційний вісник України. – 2013. – № 19. – ст. 665.

342. Про затвердження основних напрямів роботи Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України від 10 квітня 2012 року № 20 [Електронний ресурс] / Сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua/62.html.

343. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 28 грудня 2009 року № 1541 / Офіційний вісник України. – 2010. – № 7. – Ст. 352.

344. Про затвердження Положення про державний реєстр фінансових установ : Розпорядження державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 року № 41 / Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – Ст. 2048.

345. Про затвердження Положення про здійснення нагляду за діяльністю філій страховиків-нерезидентів та застосування заходів впливу за порушення ними законодавства про фінансові послуги та про внесення змін до деяких нормативно-правових актів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 16 листопада 2006 року № 6426 / Офіційний вісник України. – 2007. – № 1. – Ст. 54.

346. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 5 серпня 2003 року № 25 / Офіційний вісник України. – 2003. – № 34. – Ст. 1841.

347. Про затвердження Положення про порядок і умови обов'язкового особистого страхування працівників відомчої та місцевої пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд) : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1995 року № 232 / Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 6. – Ст. 159.

348. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до органів Антимонопольного комітету України про надання дозволу на узгоджені дії суб'єктів господарювання : Розпорядження Антимонопольного комітету України від 12 лютого 2002 року № 26-р / Офіційний вісник України. – 2002. – № 11. – Ст. 542.

349. Про затвердження Положення про порядок, умови видачі та розміри кредитів страхувальникам, які уклали договори страхування життя : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 3 грудня 2004 року № 2883 / Офіційний вісник України. - 2004 . – № 51. – Ст. 3400.

350. Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 року № 1203 / Офіційний вісник України. – 2000. – № 32. – Ст. 1350.

351. Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 травня 2004 року № 736 / Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1721.

352. Про затвердження порядків і правил обов'язкового страхування у сфері космічної діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 року № 1033 / Офіційний вісник України. – 2010. – № 86. – Ст. 3034.

353. Про затвердження Порядку застосування Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України штрафів за невиконання (неналежне

виконання) вимог Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 13 листопада 2003 року № 120 / Офіційний вісник України. – 2003. – № 49. – Ст. 2572.

354. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового авіаційного страхування цивільної авіації : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2002 року № 1535 / Офіційний вісник України. – 2002. – № 42. – Ст. 1943.

355. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2002 року № 1219 / Офіційний вісник України. – 2002. – № 34. – Ст. 1614.

356. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків під час перевезення небезпечних вантажів : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2002 року № 733 / Офіційний вісник України. – 2002. – № 23. – Ст. 1106.

357. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яка може бути заподіяна пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного і санітарно-епідеміологічного характеру : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 року № 1788 / Офіційний вісник України. – 2002. – № 47. – Ст. 2163.

358. Про затвердження Порядку ліквідації філій страховиків-нерезидентів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 7 грудня 2006 року № 6504 / Офіційний вісник України. – 2007. – № 3. – Ст. 108.

359. Про затвердження Порядку надання страховиками (цедентами, перестрахувальниками) інформації про укладені договори перестрахування із страховиками (перестраховиками) нерезидентами до Нацкомфінпослуг : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 4 червня 2004 року / Офіційний вісник України. – 2004. – № 25. – Ст. 1677.

360. Про затвердження Порядку обчислення тарифів при обов'язковому страхуванні цивільної відповідальності за ядерну шкоду : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2003 року № 1307 / Офіційний вісник України. – 2003. – № 34. – Ст. 1821.

361. Про затвердження Порядку перевірки організації нотаріальної діяльності державних і приватних нотаріусів та виконання ними правил нотаріального діловодства : Наказ Міністерства юстиції України від 24 грудня 2008 року № 2260/5 / Офіційний вісник України. – 2008. – № 100. – Ст. 3367.

362. Про затвердження Порядку проведення розрахунку розміру страхового відшкодування утриманцям у зв'язку із смертю годувальника внаслідок дорожньо-транспортної пригоди : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 року № 1776 / Офіційний вісник України. – 2005. – № 1. – Ст. 13.

363. Про затвердження Порядку реєстрації філій страховиків-нерезидентів : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 19 липня 2006 року № 6021 / Офіційний вісник України. – 2006. – № 38. – Ст. 2600.

364. Про затвердження Порядку та умов обов'язкового державного страхування спортсменів вищих категорій : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 1995 року № 378 / Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 8. – Ст. 203.

365. Про затвердження Порядку та умов обов'язкового страхування медичних працівників та інших осіб на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов'язків, а також на випадок настання у зв'язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції, і переліку категорій медичних працівників та інших осіб, які підлягають

обов’язковому страхуванню на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов’язків, а також на випадок настання у зв’язку з цим інвалідності або смерті від захворювань, зумовлених розвитком ВІЛ-інфекції : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 1998 року № 1642 / Офіційний вісник України. – 1998. – № 42. – Ст. 1552.

366. Про затвердження Правил формування, обліку та розміщення страхових резервів за видами страхування, іншими, ніж страхування життя : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 17 грудня 2004 року № 3104 / Офіційний вісник України. – 2005. – № 2. – Ст. 105.

367. Про затвердження скороченої назви Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 24 липня 2003 року № РК-10/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/search/law/npa/?s=search&idView=LZ_SUITE_NPA&language=2&class_code=120.010.&beginPos=1&countBlock=10.

368. Про затвердження Умов обов’язкового (додаткового) страхування життя і здоров’я спеціалістів ветеринарної медицини : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1994 року № 116 / Зібрання постанов Уряду України. – 1994. – № 6. – Ст. 157.

369. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

370. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

371. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 / Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Ст. 943.

372. Про заходи щодо економічної стабілізації та стимулювання виробництва : Розпорядження Президента України від 1 грудня 1998 року № 574/98-рп / Урядовий кур’єр. – 1998. – № 236–237. – 10 грудня.

373. Про зближення законів держав-членів, стосовно страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів, та виконання зобов'язання щодо страхування такої відповідальності : Перша Директива Ради 72/166/ЄЕС від 24 квітня 1972 року / Official Journal L 103. – 02.05.1972. – С. 1.

374. Про зближення законів держав-членів, стосовно страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів : Друга Директива Ради 84/5/ЄЕС від 30 грудня 1983 року / Official Journal L 008. – 11.01.1984. – С. 17.

375. Про зближення законів держав-членів, стосовно страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів : Третя Директива Ради 90/232/ЄЕС від 14 травня 1990 року щодо / Official Journal L 129. – 19.05.1990. – С. 33.

376. Про зближення законів держав-членів, стосовно страхування цивільної відповідальності у зв'язку з використанням транспортних засобів, та внесення змін до Директив Ради 73/239/ЄЕС та 88/357/ЄЕС : Четверта Директива 2002/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 травня 2000 року / Official Journal L 181. – 20.07.2000. – С. 65.

377. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII / Голос України. – 1991. – № 112.

378. Про лікарські засоби : Закон України від 4 квітня 1996 року № 123/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 22. – Ст. 86.

379. Про ліквідацію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України : Указ України від 23 листопада 2011 року № 1069/2011 / Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 3418.

380. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 червня 2000 року № 1775-III / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

381. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лютого 2000 року № 1478-III / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 18. – Ст. 132.

382. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : Указ Президента України від 23 листопада 2011 року № 1070/2011 / Офіційний вісник України. – 2011. – № 94. – Ст. 3419.

383. Про невідкладні заходи щодо забезпечення безпеки авіації України : Указ Президента України від 15 січня 1998 року № 17 / Урядовий кур'єр. – 1998. – № 13–14. – 22 січня.

384. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

385. Про обов'язкове страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 червня 2003 року № 953» / Офіційний вісник України. – 2003. – № 26. – Ст. 1280.

386. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України від 1 липня 2004 року №1961-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 1.

387. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 / Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – Ст. 3334.

388. Про оскарження рішення Київського апеляційного господарського суду від 12 грудная 2007 року у справі № 18/408-22/226 : Постанова Вищого господарського суду України від 12 лютого 2008 року [Електронний ресурс] / Ліга: Закон. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SD080126.html.

389. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : Закон України від 9 лютого 2012 року № 4391-VI / Офіційний вісник України. – 2012. – № 19. – Ст. 708.

390. Про перестрахування : Директива 2005/68/ЕС Європейського парламенту та Ради від от 16 листопада 2005 року / Official Journal. – L 323. – 12.09.2005. – С. 1–50.

391. Про підсумки соціально-економічного розвитку України за дев'ять місяців 2005 року та невідкладні завдання щодо поліпшення економічної ситуації :

Постанова Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2005 року № 1105 / Офіційний вісник України. – 2005. – № 48. – Ст. 2993.

392. Про платіжні послуги на внутрішньому ринку, а також захисту прав споживачів банківських послуг у сфері електронних платежів : Директива 2007/64/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 листопада 2007 року / Official Journal. – 2007. – 5 Dec. – № L 319. – с. 1–36.

393. Про порядок введення в дію Закону України «Про страхування» : Постанова Верховної Ради України від 7 березня 1996 року / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18.– Ст. 79.

394. Про порядок здійснення страхової діяльності відокремленими підрозділами страховиків : Наказ Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю від 12 березня 1994 року № 13 / Бізнес. – 1994. – № 21

395. Про порядок провадження діяльності страховими посередниками : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 року № 1523 / Зібрання постанов Уряду України. – 1996. – № 21. – Ст. 590.

396. Про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України : Інструкція, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 27 грудня 2007 року № 480 / Офіційний вісник України. – 2008. – № 5. – Ст. 125.

397. Про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України : Інструкція, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 7 грудня 2004 року № 598 / Офіційний вісник України. – 2004. – № 52. – Ст. 3456.

398. Про порядок утворення та державної реєстрації Авіаційного страхового бюро і Морського страхового бюро : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1998 року № 561 / Офіційний вісник України. – 1998. – № 17. – Ст. 625.

399. Про порядок формування статутного капіталу страховика цінними паперами : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 13 листопада 2003 року № 124 / Офіційний вісник України. – 2003. – № 48. – Ст. 2550.

400. Про посередництво у страхуванні : Директива 2002/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 9 грудня 2002 року / Official Journal L 9. – 15.01.2003. – С. 3–10.

401. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 6 квітня 2000 року № 1647-III / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 28. – Ст. 224.

402. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III / Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.

403. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 року № 5 / Юридичний вісник України. – 2012. – № 21.

404. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року № 6 / Юридичний вісник України. – 2002. – № 26.

405. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 12 квітня 1996 року / Юридичний вісник України. – 2005. – № 2.

406. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про страхування» : Постанова Верховної Ради України від 23 червня 2005 року № 2721-IV [Електронний ресурс] / Інформаційно-правова система ЛІГА : ЗАКОН**.** – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1350-VI.

407. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 року № 2456-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

408. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Закон України від 10 листопада 1994 року № 237/94-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 415.

409. Про реорганізацію та ліквідацію страхових підприємств : Директива 2001/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19 березня 2001 року / ОВ L 110. – 20.04.2001. – С. 28.

410. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 червня 2005 року «Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні» та від 28 жовтня 2005 року «Про заходи щодо утвердження гарантій та підвищення ефективності захисту права власності в Україні» : Указ Президента України від 24 листопада 2005 року № 1648/2005 / Урядовий кур'єр. – 2005. – № 11. – № 228.

411. Про скасування обмежень на свободу здійснення підприємницької діяльності і свободу надання послуг у сфері перестрахування і ретроцесії : Директива 64/225/ЄЕС Ради Європейського Економічного Співтовариства від 25 лютого 1964 року / Official Journal L 056, 04.04.64. – С. 0878–0880.

412. Про створення Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1993 року № 819 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi.

413. Про створення Національної акціонерної страхової компанії «Оранта» : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1993 року № 709 / Урядовий кур'єр. – 1993. – № 138. – 14 вересня.

414. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 року / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

415. Про страхування життя : Директива Європейського Парламенту та Ради 2002/83/ЄС від 5 листопада 2002 року щодо / OfficialJournal. – L 345. – 19.12.2002. – С. 1.

416. Про страхування цивільної відповідальності при використанні механічних транспортних засобів : Директива 2005/14/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2005 року, що вносить зміни в Директиви Ради 72/166/ЄЕС, 84/5/ЄЕС, 88/357/ЄЕС та 90/232/ЄЕС та Директиву 2000/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради / Official Journal**. – C** 017. **–** 22.01.1999. **–** С. 6.

417. Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування : Лист Верховного Суд України від 19 липня 2011 року / Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 8.

418. Про схвалення Концепції розвитку страхового ринку України до 2010 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2005 року № 369-р / Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – Ст. 2127.

419. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 року № 2894-III / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

420. Про тимчасове застосування чинних нормативно-правових актів інших центральних органів виконавчої влади : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 2 липня 2003 року № РК-3/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yur-info.org.ua/doc/1720789/Pro-timchasove-zastosuvannia-chinnikh-normativno-pravovikh-aktiv-inshikh-tsentralnikh-organiv-vikonavchoi-vladi.

421. Про товариство взаємного страхування : Тимчасове Положення, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1997 року № 132 / Офіційний вісник України. – 1997. – № 6. – Ст. 65.

422. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

423. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

424. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

425. Проблеми модернізації господарського законодавства : зб. наук. праць (за матеріалами круглого столу, м. Київ, 1 грудня 2010 р.) / ред. кол.: О. Д. Крупчан (голова), В. С. Щербина, О. М. Вінник та ін. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 123 с.

426. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / [под общ. ред. акад. РАН, докт. юрид. наук, проф. В. С. Нерсесянца]. – М. : Норма, 2004. – 832 с.

427. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / [под ред. М. Н. Марченко]. – М. : Юристь, 2001. – 656 с.

428. Програма розвитку вітчизняного страхового ринку на 1998–2000 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 вересня 1998 року № 1428 / Україна-бізнес. – 1998. – № 39. – 7 жовтня.

429. Програма розвитку страхового ринку України на 2001–2004 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2001 року № 98 / Офіційний вісник України. – 2001. – № 6. – Ст. 222.

430. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України та виклад Закону України «Про страхування» у новій редакції № 9614 від 19 грудня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42141.

431. Проект Закону України «Про обов'язкове медичне страхування» № 5655 від 16 червня 2004 року. – Електронна правова система «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.

432. Проект Закону України «Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування» № 4279 від 30 березня 2009 року. – Електронна правова система «Законодавство України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.

433. Проект Страхового кодексу України від 11 квітня 2005 року № 7345 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=24263.

434. Пронская Г. В. Правовая организация отраслевых хозяйственных систем / Г. В. Пронская. – К. : Вища школа, 1995. – 124 с.

435. Пронюк Н. В. Національне законодавство і його роль у демократичних перетвореннях в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Н. В. Пронюк. – К., 2003. – 20 с.

436. Протас Е. В. Страховое право : учеб. пособие / Е. В. Протас. – М. : Ред.-изд. центр МГИУ, 2000. – 180 с.

437. Протасов В. Н. Правоотношение как система / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 143 с.

438. Пугинский Б. И. Гражданско-правовой договор / Б. И. Пугинский // Вестник Моск. ун-та. Серия 11. Право. – 2002. – № 2. – С. 38 – 57.

439. Пылов К. Понятие страхового случая / К. Пылов // Советская юстиция. – 1981. – № 2. – С. 10–12.

440. Рабинович П. Соціальна сутність прав людини: у світлі погребового підходу / П. Рабинович // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1. – С. 3–14.

441. Радзивілюк В. В Судова процедура санації : навч. посіб. / В. В. Радзивілюк. – К. : Атака, 2005. – 116 с.

442. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М. : Изд-во АН СССР, 1947. – 282 с.

443. Регламент Європейського Парламенту та Ради 785/2004 від 21 квітня 2004 року щодо страхових вимог до авіаперевізників та авіа операторів / Official Journal L 138. – 30.04.2004. – С. 1.

444. Рекомендація Комісії щодо страхових посередників від 18 грудня 1991 року / Official Journal L 019. – 28.01.1992. – С. 32–33.

445. Рєзнікова В. В. Правове регулювання посередництва у сфері господарювання (теоретичні аспекти) : моногр. / В. В. Рєзнікова. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2010. – 706 с.

446. Рєзнікова В. В. Сутність категорії «послуга»: аналіз існуючих концепцій / В. В. Рєзнікова // Вісник господарського судочинства. – № 41. – 2009. – С. 58–69.

447. Рішення Антимонопольного комітету України від 5 квітня 2007 року № 131-р щодо надання Моторному (транспортному) страховому бюро України дозволу на узгоджені дії у вигляді створення механізму укладення в пунктах пропуску через державний кордон України договорів обов’язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=89187.

448. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним поданням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України щодо

офіційного тлумачення положень пункту 11 частини першої статті 36 Закону України «Про страхування», пункту 4 частини першої статті 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (справа про повноваження Держфінпослуг щодо нагляду за страховою діяльністю)» : від 3 грудня 2008 року № 27-рп/2008 / Офіційний вісник України. – 2008. – № 96. – Ст. 3175.

449. Рішення Президії МТСБУ «Про затвердження Єдиного порядку регулювання подій, які мають ознаки страхового випадку, за договорами обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// http://www.mtsbu.kiev.ua/ua.

450. Рішення у справі № 14/157 за позовом НАСК «Оранта» до Полтавського відділення Держінофонду України і АТ «АВТОМАШ» про визнання недійсним договору страхування фінансового ризику реалізації інноваційного проекту № 5397-0003 від 2 грудня 1997 року з причини несплати страхувальником страхового платежу / Архів Господарського суду м. Києва, справа № 14/157 від 21 квітня 1999 року.

451. Рогач О. Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / О. Я. Рогач. – К., 2003. – 20 с.

452. Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права [Електронний ресурс] : Збірник наукових праць Круглого столу (19 жовтня 2012 р.) / за ред. Г. І. Балюк, М. В. Краснової, А. М. Мірошниченка, В. В. Носіка. – 2012. – Режим доступу: http://law.univ.kiev.ua/science.html.

453. Романишин В. Два мільярди виплат потерпілим – знак якості ринку обов'язкового страхування відповідальності автовласників // Финансовые услуги. – № 3– 4. – 2010. – С. 2–5.

454. Ручкіна В. М. Система страхування в країнах перехідної економіки: сутність, механізм функціонування, тенденції : автореф. дис. … канд. економ. наук :

спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / В. М. Ручкіна. – Донецьк, 2007. – 20 с.

455. Рыбников С. А. Очерки из истории страхования в России / С. А. Рыбников // Вестник государственного страхования. – 1927. – № 19/20. – С. 111–114.

456. Рыбников С. А. Юридическая природа взаимоотношений сторон в обязательном страховании / С. А. Рыбников // Вестник государственного страхования. – 1923. – № 11, 12. – С. 28–31.

457. Сабодаш Р. Б. Страхування кредитних ризиків: цивільно-правові аспекти : авторф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Р. Б. Сабодаш ; Київський націон. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.

458. Сав'як О. В. Правовий звичай у системі джерел конституційного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О. В. Сав'як. – К., 2008. – 20 с.

459. Савкин Д. В. Страховое правоотношение по российскому гражданскому праву: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Д. В. Савкин. – М. : РГБ, 2003. – 165 с.

460. Самбор М. А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / М. А. Самбор ; Київський націон. ун-т внутрішніх справ. – К., 2010. – 20 с.

461. Сахирова Н. П. Страхование : учеб. пособие / Н. П. Сахирова. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 744 с.

462. Семенова К. Г. Договір перестрахування : дис. … канд.. юрид. наук : спец. 12.00.03 / К. Г. Семенова. – Х., 2007. – 193 с.

463. Семеняка В. В. Цивільно-правове регулювання страхування в сфері космічної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. В. Семеняка. – К., 2003. – 199 с.

464. Сенякин И. Н. Специальные нормы советского права / под ред. проф. М. И. Байтина. – Саратов, 1987. – 97 с.

465. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. – М. : «Статут», 2003. – 558 с.

466. Серебровский В. И. Очерки советского страхового права / В. И. Серебровский. – М. ; Л. : Госиздат, 1926. – 184 с.

467. Серебровский В. И. Понятие договора страхования в советском праве / В. И. Серебровский // Право и жизнь. – М., 1926. – Кн. 2–3. – С. 34 – 43.

468. Серебровский В. И. Страхование / В. И. Серебровский. – М. : Финиздат НКФ СССР, 1927. – 144 с.

469. Серебровский В. И. Страховой риск / В. И. Серебровский // Сб. ст. кафедры «Проблемы современного права» и правового факультета Харьковского ин-та народного хозяйства, посвященный памяти академика В. М. Гордона. – 1927. – С. 193 - 199.

470. Сильченко Н. В. Проблемы предмета правового регулирования / Н. В. Сильченко // Государство и право. – 2004. – № 12. – С. 61–64.

471. Синайский В. И. Русское гражданское право / В. И. Синайский. – М. : Статут, 2002. – 638 с.

472. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х., 2000. – 691 с.

473. Славова Н. О. Правотворча діяльність Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг / Н. О. Славова // Вісник Донецького Національного університету. Серія В: Економіка і право. – 2012. – № 1. – С. 236–239.

474. Смирнов Е. Е. Страхование и право [Електронний ресурс] / Е. Е. Смирнов // Методический журнал «Юридическая и правовая работа в страховании». – 2008. – № 3. – Режим доступу : http://www.reglament.net/ins/urist/2008_3_article.htm.

475. Смирнов И. Философия : учеб. [для студ. высших учеб. заведений] / И. Смирнов, В. Титов. – М., 1998. – 288 с.

476. Смирнова К. В. Джерела права Європейського Союзу : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / К. В. Смирнова. – К., 2005. – 20 с.

477. Смирнова М. Б. Страховое право : учеб. пособие / М. Б. Смирнова. – М. : Юстицинформ, 2007. – 320 с.

478. Смольков О. А. Філософія : навч. посіб. / О. А. Смольков. – Л. : «Магнолія Плюс» ; видавець СПД ФО «В. М. Піча», 2005. – 460 с.

479. Советский энциклопедический словарь / [науч.-ред. совет: А. М. Прохоров (пред)]. – М. : «Советская энциклопедия», 1981. – 1600 с.

480. Советское гражданское право / [под ред. О. С. Иоффе, Ю. К. Толстого, Б. Б. Черепахина]. – М. : Изд-во ЛГУ, 1971. – Т. 1. – 469 с.

481. Сокіл Л. Омбудсмен застрахованих як інституційна форма охорони споживача на страховому ринку / Л. Сокіл. - //Наука молода [Текст] : зб. наук. пр. молодих вчених Терноп. держ. екон. ун-ту / [Голов. ред.: Адамик Б.П.]. - Тернопіль : Економічна думка, 2003. – Вип. 4. – 2005. – 121 с. – С. 87-90.

482. Соловей Г. С. Ідея справедливості як основа концепції соціальної держави за доби глобалізації : автореф. дис. … канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Г. С. Соловей. – К., 2007. – 20 с.

483. Сорокин В. Д. Административно-процессуальное право / В. Д. Сорокин // Избранные труды. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 474 с.

484. Соціологія права : навч. посіб. / [В. М. Сирих]. – М. : «Юстіцінформ», 2002. – 464 с.

485. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / В. І. Волович та ін. ; за ред. В. І. Волович. – К. : Український центр духовних культур, 1998. – 736 с.

486. Спаська М. О. Договір морського страхування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. О. Спаська ; Харківський націон. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007. – 20 с.

487. Стась Е. П. Господарсько-правове забезпечення страхування підприємницьких ризиків : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Е. П. Стась. – К., 2012. – 20 с.

488. Стемковська І. В. Економічна суть страхування / І. В. Стемковська [Електронний ресурс] / Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2009_4/Annotation.pdf.

489. Степаненко Н. О. Внутрішньофірмове планування діяльності промислових підприємств : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент і маркетинг» / Н. О. Степаненко. – Харків, 2000. – 19 с.

490. Степанов И. И. Опыт теории страхового договора / И. И. Степанов. – Казань, 1875. –227 с.

491. Степанов И. Н. Явление периодической повторяемости сходных геоморфологических ситуаций / И. Н. Степанов // ДАН СССР. – 1982. – Т. 262. – № 5. – С. 1217–1219.

492. Степура В. В. Внутрішньофірмове планування як функція управління / В. В. Степура // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 9. – С. 53–56.

493. Стеценко В. Ю. Адміністративно-правове забезпечення запровадження в Україні обов’язкового медичного страхування : автореф. дис. … доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. Ю. Стеценко ; Харківський націон. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2010. – 40 с.

494. Страхование от А до Я / [под ред. Л. И. Корчевской, К. Е. Турбиной]. – М., 1996. – 624 с.

495. Страхове законодавство в Європейському союзі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.dfp.gov.ua/files/ i№s_EU.pdf .

496. Страхове право : навч. посіб. / [за ред. Ю. О. Заіки]. – К. : Істина, 2004. – 192 с.

497. Страхове право України / [Д. П. Біленчук, П. Д. Біленчук, О. М. Залетов, Н. І. Клименко]. – К. : Атіка, 1999.– 368 с.

498. Страховое дело / [под ред. Л. И. Рейтмана]. – М. : Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. – 524 с.

499. Страховое право : учеб. для вузов. / [под ред. В. В. Шахова, В. Н. Григорьева, С. Л. Ефимова]. – М. : «ЮНИТИ», 2006. – 333 с.

500. Страховой портфель / [отв. ред. Ю. Б. Рубин, В. И. Солдаткин]. – М. : «СОМИНТЕК», 1994. – 628 с.

501. Страхування / [під ред. С. С. Осадець]. – К. : КНЕУ, 1998. – 512 с.

502. Страхування : підруч. / [під ред. С. С. Осадець]. – К. : КНЕУ, 2002. – 585 с.

503. Страхування : підруч. / [Т. М. Артюх, В. Л. Бабко, А. В. Бушанський, О. В. Мурашко та ін.] ; керівн. авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець, д-р, екон. наук, проф. – К. : КНЕУ, 1998. – 528 с.

504. Страхування в сфері фінансово-кредитних відносин : матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 24–28 січ. 2005 р.). – К., 2005. – С. 208. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://kvalifikacia.com.ua/index.php?option=com_educ&educTask=educDetails&catid=46&educId=11&Itemid=242&qnum=2&lang=ru.

505. Сукманова О. В. Господарський договір про надання консультаційних послуг : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04. «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. В. Сукманова. – Донецьк, 2005. – 20 с.

506. Сулейменов М. К. Право как система : моногр. / М. К. Сулейменов. – Алматы : Юридическая фирма «Зангер», 2011. – 344 с.

507. Сулейменов М. К. Хозяйственно-посреднические договоры услуг / М. К. Сулейменов // Советское государство и право. – 1973. – № 3. – С. 50–54.

508. Сулейменов М. Система права и система законодательства Казахстана: выбор пути [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-news.kz/news/2012/01/09/6231391.html.

509. Супрун Л. Правові аспекти укладення договору перестрахування зі страховиками (перестраховиками) нерезидентами / Л. Супрун // Юридичний журнал. – 2005. – № 5 (35). – С. 71–74.

510. Суслов В. П’ять видів страхування в Україні стали збитковими [Електронний ресурс] / В. Суслов. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/finance/09dec2009/strah.html.

511. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.

512. Сырых В. М. Логические основания общей теории права : в 2 т. / В. М. Сырых. – 2- изд., испр. и доп. – М. : Юридический Дом «Юстицинформ», 2001. – Т. 1: Элементный состав. – 528 с.

513. Тарабарин Б. Система и источники европейского страхового права / Б. Тарабарин // Страховое право. – 2003. – № 1. – С. 30–45.

514. Тарадонов С. В. Страховое право : учеб. пособие / С. В. Тарадонов. – М. : Юристъ, 2007. – 207 с.

515. Тарановский Ф. В. Энциклопедия права / Ф. В. Тарановский. – 3-е изд. – СПб. : «Лань», 2001. – 560 с.

516. Тарановський Р. В. Интерес и нравственный долг в праве / Р. В. Тарановський ; Типография Варшавского учебного округа. Краковкое предместье. – Варшава, 1899. – № 3. – 21 с.

517. Татаріна Т. В. Перестрахування: становлення та шляхи розвитку в Україні : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Т. В. Татаріна. – К., 2003. – 20 с.

518. Твердомед К. М. Законодавство про страхування в Україні в період нової економічної політики (1921–1929 рр.): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К. М. Твердомед. – Х., 2004. – 178 с.

519. Теоретические проблемы хозяйственного права./ Ин-тут гос-ва и права АН СССР/ Под ред. В.В.Лаптева. – М.: Наука, 1975. – 412 с.

520. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак-тов / [под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова]. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА – М, 1997. – 570 с.

521. Теория государства и права: курс лекций / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько]. – М. : Юристъ, – 1997. – 776 с.

522. Теория права и государства : учеб. / [под ред. проф. В. В. Лазарева]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Право и закон, 2001. – 520 с.

523. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарєв, О. Л. Слюсаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.

524. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб. / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 554 с.

525. Ткаченко Н. В. Державне регулювання платоспроможності страхових компаній / Н. В. Ткаченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №1 (Т.2). – С. 149–156.

526. Ткаченко Н. В. До визначення поняття «платоспроможність страхової компанії» / Н. В. Ткаченко // Регіональна економіка. – 2010. – №2. – С. 100–105.

527. Ткаченко Н. В. Забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: теорія, методологія та практика [Текст]: монографія / Н. В. Ткаченко; Нац. банк України, Ун-т банк. справи. – Черкаси: «Черкаський ЦНТЕІ», 2009. – 570 с.

528. Ткаченко Н. В. Модернізація обов'язкового страхування у світлі європейської інтеграції / Н. В. Ткаченко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2007. – №4. – С. 186–192.

529. Ткаченко Н. В. Оцінка платоспроможності страховиків на основі комплексного врахування ризиків / Н. В. Ткаченко // Галицький економічний вісник. – 2010. – №1. – С. 141–153.

530. Ткаченко Н. В. Развитие перестрахования как рычаг обеспечения финансовой устойчивости страховщиков [Електронний ресурс] / Н. В. Ткаченко. – Режим доступу: http://efaculty.kiev.ua/analytics/str/2.

531. Ткаченко Н. В. Уточнення суті перестрахування з позицій забезпечення фінансової стійкості страховика / Н. В. Ткаченко // Фінансова система України. Збірник наукових праць. – Острог: Видавництво НаУ «Острозька академія», 2007. – Вип. 9 – Ч. 4. – С. 292–303.

532. Ткаченко Н. В. Фінансова стійкість страхових компаній : теоретичні підходи / Н. В. Ткаченко // Фінанси України. – 2009. – №6. – С. 104–121.

533. Ткаченко Н. В. Фінансова стійкість страхових компаній в умовах глобалізації / Н. В. Ткаченко // Фінанси України. – 2010. – №3. – С. 82–91.

534. Ткаченко Ю. Г. Методологические вопросы теории правоотношений / Ю. Г. Ткаченко. – М. : Юр. лит., 1980. – 176 с.

535. Толковый словарь русского языка : в 4 т. [Електронний ресурс] / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ», 2000. – Режим доступу: http://www.dict.t-mm.ru/ushakov.

536. Толстой Ю. К. Еще раз о правоотношении / Ю. К. Толстой // Изв. вузов. Правоведение. – 1969. –№ 1. – 36 с.

537. Толстой Ю. К. К теории правоотношений / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.

538. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права / Е. Н. Трубецкой. – СПб. : «Лань», 1998. – 224 с.

539. Турбина К. Е. Взаимное страхование / К. Е. Турбина, В. Н. Дадьков. – М. : Анкил, 2007. – 344 с.

540. Турченко О. Г. Правове регулювання державних закупівель товарів, робіт та послуг Європейського Союзу (Зближення законодавства України з правом ЄС) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О. Г. Турченко. – К., 2008. – 20 с.

541. Тюнькин А. А. Перераспределительные отношения в трансформирующейся экономике: дис. ... доктора эконом. наук : 08.00.01 / А. А. Тюнькин. – М., 2008. – 178 с.

542. У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») : Рішення Конституційногой Суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – Ст. 1209.

543. У справі за конституційним поданням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України щодо офіційного тлумачення положень пункту 11 частини першої статті 36 Закону України «Про страхування», пункту 4 частини

першої статті 28 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (справа про повноваження Держфінпослуг щодо нагляду за страховою діяльністю)» : Рішення Конституційного Суду України від 3 грудня 2008 року № 27-рп/2008 / Офіційний вісник України. – 2008. – № 96. – Ст. 3175.

544. Удалов О. С. Правове регулювання страхування у сфері інвестиційної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. С. Удалов ; Київський націон. ун-т внутрішніх справ. – К., 2010. – 20 с.

545. Узагальнення практики вирішення судами спорів, що виникають із договорів про надання громадянам фінансово-кредитних послуг недержавними структурами підприємницької діяльності від 1 грудня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002700-97

546. Ульянищев В. Г. Страховое право / В. Г. Ульянищев. – М. : УДН, 1986. – 76 с.

547. Урманцев Ю. А. Начала общей теории систем / Ю. А. Урманцев // Системный анализ и научное знание. – М., 1978. – С. 7-41.

548. Условия лицензирования страховой деятельности на террирории Российской Федеррации : утвержденные Приказом Федеральной службы России по надзору за страховой деятельностью от 19 мая 1994 года № 02-02/08 / Бюлетень нормативных актов министерств и ведомств Российской Федерации. – 1994. – № 11.

549. Файєр О. А. Страхування професійної відповідальності: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. А. Файєр ; Націон. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 20 с.

550. Федоров Д. Правове регулювання підприємницької страхової діяльності / Д. Федоров // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 5. – С. 26–29.

551. Фещук В. В. Правове регулювання та організація пенсійного страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне

право і прцес; фінансове право; інформаційне право» / В. В. Фещук ; Київський націон. ун-т внутрішніх справ. – К., 2010. – 20 с.

552. Философия : энциклопедический словарь / [под ред. А. А. Ивина]. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.

553. Философский энциклопедический словарь / [Л. Ф. Ильичев и др.]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

554. Філонюк О. Ф. Державне регулювання страхової справи в Україні : автореф. дис. … канд. наук з держ. управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О. Ф. Філонюк. – К., 2010. – 21 с.

555. Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. – 3-тє вид., стер. – К. : Вікар, 2003. – 457 с.

556. Фогельсон Ю. Б. Введение в страховое право / Ю. Б. Фогельсон. – М. : Издательство БЕК, 1999. – 264 с.

557. Фогельсон Ю. Б. Договор страхования в российском гражданском праве : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Б. Фогельсон. – М., 2005. – 387 с.

558. Фогельсон Ю. Б. Комментарий к страховому законодательству / Ю. Б. Фогельсон. – М. : Юристъ, 1999. – 284 с.

559. Фогельсон Ю. Б. Систематизация страхового законодательства [Электронный ресурс] / Ю. Б. Фогельсон // Методический журнал «Юридическая и правовая работа в страховании». – 2008. – № 4. – Режим доступа : http://www.reglament.net.

560. Формы объединений страховщиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://straxconsult.ru/pravovaya-baza/obedineniya-straxovshhikov.

561. Фурман В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку: дис. ... доктора економ. наук : 08.04.01 / В. М. Фурман. – К., 2006. – 421 с.

562. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку : моногр. / В. М. Фурман. – К. : КНЕУ, 2005. – 296 с.

563. Хакамада И. М. Дао жизни. Мастер-класс от убежденного индивидуалиста / И. М. Хакамада . – М. : Альпина Паблишер, 2010. – 204 с.

564. Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах : пер. с англ. / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 423 с.

565. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юр. лит. – 1974. – 340 с.

566. Харитонов Е. О. Гражданское право [текст] : учеб. пособие / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. – К. : А.С.К., 2002. – 832 с.

567. Харитонова О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. … докторара юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. І. Харитонова. – О., 2004. – 38 с.

568. Хозяйственное право / [отв. ред. В. П. Грибанов, О. А. Красавчиков]. – М., 1997. – 267 с.

569. Хозяйственное право : учеб. / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; [под ред. В. К. Мамутова]. – К. : ЮринкомИнтер, 2002. – 912 с.

570. Хозяйственное право.- учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; Под ред. Мамутова В. К.- К.: Юринком Интер, 2002.-912 с.

571. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках : [моногр.] / Н. М. Холод. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 442 с.

572. Хорт Ю. В. Функції статутного капіталу за законодавством України / Ю. В. Хорт // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 326–332.

573. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк. – М. : Омега-Л, 2008. – 384 с.

574. Худяков А. И. Страховое право / А. И. Худяков. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 691 с.

575. Цветаєв Л. А. Первые начала права естественного / Л. А. Цветаєв. – М. : Университетская типография, 1816. – 86 с.

576. Цивільне право України : підруч. / [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової]. – К., 2001. – Кн. 2. – 864 с.

577. Цивільне право України. Загальна частина : посіб. / [за ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заіки]. – К., 2003. – 520 с.

578. Цивільний кодекс України : від 16 січня 2003 року / Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

579. Цивільний кодекс України. Коментар / [за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко]. – Х. – 2003. – 855 с.

580. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К. : Істина, 2004. – 928 с.

581. Чабаненко М. М. Методи правового регулювання аграрних відносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / М. М. Чабаненко ; Націон. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2006. – 21 с.

582. Чайкін І. Б. Правове регулювання страхування ризиків на ринках фінансових послуг : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право / І. Б. Чайкін. – Х., 2007. – 20 с.

583. Чепис О. І. Інтереси в цивільному праві: сутність, місце та особливості захисту : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. І. Чепис ; Харківський націон. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2010. – 20 с.

584. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381 с.

585. Черданцев А. Ф. Толкование советского права / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрид. лит, 1979. – 166 с.

586. Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Черниш. – К., 2003. – 23 с.

587. Чистое учение о праве Ганса Кельзена : К XIII конгрессу Международной ассоциации правовой и социальной философии (Токио, 1987) : сб. пер. Вып. 1 / [отв. ред. : В. Н. Кудрявцев, Н. Н. Разумович] ; пер. : С. В. Лезов, Ю. С. Пивоваров. – М. : Изд-во ИНИОН РАН, 1987. – 195 с.

588. Чувакова Г. М. Дефектність фактичних складів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Г. М. Чувакова. – Одеса, 2004.- 20 с.

589. Шагиахметов М. Р. Государственное регулирование перераспределительных отношений в рыночной экономике: дис. ... доктора эконом. наук : 08.00.01 / М. Р. Шагиахметов. – Казань, 2009. – 399 с.

590. Шалагина М. А. Страховое право : Конспект лекций / М. А. Шалагина, И. А. Шалай. – М. : Издательство: Эксмо, 2007. – 160 с.

591. Шаповалова О. В. Адаптація господарського законодавства до вимог сталого розвитку : автореф. дис. … доктора юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / О. В. Шаповалова. – Донецьк, 2007. – 42 с.

592. Шахов В. В. Введение в страхование. Экономический аспект / В. В. Шахов. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 192 с.

593. Шахов В. В. Страхование / В. В. Шахов. – М. – ЮНИТИ, 1997. – 311 с.

594. Шелехов К. В. Страхование : учебн. пособ. / К. В. Шелехов, В. Д. Бигдаш. – К. : МАУП, 1998. – 424 с.

595. Шелехов К. Основные положення методологи работы страховой компании на фондовом рынке / К. Шелехов // Финансовые услуги. – 1998. – № 5–6. – С. 17–21.

596. Шептура О. О. Моделі та методи автоматизації прийняття рішень з управління основною діяльністю страхової компанії : автореф. дис. … канд. техн. наук : спец. 05.13.06 «Автоматизовані системи управління та прогресивні інформаційні технології» / О. О. Шептура. – Х., 2007. – 20 с.

597. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т.I: Торговые деятели / Г. Ф. Шершеневич. – СПб. : Изд-во Бр. Башмачниковых, 1908. – 624 с.

598. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т.II: Товар. Торговые сделки / Г. Ф. Шершеневич. – М. : «Статут», 2003. – 544 с.

599. Шестак Л. В. Лицензирование как административно-правовой інститут : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – «Теория управления; административное право и процесс; финансовое право; информационное право» / Л. В. Шестак. – Ирпень, 2005. – 20 с.

600. Шиминова М. Я. Государственное страхование в СССР (правовые вопросы) / М . Я. Шиминова– М. : Наука, 1987. – 220 с.

601. Шиминова М. Я. Основы страхового права России / М. Я. Шиминова. – М., 1993. – 178 с.

602. Шиминова М. Я. Страховое право – комплексная отрасль права / М. Я. Шиминова, Л. И. Корчевская // Страховое право. – 1998. – № 1. – С. 4–7.

603. Шинкаренко И. Э. Страхование ответственности / И. Э. Шинкаренко. – М. : Анкил, 2006. – 416 с.

604. Шорохова Т. В. Проблема определения категории «интерес» в современной отечественной психологии и педагогике [Електронний ресурс] / Т. В. Шорохова // Интернет-журнал «Эйдос». – 2004. – 5 дек. – Режим доступу: http://www.eidos.ru/index.htm.

605. Шоха Т. П. Правове регулювання екологічного страхування в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природноресурсове право» / Т. П. Шоха. – К., 2013. – 18 с.;

606. Щербина В. С. Господарське право : підруч. / В. С. Щербина. – 4-те вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.

607. Щербина В. С. Господарське право : підруч. / В. С. Щербина. – 5-те вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 600 с.

608. Щербина В. С. Господарське право : підруч. / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.

609. Щербина В. С. Господарське право України : навч. посіб. – К. : Атіка, 1999. – 336 с.

610. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : моногр. / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

611. Экимов А. И. Интересы и право в социалистическом обществе / А. И. Экимов. – Л., 1984. – 135 с.

612. Юрах В. М. Фінансово-правові засади страхування в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. М. Юрах. – О., 2007. – 19 с.

613. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: Д–Й. – 744 с.

614. Явич Л. С. Право и общественные отношения / Л. С. Явич. – М. : Юрид. лит., 1971. – 152 с.

615. Яичков К. К. К учению о гражданском правоотношении / К. К. Яичков // Вестник Московского университета. Серия экономики, философии, права. – 1956. – № 1. – С. 129–140.

616. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений / В. Ф. Яковлев. – Свердловск. –1972. – 212 с.

617. Яковлев В. Н. Страховые правоотношения в сельском хозяйстве / В. Н. Яковлев. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 321 с.

618. Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. Ю. Яковчук. – Ірпінь, 2009. – 22 с.

619. Янишен В. П. Понятие и признаки страхових правоотношений в Украине: дис. ... канд. юрид наук : 12.00.03 / В. П. Янишен. – Харьков, 1997. – 195 с.

620. Янкова О. С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; арбітражний процес» / О. С. Янкова ; НАНУ Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2000. – 20 с.